bertrand russell

BATI FELSEFESİ TARİHİ

ORTAÇAĞ

İSLÂM FELSEFESİ
HIRİSTİYAN FELSEFESİ

bilgi yayınevi

Bertrand Russell
Batı Felsefesi Tarihi 2
(Ortaçağ)

Türkçesi: Muammer Sencer

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni: fahri karagözoğlu
BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA, 1972

BATI FELSEFESİ TARİHİ

İçindekiler

BERTRAND RUSSELL ÜZERİNE

Bertrand Russell üzerine bir şeyler yazmam istendiği zaman, ona karşı duyduğum hayranlık ve sevgi dolayısıyle bu isteği derhal kabul ettim.

Russell'ın yapıtlarına sayısız mutlu saatler borçluyum. Bu sözleri, Thorstein Veblen dışında hiç bir çağdaş bilimsel yazar hakkında kullanamam.

Ancak Russell hakkında bir yazı yazma vaadinde bulunmanın bu vaadi yerine getirmekten daha kolay olduğunu anlamış bulunuyorum. Önce Russell'ın filozofluğu ve bilgi kuramı üstüne bir şeyler söylemek istemiştim. Fakat, ne kadar kaypak ve sakıncalı bir alana girmeye cesaret ettiğimi anlar anlamaz fizikten dışarı çıkmamağa karar verdim.

Russell'ın felsefesi ve bilgi kuramını tanımaktaki eksikliğim dolayısıyle, fiziğe bağlı kalmak iyi bir önlemdi (tedbirdi).

Onun bilim görüşünün halen göstermekte olduğu güçlükler fizikçiyi, eski kuşaklardan olduğundan daha geniş ölçüde felsefi sorunlarla uğraşmağa zorlamaktadır. Gerçi burada o güçlüklerden söz etmeyeceğim ama, beni bu denemeye sürükleyenin de onlara karşı duyduğum ilgi olduğunu belirtmeden edemeyeceğim.

Felsefî düşüncenin yüzyıllar boyu geçirdiği evrimde şu düşünce başrolü oynamıştır: Duyu algısından bağımsız salt düşünceyi hangi bilgi verebilir? Böyle bir bilgi var mıdır? Eğer yoksa/ bilgimizle duyu izlenimlerinin sağladığı hammadde arasındaki ilişki nedir?

Bu sorulara ve onlarla içten bağlı daha birkaçına, sınırsız bir felsefi düşünce kaosu karşılık olur.

Nispeten verimsiz, fakat yiğitçe olan bu çabalarda sistemli bir gelişme eğilimi görülebilir. Böyle bir gelişme çizgisi, salt «kavramlar ve idea'lar» dünyasına karşıt olarak «nenler» dünyası, «nesnel dünya» hakkında salt düşünceyle bir şeyler öğrenme yolundaki her çabada artan bir kuşkuculuğu temsil eder.

Hemen az çok konu dışına kayarak şunları söyleyeyim: Gerçek bir filozof katında olduğu gibi burada da alındı belgileri (iktibas işaretleri) yasa-dışı bir kavramı ortaya atmak için kullanılmıştır. Her ne kadar bu kavram, felsefe polisinin gözünde, şüpheli bir suçlu gibiyse de okuyucunun, şimdilik onu kullanmama izin vermesini dilerim.

Felsefenin çocukluk döneminde, salt düşünceyle, bilinebilecek her şeyi bulabilmenin olanaklı olduğuna inanılmıştı. O bir sanrıydı (boş hayaldi). Bunu, felsefe ve doğal bilimden öğrendiklerini bir an bir yana bırakan herkes kolayca anlayabilir. Böyle bir kişi Platon'un «idealara» empirik olarak deneyimlenebilir şeylerden (nenlerden) daha üstün bir gerçeklik yüklendiğini görmekle şaşkınlığa düşmeyecektir.

Spinoza ve Hegel'de bu ön yargı, hâlâ başrolü oynar gözüken canlı bir güce sahiptir. Bazısı bu sanrıdan bir şeyler olmaksızın felsefî düşünce alanında herhangi bir nenin (şeyin) gerçekten başarılıp başarılamayacağı konusunda bir soru atabilir ortaya. Fakat biz sormak istemiyoruz bu soruyu.

ÇIPLAK GERÇEKLİK SANRISI

Düşüncenin sınırsız nüfuz gücü konusundaki bu daha çok aristokratik sanrının karşısında halka daha yakın, çıplak gerçeklik sanrısı bulunmaktadır. Buna göre nenler bizce, duyularımız aracılığıyle algıladığımız gibi (dirler).

Bu sanrı insanların ve hayvanların gündelik hayatını yönetir, aynı zamanda bütün bilimlerin, özellikle doğal bilimlerin çıkış noktasıdır.

Bu iki sanrıyı yenme çabası nispeten basit olmuştur. Russell, *Anlam* ve *Doğruluk Konusunda Bir Araştırma* adlı yapıtının girişinde bu oluşumu şaşılası bir yaratıcı düşünce zenginliğiyle şöyle dile getirmektedir:

«Hepimiz 'çıplak gerçekçilik'ten, yani nenlerin göründükleri gibi olduklarından başlarız işe. Otun yeşil, taşların sert, karın soğuk olduğunu sanırız. Fakat fizik, otun yeşilliğinin, taşın sertliğinin, karın soğukluğunun, bizim kendi deneyimizle bildiğimiz, yeşillik, sertlik ve soğukluk olmadığını, onlardan farklı olduğunu kesinlikle söyler bize.

«Gözlemci bir taşı gözlediğini sandığında, eğer fiziğe inanmak gerekirse, gerçekte taşın, gözlemci olarak, kendisi üzerine yapmış olduğu etkileri gözlemektedir.»

«Böylece bilim kendisiyle savaşta görünmektedir: En çok nesnel bir anlam taşıdığında kendini, istemine karşılık öznelliğe dalmış bulur. Çıplak gerçekçilik fiziğe götürür. Fizik de, doğruysa, çıplak gerçekçiliğin yanlış olduğuna. Böylece, çıplak gerçekçilik doğruysa yanlıştır. O halde yanlıştır.» (sayfa 14-15).

BERKELEY VE HUME'İN GÖRÜŞÜ

Bu satırlar ustalıkla biçimlenmelerinden ayrı olarak, daha önce hiç söylenmemiş bir şey de söylemektedir. Çünkü, yüzeyden bakıldıklarında Berkeley ve Hume, doğal bilimlerdeki düşüncenin karşıtı bir tutuma sahip görünmektedirler. Bununla birlikte Russell'ın hemen yukarıda okuduğumuz görüşü şu bağlantıyı açığa koymaktadır:

Eğer Berkeley dış dünya «nenleri»ni duyularımızla doğrudan doğruya kavramadığımız, sadece nedensel olarak bağlantılı olayların «nenler»in şimdisel durumuyle duyu organlarımıza geldiği olgusuna dayanmaktaysa bu, kandırıcı öz çizgilerini bizim fiziksel düşünce kalıbına olan güvenimizden alan bir usavurmadır.

Çünkü, eğer fiziksel düşünceden, onun en genel çizgilerinde bile kuşkuya düşülürse, nesneyle görü aktı arasına, nesneyi özneden ayıran ve «nesnenin varlığını» sorunsal (problematik) yapan herhangi bir nen (şey) yerleştirmek gereksizdir.

Bununla birlikte nenleri (şeyleri) ve onların ilişkisini salt spekülâtif düşünceyle anlama olanağına karşı duyulan güveni sağlayan, sözü edilen fiziksel düşünce biçimi ve onun pratik başarısından başka bir şey değildir.

Gittikçe, nenler hakkındaki tüm bilginin sadece duyularca sağlanan hammaddenin işlenmesinden ibaret olduğu kanısı yerleşti. Düşünce, bu genel (ve isteyerek kapalıca dile getirilmiş) biçimiyle belki bugün yaygın olarak kabul edilmektedir.

Fakat bu kanı, herhangi bir kişinin, gerçekten, salt kurgu aracılığıyle bilgi elde etmesinin olanaksızlığını belgilediği (ispat ettiği) sayımına değil; daha çok, bilginin tek kaynağı olma yeteneğini sadece yukarda sözü edilen anlamdaki empirik oluşumun gösterdiği olgusuna dayanır. Galilei ve Hume bu ilkeyi tam bir açıklık ve kesinlikle ele alan ilk kişilerdir.

Hume, aslî olarak görmemiz gereken, nedensel bağlantı gibi kavramların, bize duyular aracılığıyle verilen gereçlerden (malzemeden) gelmediğini görmüştür. Bu iç-görü onu, herhangi bir tür bilgi konusunda kuşkucu bir tutuma götürmüştür. Hume'ın kitapları okunursa pek çok filozofun, bazen pek değer verilenlerin bile Hume'den sonra anlaşılmaz nenler (şeyler) yazdığı ve bunlara hayranlık duyan bir okuyucu kütlesi olduğu görülecektir. Russell'ın felsefî çözümlemelerini okurken Hume

hissedilir perde arkasından. Onun, sorunları ayırt ve onlara nüfuz etme yeteneği ve anlatımının sadeliği Hume'u hatırlatır bana.

Kişioğlunun kesin bilgiye karşı yoğun bir isteği vardır. Hume'un açık bildirisinin çarpıcı görünmesinin nedeni budur. Bilginin tek kaynağı olan duyusal hammadde, alışkanlık aracılığıyle bizi inanç ve bekleyişe götürebilir, fakat bilgiye değil. Bu hammadde, yasaya uygun ilişkilerin anlayışınaysa hiç götürmez.

KANT

Sonra Kant, Hume'un ikileminin (dilemmasının) çözümüne doğru bir adım olan bir düşünceyle çıktı ortaya. Kant'ın ileri sürdüğü biçimde artık kabul edilemez olan bu düşünce şudur:

Bilgide empirik bir kaynağa sahip olan bilgi kesin değildir. (Hume). Böylece, eğer biz kesin bir bilgiye sahipsek o, aklın kendinde bulunmalı. Geometri önermelerinde ve nedensellik ilkesinde durum böyledir. Bu ve belirli öbür bilgi türleri, düşüncenin bazı araçlara başvuran ve sonuçta, duyu verilerinden türetmeyen a priori bölümüdür.

Bugün herkes doğallıkla, sözü edilen kavramların Kant yönünden yüklenen hiç bir kesinlik ve hiç bir içkin zorunluk içermediğini bilmektedir.

Kant'ın sorunu ele alışında, bana, doğru görünen şudur: Eğer durumu mantık noktasından görürsek, düşünürken, belirli bir «hak»la, duyusal deneyim gereçleriyle nüfuz edilemez kavramlara başvururuz.

Doğrusu, söylediğimin daha aşırısı ileri sürülebilir kanısındayım: Yani denebilir ki, düşüncelerimizde ve dilsel anlatımlarımızda ortaya çıkan kavramlar, mantıksal olarak gözden geçirildiğinde, duyu deneyimlerinden tümdengelimsel olarak elde edilemeyen özgür düşünce yaratımlarıdır.

Kolayca görülmez bu. Çünkü biz, belli kavramları ve kavramsal ilişkileri (önermeleri) belli duyu deneyimleriyle öyle bağdaştırmak alışkanlığındayızdır ki, duyu deneyimleri dünyasını kavramlar ve önermeler dünyasından ayıran ve mantıksal olarak üzerine bir köprü kurulamayacak boşluğun bilincine varamayız.

Böylece, sözgelimi, tam sayılar dizisi açıkça, insan aklının bir buluşudur. Yani belirli duyusal deneyimlerin düzene sokulmasını kolaylaştıran, kendi adına yaradılmış bir aygıttır. Fakat, bu kavramın doğrudan doğruya duyu verilerinden olduğu gibi türemesini sağlayacak bir

yol yoktur. Burada, sayı kavramını özellikle seçtim. Çünkü o, bilim öncesi döneme dayanır ve bu olguya karşın onun işimize yarayıcı karakteri hâlâ kolaylıkla kabul edilebilir.

Günlük yaşantının en ilkel kavramlarına gittikçe, bağımsız yaratıcı düşünce kavramını evetlemek (tasdik etmek) köklü alışkanlıklar yığını arasında daha güç olur. Böylece bildirici ve önemli sonuçları olan, yani buradaki koşulların anlaşılmasını sağlayan görüş doğmuş olur. Doğan görüşe göre, kavramlar deneyimden «soyutlama» yoluyle yani deneyim içeriğinin bir bölümünü ortadan kaldırmakla doğar. İmdi bu görüşün bana niye bu denli önemli göründüğünü açıklamağa çalışacağım:

Hume'un eleştirisini okuyan biri, kolaylıkla, duyusal hammaddeden türetilmeyen kavramların ve önermelerin «metafizik» karakterleri dolayısıyle düşünceden çıkarılması gerektiği yolunda bir inanca varır. Çünkü, bütün düşünce, sadece duyusal gereçlerle olan ilişkisi dolayısıyle gereçsel bir içerime kavuşur. Bu son önermeyi bütünüyle doğru, fakat, onun ortaya çıkmasına yol açan kanıyı yanlış sayıyorum. Çünkü bu iddia tutarlı olarak sürdürülürse herhangi bir düşünceyi «metafizik» diye mutlak olarak saf dışı bırakacaktır.

Düşüncenin «metafizik»e ya da boş konuşmaya dönüşerek soysuzlaşmaması için kavramsal sistemin yeterli sayıda önermesi duyu deneyimleriyle sıkı sıkıya bağlı olmalı ve bu sistem duyu deneyiminin düzenleyici ve gözden geçirici işi dikkate alındıkta, olanaklı ölçüde birlik ve titizliğe sahip bulunmalıdır.

Bunun ötesinde «sistem» (mantık bakımından) yine mantık yönünden isteksel (keyfi) olarak verilmiş kurallara göre oynanan bir semboller oyunudur. Bütün bunlar, daha çok bilinçsel ve sistematik olarak kurulmuş bilimsel düşünce için olduğu denli (ve aynı biçimde) gündelik yaşantı için de söylenebilir.

Artık, şöyle bir anlatım kullandığımda ne demek istediğim anlaşılacaktır: Hume, açık eleştirisiyle, sadece felsefeye kuşkunun ötesinde bir ilerleme yolu açmamış, aynı zamanda (kendi kusuru aracılığıyle değilse de) felsefe için bir tehlike yaratmıştır. Çünkü, onun eleştirisi sonucu hayati bir «metafizik korkusu» doğmuş ve bu korku çağdaş empirik felsefenin hastalığını biçimlemiştir. Bu hastalık duyular aracılığıyle verilenleri görmezlikten gelip bir yana bırakabilen bulutlardaki felsefenin bir yansısıdır.

Russell’ın *Anlam ve Doğruluk Üzerine Bir Araştırma* kitabında yapmış olduğu keskin çözümleme ne denli hayranlık uyandırırsa uyandırsın orada az çok zarara yol açan metafizik korkunun hayaleti görülebilir. Zira bana sözgelimi «nen»in «nitelikler demeti» gibi alınmasının nedeni bu korku gibi görünüyor. Burada nitelikler, duyusal hammadde gibi kavranmaktadır.

İmdi, iki nenin bir ve aynı olması olgusu, onlar bütün nitelikleri bakımından uyuşmaktaysalar, bu iki nenin arasında geometrik ilişkilerin niteliklerine ait olduğunu kabule götürür (Yoksa Paris’teki Eiffel kulesiyle New York’takinin «aynı nen» olduğunu ileri sürebilecektik).[1]

Bu bakımdan ben, nen’i (fiziksel anlamdaki nesneyi) bağımsız bir kavram olarak uygun uzaysal ve zamansal bir yapıyla birlikte sisteme katmakta hiç bir «metafizik» tehlike görmemekteyim.

Anlam ve Doğruluk’un son bölümü «metafizik» olmadan işlerin yürüyemeyeceğini su yüzüne çıkartmıştır. Yukarki çabaları dikkate aldıkta, bu noktayı memnunlukla kaydediyorum.

Orada itiraz ettiğim tek husus, satırlar arasından sızan ve zekâya bağlantılı kötü bilinçtir.

ALBERT EINSTEIN

İleri Çalışmalar Enstitüsü,
Matematik Okulu,
Princeton,
Yıl: 1943,
Amerika Birleşik Devletleri

ÇEVİRMENDEN BİRKAÇ SÖZ

Batı Felsefesi Tarihi'nin ilk kitabına yazmış olduğum *Çeviri Üzerine* başlıklı yazının sonunda şöyle demiştim: «Eskiçağ felsefesini sıradan felsefe tarihlerinden ayırıcı özellikleri olduğuna inandığım için Türkçeye çevirdim. Onun her aydına yararlı olacağı umudundayım. Özenlere rağmen, eksik ve yanlış yerler bulunabilir. Bu yerleri bulup çıkaran ve aşağıdaki adrese bildiren okuyucuya şimdiden teşekkürler.» Ve bir de posta kutusu sayısı koymuştum bu satırların altına.

Sonuçta, bazı mektuplar aldım. Onların, arı Türkçe dolayısıyle, küfür dolu olan ikisi hariç, önemli noktalara değindiğini ve benden cevap istediğini söylemeliyim. Bu görevi şimdi yerine getiriyorum: (Önce, yazmak zahmetine giren okuyucunun sorusunu kaydedecek, sonra, soruya cevap vermeğe çalışacağım.)

SORU

«Russell'ın mantığından söz ederken, onun paradoksları çözdüğünü söylüyor, tipler kuramını anlattıktan sonra «Russell bu biçimde yedi paradoks çözmüştür. *Principia Mathematica'nın* yayımı üzerinden 58 yıl geçtiği halde, çözümler, değerini korumaktadır» diyorsunuz. Bu paradoksları kısaca anlatamaz mıydınız? İnsan aklını çaresiz bırakan sorunları merak eder çok kişi.»

CEVAP

Paradoksların felsefedeki önemine ve tarihinin eskiliğine *Batı Felsefesi Tarihi'nin* «Antik Çağ» bölümüne yazdığımız önsözde değinmiştik.

Bazı soyut sorunlara cevap ararken kendisini felsefenin ortasında bulan Russell, *(Portraits from Memory,* Ailen and Unwin, s. 10) daha Leibniz felsefesini eleştirsel açıdan ele aldığı ilk gençlik yıllarında, insan aklının takılıp kaldığı paradokslara bir matematikçi ve mantıkçı gözüyle dikkat etmişti.

Bunun en rahat belgilenmesini (ispatını) 1902'de matematikçi Frege'ye gönderdiği bir mektupta bulmaktayız. Yine *Antik Felsefe'de* sözünü ettiğimiz gibi Russell burada Frege'nin düştüğü bir çelişmeden söz ediyordu. Bu tür düşüncelerin gelişimi için iki yıllık bir süreyi tavan olarak

kabul edersek, filozofumuz hiç değilse 1900 yılından beri, yani 28 yaşından başlayarak paradokslar üzerinde durmuştur demek olur. *Leibniz Felsefesinin Eleştirsel Açıklamını* 1900 yılında yayınlandığına göre hesabımız aşağı yukarı doğrudur. (Zaten onun, Leibniz felsefesinden esinlenerek bulduğu ve paradokslarla ilgili indirgenebilirlik aksiomasına ilerde değineceğiz).

1903 yılında yayınlanan *Matematiğin İlkeleri'nde* Russell, çelişme konusundaki kendi düşüncelerini ilk kez açığa koymaktaydı. İki yıl sonra J. Richard Cantor'un 1899'da sınırların varlığını kabul ederek bulduğu paradoks'a benzer bir paradoks daha bulunca sorun, felsefede ön plana geçti.

Russell-Whitehead ilk basımı 1910 yılında yapılan *Principia Mathematica'nın* birinci cildinde, paradoksların çözümünü aşağıda özetleyeceğim biçimde yapıyordu *(Giriş.* İkinci Konu). *Principia* ortak bir yapıtsa da felsefe literatüründe, paradoks çözümlerine götüren yolun, Russell'a ait olduğu kabul edilir.)

PARADOKSLARI ANLAMAK İÇİN

Paradoksları anlamak için aşağıdaki bilgilerin gerekli olduğu kanısındayım:

a. *Önerme.* Doğru veya yanlış olabilen tümce. «Ahmet Ankara'ya gitti.», «Mehmet şairdir.» gibi. «Gel» türünden emirler, «yarın hava güzel olsa» türünden dilekler önerme sayılmaz. Yani onlara doğruluk ve yanlışlık yüklemi verilemez.

b. *Önerme Fonksiyonu.* Yukarıda verdiğimiz önerme örneklerinde «Ahmet» ve «Mehmet» yerine matematikteki gibi çeşitli değerleri (burada çeşitli özel adları) alabilen genel işaretler (x gibi) konabilir. Böylece önerme fonksiyonu doğar.

c. *Doğruluk Değeri.* Birden fazla önerme ihtiva eden bir ifadede (bu «p ise q'dur» biçiminde olabilir) p ile q'nun doğru veya yanlış olma olanağıyla doğan durumlar, yani «p ise q'dur» önermesinin aldığı değerlere göre değişme durumunun sonucudur. Burada aynen matematikteki gibi «p» ve «q» değişken, «p ise q'dur» anlatımı fonksiyondur. Mantık için o fonksiyon «doğruluk fonksiyonu» adını alır.

ç. *Doğruluk Fonksiyonu.* Birden fazla önerme ihtiva eden bir anlatımda (ifadede), bu önermelerin değişmesi, çeşitli doğruluk değerleri alması, yani doğru veya yanlış olmasıyle doğru veya yanlış olan anlatım.

Sözgelimi «p ise q’dur» biçiminde bir anlatımı ele alalım. Burada p veya q, çeşitli doğruluk değerleri alabilir. O zaman da «p ise q’dur» ifadesinin doğruluk değeri değişebilir, yani o anlatım doğru ya da yanlış olabilir. Bu bakımdan aynen matematikteki gibi «p» ve «q» önermelerine değişken, «p ise q’dur» anlatımına fonksiyon adı verilir. Fakat burada söz konusu değişkenler, önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı olduğuna göre, onların fonksiyonu olan «p ise q’dur» önermesi doğruluk fonksiyonudur demek olur.

Bu konuda basit bir örnek verelim: «Aspirin alırsanız başınızın ağrısı geçer.» Burada:

1. Aspirin alabilirsiniz, başınızın ağrısı geçebilir. Yani her iki önerme doğru ve anlatım da doğru olabilir.

2. Aspirin almazsınız başınızın ağrısı yine geçebilir. Yani birinci önerme yanlış, ikincisi doğru olabilir.

3. Aspirin alırsınız, başınızın ağrısı geçmeyebilir. Yani, birinci önerme doğru, ikincisi yanlış olabilir.

4. Aspirin almazsınız başınızın ağrısı geçmeyebilir. Yani her iki önerme de yanlış olabilir.

Dolayısıyle, «p ise q’dur» (aspirin alırsanız başınızın ağrısı geçer) anlatımı, aslında içindeki önermelerin değişken olduğunu yani doğru veya yanlış değerini alabildiği bir fonksiyon niteliğine sahiptir.

d. *Yüklemsel Fonksiyonlar. Principia Mathematica’nın* ilk basımında (1910, Cambridge University Press) «p ise q’dur) biçimindeki bir anlatımdaki «p» ve «q», bu anlatımı kuran öğeler anlamına «atomik önermeler» adını almıştır. Sonlu sayıdaki atomik önermelerin doğruluk fonksiyonuna («p ise q’dur» anlatımı) ilkel fonksiyonlar adı verilmiştir. Böylece *Principia’nın* ilk basımına göre, değerleri ilkel önermeler olan fonksiyonlar yüklemsel fonksiyonlardır.

Fakat Principia’nın, sonraki baskılarında (1925-1935) değişkenine bakıldığında, bir sonraki sıradan olan tek değişkenli bir fonksiyona yüklemsel fonksiyon denmiştir (1935 basımı, s. 53). Böylece bir yüklemsel fonksiyon ya bireylerin (önerme konusundaki örneklerimizde Ahmet, Mehmet) ya da atomik fonksiyonların veya önermelerin biçimlediği değişkenlerin (arguments, eski deyimle delil) doğruluk fonksiyonları olabilmektedir.

Değişik değişkenlerin fonksiyonu, eğer o fonksiyonun değişkenlerinden biri, öbür değişkenler, değerlerini aldıklarında, fonksiyonun yüklemsel olmasına yol açıyorsa yüklemseldir.

Görüldüğü gibi, bir yüklemsel fonksiyon, olanaklı kanıtlarının bütünü dışında başka bir bütünü içermeyen fonksiyon işareti demek oluyor. (Burada ‘fonksiyon işareti’ demeyi gerekli sayıyoruz. Çünkü, değişkeni kapsayan, fonsiyon değil onun işaretidir.)

e. *Fonksiyonların Sırası:* Önermelerin değişkenlerine göre düzenlenmesi demektir. Bütünleri değil de bireyleri var saydıran önermeler, birinci sıradan kabul edilir. Örneğin «bütün yapraklar için, ceviz ağacının da elma ağacının da yaprağı yeşildir» veya «ceviz ağacında da elma ağacında da yeşil olan bir yaprak vardır» türünden önermeler, «elma ağacı», «ceviz ağacı» gibi tek tek ağacı varsaydırdıklarından, yani esasen onlar hakkında ileri sürülmüş olduklarından, «birinci sıradan» önermelerdir.

İmdi, birinci sıradan bir fonksiyonun değişken olduğu bir önerme de ikinci sıradan olacaktır.

Birinci sıradaki herhangi bir fonksiyona «yüklem» adı verirsek böyle bir fonksiyonun bir değerinin, bir bireyin kendi fonksiyonunun bütün olanaklı değerlerine sahip olması «o değerin bütün yüklemleri o bireyin bütün yüklemleridir» biçiminde yorumlanabilir. Böylece, birinci sırada fonksiyon değerinin değişkeni hakkında bir anlatım ileri sürülmüş olur ve bu anlatım o değere bir yüklem, yani birinci sırada bir fonksiyon yüklememiş olur. Birinci sıradaki fonksiyon değerine de birinci sıradaki fonksiyon değil, birinci derecedeki fonksiyonun bütün değerleri yüklenince, o ikinci sıradan olur, yani birinci sıradaki fonksiyon yükleminin bütün değerlerini içerir.

Bunun da bir örneğini vermeğe çalışalım: «‘X politikacıdır’ önerme fonksiyonu, a’nın da politikacı olduğunu içerir» anlatımı ‘X politikacıdır’ önermesinin değil, ‘X’ in fonksiyonudur. Bu şu demektir: Anlatımı değiştirmek için, X’i değiştirmek gerekecektir. ‘Politikacıdır’, sözcüğü görünüşte bir değişkendir ‘politikacıdır’ fonksiyonuna yüklem adı verirsek, anlatım «X’in yüklemi a’nın yüklemidir» kılığına girer kolayca, böylece X hakkında olur ve «politikacıdır» yüklemini almaz. Bu bakımdan ilk ağızda ‘X politikacıdır» önermesinin bir değişken olarak göründüğü anlatım; gerçekte sadece bir birey hakkındadır, dolayısıyle birinci sıradandır.

İkinci sıradan fonksiyonlar da, değişkenleri arasında, birinci sıradan fonksiyonları bulunduran fonksiyonlardır. Bu iç içe fonksiyonlar fizikte hemen görülebilir. Sözgelimi, «belli bir zamanda alınan yol hızdır» önermesinde «yol ve zaman» değişken, «hız» fonksiyondur. Şu halde hızın değişken olduğu bir fonksiyon alırsak bu ikinci dereceden bir fonksiyon olacaktır. O da, kinetik enerji olabilir.

Gündelik yaşantıdan da örnekler bulmak güç değildir: Örneğin Ahmet'in Mehmet'in v.ö. fonksiyonu olan politika, yurt yönetiminin değişkeni olabilir. «Atatürk, büyük bir komutanı biçimleyen birinci sıradaki niteliklere sahipti» dediğimiz zaman, birinci tipte, fakat ikinci sırada bir önerme ileri sürmüş oluyoruz.

Görülüyor ki bireyler dışında, kavramları değişken olan fonksiyonlar az değildir. Dolayısıyle, ikinci sıradaki fonksiyonlar da önemlidir.

f. *Tip.* Bir önermenin anlamlı olma uzanımı biçiminde tanımlanabilir. Böylece içinde, bir önerme fonksiyonunun değerlerini bulunduran değişkenler topluluğu o fonksiyonun tipini biçimler.

Sözgelimi, «Platon bilgedir» önermesini alalım ele. Burada birey olarak «Platon» birinci tiptense, «bilgedir» ikinci tiptendir. Çünkü, «bilgedir», anlamlı olarak «Platon»a yüklenebilir. Öte yandan erdem üçüncü derecededir. Çünkü bilgelik «erdem»e, «erdem», «bilgelik»e anlamlı olarak yüklenebilir. Dolayısıyle «bütün sıra sayılarının sıra sayısı» anlatımında da bu anlamda bir tipler sırası gözetilmektedir.

Sadece yüklemsel fonksiyonları ele aldığımızda, değişik tipleri, yükselen belli bir sırada görebiliriz. Fakat, ilişkisel fonksiyonları dikkate aldığımızda sıra sayılarıyle dile getirilmeyecek güçlüklerle karşılaşırız. İki terimli bir ilişki bireyler arasında olabilir («Ahmet'le Mehmet kardeştir» gibi). Fakat o ilişki tek bir bireyin yükleminden ayırt edilebilir. Dahası üç bireysel terim arasındaki ilişki, iki terim arasındaki ilişkiden farklı olabilir. Bu hususa, tipler dizisinin bir özelliği olarak işaret edilmelidir.

g. *İçerme.* İçerme, en basit biçimde dile getirilmek istenirse, bir şartı ve karşılığı olan önerme demektir. Hava güneşliyse sıcaktır. Aspirin alırsak başımızın ağrısı geçer gibi. Kısası içerme, iki önerme arasındaki ilintidir.

İçermeler mantık bakımından son derece büyük önem taşımaktadır. Eski Yunanistan'da sofistler, kandırıcı çıkarımlarla ün kazanmışlardır. Abderalı Protagoras'la öğrencisi Euthylus'un öyküsünü çok kişi bilir. Platon *Euthydemos*'unda da sofistlerin düşüncesine ait örnekler verir:

«Bu köpek babadır.»

«Bu köpek onundur.»

«O halde, bu köpek onun babasıdır» *(Euthydemos,* 298).

Bu çıkarım, sistem bakımından doğrudur. Örneğin bir kalem için:

Bu bir kalemdir.

Bu mavidir.

O halde bu bir mavi kalemdir diyebiliriz pekâlâ.

Fakat, bir nesnenin bir kişiye ait olmasıyle, bir kişinin özce sahip olduğu nitelik ayrı ayrı şeylerdir. Örneğimizde «onun» sıfatı gerçekte köpeğe, «baba» sıfatıysa adama aittir. Kalem örneğindeyse «bu» ve «mavi» sıfatlarının ikisi de kaleme aittir.

Bunlar doğallıkla, henüz içerim mantığının gelişmediği döneme ait yanlışlıklardır.

Ünlü matematikçi Eukleides yönünden kurulan Megara okulu ve M. Ö. 300 yıllarında Zenon yönünden kurulan Sundurma (Stoa) okulu, mantıksal paradokslara bir çözüm getirme çabaları yanında, çıkarım şemalarını da sistemli bir biçimde incelemiştir Böylece örneğin «Sokrates koşar, Sokrates koşmaz, öyleyse sen Roma'dasın» türünden bağlantısız çıkarımlardan kaçınmak mümkün olmuştur.

Koşullu anlatımlar, zamanında çok tartışılmış ve ünlü taşlama şairi Kallimachos, «Artık damlarda kargalar bile 'ne neyi içerir' diye ötüyor» demiştir. (Lukasiewictz, *Geschichte der aussagen Logik,* Erkenntnis, 1930).

Aristoteles *Peri Sophistikon Elenchon* adlı yapıtında sofistlerin kötü mantığına karşı çıkarken, bir vargıya götüren kanıtları ele alır ve onları, didaktik, diyalektik, inceleme kanıtları ve kandırıcı kanıtlar diye dörde ayırır.

Aristoteles'e göre mantıksal yanlışlardan kaçmak için, içerimlere dikkat etmelidir. Bu da, örneklere, araştırmalara ya da eksik tasımlama (kıyas) olan enthymeme'ye başvurmakla sağlanır.

Kanıma göre, şartlı ifadelerin en güzel tanımını Megara'lı Philon vermiştir. Philon'a göre doğruyla başlayıp yanlışla bitmeyen şartlamalar doğrudur. Yeni çağlarda koşullama yoluyle çıkarıma en güzel örnek Descartes'in «düşünüyorum o halde varım» ilkesidir.

Günümüzdeyse bu tür önermelere Türkiye Başbakanı Sayın Süleyman Demirel'in konuşmalarından örnek verilebilir. Sayın Demirel, 18 Aralık 1968 tarihli basın toplantısında sorulan «Ticaret Bakanlığı, dış ticaret

rejimimize aykırı iş yapmış mıdır?» anlamındaki bir soruya, «Buna imkân yoktur. Çünkü, Ticaret Vekâleti, dış ticaret rejimimizi icra organı içinde yürüten vekâlettir, kendi koyduğu rejime uymaması mümkün değildir» biçiminde karşılık vermiştir.

Aynı basın toplantısında sayın başbakana başka sorular da sorulmuştur. Sözgelimi «Osmanlı Bankasının her gün yeni şube açması milli bankacılığımızın gelişmesini engelleyebilir mi?» sorusuna Türkiye başbakanı, «Hayır engelleyemez, Osmanlı Bankası, sadece bugün değil, yıllardan beri mevcut milli bankacılığımıza kötü tesiri olsaydı, bu zamana kadar bunun münakaşası yapılırdı» demiştir.

Sayın Demirel ayrıca Atatürk aleyhine işlenen suçların çoğaldığına değinen bir gazeteciye, «Savcılıkların bu tür suçlar aleyhine girişmiş olduğu takibat sayısında bir çoğalma olmadığına göre, Atatürk aleyhine işlenen suçların artışından söz edilemeyeceğini» söylemiş ve «çocuklarından büyük bir kısmının adını Kemal koyan milletin Atatürk'e karşı olması düşünülebilir mi?» sözlerini eklemiştir.

Demirel'in öncül ve yargıları arasındaki ilişkinin yokluğu veya eksikliği derhal göze batacak türden olduğu için, ayrıca onlar üzerinde durmak istemiyorum.

Yanlış çıkarım veya kötü mantık konusunda çok güzel birer örnek olan bu usavurmalar bize, doğru düşüncenin nasıl olması gerektiğini de göstermektedir.

h. Biçimsel Eşdeğerlik. İçerimin önemine böylece işaret ettikten sonra, Russell'ın, ilerde anlatacağımız «indirgenebilirlik aksiomasında sözünü ettiği biçimsel eşdeğerliliği rahatça tanımlayabiliriz:

İki fonksiyon, birinin mümkün her değişkeniyle elde edilen önerme aynı değişkenin yer aldığı öbür fonksiyon tarafından ortaya konan önermeye eşdeğerse eş değerdir.

Yine, iki fonksiyon, biri öbürünü *daima* içerdiğinde biçimsel olarak eşdeğerdir. Biçimsel olarak içerme sürekli olarak içermedir. «Sokrates insandır» önermesinin «Sokrates ölümlüdür» önermesini içermesi biçimsel içerimin özel bir örneğidir.

Biçimsel içerimin özel durumları olmayan içerimler içerim olarak görülmez. Bu gibiler, materyal içerim olarak mantık dışında bırakılır. Onlar genel olmayan tek tek durumlar için doğru içerimlerdir. Russell-Whitehead'ın 'kesin içerim' tanımına göre ya koşul önermesi doğru değildir

ya da koşul önermesi doğruysa onun karşılığı (ceza) kesinlikle söz konusudur.

ı. Özdeşlik. Eğer iki nesne, doğruluk değerleri değişmeksizin aynı yüklemleri alabiliyorsa özdeştir. Bunu başka türlü şöyle dile getirebiliriz: Eğer bir önerme içinde iki değişken, o önermenin doğruluk değeri değişmeden birbiri yerine konabiliyorsa sözü geçen değişkenler özdeştir. Özdeşlik, matematikte eşitlik işaretiyle gösterilir. Demek ki, eşitlik, eşdeğerli önermeler, özdeşlikse değişkenler için söz konusudur.

PARADOKSLAR VE ÇÖZÜMLERİ

1. *a. EPIMENIDES (Giritli) PARADOKSU.* Giritli Epimenides, «bütün Giritliler yalancıdır» demişti. Bu söz hem doğrudur, hem yalan. Böyle bir çelişmenin en basit biçimi «yalan söylüyorum» diyen bir kişi üzerinde uygulanabilir. Eğer o kişi yalan söylüyorsa doğru, doğru söylüyorsa yalan söylüyordur.

b. *ÇÖZÜM.* «Yalan söylüyorum» anlatımı şu kılığa sokulabilir: «evetlediğim ve yanlış olan bir önerme vardır.» Yani bunu söyleyen kişi «p'yi ileri sürüyorum ve p yalandır» fonksiyon ifadesinin bir değerinin doğruluğunu ileri sürmektedir. Önce «yanlış» sözcüğü karanlıktır. Onu açık duruma sokmak için, yanlışlığın sırasını, yani yanlışlığın yüklendiği önermenin sırasını belirlemeliyiz.

Eğer bir önerme n. sıradansa, içinde bu önermenin göründüğü bir önerme bir sonraki sıradandır. Şu halde «bir evetlediğim ve n. sıradan yanlışlığa sahip bir p önermesi vardım anlatımı n'den daha yüksek bir derecededir Böylece, Epimenides kendi alanı içine düşmez, hiç bir çelişme de doğmaz,

«Yalan söylüyorum» ifadesine bakıldıkta, «birinci sıradan yalan bir önerme ileri sürüyorum», «ikinci sıradan yalan bir önerme ileri sürüyorum» v.ö. türünden anlatımlar ileri sürmek gibi görünebilir. Fakat, birinci sıradan yanlış bir önerme ileri sürülmediğinden, «birinci sıradan yanlış bir önerme ileri sürüyorum» önermesi yanlıştır. «İkinci sıradan yanlış bir anlatım iler sürüyorum» önermesi doğrudur. Epimenides'in ortaya koyduğu çelişme böylece ortadan kalkmış olmaktadır.

2. a. *PARADOKS.* S, kendilerinin üyesi olmayan bütün sınıfların sınıfı olsun. O halde X sınıfı ne olursa olsun «X S'tir» önermesi «X S değildir»

önermesine eşdeğerdir. Bu bakımdan X'e o değeri vererek «S, S'dir» demek «S, S değildir» demekle eşdeğerdir.

b. ÇÖZÜM. Bu fonksiyonun ve paradoksun çözümü için, sınıfın bir fonksiyon anlatımına indirgenmesi gerekir. Bir sınıfı tanımlayan fonksiyon, sadece sınıf üyeleri olan değişkenlerle doyurulur. Böylece bir sınıf, bir fonksiyondan türemiş ve fonksiyonu önceden varsayan bir nen'dir.

Böylece bir sınıf, kısır döngü ilkesine göre kendini tanımlayan fonksiyona değişken olarak verilemez. Verilirse anlamsız bir anlatım çıkar ortaya. Böylece bir sınıf ne kendi üyesidir ne de kendi üyesi değildir.

3. a. *PARADOKS.* R ve S, iki ilişki olsun ve R S'le R ilişkisine sahip olmadığı zaman T ilişkisi ortaya çıksın.

Şu duruma göre, «R S e karşı T ilişkisine sahiptir» anlatımı «R, S'e karşı R ilişkisine sahip değildir» anlatımına eş değerdir. Bu bakımdan, R'a ve S'e T değeri verirsek «T, Tye karşı T ilişkisine sahiptir» ve «T, Tye karşı T ilişkisine sahip değildir» gibi iki anlatım elde ederiz.

b. ÇÖZÜM. R ilişkisinin bir fonksiyonla tanımladığını düşünelim Yani R ilişkisi X ve y gibi iki değişkenin söz konusu olduğu bir fonksiyonla tanımlansın. (Örnek: Ahmet'le Mehmet kardeştir). O halde «R, S'e karşı R ilişkisine sahiptir» önermesi kardeştir yüklemi dikkate alınarak yorumlanabilir. Yani R ve S anlamlı olarak «kardeştir» yükleminin değişkeni olmaktadır.

Fakat, R'in kendini tanımlayan fonksiyonu önceden varsaydırdığı düşünülecek olursa «kardeştir» yükleminin değişken olarak, bu yüklemin terimleriyle tanımlanabilen bir nesneyi alması gerektiği anlaşılacaktır. Hiç bir fonksiyon yapamaz bunu. Bu «'... kardeştir' kardeştir» demek olur. Dolayısıyle «R, S e karşı R ilişkisine sahiptir» önermesi anlamsızdır.

4. a. *BURALI-FORTI PARADOKSU.* İyi sıralanmış her dizi, bir sıra sayısına sahip olabilir (birinci, ikinci v.ö. gibi). Sıra sayıları dizisi verilen bir sıra sayısına kadar, o sayı dahil, verilen sıra sayısını bir aşar ve bütün sıra sayıları dizisi iyi düzenlenmiştir.

Bütün sıra sayıları dizisi a gibi bir sıra sayısına sahip olabilir. Fakat bu durumda a dahil bütün sıra sayıları dizisi a'dan bir fazla, yani a artı bir sıra sayısına sahiptir. Bu bakımdan a, bütün sıra sayılarının sıra sayısı değildir.

b. ÇÖZÜM. Bir dizi bir ilişkidir. Sırasal sayıysa dizinin sınıfı. Bu bakımdan, sırasal sayıların dizisi, ilişkiler sınıfları arasındaki bir ilişkidir ve

söz konusu sırasal sayıların üyesi olan diziden daha da yüksek bir tiptendir.

Böylece, Burali-Forti'nin «bütün sıra sayılarının sıra sayısı» anlatımı, verilen bir tipte bütün sıra sayılarının sıra sayısı olmalıdır.

5. a. *KÜTÜPHANECİ BERRY PARADOKSU.* Russell'la Whitehead'e asıl mesleği kütüphanecilik olan Berry yönünden önerilmiş paradoksa göre, sonlu tam sayıların İngilizce adlarındaki hece sayısı, tam sayılar büyüdükçe artma eğilimindedir ve gittikçe de artmalıdır. Çünkü, verilen sonlu sayıda hecelerle, sadece sonlu sayıda adlar ortaya konabilir. Sonuçta, bazı tamsayıların adları en az 19 heceden kurulmalı ve onlar arasında hece sayısı en az olan tam sayılar da bulunmalı.

«19 heceden daha az heceyle dile getirilmeyen en küçük tam sayı» anlatımı, belirli bir tam sayıyı göstermelidir. İngilizcede bu 111,777 sayıdır. Fakat «19 heceden daha az heceyle dile getirilemeyen en küçük tam sayı kavramı»nın kendisi 18 hecelidir. Bu bakımdan 19 heceden daha az heceyle dile getirilemeyen en küçük tam sayı 18 heceyle dile getirilmektedir. Bu bir çelişmedir.

b. *ÇÖZÜM.* Bu paradoks kısır döngü yanlışlığı ilkesine göre çözülür. «Bir derlemenin bütününü içinde bulunduran, bu bütünden biri olmamalıdır.» Ya da tersine, «Belirli bir derleme, bir bütüne sahip olmasıyle, sadece bu bütünün terimleriyle tanımlanabilir üyelere sahip olacaktır. Dolayısıyle, adı geçen derleme bir bütüne sahip olmayacaktır.» Kısır döngü ilkesi adını alan bu düşünce, yasa-dışı bütünleri ortadan kaldırmak amacıyle kullanılabilir.

Berry paradoksunda da aynı «dile getirilebilir» sözcüğü, adların bütünüyle ilgilidir. Fakat adlar arasında gösterilmiştir. Tipler kuramı adların bütününü olanaksız duruma getirmektedir. (Fonksiyonların sıra düzeni hakkında dördüncü paradoksun çözümündeki kısa açıklamaya bakınız.) Böylece, tipi anılmadıkça «şu veya bu heceyle dile getirilebilir» sözcüklerini kullanmak kurala uymamaktadır.

6. a. *PARADOKS.* Sonsuz ötesi sıra sayıları arasında bazısı tanımlanabilir, bazısı tanımlanamaz. Çünkü, olanaklı tanımların toplam sayısı alef-sıfır (bu sayılara karşılık olan İbranî alfabesinin ilk harfi. Böyle bir kabul uzlaşımsaldır). Halbuki, sonsuz ötesi sıra sayılar alef-sıfır'ı aşar. Bu bakımdan, tanımlanamaz sıra sayıları bulunmalıdır. Fakat o sayı da «tanımlanamaz en küçük sıra sayısı olarak tanımlanır». Durum çelişmedir.

b. *ÇÖZÜM.* Bu paradoks, beşinci paradokstaki «dile getirilebilir» sözcüğü yerine «tanımlanabilir» sözcüğü konarak çözülür. Çünkü «tanımlanabilir» ilkel olmayan bir adla dile getirilebilir, adlanabilir demektir. «İlkel adlar, özel adlardır, yani bir tanıtı (tasviri) içermeyen adlardır.»

7. a. *RICHARD PARADOKSU.* Bütün ondalıklar sonlu sayıda sözcüklerle tanımlanabilir. E, böyle ondalıklar sınıfı olsun. O halde o, alef-sıfır sayısında terime sahip olacaktır.

İmdi, N şöylece tanımlanan bir sayı olsun: Eğer n, ondalıktaki n sayı p ise, N'deki n. sayı p artı 1 olsun (örneğin p 9'sa sıfır olsun). O halde N, E'nin bütün üyelerinden farklı olacaktır (sınırlı n değeri ne olursa olsun). N'deki n. sayı, ondalıkların E'yi biçimleyen n.'sinin n. sayısından farklıdır. Böylece N, n. ondalıktan farklı olmuş olur. Fakat biz, N'i sonlu sözcüklerle tanımlamıştık. Böylece o, E'nin bir üyesi olmalıdır. Böylece N, hem E'nin üyesidir, hem de değildir.

b. *ÇÖZÜM.* Richard paradoksunun çözümü de 6 ve 7. paradoksların aynıdır. Burada «dile getirilebilir», «tanımlanabilir» gibi sözcüklerin yerine, verilen tipteki tanıma sahip ondalıklar geçmektedir.

Fakat, Richard, «Genel Bilim Dergisi»nde yazdığı bir makaleyle (1905, XVI), ileri sürdüğü ondalıklarla ilgili paradokstan vazgeçmiş, ve sonlu sözcüklerle tanımlanabilecek ondalıkların, bütün diziye başvurmakla tanımlanabilecek herhangi bir ondalık içerdiği biçiminde tam anlamıyle anlaşılamayacağını söylemiştir.

İNDİRGENEBİLİRLİK AKSİOMASI

Son olarak Berry paradoksunun çözümünü daha iyi anlamakta yardımcı olacağı düşüncesiyle, Russell-Whitehead yönünden ortaya atılan bir aksiomayı ayrıntılı ve eleştirili olarak ele almak istiyorum.

Eudoxus (408-315, M.Ö.) ve Dedekind'in (1831-1916) ileri sürdüğü gerçel sayılar kuramına göre, gerçel bir sayı, usal sayılar arasında sayıların bir kesimidir. Bundan, gerçel sayılar dizisinin usal sayılar dizisinin dizisi olduğu anlaşılır. İmdi eğer, S, gerçel sayıların, boş olmayan üst sınırlı sınıfıysa, S'in en küçük üst sınırının, S içindeki bütün gerçek sayıların birleşimi ya da mantıksal toplamı olduğu var sayılır.

Bu da gerçek bir sayıdır ve üye olarak, içinde usalları bulundurur. Bu usallar, S'in herhangi bir üyesinin üyesidir. Bu konu üzerinde biraz duralım:

«Gerçel sayı, rasyonel sayıların bir kesimidir» demiştik. Bu gerçel sayının belli bir rasyoneller sınıfı olduğunu söylemektir. Böylece 1/2'den küçük usalların sınıfı, bu sayıyla ilgili fakat onunla özdeş olmayan gerçek bir sayıdır.

Usal-sayılar, büyüklük bakımından dizilirlerse bir dizi biçimler. Bu dizinin herhangi iki terimi arasında bir terim bulunmaktadır. İmdi herhangi bir usal sayıyı ele alalım. Burada, aldığımız usaldan daima küçük sayıların biçimlediği sonsuz usallar sınıfı düşünülebilir. Böyle bir özelliğe sahip usallar sınıfına kesim (segment) adlı verilebilir. İşte bu kesim Russell'a göre gerçel sayıyı biçimler *(Matematiğin İlkeleri*, Ailen Unwin, 1937, s. 272).

İmdi, yukarıda sözü geçen S'in üst sınırı 0,5'tir. Bu sınırın en küçük sayısı da ona en yaklaşık olanıdır. Sözgelimi 0,49; 0,4999; 0,4999 v.ö. dizisinde en çok dokuza sahip olan sayı. İşte o sayı yine 0,5 usalından küçük olup yine, gerçek sayıları biçimleyen sınıfa girecektir.

Bu özelliklere sahip gerçel sayıların dizisi olan S'in üst sınırına en yakın olan sayının yine bir gerçel sayı, yani usallar kümesi olacağı açıktır. Dolayısıyle Russell'in «bir bütünü içeren fonksiyonun kendisinin o bütünden biri olamayacağı, yani kendi değerlerinden biri olamayacağı» konusundaki dallanmış tipler teorisi sarsılmaktadır. Çünkü, usal sayılar dizisi gerçel sayıları belirleyen önerme fonksiyonlarına başvurmak suretiyle tanımlanmaktadır. Bir gerçel sayıyı biçimleyen usal sayı dizisi sonsuz olduğundan sadece bir önerme fonksiyonuyle dile getirilebilir. Bu fonksiyon usal sayı dizisinin üyelerince doyurulur. Gerçel sayılar dizisinin en küçük üst sayısını belirlediği varsayılan fonksiyon doğallıkla, bütüne başvuracaktır. Bu da tipler kuramının uygulanmadığı önemli bir matematik alanını gösterir.

İşte Russell, bu güçlüğün karşısına «indirgenebilirlik aksioması»nı çıkartır. Bu aksioma, gerçekte, tipler kuramından taviz vermektir.

Russell şunları söylüyor *(Principia,* ikinci bası. Giriş):

a. «'Bütün a fonksiyonları' hakkında, a verilen herhangi bir nesneyse, hiç bir anlamlı anlatım ileri sürülemez. Böylece, 'a değişkeniyle doğru olan bütün fonksiyonlar' anlamına 'a'nın bütün özellikleri' biçimindeki bir deyiş yanlıştır. İlgili fonksiyonun sırasını ayırt etmek zorundayız.»

«... a'nın bütün yüklemsel özelliklerinden ve ikinci sıradaki özelliklerinden v.ö. söz edebiliriz.»

«... Bazı durumlarda, bazı ifadelerin a'nın n. sıradaki özellikleri hakkında (n ne olursa olsun) olduğunu görmekteyiz. Bu gibi durumlarda anlatımın a'nın bütün özellikleri hakkında olduğunu kabul etmekte bir sakınca yoktur.»

b. Ayrıca Russell'a göre, «iki değişken özdeşse ve içlerinden biri, bir yüklemi doğru olarak alıyorsa öbürü de aynı yüklemi doğru olarak alım diyebiliriz de «o yüklemin bütün değerleri için, onun belli bir değişkenle biçimlediği önerme, başka bir değişkenle biçimlediği önermeyi içeriyorsa bu iki değişken özdeştir» diyemeyiz *(Principia* s. 57).

Çünkü birinci durumda belli bir yükleme sahip belli bir değişkenin biçimlediği önerme doğru olduğundan aynı yükleme sahip başka bir değişkenin biçimlediği önerme de doğru olmakta ve yüklemlerin bütünüyle ilgili hiç bir içerim söz konusu edilmemektedir. Hâlbuki ikinci durumdaysa belli değişkenle bir konudaki bütün yüklemlerin biçimlendirdiği önermeler işin içine girmektedir. «Bir yüklemin bütün değerleri» ikinci sıradan bir anlatım olduğu için o, bireysel değişkenlere yüklenemez. Böylece bir aksiomanın yardımına başvurmaksızın x gibi bir değişkenin bütün yüklemlerinin y gibi bir değişkene ait olması durumunda, x'in bütün ikinci sıradaki özelliklerinin de y'ye ait olması gerektiğini söyleyemeyiz.

«İndirgenebilirlik aksioması» bu ana gerçeklerle ortaya çıkmıştır.

Aksiomanın sözel anlatımı şudur: «Verilen herhangi bir fonksiyona, biçimsel olarak eşdeğer yüklemsel bir fonksiyon vardır.»

Bu aksioma, çok sayıda usavurmayı yasaya uydurur. Russell'a göre, «sınıfların varlığı var sayılırsa» indirgenebilirlik aksioması ispat edilebilir *(Principa*, Giriş).

Bu durumda hangi sıradan olursa olsun, verilen bir fonksiyon için, o fonksiyonu doyuran nesnelerden kurulu bir sınıf vardır. Bu bakımdan verilen fonksiyonla kurulan bir önermenin değişkeni (delili) bir sınıfa ait demek olur. Fakat bir değişken bir sınıfa ait olunca «şu değişken şu sınıfa aittir» dediğimizde hiç bir görünüşte değişkeni olmayan bir önerme ve dolayısıyle bir yüklemsel fonksiyon çıkar ortaya: x gibi bir değişkenin yüklemsel fonksiyonu. Böylece, verilen fonksiyona biçimsel olarak eşdeğer bir yüklemsel fonksiyon, sınıfların kabulü için gerekmektedir.

Burada hemen, Russell'in gerek *Matematiğin İlkeleri'nde* (1903), gerekse Londra «Matematik Derneği Tutanağı»na yazdığı bir makaledeki *(Sonsuz-ötesi Sayılar ve Sıra Tipleri Kuramının Bazı Güçlükleri Üzerine,* N, 1900, s. 29-53) düşünceleriyle çelişmeye düştüğünü belirtelim. O. gerek *Matematiğin İlkeleri'nde* gerekse sözü edilen makalede bir sınıf belirlemeyen önerme fonksiyonları da bulunduğunu düşünmüş ve onlara *«yüklemsel olmayan fonksiyonlar»* adını vermişti. Esasen o, paradoksları da bu yoldan çözmüştür. Yani kendi kendine yüklem olmayan fonksiyonlar bulunduğunu kabul ederek. Dolayısıyle, yukarda da belirttiğimiz gibi «indirgenebilirlik aksioması» tipler kuramıyla aşılan yolun gerisin geri gidilmesiydi.

Nitekim Fransız matematikçisi Henry Poincare, işi tanımlar açısından değerlendirerek yüklemsel olmayan biçimde sayılması gerekli tanımların bir kısır döngü içerdiğini söylüyordu. *(Matematik ve Mantık,* «Metafizik ve Ahlâk Dergisi», Xlll, 1906, s. 815-835). Bir sınıf belirlemeyen, yani Russell açısından yüklemsel olmayan fonksiyon biçimindeki tanımlar bazı nenleri dile getirmekte başarısızlığa uğruyor. Daha doğrusu tanım gibi gözüküyor, bir kısır döngü içeriyordu.

Anlaşılan Russell, başlangıçtan beri iki ayrı tutum içindedir. Çünkü daha 1902 yılında Frege'nin düştüğü çelişmeye ona yazdığı bir mektupla değinirken daima bir kavramın uzanımından, yani bir sınıftan söz etmenin mümkün olmadığını kabullenmiştir. Cantor ve Frege'nin çelişmeleri ona göre her kavramın daima bir sınıf belirttiğini kabul etmekten doğuyordu.

Leibniz'in, ayırt edilmezlerin özdeşliği ilkesi yol açmıştır bu aksioma'ya. Russell Leibniz'i çok iyi tanıdığını *Felsefe Tarihi'nin* önsözünde de belirtmektedir. O ilk büyük yapıtını zaten Leibniz felsefesini eleştirisel açıdan tanıtmak amacıyle yazmıştır. Russell, Leibniz'in bu ilkeyi ileri sürerken bütün özellikleri açısından uyuşan iki nesneyi kasdetmediğini söylemektedir *(Principia,* s. 57). Çünkü, bu takdirde x'in özelliklerinden biri x'le özdeş olacak ve zorunlukla y'ye uyacaktır. Sonuçta Leibniz ilkesi sınırlanarak, ayrılmazlık için gerekli ortak özelliklerin yüklemlere özgü olduğu kabul edilebilir. «x ve y, bütün yüklemleri açısından uyuşmaktaysa özdeştir» denebilir. Her özellik bir yüklem yönünden tanımlanan nesneler derlemesine ait olur. Bu bakımdan x'le özdeş nesnelere özgü ve ortak bir yüklem vardır. Ve x'le y'yi, birincisinin önerme fonksiyonu için, o doğru

olduğunda doğru, yanlış olduğunda yanlış bir yüklemsel fonksiyon bulunmaktadır.

Böylece, bir nesnenin yüklemine, «o nesne hakkında doğru olan yüklemsel fonksiyon» denirse bir nesnenin yüklemleri, onun özellikleri arasından, sadece birkaçı olmuş olur.

Diyelim ki, «Atatürk, büyük bir komutan için gerekli bütün özelliklere sahipti.» Bunu, «Atatürk büyük bir komutan için gerekli bütün yüklemlere sahiptir» biçimine sokabiliriz. Burada Russell'a göre, görünüşte bir değişken olan bir yüklem bulunmaktadır. Önermeyi, içerime göre yorumlarsak «büyük bir komutanda bulunması gereken bütün yüklemlere bakıldığında, «Atatürk büyük bir komutandır» diyebiliriz.

Atatürk'ün büyük bir komutan olması, onun büyük bir komutan için gerekli bütün yüklemlere sahip olmasını gerektiriyorsa aynı nen, herhangi bir komutan için de söylenebilir demektir. İşte indirgenebilirlik aksioması böylece, her büyük komutanın, büyük komutanlara özgü bütün özellikleri taşıdığını önceden kabul etmek demektir. Böylece, Atatürk'e yüklediğimiz özelliğe daima eşdeğer bir yüklem daha elde etmiş oluyoruz. Bu yüklem, sadece o özelliğe sahip komutanlara özgüdür ve bütün büyük komutanlarda ortaktır.

Russell aynı aksiomayı özdeşlik ilkesine de uygulamıştır. Bilindiği gibi, iki nesne biri için söylenen, doğruluk değeri değişmeden öbürü için de söylenebiliyorsa yani onlardan birinin yüklemleri öbürü için de doğruysa birbirinin özdeşidir.

GERÇEL SAYILAR SORUNU

Verilen her fonksiyona eşdeğer bir yüklemsel fonksiyon bulunduğunu ileri süren aksioma gerçel sayıyı belirleyen her yüksek sıradan önerme fonksiyonu için aynı gerçel sayıyı belirten bir yüklemsel fonksiyon bulunduğunu varsaydıracaktır. Çünkü o fonksiyon aynı usal sayılarla belirlenir, başkalarıyle değil.

Aksiomanın kabulüyle Berry paradoksunun çözümü kolaylaşmış olur. Böylece, yalnız ilk sıradaki adlarla dile getirilebilir tam sayılardan söz edilebilir ve paradoks yüklemsel fonksiyonlarla biçimlenmemiş olur. Kesimin kendi üyelerinden birinin özellikleriyle tanımlanması zorunlu değildir.

Burada, Berry paradoksunun yapısı dolayısıyle aksioma başarılı görülüyor. O, salt matematik değil, düşünce ve anlamla ilgili, dilsel bir paradokstur. Burada eşdeğer fonksiyonlar, kendi aralarında değiş tokuş edilemez. Söz gelimi, bir sözcük veya sembolla kasdedilen, öbür sözcük veya sembolle kasdedilmeyebilir. Dilde bir fonksiyon tanımlanabiliyorsa, onun, matematikteki gibi ilkel eşdeğer fonksiyonun verilen sembollerin terimleriyle tanımlanması gerekli değildir. Dolayısıyle indirgenebilirlik aksiomasının işe yaradığı yeri ayırt etmek ve onu sadece dilsel paradokslara özgü kılıp, matematik paradokslardan uzak tutmak yerinde olacaktır.

Son olarak, indirgenebilirlik aksiomasının zorunlu olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Fakat o kendi içinde çelişmeli de değildir. Zorunlu değildir çünkü, sınıfları tanımlayan önermeler sonsuzdur. a değişkenine sahip atomsal bir fonksiyon ele alalım. Bu a' ile, biri hariç öbür bütün fonksiyonları açısından uyuşkun bir başka birey bulunabilir.

Aksioma çelişmeli değildir. Zira, her bireyler sınıfını tanımlayan atomsal bir fonksiyon bulunabilir. (Bu durumda her fonksiyon sadece ilkel değil, atomsal bir fonksiyona da eşdeğer olacaktır.)

Dolayısıyle, aksioma, zorunlu olmadığından yanlış, kendi içinde çelişmeli olmadığından doğru olabilir.

ÖNSÖZÜN BİTİMİ

Bu önsözde, daha başka sorulara da cevap vermek isterdim. Onlar arasında «Antik Felsefeıdeki «hayvansal inanç» deyimiyle. «belirsizlik ilkesi» deyiminin açıklanmasını isteyenler, ilginç ve uzunca cevaplandırmağa değer türden. Bunları, *Modern Felsefe* adıyla yayınlanacak üçüncü kitapta değerlendirmeğe çalışacağım.

Öte yandan Russell, «İslâm felsefesi» bölümünü çok kısa yazmış. Bu her şeyden önce, kitabın «Batı Felsefesi Tarihi» adını taşımasından doğmaktadır. İslâm felsefesi orada, eski Graikos felsefesini aktarıcı bir araç olması, ortaçağ batı düşüncesine etkisi açısından ele alınmış.

Biz bu durumu göz önünde tutarak, İslâm felsefesi hakkında uzunca bir bölüm eklemek istedik kitaba. Sonradan bunun, bütünlüğü aksatacağını düşündük. İslâm felsefesi, bütün yabancı kaynaklardan yararlanarak hazırlamakta olduğum bilimsel bir yapıtta işlenecektir. Bu yapıt, eğer

üniversiteden kaynak sağlama işinde karşımıza çıkarılan zorluklar yenilir de tamamlanabilirse, umarım doyurucu olacaktır.

Not: Kitap adları dışında kalan parantez içi açıklamalar bana aittir.

GİRİŞ

«Katolik felsefesi» deyimini, *Avrupa düşüncesine,* Sanctus (Saint) Augustinus'tan rönesansa değin egemen olan felsefe anlamında kullanacağım. On yüzyıl süren bu dönemden gerek önce, gerekse sonra, aynı genel okula bağlı filozoflar yetişmemiş değildir. Örneğin, Augustinus'tan önce, ilk kilise babalarının, özellikle Origenes'in sözü edilebilir. Rönesanstan sonra da, ortaçağ sistemine, daha çok Aquino'lu Thomas'a bağlı pek çok filozof sayılabilir. Günümüzdeki bütün Katolik felsefe öğreticileri de bunlara dahildir. Fakat, Katolik sentezini kurmağa ya da mükemmel bir duruma getirmeğe çalışanlar, sadece Augustinus'la rönesans arasında yaşayan büyük filozoflardır.

Augustinus'tan önceki Hıristiyanlık çağlarında yetişen sundurmacılar (stoa'cılar) ve yeni-Platoncular, felsefe yeteneği açısından kilise babalarını gölgede bırakır. Rönesanstan sonra, bellibaşlı filozoflardan hiç biri, hatta koyu Katolik olanlar bile skolastik ya da Augustinus'çu geleneği sürdürme isteği duymamıştır.

Bizim üzerinde duracağımız dönem, kendinden önceki ve sonraki dönemlerden sadece felsefe bakımından değil daha pek çok açıdan değişiktir. Değişmeyi meydana getiren hususlardan en dikkate değeri, kilisenin gücüdür.

Kilise, felsefe inançlarını, toplumsal ve siyasal koşullara, önceleri ya da ortaçağlarda olduğundan daha çok yaklaştırmıştır. Bu yaklaştırma olgusunu aşağı yukarı M. S. 400'den yine aşağı yukarı M. S. 1400'e uzatabiliriz.

Kilise, kısmen felsefi olan, kısmen de kutsal tarihle ilgili bir inanca (imana) dayanmış toplumsal bir kurumdur. İnancı aracılığıyla güç ve servet kazanmıştır. Onunla sık sık ihtilafa düşen din-dışı yöneticiler başarısızlığa uğramışlardır. Çünkü, halkın çoğunluğu ve din-dışı yöneticilerin bile büyük bir bölümü kiliseden yana çıkmıştır.

Kilise, Roma ve German gelenekleriyle çarpışmak zorundaydı. Roma geleneği İtalia'da, özellikle hukukçular arasında güçlüydü. German geleneğiyse, barbar fethinden doğma feodal aristokraside sözünü geçirmekteydi. Fakat, uzun yıllar, bu geleneklerden hiç biri, kiliseye karşı başarılı bir muhalefet yaratacak ölçüde güç kazanamadı. Bu onların, elverişli bir felsefe çevresinde birleşmemeleri sonucuydu.

Bizim üzerinde durduğumuz türden bir düşünce tarihinin ortaçağlara rastlayan sayfaları ister istemez tek yanlı olacaktır. Zira, çağlarının düşünce hayatına katkıda bulunan herkes kilise adamıdır. Bunun istisnası azdır.

Din-dışı sınıflar ortaçağlarda güçlü bir siyasal ve ekonomik sistem kurmuşlardı. Fakat, onların faaliyeti körü körüneydi bir bakıma.

Ortaçağların sonlarında, önemli ve kilise edebiyatından çok arklı bir din-dışı edebiyat gelişmişti. Genel tarihte bu edebiyat, felsefi düşünce tarihinde olduğundan daha geniş biçimde ve daha büyük bir dikkatle ele alınmalıdır.

Dante'ye varmadan, zamanının kilise felsefesini tam anlamıyle bilerek yazan din-dışı bir kişiye rastlamıyoruz. Ayrıca XIV. yüzyıla değin, kilise, felsefe üzerinde fiili bir tekelcilik yaratmış ve felsefe yazıları da böylece kilise açısından kaleme alınmıştı. Bu nedenle, ortaçağ düşüncesi, kilise kurumlarının gelişmesi oldukça geniş biçimde ele alınmadıkça anlaşılmaz.

Ortaçağ dünyasına, antik dünyanın tersine, değişik ikicilik (düalizm) biçimleri özellik kazandırır. Din-dışı güçler-din adamları, Latin-Töton, Tanrısal krallık-dünyasal krallık, ruh-beden ikicilikleri bu arada sayılabilir.

Bütün bu ikilikler Papa-İmparator ikiliğinde toparlanabilir. Latin-Töton ikiliği barbar istilasının sonucudur. Fakat öbür ikiciliklerin kaynağı daha eskidir. Kilise ve din-dışı güçlerin ilişkileri ortaçağlarda Samuel-Saul ilişkileri model alınarak anlatılabilir. Kilisenin üstünlüğü gerekimi Ariuscu ya da yarı-Ariuscu imparatorlar ve krallar döneminden çıkmıştır. Tanrının krallığıyle bu dünyanın krallıkları arasındaki ikilik Ahd-i Cedid'den izlenebilir. Fakat Sanctus Augustinus'un *Tanrı Kenti* adlı yapıtında sistemleştirilmiştir [Ruh-beden ikiliği Platon'da da vardır. Yeni-Platoncular özellikle durmuşlardır bu konunun üzerinde. Ruh-beden ikiliği Sanctus Paulus'un öğretisi için çok önemlidir. Dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki çileciliği de egemenliğine alan odur.

Batıda düşüncel faaliyetin hemen hemen hiç görülmediği karanlık çağlar, Katolik felsefesini iki döneme ayırmıştır. Constantinus'un din değiştirmesinden Boethius'un ölümüne kadar, Hıristiyan filozoflarının düşüncesini hâlâ Roma imparatorluğu yönetmekteydi. Bu yönetim ya bilfiil ortadaydı ya da henüz ortadan kalkmıştı.

Karanlık çağlarda barbarlar, Hıristiyanlığın bağımsız bir parçası olarak değil de sadece baş ağrıtıcı bir öğe olarak görülmüştü. Fakat yine de

hali vakti yerinde olanların okuyup yazma olanağına kavuşabildiği ve filozofların din adamlarına olduğu kadar din-dışı sınıflara da hitap etmek zorunluğu duyduğu uygar bir cemaat (community) vardı.

Bu çağla karanlık çağlar arasında (altıncı yüzyılın sonunda) kendisini Bizans imparatorunun bir uyruğu olarak gören, fakat barbar krallara tepeden bakan Büyük Gregorius’u görmekteyiz. Sonra, Batı Hıristiyanlığı boyunca din-dışı güçle dinsel gücün ayrılması gittikçe daha belirgin bir duruma gelmiştir. Feodal sistemi din-dışı aristokrasi yaratmıştır. Bu sistem o zamanlar geçerli olan gürültülü anarşiyi az çok yumuşatmıştır. Din adamları Hıristiyan tevazuunu, baş eğmesini öğütlemişlerdir. Bu tevazu sadece aşağı sınıflarca uygulanmıştır. Düello’da, mahkeme yerine geçen savaşlarda, çeşitli spor yarışmalarında ve özel intikam alma yolundaki davranışlarından pagan gururu ortaya çıkmıştır. Bütün bunları kilise beğenmemiş, fakat önleyememiştir de. XI. yüzyıldan başlayarak kilise büyük zorluklarla kendisini feodal aristokrasiden kurtarmayı başarır. Bu kurtuluş, Avrupa’nın karanlık çağlardan sıyrılmasının nedenlerinden biridir.

Katolik felsefesinin ilk büyük çağı Sanctus Augustinus’un egemenliğindedir. Paganlar arasında da yine aynı çağda Platon egemendir.

İkinci dönem aziz Aquino’lu Thomas’la doruğuna ulaşır. Aquino’lu Thomas’ın ardıllarına göre Aristoteles Platon’u çok aşmıştır. Bununla birlikte Tanrı Kenti’nin ikiciliği bütün gücüyle sürer gider. Tanrısal kenti temsil eden kilisedir ve filozoflar siyasal bakımdan kilisenin çıkarlarını savunur. Felsefe, imanı savunma yolundadır ve Hıristiyan vahyinin geçerliğini kabul etmeyenlere, örneğin İslâmlara kanıt getirmek için aklı uyarmıştır.

Aklın bu uyarımı sonucunda filozoflar, yalnız tanrıbilimci olarak değil, itikadı ne olursa olsun insanlara hitap eden sistemlerin bulucuları olarak, eleştiri düşüncesini geliştirdiler. Zaman geçtikçe, akla başvurmak belki hatalı oldu. Fakat XIII. yüzyılda bu iş hayli başarılı görünmüştü.

Bir mükemmellik ve «son sözü söylemiş olma» havası taşıyan XIII yüzyıl sentezi değişik nedenlerle yıkılmıştır. Belki bunlardan en önemlisi önce İtalia’da, sonra başka yerlerde zengin ticaret sınıfının gelişmesidir. Feodal aristokrasi esasında cahil, ahmak ve barbardı. Sıradan halk, zekâ, ahlâk ve anarşiye karşı çarpışma yeteneği açısından soylulara üstün olan kilise’den yanaydı.

Fakat yeni ticari sınıf, din adamları sınıfı ölçüsünde aydın, dünya işlerinden haberli, soylularla daha çok başa çıkma yeteneğine sahip, kentte yaşayan aşağı sınıflarca uygar özgürlüğün şampiyonları sayılabilecek bir sınıftı. Aynı çağda, demokratik yönelimler ön plana çıkmış ve bu yönelimler Papa’nın imparatoru yenmesine yardım edip ekonomik hayatı din adamlarının kontrolünden kurtarmaya girişmişti.

Ortaçağların sona ermesinin bir başka nedeni de Fransa, İngiltere ve İspanya’da güçlü ulusal monarşilerin doğmasıdır. İç anarşiyi bastırdıkları ve aristokrasiye karşı zengin tüccarlarla birleştikleri için, krallar XV. yüzyılın ortasında ulusal çıkarları uğruna Papayla savaşacak güce erişmişlerdi.

Papalık XI, XII ve XIII. yüzyıllardaki ahlâki itibarını artık kaybetmişti. (O yüzyıllarda haketmişti bu itibarı.) Durum, papaların Avignon’da yaşadıkları sırada Fransa’ya baş eğmelerinden ve Büyük İtizal’le, kontrolsüz papa otokrasisinin ne mümkün ne de arzulanır olduğu konusunda batı dünyasını istemeyerek bir inanca sürüklemiş olmalarından doğmuştur. XV. yüzyılda onların kilise yöneticisi olmak durumu, uygulamada İtalyan prensleri karşısındaki durumlarına bağlanmıştı. Bu da İtalyan güç politikasının insafsız ve karmaşık oyununa bağlanmak demekti.

Böylece rönesans ve reform ortaçağ sentezini yıkmıştı. Ortaçağ sentezinden sonraysa onun kadar düzenli ve görünüşte eksiksiz bir sentez görülmemiştir. İkinci cildin konusu ortaçağ sentezinin gelişmesidir.

Düşünen insanların ruhsal yapısı, bütün dönem boyunca dünyanın gidişine bakıldığında derin bir mutsuzluk ifade etmekteydi. Dünya ancak daha iyi bir ahiret hayatı umuduyla tahammül edilebilir bir nitelik alabilmekteydi. Batı Avrupa’da olup bitenlerin yansımasıydı bu mutsuzluk. Üçüncü yüz yıl bir felâket çağıydı. O yüzyılda genel refah seviyesi çok düşmüştü. Dördüncü yüzyılda bir duraklamadan sonra beşinci yüzyıl Batı İmparatorluğu’nun ortadan kalkmasına ve onun topraklarında barbarların yerleşmesine yol açmıştır.

Çöken Roma imparatorluğunun dayandığı kültürlü kent zenginleri büyük ölçüde, yoksunluk içinde yaşayan sığınganlar (mülteciler) durumuna gelmiş, geri kalanlar köylerindeki malikânelerde yaşamaya çekilmişti. Kurtuluşa elverecek yeterli bir nefes alma alanı bırakmayan yeni sarsıntılar M, S. 1000 yılına kadar sürdü gitti. Bizanslıların ve Lombard’ların savaşları İtalian uygarlığından kalmış olanları yıktı geçti. Araplar Doğu Roma imparatorluğunun büyük bir bölgesini ele geçirip Afrika ve İspania’ya

yerleştiler. Fransa'yı tehdit ettiler, dahası arada bir fırsat düştükçe Roma'yı yağmaladılar. Danimarkalılar ve Normanlar, Fransa'da, İngiltere'de, Sicilya'da ve güney İtalia'da yıkıma neden oldular.

Bu yüzyıllar boyunca hayat pamuk ipliğine bağlı ve güçlüklerle doluydu. Karanlık boş-inanlar onu daha fena yapmıştı. Hıristiyanların bile büyük bir çoğunlukla cehenneme gideceğine inanılırdı. İnsanlar kendilerinin her an kötü ruhlarla çevrilmiş olduğunu ve büyücülerin esrarengiz işlerinin etkisinde bulunduğunu sanmışlardır. O dönemlerde hayatın hiç bir zevki yoktu. (Zaman zaman, düşünceden azade çocuklar gibi olabilenler başkaydı doğallıkla). Genel sefalet dinsel duygunun yoğunluğunu arttırmıştı. Yeryüzünde iyi insanın yaşayışı cennetteki bir kente doğru çıkılan kutsal bir yolculuktu. Ebedî mutluluğa şaşmaz bir erdemden başka hiç bir türlü varılamazdı. Grekler büyük günlerinde gündelik dünyadan zevk ve onu güzel bulmuşlardı.

Empedokles bir yazısında yurttaşlarına dönerek şöyle söyler: «Sarı Akragas kayasından aşağılara bakan büyük kentte, bu kentin kalesinde oturan, iyi işlerle uğraşan, yabancıların onur sığınağı olan, aşağılık işler yapmasını beceremeyen dostlar merhaba.» Daha sonraki zamanlarda, rönesansa kadar insanlar, görünür dünyada böyle basit bir mutluluğa ermediler ve dikkatlerini görünmeyen öbür dünyaya çevirdiler. Akragas'ın yerini, onların sevgilerinde Altın Kudüs tuttu. Dünya mutluluğu geri gelince öbür dünya özleminin yoğunluğu gittikçe azaldı. İnsanlar aynı sözcükleri kullandılar. Fakat gittikçe azalan bir içtenlikle.

Katolik felsefesinin doğuşunu anlaşılır bir kılığa sokabilmek için genel tarih bilgisine, eski ve modern felsefe konusunda gerekenden daha çok yer ayrılmasını zorunlu bulmaktayım. Katolik felsefesi, esas olarak Katolik kilisesi adı verilen bir kurumun felsefesidir. Modern felsefeye koyu dinsel inançtan uzak olduğu zaman bile geniş ölçüde ahlâk ve siyaset sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bu sorunlar ahlâk yasası hakkındaki Hıristiyan düşüncesinden ve kilise-devlet ilişkileri konusundaki Katolik öğretilerden doğmuştur. Greko-Romen pagancılığında, Hıristiyanın başlangıçtan beri Tanrı'ya ve Caesar'a, politik terimlerle konuşursak kilise ve devlete borçlu olduğu bağlılığa benzer çifte bağlılık yoktu.

Bu çifte bağlılıkla ortaya çıkan sorunlar, çoğunluğuyle, felsefeciler zorunlu kuramı sağlamadan önce pratikte işlenmişti. Bu oluşumda çok ayrı iki aşama vardı. Onlardan biri Batı Roma imparatorluğunun düşmesinden

önce, biri de sonra ortaya çıkmıştır. Sanctus Ambrosius'la zirveye ulaşan uzun piskoposlar çizgisi Sanctus (Saint) Augustinus'un temel felsefesini sağlamıştır. Daha sonra barbar istilâsı geldi çattı. Bu istilâyı uzun bir kargaşalık ve cehalet devri izlemiştir. Boethius'la Sanctus Anselmus arasında (beş yüz yıldan azla bir zaman) sadece tek bir ünlü filozof görmekteyiz. O da Johannes Duns Scotus'tur. Johannes, aslen İrlandalı olduğundan, batı dünyasının öteki kısmını biçimleyen değişik oluşumlardan büyük ölçüde kaçınmıştı. Fakat bu dönem, filozofların yokluğuna rağmen hiç bir zihinsel gelişmenin görülmediği bir dönem değildi.

Ortadaki kaos, ivedili pratik sorunlara yol açmıştı. Bu sorunlar, skolastik felsefeye egemen olan düşünce biçimleri ve kurumlar aracılığıyle ele alınıp işlenmiştir ve büyük ölçüde bugün bile önemlidir. Sözü edilen kurumlar ve düşünce biçimleri değişik kuramcılar tarafından ortaya konmuştur. Fakat onları, karmaşalı bir aşamaya getirenler pratik adamlar olmuştur. ^Kilisenin XI. yüzyılda skolastik felsefenin az sonra ortaya çıkacağını bildiren manevi reformu, onun feodal sistem içinde gittikçe erimesi olgusuna karşı bir tepkiydi. Skolastikleri anlamak için Hildebrand'ı bilmeli, Hildebrand'ı anlamak içinse onun karşı, çıktığı kötülüklerden bazısını öğrenmeliyiz. Kutsal Roma German imparatorluğunun doğuşunu da, o imparatorluğun Avrupa düşüncesi üzerine etkisini de görmezlikten gelemeyiz.

Bu nedenlerle, okuyucu aşağıdaki sayfalarda, felsefî düşünceye olan etkisi hemen görülmemesi muhtemel, siyaset ve kilise tarihi bilgisi bulacaktır. Ele alınan dönem karanlıksa ve gerek eski, gerekse modern tarihin yabancısı olmayanların alışmadığı bir havadaysa, kilise ve siyaset tarihi üzerine bir şeyler söylemek daha da vazgeçilmez bir durum alır.

Felsefi düşünceye Sanctus Ambrosius, Carolus Magnus (Charlemagne) ve Hildebrand kadar etki etmiş kişilerin sayısı azdır. Bu kişiler ve onların yaşadığı zamanlar hakkında temel bilgi edinmek, konumuzu doyurucu biçimde ele almak istiyorsak zorunludur.

YAHUDİLERİN DİNSEL GELİŞİMİ

Çöken Roma imparatorluğunun barbarlara aktardığı Hıristiyan dininde üç öğe vardı: Onlardan biri, özellikle Platon ve Yeni-Platonculardan kısmen de sundurmacılardan (stoacı'lardan türeyen felsefi inançlardır. İkinci öğe Yahudilerden türeyen ahlâk ve tarih kavramı, üçüncü öğeyse Hıristiyanlıktan yeni olan fakat kısmen Orpheusçuluğa ve yakın doğunun benzer kütlelerine geri götürebileceğimiz daha çok kurtuluşa ait kuramlardır.

Hıristiyanlıktaki önemli Yahudi öğeleri bana göre şunlardır:

1 — Yaradılışla başlayan, gelecekte bir tamamlanmaya, bütünleşmeye varan ve Tanrı'nın insanlara uyguladığı işlemleri yerinde bulan kutsal tarih.

2 — Tanrı'nın özellikle sevdiği küçük bir insan grubunun varlığı. Yahudiler için bu grup, seçkin Hıristiyanlar içinde imtiyazlı bir halkı anlatmaktaydı.

3 — Yeni «adalet» kavramı. Sözgelimi sadakanın erdemini, Hıristiyanlık daha sonraki Yahudilikten devralmıştı. Vaftize yüklenen önem, Orpheus'çuluktan ya da gizemci doğu dinlerinden türetilebilir. Fakat Hıristiyan erdem kavramında bir öğe olarak pratik insanseverliğin Yahudilerden geldiği anlaşılmaktadır.

4 — Yasa. Hıristiyanlar eski Yahudi yasasının bir kısmını sözgelimi On Buyruğu muhafaza etmişler, onun törenler ve davranışlarla ilgili yanını almamışlardı. Fakat uygulamada Hıristiyanlar İman'a, Yahudilerin Yasa'ya bağlandığı duygularla bağlanmışlardı. Bu, doğru inancın en azından erdemli hareket ölçüsünde önemli olduğu öğretisini içerir. O öğreti esas olarak Hellen'cidir. Kökeni açısından Yahudi öğretisi olan, seçilmiş olanın istisna teşkil ettiği konusundaki öğretidir.

5 — Mesih (Mashiah). Yahudiler Mesih'in kendilerine dünyada refah ve düşmanlarına karşı başarı sağlayacağını düşünmüşlerdi. Hıristiyanlar için Mesih tarihsel İsa'ydı. Grek felsefesinin Logos'uyla özdeş tutulmuştu. Yeryüzünde değil, gökteydi o. Mesih'in kendini izleyenleri zafere götürmesi yerde değil ancak gökte mümkündü.

6 — Gökyüzü Krallığı. Öbür dünyacılık, Yahudilerin ve Hıristiyanların bir anlamda Platon'un son dönemlerindeki düşünceleriyle paylaştığı bir kavramdır. O kavram Yahudilerde ve Hıristiyanlarda Grek filozoflarında olduğundan daha somut bir anlam taşır. Hıristiyan

felsefesinde çok görülen fakat popüler Hıristiyanlıkta pek rastlanmayan Grek öğretisi, duyulur dünyanın uzay ve zaman içinde bir sanrı (illusion) olduğu ve bir insanın tek gerçek olan ebedî dünyada yaşayabileceği konusundadır. Yahudi ve Hıristiyan öğretisi, öbür dünyayı bu dünyadan metafiziksel olarak farklı görmemiş, gelecekte erdemli olanın ebedî mutluluk içinde yaşayacağı ve kötü olanın ebedi ıstırapla kıvranacağı bir yer olarak tasarlanmıştır. Bu inanç, intikam psikolojisini doğurdu ve herkes için anlaşılır bir niteliğe sahipti. Grek felsefesinin öğretileri böyle değildi.

Bu inançların kaynağını anlamak için Yahudi tarihindeki belirli olguları gözden geçirmeliyiz. Dikkatimizi şimdi bu noktaya çevireceğiz:

İsraillilerin ilk tarihi hakkındaki bilgimiz Ahd-i Atik'e dayanır sadece. O bilginin hangi noktada bir efsane olmaktan çıktığını kestirmek güçtür. Davud ve Süleyman muhtemelen gerçekten yaşamış krallar olarak kabul edilebilir. Fakat, kesinlikle tarihsel bir döneme geldiğimiz en eski noktada artık İsrail ve Judaca krallıkları ortaya çıkmıştır. Ahd-i Atik'te sözü edilen ilk kişi Ahab'tır. İsrail kralı Ahab'tan M.Ö. 853 tarihli bir Asur mektubunda söz edilir. Bu bakımdan onun hakkındaki kayıt Ahd-i Atik'ten bağımsızdır. Asurlular, en sonunda kuzey krallığını M. Ö. 722 yılında ele geçirmiş ve halkın bir kısmını sürmüştür. Bu dönemden sonra İsrail din ve geleneğini yalnız Judaca krallığı korumuştur. Judaca krallığı Asurlulardan sonra pek kısa bir süre yaşamıştır. Asurlular Ninova'nın (Ninua'nın) Babilliler ve Medlerce ele geçirilmesinden sonra yıkılmıştır. (M. Ö, 606). Fakat M. Ö. 586'da Nabukadnezar (Nabukudurriussur) Kudüs'ü ele geçirip Mescid-ul Aksa'yı yıkmış ve Babil halkının bir kısmını sürgüne göndermişti. Babil krallığı M. Ö. 538'de düştü. Babil o tarihte Medlerin ve Perslerin kralı Cyrus (Kuruş) tarafından ele geçirilmişti. Cyrus M. Ö. 537'de Yahudilerin Filistin'e dönmesini sağlayan bir buyrultu çıkardı. Yahudilerin pek çoğu bu buyrultudan yararlanarak Nehemiah ve Ezra'nın önderliğinde geri döndü. Mescid-ul Aksa yeniden inşa edildi. Yahudi Sünniliği yeniden kristalleşmeye başladı.

Tutsaklık döneminde ve bu dönemden az önce ve az sonra Yahudi dini çok önemli bir değişmeye uğramıştı. Dinsel görüş açısından İsraillilerle onları kuşatan kabileler arasında pek büyük ayrılık yoktu. Jahuev (Yehova) önceleri sadece, İsrailoğullarından yana çıkan bir kabile tanrısıydı. Fakat başka tanrıların bulunduğu inkâr edilmemişti. Onlara da genel olarak tapınılırdı. İlk buyruk, «benden başka Tanrı'n olmayacak» dediğinden,

tutsaklık döneminden az önce geçen bir zamanda, yenilik sayılan bir nen söylemekteydi. İlk peygamberlere ait değişik metinlerde bu husus açıklanmıştır. Putperest tanrılarına tapınmanın günah olduğunu ilk kez ileri süren bu peygamberlerdir. O sırada yapılan sürekli savaşlarda başarı kazanmak için onlar, Yehova'nın desteğini kazanmanın şart olduğunu söylüyorlardı. Başka Tanrılar da onursal bir mevkie sahip olursa Jahweh (Yehova) lütfunu esirgerdi. Özellikle Jeremiah ve Ezekiel (Jecheskel) tek din dışındaki bütün dinlerin batıl olduğu ve Tanrı'nın putperestliği cezalandıracağı düşüncesini bulmuş görünüyor.

Jeremiah'la Ezekiel'den (Jecheskel'den) bazı aktarmalar yapmak, onların öğretilerini ve karşı durdukları putperest uygulamaların yaygınlığını açıklamaya yetecektir. «Judaca kentlerinde ve Kudüs sokaklarında onların neler yaptıklarını görmüyor musun? Çocuklar odun topluyor, babalar ateş yakıyor, kadınlar hamur yoğuruyor. Hep göklerin kraliçesi'ne (Ishtar'a) hamur işleri yapmak ve başka tanrılara içki sunuları sunmak için. Bu yolda beni kızdırabilirler.» *(Jeremiah*, VII, 17-18). Tanrı kızıyor bu işe: «Ve onlar Hinnomoğlunun vadisinde oğullarını kızlarını ateşe vermek için *Topheth'in* yüksek yerlerini inşa etti. Bunu yapmalarını buyurdum. Bana hoş gelmiyordu böyle işler.» (Aynı yer, VII, 31). (Topeth, Hinnom vadisinde, eski Fenike tanrısı Molekh'e adanan insanların özellikle çocukların yakılması için yapılmış yüksek yer.)

Jeremiah'da çok ilginç bir pasaj var. Orada Jeremiah, Mısır'daki Yahudileri, putperestlikleri dolayısıyle kınıyor. Kendisi de onlar arasında yaşamıştır bir süre. Mısır'daki Yahudi sığınganlarına (mültecilere) Jahweh'nin (Yehova'nın) karıları başka Tanrılara tütsü yaktığı için onları mahvedeceğini söyler. Fakat sığınganlar şu sözleri söyler: «Ağzımızdan ne çıkarsa onu kesinlikle yapacağız. Gökler kraliçesine tütsü yakacağız, içki sunuları sunacağız. Babalarımızın, krallarımızın ve soylularımızın Judaea (Joudaia) kentlerinde ve Kudüs sokaklarında daha önce yaptığı gibi. O zamanlar yiyeceğimiz boldu, hepimiz iyiydik ve hiç bir kötülük de görmedik.»

Fakat Jeremiah, Jahweh'nin (Yehova'nın) bu puta tapıcı hareketleri gördüğü ve Yahudilerin başına gelen kötülüklere de kendilerinin neden olduğunu anlatır: «Bakın, büyük adıma yemin ettim. Adım Mısır ülkesindeki herhangi bir Judaca'lının ağzında dolaşmayacak... Onlara kötü

gözle bakacağım. Mısır'daki bütün Judaca'lılar sonları gelene kadar kılıç ve açlıkla tükenecekler.» (*Jeremiah,* XLIV, II - son).

Jecheskel (Ezekiel) de aynı şekilde Yahudilerin putperestçe davranışları karşısında şaşırmıştı. Tanrı bir görü (vision) durumunda Ezekiel'e Mescid-ul Aksa'nın kuzey kapısında Tammuz (Babil Tanrısı) için ağlayan kadınları gösterir. Sonra «daha kötüsü» Mescid-ul Aksa'nın kapısında güneşe tapınan 25 kişiyi işaret ederek şunları söyler: «Böylece ben de kızgınlıkla muamele edeceğim. Gözlerim esirgemeyecek, acımayacağım da. Onlar kulaklarıma alabildiğine bağırsalar da duymayacağım.» *(Jecheskel.* VIII, II).

Biri dışında bütün dinlerin lanetlenmiş olduğu ve Tanrının putperestliği cezalandırdığı düşüncesi, görünüşe bakılırsa bu peygamberlerce ortaya atılmıştır. Peygamberler bütünüyle koyu milliyetçiydi ve Tanrı'nın Yahudi olmayanı cezalandıracağı günü gözlüyordu.

Tutsaklık peygamberlerin putperestliği kötülemelerinin yerinde olduğunu ispat eder sayıldı. Eğer Jahweh (Yehova) Kadir-i mutlaksa ve Yahudiler seçkin halksa onların çektikleri eziyet sadece kötülükleriyle izah edilebilirdi. Yahudilerin psikolojisi pederşahi ıslah düşüncesine dayanır. Yahudiler cezayla arınabilirler. Bu inancın etkisi altında onlar sürgünde daha katı ve bağımsız oldukları zamana bakıldığından milliyetçilik açısından apayrı bir özelliğe sahip bir ortodoksluğu sürdürmüşlerdi. Geride kalan ve Babil'e sürgün edilmeyen Yahudiler de aynı ölçüde bir gelişimden geçmişlerdir. Ezra ve Nehemiah Kudüs'e geri geldiğinde karmaşık evliliklerin yaygın duruma geldiğini görerek dehşete düşmüştü. Onlar bu tür bütün evlilikleri iptal ettiler *(Ezra,* IX-X).

Yahudiler, öbür antik uluslardan, inatçı ulusal onurlarıyle ayrılmışlardır. Bütün uluslar yenilgiye uğrayınca, dıştan olduğunca içten de baş eğmişlerdir. Kendi üstünlüklerine olan inancı ve başlarına gelen felaketlerin Tanrı'nın kızgınlığından doğduğu kanısını sürdüren tek ulus Yahudiler olmuştur. Onlara göre, inanç ve ibadetlerinde, lekesizliği, saltlığı koruyamamış olmaları yol açmıştı Tanrı'nın kızgınlığına.

Eski Ant'ın (Ahd'in) çoğunlukla tutsaklık döneminden sonra derlenmiş kitapları yanlış bir izlenim uyandırmaktadır. Çünkü onlar, peygamberlerin karşı çıktığı putperest uygulamalarının eski takvadan ayrılmak olduğunu telkin eder. Hâlbuki eski takva diye bir şey hiç var

olmamıştır. Peygamberler, kutsal kitabın tanıttığından çok daha büyük ölçüde birer yenilikçiydi. Tarihsel gözle okunmazsa İncil, kolayca görülür bu.

Daha sonra Yahudi dininin karakteri olan bazı şeyler, kısmen eski kaynaklardan da olsa daha çok tutsaklık sırasında doğmuştur. Mescid-ul Aksa'nın yıkımı dolayısıyle Yahudi dini kurban dini olmaktan çıkmaya başlamıştır. Kurbanlar sadece Mescid-ul Aksa'da sunulurdu. Eski metinlerden arda kalan yazıların okunması sinagogların kurulmasına yol açtı. Yevm-üs-sebt'in (cumartesi günü) önemi üzerinde ilk kez o sırada durulmuştu. Sünnet de Yahudiliğin belirtisi olmuştu. Gördüğümüz gibi, yabancılarla evlenmek, sürgün sırasında yasaklanmıştı. Bir istisnaya doğru gidişin her biçimi gelişmekteydi. «Ben sizi öbür halklardan ayıran Efendiniz, Tanrınızım» *(Levi'liler, XX,* 24.) «Ben Efendiniz, Tanrınız, kutsal olduğumdan, siz de kutsal olacaksınız» *(Levi'liler, XIX,* 2). Yasa da bu dönemin ürünüdür. O, ulusal birliği korumanın belli başlı kaynaklarından biriydi.

İsaiah Kitabı adı altında sahip olduğumuz şey, iki ayrı peygamberin ürünüdür. O peygamberlerden biri sürgünden önce, biri de sonra yaşamıştır. İncil'i inceleyenlerce İkinci İsaiah adı verilen ikinci peygamber, peygamberlerden en dikkate değer olandır. Tanrı'nın «benden başka Tanrı yoktur» dediğini ilk nakleden odur. İkinci İsaiah belki Pers etkisiyle ölümden sonra yeniden dirilişe inanmıştır. Onun Mesih hakkındaki kehanetleri daha sonra Peygamberlerin, İsa'nın geleceğini önceden gördüğünü ispat etmek için kullanılan belli başlı Ahd-i Atik metinleri durumuna gelmiştir.

Putperestler ve Yahudilerle ilgili Hıristiyan kanıtlarında İkinci İsaiah metinleri çok önemli rol oynamıştır. Bu nedenle onların en önemlilerini buraya almak istiyorum. Bütün uluslar en sonunda ihtida etmek zorundadır: «Onlar kılıçlarını sapanlara, mızraklarını oraklara çevirecek. Hiç bir ulus başka bir ulusa kılıç çekmeyecek, hiç bir ulus savaş nedir bilmeyecek.» *(Is.* II, 4). «Bak bir bakire gebe kalıp bir erkek çocuk doğuracak ve onun adını Immanuel koyacak» *(Is.* VII, 14). (Bu metin konusunda Yahudilerle Hıristiyanlar arasında anlaşmazlık vardır. Yahudiler, doğru çevirinin «genç bir kadın gebe kalacak» biçiminde olduğunu, Hıristiyanlarsa Yahudilerin yalan söylediğini ileri sürmüşlerdir.) «Karanlıkta yürüyenler büyük bir ışık gördüler. Ölümün gölgeli ülkesinde oturanlar onlara ışık tutmuştu... Bir

çocuk doğdu, bizim için. Bir oğlan verildi bize. Yönetim onun omuzları üstünde olacak. Ona, olağanüstü, danışman, güçlü Tanrı, ebedi baba, Barış Prensi adı verilecek» *(Is.* IX, 2, 6). Bu parçaların en peygamberce olanı yabancı olmayan metinler ihtiva eden 53. bölümdür! «O, küçümsenmiş ve reddedilmiş bir insandır. Üzüntü doludur, ıstırapla yoldaştır... Bizim üzüntülerimizi, ıstıraplarımızı yüklenmiştir... Fakat aşırı davranışlarımız karşısında yaralanmış, hakça olmayan işlerimizle incinmiştir. Huzurumuzun sağlanması ona düşmüştür. Onun devasıyle tedavi edilmişizdir... O zulüm görmüş, eziyet görmüş, yine de ağzını açmamıştır. Bir kuzu gibi kesime gönderilmiş, bir koyun gibi kendisini boğazlayanlar karşısında dilsiz kalmıştır.» Son kurtuluşa Yahudi olmayanların da katılma nedeni açıktır. «Ve Yahudi olmayanlar da senin ışığına gelecekler, krallar senin doğuşundaki parlaklığa yaklaşacaklardır.» *(Is.* LX, 3).

Ezra ve Nehemiah'dan sonra, Yahudiler bir süre tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Yahudi devleti bir teokrasi olarak yaşamıştır. Fakat bu devletin toprakları çok küçüktü (E. Bevan'ın *Yüksek Rahipler Döneminde Kudüs* adlı yapıtının 21. sayfasında belirttiğine göre Kudüs çevresinde 10-15 mil kadardı bu topraklar). Alexandros'tan sonra Yahudi ülkesinin toprakları Ptolemaeos'larla Seleukos'lar arasında anlaşmazlık konusu oldu. Yine de anlaşmazlık Yahudi topraklarında bir savaşa yol açmadı pek ve Yahudilere uzun süre dinlerini uygulama olanağı verdi.

Yahudilerin ahlaksal ilkeleri aşağı yukarı M. Ö. 200 yılında Süleyman yönünden yazıldığı ileri sürülen Ekklesiates (Vaiz) adlı kitapta ortaya atılmıştır. Son zamanlara kadar, bu kitabın, yalnız Grekçesi bilinmekteydi. Onun Apokryphos'a alınmamasının nedeni budur. (Apokryphos 'gizli' anlamınadır. Septuaginta'nın (yetmişliğin) ilk 14 kitabını biçimler. İbrancası bulunmayan bu kitaplar Judahcılıkta, yani Yahudilikte kabul edilmez. Protestanlar onu Hıristiyan şeriatına uygun saymaz. Apokryphos'ların 11 kitabı Roma Katoliklerince bütünüyle doğru sayılır.) Fakat daha sonra Ekklestiaste'nin İbranca yazması bulundu. Bizim elimizde bulunan ve Grekçeden yapılan çeviriyle bu yazma arasında ayrımlar vardır. Ekklestiastes'te öğretilen ahlak çok dünyasaldır. Komşular arasında iyi tanınma çok övülmüştür. Doğruluk Jahweh'yi (Yehova'yı) kendi yanımızda görmek yararlı olduğundan, en iyi politikadır. Sadaka verilmesi öğütlenir. Grek etkisinin tek işareti tıbbın övülmesidir.

Kölelere müşfik davranılmalıdır. «Saman, değnek ve yük eşek içindir. Ekmek, nasihat ve çalışmaysa hizmetçi için... Köleyi yapabileceği işe sevket, itaat etmezse zincire vur» (XXIII, 24, 28). Aynı zamanda onun için para ödediğini ve köle kaçarsa para kaybedeceğini hatırla. Bu hatırlama kazançlı sertliğin sınırını belirtir. *(Aynı* yer, 30, 31). O dönemde kızlar büyük endişe teşkil etmekteydi. Anlaşıldığına göre fazla ahlâksızdılar *(*XLII, 9-1). İsrail peygamberinin kadınlar hakkındaki düşüncesi iyi değildir. «Giysilerden güve gelir, kadınlardansa kötülük.» *(Aynı* yer, 13). «Çocuklarınızla sevinip hoşça vakit geçirmeniz doğru değildir. En doğrusu «onların başını genç yaşlardan başlayarak eğmenizdir.» (VII, 23-*24)*.

Bununla birlikte o yaşlı Cato gibi, erdemli işadamının ahlâkını çok sıkıcı bir hava içinde anlatır.

Bu rahat «kendi kendini haklı görme» durumuna Seleukos kralı IV. Antiochos sert bir biçimde son vermiştir. Antiochos, bütün dominyonlarını Hellenleştirmeğe karar vermişti. M. Ö. 175'te Kudüs'te bir gymnasium kurup gençlere Grek şapkaları taşıyıp atletizmle uğraşmayı öğretmişti. Bu konuda kendisine Jason (Jason) adlı Hellenleşen bir Yahudi yardım etmişti. Antiochos, Jason'u (Jason) baş rahip yapmıştı. O sırada dinsel aristokrasi bozuldu ve Grek uygarlığının çekim alanına girdi. Fakat bu aristokrasiye «Khâsid»ler (kutsal anlamına gelir) partisi şiddetle karşı koymuştu. Khâsid'ler partisi köylüler arasında kuvvetliydi. İlk Hıristiyanlığı etkisine alan Essenes tarikatı belki de bundan türemiştir. (Oesterly ve Robinson'un yazdığı *İsrail Tarihi* adlı kitabın ikinci cildine bakınız. s. *323* v.ö.) Pharisee'ler de onlardan gelmiştir. M. Ö. 170'de Antiochos Mısır'la savaşa giriştiğinde Yahudiler başkaldırdı. Bunun üzerine Antiochos Mescid-ul Aksa'dan kutsal kapları alıp onlara tanrının resmini yaptırdı. O böylece Jahweh'yi (Yehova'yı) Zeus'le özdeş tutmuş, başka her yerde başarıya ulaşan bir yola başvurmuştu. Antiochos Yahudi dinini ortadan kaldırmağa karar verdi, sünnet âdetine ve yiyecekle ilgili yasaların uygulanmasına son vermek istedi. Kudüs bütün bunlara başeğdi. Fakat Yahudiler Kudüs dışında büyük bir inatla dayattılar.

Bu çağın tarihi *Birinci Makkabaeos'lar Kitabinda* anlatılır. Birinci konu, Antiochos'un krallığında yaşayanların tek bir halk durumuna gelmesi ve kendi yasalarını bırakması için nasıl buyruk çıkardığını anlatır. Tüm puta tapıcılar ve İsraillilerden çoğu başeğmiştir bu buyruğa. Hâlbuki kral onların yevm-üs-sebt törenini kutsal dışı saymasını, domuz kurban etmesini ve

çocuklarını sünnetsiz bırakmasını buyurmuştu. İtaatsizlik edenler ölüme katlanmak zorundaydı. Buna rağmen çok kişi direndi. «Çocuklarını sünnet ettiren bazı kadınları ölüme gönderdiler. Çocukları astılar, çocukları sünnet edenlerin evlerini basıp onları doğradılar. Ne olursa olsun İsrail'de pek çok kişi temiz olmayan bir şeyi yememek konusunda direndi. Etlerle kirlenmekten ve kutsal ahdi bozmaktansa ölmeyi tercih etti ve öldü.» *(Birinci Makkabaeos'lar,* 60-63).

Ölümsüzlük öğretisine geniş ölçüde bu sıralar inanmıştır Yahudiler. Erdemin yeryüzünde ödül alacağı düşünülürdü önceleri. Fakat en erdemlinin başına gelen eziyet, durumun böyle olmadığını ortaya koydu. Böylece, Tanrısal adaleti kurtarmak için, daha sonraki bir ödül ve cezaya inanmak gerekli oldu. Bu öğreti Yahudiler arasında evrensel olarak kabul edilmiş değildi. İsa'nın yaşadığı sıralarda Sadducee'ler onu hâlâ reddediyordu. Fakat o sıralar küçük bir topluluk teşkil ediyordu Sadducee'ler. Daha sonra tüm Yahudiler ölümsüzlüğe inandı.

Antiochos'a karşı başgösteren isyan Judas Makkabaeos'un eliyle yönetilmişti. Makkabaeos M. Ö. 164 yılında Kudüs'ü yeniden ele geçirdi. Sonra amansız bir saldırıya girişti. Bazen tüm erkekleri öldürdü, bazen de onları zorla sünnet etti. Kardeşi Jonathan yüksek rahip tayin edilmiş ve Kudüs'ü bir garnizonla işgal etmesine müsaade edilmiştir. Jonathan Joppe (Yafa, İncil'de Japho) ve Akra'yı ele geçirerek Samaria'yı (orta Filistin) fethetti. Roma'yla müzakereye girişti ve tam bir özerklik sağladı. Ailesi Herodes (Roma dönemindeki Yahudi yöneticilerinden. Bu addaki ilk yönetici M. Ö. 37 yılında ortaya çıkmıştır) zamanına değin yüksek rahip olarak çalışmış ve Hasmonaeos oğulları olarak tanınmıştı.

Yahudiler zulm ve eziyete dayanırken büyük kahramanlık göstermiştir. Fakat bu dayanma bizim için önemli olmayan sünnet hikâyesi ve domuz eti yemenin kötülüğü konusunda kendini göstermiştir.

Antiochos döneminde yapılan eziyetler Yahudi anıtları için çok önemli bir dönem biçimliyordu. Tutsaklıktan sonra Yahudi olmayanlar arasında dağılan Yahudilerle Judaea Yahudileri gittikçe Hellenleşmeye başlamıştı. Judaea Yahudilerinin sayısı azdı. Onlar arasındaki güçlü ve zengin kişiler Grek yeniliklerine başeğmeye eğilimliydi. Khâsid'lerin kahramanca direncine karşın Yahudi dini kolayca ortadan kalkabilirdi. Eğer böyle bir şey olsaydı ne Hıristiyanlık ne de İslamlık bugünkü biçimiyle var

olabilirdi. *Dördüncü Makkabaeos* kitabına yazdığı önsözde Towsend şöyle diyor:

«Judahcılık (Yahudilik) bir din olarak Antiochos döneminde mahvolsaydı Hıristiyanlığın kaynağı ortadan kalkacaktı. Judahcılığı (Yahudiliği) kurtaran Makkabaeos şehitlerinin kanı en sonunda kilisenin tohumu olmuştur. Böylece yalnız Hıristiyanlık değil, İslamlık da tektanrıcılığı Yahudi kaynağından türetmiştir. Dünya bugün doğuda ve batıda tektanrıcılığın varlığını Makkabaeos'lara borçludur denebilir pekâlâ.» *(Ahd-i Atik'in Apokryuphos* ve *Pseudepisgraphos* kitaplarının İngilizcesi, R. H. Charles, c. II, s. 659).

Makkabaeos'ların kendileri bununla birlikte daha sonra yaşayan Yahudilerce beğenilmemiştir. Çünkü baş rahipler olarak onların aileleri, başarılarından sonra dünyasal ve zamana uygun bir politika izlemeye başlamışlardı. Hayranlık şehitlere karşı duyulmaktaydı. Muhtemelen İsa zamanında Alexandria'da yazılmış olan *Dördüncü Makkabaeos* kitabı başka ilginç noktalarla birlikte bu noktayı da açıklar. Adına karşın kitabın hiç bir yerinde Makkabaeos'lardan sözedilmez.

Orada yaşlı bir adamla yedi erkek kardeşinin şaşılacak sebatı anlatılır. Onların tümü, önce işkenceye tabi tutulmuş, sonra yakılmıştır. Yakılma esnasında hazır bulunan anneleri, çocuklarına sabretmesini öğütlemiştir. Kral önce tatlılıkla kardeşleri kendi yanına çekmeğe çalışmış, onlara eğer domuz eti yerlerse kendilerini koruyacağını ve başarılı birer meslek sağlayacağını vaat etmiştir. Kardeşler bunu hayırlayınca (reddedince) işkence aletlerini göstermiş, fakat onlar yine sarsılmamıştır. Krala, ölümünden sonra sonsuz işkence çekeceğini, kendileriyse ebedi mutluluk içinde yaşayacaklarını söylemişlerdir. Kardeşler bunun üzerine teker teker annelerinin de huzurunda domuz eti yemeye zorlanmış, bu öneriyi yine hayırlayınca işkenceye tabi tutulmuş ve ölmüşlerdir. Sonunda kral askerlerine dönmüş ve onların böyle bir cesaret örneğinden yararlanabileceğini söylemiştir. Doğallıkla öykü efsaneyle süslü. Fakat eziyetin şiddetli olduğu, ona kahramanca dayanıldığı ve ileri gelen hususların sünnet ve domuz eti yemek olduğu tarihsel olarak doğrudur.

Kitap bir başka açıdan da ilginç. Yazar koyu bir Yahudi'yse de Stoacı (sundurmacı) felsefenin dilini kullanıyor ve Yahudilerin sundurmacı felsefe ilkelerine bütünüyle uygun bir yaşayış biçimine sahip bulunduğunu belgelemeğe çabalıyor. Kitap şu tümceyle açılmaktadır:

«En yüksek aşamada felsefi olan ve benim tartışmayı önerdiğim sorun, esinlenmiş aklın, tutkulara egemen olup olmadığı sorunudur. Onun felsefesine en ciddi dikkatinizi rica ederim.»

Alexandrialı Yahudiler, felsefede Greklerden bir nenler (şeyler) öğrenmek istiyordu. Fakat onlar olağanüstü bir dayanmayla (sebatla) yasaya, özellikle sünnete, Yevm-üs-sebt kuralına uymaya, domuz etinden ve temiz olmayan etlerden kaçınmaya yönelmişlerdi. Nehemjah zamanından M. S. 70'te Kudüs'ün düşüşünden sonraya değin onların yasaya yüklediği önem artmıştır. Yahudiler artık söyleyecek yeni bir nenleri (şeyleri) olan peygamberlere tahammül edemiyorlardı. Onlar arasında peygamber üslubunda yazmak zorunluğunu duyanlar Danyal ya da Süleyman'ın, reddedilmez eski bir sorumlunun yazdığı bir kitap bulduklarını ileri sürmüşlerdir. Törensel özellikleri Yahudileri tek ulus halinde bir arada tutmuştu. Fakat, yasa üzerindeki vurgu, orijinalliği gittikçe ortadan kaldırdı ve Yahudileri tutucu durumuna getirdi. Bu sertlik Sanctus Paulus'un yasa egemenliğine karşı isyanını çok dikkate değer bir kılığa sokar.

Yeni Ant (Ahd-i Cedid), bütünüyle yeni bir başlangıç değildir. İsa'nın doğumundan önceki Yahudi edebiyatını bilmeyenler, onu yeni bir başlangıç gibi görebilirler. Yeni Ant'ta peygamberce çaba hiç bir biçimde ölmüş değildi. Fakat orada bir etki çevresi yaratabilmek için, başka adlar kullanma usulü benimsemek gerekmişti. Hanokh (Enoch) kitabı bu bakımdan büyük ölçüde ilgi çekicidir (bu kitabın metni için Charles'in adı geçen yapıtına bakınız. *Ahd-i Atik'in Apokryphos ve Pseudepigraphos* adlı kitaplarının İngilizcesine yazılan Giriş de değerlidir) Hanokh Kitabı, Makkabaeos'lar zamanından az önce yaşayanlardan M. Ö. 64 yılına değin uzayan bir zaman aralığındaki değişik yazarlar tarafından yazıldığı için ortak bir yapıttır. Kitabın büyük bir kısmında Patrik Hanokh'un (Enoch'un) vahiysel görülerini anlatır. Kitap Hıristiyanlığa dönmüş Judah'cılık (Yahudi dini) noktasından önemlidir. Ahd-i Cedid yazarlarına da yabancı değildir. Sanctus (Saint) Judas, kitabın gerçekten Hanokh (Enoch) tarafından yazıldığını düşünür. İlk Hıristiyan babaları, sözgelimi Alexandria'lı Clemens ve Tertullianus onu Şeriata uygun saymış, fakat Jeromius'la Augustinus hayırlamıştı (reddetmişti). Hanokh (Enoch) Kitabı sonuç olarak unutulmuş ve XIX. yüzyılın başlarına değin kaybolmuştur. Daha sonra da bir kısmının Latince ve Grekçe yazılı parçaları ele geçirilmiştir. Esasında, kısmen İbranca, kısmen Aramca yazıldığı anlaşılmaktadır kitabın.

Hanokh kitabının yazarları Khâsid'ler üyesi ve yazarların ardıllarıysa Pharisias'lardı. Kitap, kralları ve prensleri kınamaktadır. Krallar ve prenslerden kasıt Hasmonaeos ve Saddukaeos hanedanlarıdır. Yeni-Ant öğretisini özellikle Mesih, Sheol (cehennem) ve şeytan, cin sistemini (demonology) etkileyen odur.

Kitap, çoğunlukla Yeni-Ant'tan daha kozmik olan kıssalardan teşekkül eder. Gökyüzünün, cennetin, cehennemin, kıyamet gününün v.ö. görüleriyle doludur. Milton'un yazdığı *Kaybolmuş Cennet*'in ilk iki kitabını Blake'in kehanetler dolu kitabını hatırlatır. (Milton'un yaptığı edebi nitelik bakımından üstündür. Blake'inki o kadar değildir.)

Enoch (Hanokh) kitabında Genesis'in (Yaradılış) bir bölümünü (VI, 2, 4) genişletilmiş olarak bulmaktayız. Orada anlatılanlar tuhaf ve Prometheus efsanesini andırır biçimdedir. Melekler insanoğluna metalürji öğretmekte ve «ebedi sırrı» açıkladıkları için ceza görmektedir. Aynı zamanda yamyamdırlar. Günah işleyince putperest tanrısı olurlar, onların dişileriyse siren durumuna gelir. Fakat sonunda ebedi azaba maruz kalırlar.

Cennet ve cehennem de tasvir edilmektedir kitapta. Hem de edebi bir havada. Kıyamet gününde ihtişamlı tahtında oturan, adalet düşüncesine sahip insanoğludur. Yahudi olmayanlar, sonunda nedamet getirip affedileceklerdir. Fakat onların çoğu, Hellenleşen bütün Yahudiler dahil, ebedi lanete katlanacaklardır. Çünkü, doğru insan intikam için dua edecek ve onun duası kabul edilecektir.

Hanokh kitabında güneşin ve ayın rüzgâr tarafından sürülen arabaları olduğunu öğrendiğimiz yılın 364 günden biçimlendiğini ve insanlarca işlenen günahın, gök cisimlerini normal yollarından saptırdığını, astronomiyi sadece erdemli olanın bildiğini anlatan bir astronomi bölümü de vardır. Düşen yıldızlar, yedi büyük melek tarafından cezalandırıldığı için gökten atılan meleklerdir.

Sonra kutsal tarih geliyor. Makkabaeos'lara değin bu ilk bölümleri, İncil'den sonraki bölümleri tarihten bilinen akışı izler. Sonra yazar geleceğe yönelir: Yeni Kudüs, Yahudi olmadan kalanların Yahudiliğe dönmesi, dürüst insanların yeniden dirilmesi ve Mesih gibi düşünceleri işler.

Günahkârların cezalandırılması ve doğrunun ödüllenmesi konusunda da çok şey söylenmiştir. Söylenenler, Hıristiyanlığın günah işleyenleri bağışlamasına benzer bir tutum koymaz ortaya. «Ne yapacaksınız ey günahkârlar? Nereye kaçacaksınız kıyamet günü, doğru yoldan sapmayanın

duasını işitince?» Günah yeryüzüne gönderilmiş değildir. Onu insanlar icat etmiştir. «Günahlar gökte kaydedilir. Siz günahkârlar ebedi olarak lanete uğrayacaksınız. Huzur ve sükûn bulamayacaksınız.» Günahkârlar bütün hayatları boyunca mutlu olabilirler, ölürken bile. Fakat onların ruhları Sheol'a (cehenneme) iner. Orada zulmet vardır, zincir vardır, ateş vardır.» Fakat doğru insan için şöyle der Tanrı: «Ben ve oğlum onunla ebediyen bir olacağız.»

Kitabın son sözleri şunlardır:

«Sadık olana Tanrı da sadakat gösterecek ve onu yüksek yerlerde oturtacak. Sadık olan, karanlıkta doğmuş ve karanlığa yönelmiş olanı görecektir. Doğru insan bir güneş gibi parlayacaktır. Günahkârlar yüksek sesle haykıracak ve doğru olanları mutluluk içinde yüzerken görecektir. Doğrular günlerin ve mevsimlerin kendileri için olduğu yerlere gideceklerdir.»

Yahudiler, Hıristiyanlar gibi, günah hakkında çok düşünmüş, fakat onların pek azı kendisini günahkâr saymıştır. Kendisini günahkar saymak daha çok, bir din tarikatının mensubu olan ve yazılı yasalara sıkı sıkıya uyan, aynı zamanda ağızdan ağıza aktarılan sözlü yasalara da uyulmasında direnen Pharisaios'larla vergi toplayıcılar (puplicanuslar) örneğinde gelişen bir Hıristiyan yeniliğiydi. (Puplicanuslar eski Roma'da vergi toplayıcılardı. Alt kademedeki puplicanus memurları eziyet edici, dolayısıyle günahkâr sayılırdı. İsa, onları günahkâr örneği olarak göstermiştir.) Günahkârlık Hıristiyanlıkta, İsa'nın Yahudi yasası ustalarını ve Pharisaiosları kötülemelerinde ortaya çıkan bir erdem olarak öğretilmişti. Hıristiyanlar, Hıristiyan tevazuunu uygulamağa çalışmış, fakat Yahudiler bunu yapmamıştır.

Bununla birlikte Sünni Yahudiler arasında İsa'dan biraz önce önemli istisnalar görülmüştür. Sözgelimi *12 Patriğin Ahdi* M. Ö. 109-107 yılları arasında Hasmonaeos oğullarından yüksek bir rahip olan Johannes Hyfcanus hayranı bir Pharisaios tarafından yazılmıştır. Bu kitap, Hıristiyanlar yönünden yapılan bazı eklemeleri kapsar. Elimizdeki eklemeli kitaptır. Fakat bütün bunlar dogmaya aittir. Onlar yakından incelendiğinde ahlaksal öğretinin İsa'nın hayatını anlatan İncil bölümlerindeki ahlaksal ilkelere benzediği görülür. Rahip Dr. R. H. Charles'in söylediği gibi, «Dağdaki vaaz değişik yerlerde elimizdeki metnin ruhunu, dahası, onun İsa'nın hayatını anlatan yazılarda pek çok parça aynı izleri taşır. St. Paulus

kitabı, bir cep kitabı olarak kullanmıştır anlaşılan.» *(adı geçen yapıt,* s. 291-292). Bu kitapta şu ilkeleri bulmaktayız:

«Birbirinizi kalpten seviniz. Eğer bir kişi sana karşı günah işlerse onunla sakin bir şekilde konuş. İçten pazarlıklı olma. Eğer sana karşı günah işleyen pişman olur ve günahını itiraf ederse onu bağışla. Fakat eğer inkâr ederse onun gibi tutkulu olma. Olma ki senden zehri alıp yemin yoluna başvurarak iki katlı günaha girmesin... Eğer utanmazsa ve yanlış iş yapmakta direnirse bile onu kalpten bağışla ve intikam almayı Tanrı'ya bırak.»

Dr. Charles İsa'nın bu pasajı bildiği kanısındadır. Yine şu ilkilere rastlamaktayız.

«Tanrı'yı ve komşunu sev.»

«Tanrı'yı bütün yaşantın boyunca ve başkasını bütün kalbince sev.»

«Ben Tanrı'yı ve herkesi bütün kalbimle sevdim.» Bunlar Matthaeos İnciliyle mukayese edilebilir (XXII, 37-39) 12 *Patriğin Ahidler'*nde kin güdenler kınanır. Sözgelimi:

«Kızgınlık körlüktür. Başkalarının gerçek yüzünü görmeyi engeller.»

«Dolayısıyle, nefret kötüdür. Çünkü o daima yalanla uyuşur.» Bu kitabın yazarı, anlaşılacağı üzere yalnız Yahudilerin değil, bütün Yahudi olmayanların da kurtulacağını savunmaktadır.

Hıristiyanlar, İncil'in ilk dört kitabından (Matthaeos, Markus, Lukas ve Johannes) Pharisaios'lar (yazılı yasaya uyan, ağızdan ağıza aktarılan geleneklerin de geçerliğini savunan eski bir Yahudi mezhebi. Bu sözcük İsa zamanında, yaşayan ve vücudun yeniden dirilmesine, meleklerin varlığına, ağızdan ağıza gelen yasalara itiraz eden Sadoq'çular ya da Sadduk'çular yahut Saddukaeos'lara karşıt olarak kullanılır) hakkında kötü düşünmeyi öğrenmişlerdi. Yine de 12 *Patriğin Ahidleri* adlı kitabın yazarı bir Pharisaeos'tu. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, bu yazar, İsa'nın öğretisinde ayırıcı özellikler olarak düşündüğümüz ahlaksal ilkeleri ileri süren kişidir.

Böyle bir durumu açıklamak güç değildir. Önce zamanında bile istisna teşkil eden bir Pharisaeos olabilir. O dönemde daha yaygın olan öğreti, kuşkusuz Hanokh'ta ileri sürülendi.

Sonra, bütün hareketlerin katılaşmaya yöneldiğini bilmekteyiz. Amerikan devriminin düşüncelerinden Jefferson'un ilkelerini kim çıkarabilir?

En sonra, biz Pharisaeos'lar konusunda, onların mutlak ve bitimsel (nihai) doğru olarak Yahudi yasasına olan bağlılıklarının, aralarındaki bütün taze duygu ve düşünceye hemen son verdiğini bilmekteyiz.

Dr. Charles'in dediği gibi:

«Pharisaeos'lar eski idealleriyle bağlarını koparınca, siyasal çıkar ve hareketlere verdiler kendilerini. Aynı zamanda gitgide bütünüyle Yasa'nın sözü (lafzı) üzerinde durmağa başladılar. Böylece Pharisaeos'luk Ant'ların (Patrikler'in Antları) doğruluğunu desteklediği gösterişli ahlak sisteminin gelişmesi için bir alan bırakmaz oldu. Sonuçta, eski Khâsid'lerin öğretilerinin gerçek izleyicileri Judah'cılığı (Yahudi dinini) bıraktı, ilkel Hıristiyanlığın göğsünde doğal bir yuva buldu.»

Yüksek rahiplerin yönetiminden sonra Marcus Antonius, arkadaşı Herodes'i Yahudilerin kralı ilan etti. Herodes, gönlü ferah bir maceracıydı, sık sık flasa sürükleniyordu. Roma toplumuna alışmış ve Yahudi sofuluğundan çok uzaklaşmıştı. Karısı yüksek rahipler ailesinden, kendisi Idumaea'lıydı (Filistin'de bir yer). Bu husus tek başına Yahudilerin Herodes'ten kuşkulanmasına yeterdi. Usta bir eyyamperest olan Herodes, Octavius'un başarı kazanacağı anlaşılınca Antonius'u bırakıverdi. Bununla birlikte, Yahudilerin kendisine boyun eğmesi için enikonu çalıştı. Hellenistik stilde de olsa Korinthos sütunlarıyle Mescid-i Aksa'yı yeniden inşa etti. Fakat giriş kapısına altından bir kartal yerleştirerek «İkinci Buyruğu» ihlal etti. Herodes'un ölmekte olduğu söylentisi çıkar çıkmaz Pharisaios'lar, kartalı alaşağı ettiler, fakat o, iyileşince intikam olarak bir miktar Pharisaios'u öldürdü. Herodes M.Ö. 4 yılında öldü. Onun ölümünden hemen sonra, Romalılar krallığını ortadan kaldırıp Judaea'yı bir valinin (procurator'un) yönetimine verdiler. M.S. 26'da vali olan Pilatus'lu Pontius beceriksizdi ve hemen çekildi.

M. S. 66'da Yahudiler Zelot'lular partisinin yönetiminde Roma'ya karşı isyan ettiler, yenildiler ve Kudüs Romalılar tarafından ele geçirildi (M. S. 70). Mescid-i Aksa tahrip edildi, Judaea'da pek az Yahudi bırakıldı.

Sağa sola dağılan Yahudiler bu zamandan yüzyıllarca önce önem kazanmışlardı. Yahudiler esas olarak bütünüyle tarımsal yaşayışa sahipti. Fakat tutsaklıkları zamanında Babillilerden ticareti öğrenmişlerdi. Ezra ve Hehemiah'dan sonra onların çoğu Babil'de kalmışlardı. Aralarında çok zenginler vardı. Alexandria'nın kurulmasından sonra çok sayıda Yahudi bu kente yerleşti. Onlara özel bir mahalle ayrılmıştı. Bu bir «ghetto» değil

onları Yahudi olmayanlarla temas sonucu kirlenme tehlikesinden koruyan bir usuldü. Alexandria Yahudileri Judaea Yahudilerinden daha çok Hellenleştiler ve İbrancayı unuttular. Bu nedenle Eski Ant'ı Grekçeye çevirmek gerekti. Sonuç «Septuaginta» adı verilen yapıttır. Pentateuchos M.Ö. 3'ncü yüzyılın ortasında çevrilmişti, öbür kısımlarsa daha sonra çevrilmiştir.

Septuaginta hakkında çeşitli söylentiler çıkarılmıştır. (Kitap 70 kişi yönünden çevrildiği için «yetmişlik» anlamına gelen bu adı almıştır.) Söylendiğine göre, yetmiş çeviriciden her biri kitabı bütünüyle çevirmiş ve çeviriler karşılaştırılınca onların en küçük ayrıntılara değin aynı olduğu görülmüş. Çünkü tümü tanrısal bir ilhamla kaleme alınmış. Bununla birlikte daha sonra bilginler Septuaginta'nın çok eksik olduğunu göstermiştir. Yahudiler, Hıristiyanlığın doğuşundan sonra Septuaginta'yı çok az kullanmış, o eski Ant'ın İbrancasını okumaya girişmiştir. Çok azı İbranca bilen eski ilk Hıristiyanlarsa tersine Septuaginta'ya ya da onun Latince çevirilerine dayanmaktaydı. Origenes'in çabalarıyle üçüncü yüzyılda daha iyi bir metin çıkarıldı ortaya. Fakat sadece Latince bilenler Jeromius beşinci yüzyılda Vulgatus'u (İncil'in Latince çevirisi) ortaya koyana değin çok kusurlu metinlere başvurmak zorunda kalmışlardır. Vulgatus başlangıçta çok eleştirildi. Çünkü metnin hazırlanmasına Yahudiler yardım etmişti. Pek çok Hıristiyan, Yahudilerin peygamberlerin sözlerini değiştirdiğine inanmaktaydı. Onlara göre Yahudiler, İsa'nın geleceğini peygamberlerin önceden bildirdiğini gizlemek istemekteydi. Bununla birlikte Sanctus Jeromius'un yapıtı yavaş yavaş kabul edildi. Katolik kilisesinde bugün otorite olarak kalan kitap bu kitaptır.

İsa'nın çağdaşı olan filozof Philonius, düşünce alanında Greklerin Yahudiler üzerine etkisinin en iyi örneğidir. Dinde Ortodoks olduğu halde Philonius, felsefede her nenden önce Platoncudur. Başka önemli etkiler, Sundurmacıların (Stoacıların) ve Yeni-Platoncuların etkileridir. Philonius'un Yahudiler arasındaki etkisi Kudüs'ün düşüşünden sonra ortadan kalkınca Hıristiyan babaları onun Grek felsefesini İbranca yazmalarıyle uyuşturma yolunu gösterdiğini ortaya koymuştur.

Her önemli eski kentte, hatırı sayılır ölçüde Yahudi kolonisi yaşayagelmişti. Bu koloniler öbür doğu dinlerinin temsilcileriyle birlikte kuşkuculuktan ya da Yunanistan ve Roma'nın resmî dinlerinden memnun olmayanlar üzerindeki nüfuzu paylaşmışlardır. Yalnız Roma

imparatorluğunda değil, Güney Rusya'da da pek çok insan Yahudi dinini kabule zorlandı. Muhtemelen Yahudi yarı-Yahudi çevrelerde Hıristiyanlık ilk kez çekici olmuştur. Ortodoks Judah'çılığı bununla birlikte Kudüs'ün düşüşünden sonra daha dar ve daha Ortodoks bir duruma gelmişti. Nabukadrezzar (Nabukudurri-ussur) Kudüs'ü ele geçirdikten sonra da böyle olmuştu. Birinci yüzyıldan sonra, Hıristiyanlık tebellür etmişti ve Judah'çılık-Hıristiyanlık ilintileri, bütünüyle düşmanca ve dıştandı. Gördüğümüz gibi Hıristiyanlık büyük ölçüde Yahudi düşmanlığından etkilenmişti. Ortaçağlar boyunca, Yahudiler Hıristiyan ülkelerin ekininde (kültüründe) hiç rol oynamadı ve Hıristiyan uygarlığına yardımda bulunabilmeleri konusunda çok eziyet gördü. Katedral yaptırmak ve benzeri girişimler için ödemeye zorlanmak bu eziyetin dışındaydı. O çağda Yahudilere, sadece İslamlar arasında insanca muamele edilmiş, yalnız İslamlar arasında felsefe yapmak ve aydın düşünceyi sürdürmek olanağı verilmiştir.

İSLÂMLIK VE YAHUDİLİK

Ortaçağlar boyunca İslamlar Hıristiyanlardan daha uygar ve daha insandı. Hıristiyanlar Yahudilere özellikle, dinsel heyecan dönemlerinde eziyet etmiştir. Haçlı seferleri tüyler ürpertici katliamlarla doludur. İslâm ülkelerindeyse tersine onlara hiç bir şekilde kötü muamele edilmemiştir. Özellikle Mauretania'lıların oturduğu bölgelerde (İspanya) Yahudiler bilime hizmet de etmişlerdir. Cordova'da doğmuş olan Meymun (1135-1204, Abu Amram Musa İbnu Maymun ibni Abdillah) bazılarınca Spinoza felsefesinin kaynağı sayılmıştır. Hıristiyanlar İspanya'yı yeniden ele geçirince, onlara Mauretania'lıların (Kuzeybatı Afrikalıların) bilgisini aktaran daha çok Yahudiler olmuştur. İbranca, Grekçe ve Arapça ve Aristoteles felsefesinden haberdar olan Yahudiler bilgilerini daha az aydınlanmış kilise adamlarına iletmekten geri durmamıştır. Onlar aynı zamanda, al-kimya ve astroloji türünden daha az istenir konularda da bilgi vermişlerdir kilise adamlarına.

Ortaçağlardan sonra Yahudiler yine birey olarak insanlığa büyük ölçüde yardımda bulunmuşlardır. Fakat sadece birey olarak: Irk olarak değil.

İLK DÖRT YÜZYILDA HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık önce Yahudi'den Yahudi'ye, reforma uğramış bir Judaeacı'lık olarak va'zedilmişti. Sanctus Johannes, Hıristiyanlığın bu durumda kalmasını istemişti. Daha az ölçüde de olsa Sanctus Petrus da öyle istiyordu. Sanctus (Saint) Johannes ve Sanctus Petrus, eğer Sanctus Paulus, Yahudi olmayanları sünnete ve Musa'nın kanunlarını kabul etmeye zorlamaksızın Hıristiyanlık bünyesine almaya karar vermeseydi, duruma egemen olabilirdi. İki cephe arasındaki çatışma İncil'in *Havarilerin İşleri* adlı kitabında, Sanctus Paulus'un görüş açısından anlatılmaktadır. Paulus'un pek çok yerde biçimlendirdiği Hıristiyan cemaatleri, kuşkusuz, kısmen Yahudilikten dönenler, kısmen de yeni bir din arayan Yahudi olmayanları kapsamaktaydı. Yahudi dininin sağlamlığı ona, inançların çözüldüğü bu dönemlerde çekici bir özellik vermişti. Fakat sünnet, insanların Judah'çılığa dönmesine engeldi. Yiyecekle ilgili törensel yasalar da uygun değildi. Bu iki engel başka engeller olmadıysa bile İbrani dininin evrensel olmasını önlemişti. Hıristiyanlık Sanctus Paulus dolayısıyle Yahudilerin öğretisindeki çekici yönleri aldı, Yahudi olmayanların benimsemeyeceği özellikleri almadı.

Bununla birlikte Yahudilerin seçkin halk olduğu görüşü Grek onuruna hoş gelmemiş, gnostiklerce hayırlanmıştır. Gnostikler hiç değilse onlardan bir kısmı, duyulur dünyanın Sophia'nın (tanrısal bilgelik) isyankâr oğlu Ialdabaoth adlı daha aşağı aşamada bir Tanrı yönünden yönetildiği kanısını savunmuşlardı. Onlar, Ialdabaoth'un *Eski An*t'taki (Ahd-i Atik'teki) Jahweh (Yehova) olduğunu, yılanınsa Havva'yı onun kötülüklerine karşı uyarmaya çalıştığını, yoksa kötü bir yaratık olmadığını söylerlerdi. Uzun süre, üstün Tanrı, Ialdabaoth'un kendi başına hareket etmesine izin verdi. Sonunda oğlunu geçici bir zaman İsa adlı insanın vücudunda ikamet etmesi için yeryüzüne gönderdi ve ona, dünyayı Musa'nın yanlış öğretilerinden kurtarmak görevini verdi. Bu görüşü savunanlar, onu kural olarak Platoncu felsefeyle birleştirdi. Gördüğümüz gibi Plotinos onu reddetmekte güçlüğe uğramıştı.

Gnostikler felsefî pagancılıkla Hıristiyanlık arasında bir orta yol tutturdu. Bu yolda İsa onurlandı, Yahudiler hakkında hoş şeyler düşünülmedi. Aynı nen (şey) daha sonraları Manichaiosçuluk hakkında da söylenebilir. Sanctus Augustinus Manichaiosçuluk aracılığıyle Katolik

inancına varmıştır. Manichaios'çuluk Hıristiyanlık ve Zarathustracı'lık elementlerini birleştirmiş, kötünün olumlu bir ilke olup maddede, iyininse ruhta ortaya çıktığını savunmuştu. Manichaiosçuluk et yemeyi, evlilikte bile cinsel yaşantıya girilmesini kınamıştı. Bu gibi aracı öğretiler Grekçe konuşan ekinli (kültürlü) kişiler arasında gitgide yandaş bulmaya başlamıştı. Fakat Yeni Ant, gerçek iman sahiplerini, onlara inanmamaları konusunda uyarır: «Ey Timothias, sana emanet edileni koru. Küfür olabilecek boş konuşmalara girme. Bilimin muhaleetinden kaçın (gnosis, manevî sırlar bilimi demektir. Metinde 'gnosis'çilerin muhalefetinden kaçın demek isteniyor). Onlara bilimsel denmesi yanlıştır. Bazıları onları kabul ederek yanıldı.» *(Birinci Timothueas,* VI, 20-21)

MUHAMMET'İN İSA HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Gnosis'çiler (gnostikler) ve Manichaiosçular Hıristiyan yönetimi ortaya çıkana değin gelişmelerini sürdürdü. Bu zamandan sonra onlar inançlarını sağlamaya yöneldi. Fakat yine de gizli gizli inandılar. Belirli bir gnosisçi tarikatın öğretilerinden biri Muhammet yönünden benimsenmişti. Onlar İsa'nın sadece bir insan olduğunu ve Tanrı'nın oğlunun ona vaftiz sırasında indiğini ve çarmıha gerilme olayı sırasında ondan ayrıldığını öğretmişlerdi. Bu görüşü desteklemek amacıyle şu metne başvurulmuştu: «Tanrım, Tanrım, neden bıraktın beni?» (*Markus, XV,* 34) İtiraf etmek gerekir ki, bu metni Hıristiyanlar daima güç bulmuştur. Gnosis'çiler, Tanrı'nın oğlunun doğmuş olabileceğini imkânsız saymış, çocukluk döneminden geçmeyi ve her şeyin üstünde, çarmıha gerilmeyi Tanrı'nın oğluna yakıştıramamıştı. Onlar bu gibi nenlerin Tanrı'nın oğluna değil insana yakıştığını ileri sürmüşlerdi. İsa'yı bir Peygamber olarak tanıyan Muhammet, peygamberlerin kötü bir sonu olmaması gerektiğini düşünmüştü. Bu, güçlü bir sınıf düşüncesinin belirtisiydi. Böylece Muhammet Doketai'cilerin (bir gnosis'çiler tarikatı) görüşünü kabul etmiş bulunuyordu. Doketai'cilere göre çarmıha gerilen, sadece, İsa'nın hayaliydi. Doketai'ciler Yahudilerle Romalılardan bilmeyerek intikam almaya giriştiler. Onu da başaramadılar. Böylece, gnosis'çilerin bir bölümü, sünni İslam öğretisine geçmiş oldu.

Hıristiyanların çağdaş Yahudilere karşı durumları başlangıçta düşmanca olmuştu. Tanrı'nın kutsal kişiler olan patriklere ve peygamberlere

hitap ettiği ve İsa'nın gelişini önceden haber verdiği Yahudilikten Hıristiyanlığa aktarılan ve kabul edilen inançlardandı. Fakat İsa gelince, Yahudiler onu tanımadı. Böylece kötülendiler. Ayrıca İsa, Musa'nın yasasını ortadan kaldırmış, onun yerine «Tanrı'yı ve komşunuzu seviniz» buyruklarını geçirmişti. Bunu da Yahudiler tanımadılar ve maalesef, tanımamakta direndiler. Devletin Sami-karşıtı ve Hıristiyan olması, ortaçağdaki biçimiyle Hıristiyan çabasının ortaya çıkışı demek oldu. Daha sonraki zamanlarda devleti harekete geçiren ve etkileyen ekonomik etkenlerin Hıristiyan imparatorluğunda ne derece rol oynadığını kestirmek olanaksız görünür.

İLÂHÎ ADALET

Hıristiyanlık Hellenleştiği ölçüde teolojik bir biçim almıştı. Yahudi teolojisi daima sade olmuştur. Jahweh (Yehova), bir kabile Tanrı'sından, yeri göğü yaratan bir kadir-i mutlaka dönüşmüştür. İlahî adaletin erdemli kişiye yeryüzünde refah sağlamadığı anlaşılınca o adalet öbür dünyaya bırakıldı. Bu da ebedîliğe olan inanca yol açmıştr. O inancın gelişimi sırasında Yahudi inancı karmaşık ve metafizik hiç bir şey ihtiva etmemekteydi. Onda hiç bir gizem (sır) yoktu. Her Yahudi anlayabilirdi onu.

İsa'nın hayatını anlatan İncil bölümleri (Matthaeos, yani Mattithyah, Markus, Lukas İncilleri), hala Yahudi sadeliğini belirtir. Fakat, İsa'nın Plotinos'cu-Sundurmacı (stoacı) Lagos'la özdeş tutulduğu Sanctus Johannes İncilinde bu sadelik görünmez olur. Dördüncü İncil yazarını ilgilendiren, insan-İsa'dan çok teolojik İsa'dır. Kilise babaları için de doğrudur bu. Onların yazılarında, diğer üç İncil'den çok Sanctus Johannes İnciline başvurduğunu görmekteyiz. Üç İncil'e birden yapılan atıflar yine de Johannes İnciline yapılan atıfların ölçüsüne varmaz. Paulus'un mektuplarında da teoloji yanı ağır basar. (Özellikle kurtuluş konusunda). Paulus mektupları aynı zamanda Grek kültürüyle bir tanışıklığı ifade eder. (Menandras'tan bir parça alınmıştır sözgelimi. Bütün Giritlilerin yalancı olduğunu söyleyen Giritli Epimenides'e atıf yapılır v. ö.) Bununla birlikte gerçekten Sanctus Paulus'un olan ya da Sanctus Paulus'a ait olduğu ileri sürülen başka bir mektubun yazarı şöyle söyler: «Sakın, kimse seni felsefe ya da başka bir hileyle aldatmasın.» (Colossae'lılar, 11, 8.)

Grek felsefesiyle yazılı Yahudi belgelerinin bireşimi (sentezi) az çok tesadüfe bağlı kalmış ve Origenes (M. S. 185-254) zamanına değin ancak kısmen gerçekleştirilmişti. Origenes, Philones gibi Alexandria'da yaşamıştı. Alexandria, ticaret ve üniversite kenti olması dolayısıyle kuruluşundan düşüşüne dek bilginin kaynaştığı belli başlı bir merkez durumuna gelmişti.

Çağdaşı Plotinos gibi Origenes de çok kişinin Yeni-Platoncu'luğun kurucusu saydığı Ammonius Saccas'ın öğrencisiydi. Origenes'in *Principis* adlı yapıtında ileri sürülen öğretileri Plotinos'un öğretilerine çok yakındır. Bu yakınlık koyu Hıristiyanlıkla bağdaşmayacak ölçüde ileridir.

Origenes, Tanrı'dan başka (baba, oğul, ruh-ul kuds) hiç bir nenin beden dışı olmadığını söyler. Yıldızlar, yaşayan akıllı yaratıklardır. Tanrı onlara, önceden var olan ruhu vermiştir. Güneş günah işleyebilir. Platon'un ileri sürdüğü gibi, insanların ruhları doğuşta başka yerden gelmiştir. Çünkü onlar yaradılıştan beri vardır. Can ve ruh Plotinos'tan beri ayırt edilmiştir. Ruh, bir hata edince can olur. Can, erdemiyle ruha dönüşür. Canlar sonunda İsa'ya başeğecek, dolayısıyle bedensiz olacaktır. Şeytan bile en sonunda kurtulacaktır.

Origenes, kilise babalarından biri diye tanınmışsa da sonraları dört itizalle (Hıristiyanlıktan ayrılan düşünce ve davranışlarla) suçlanmıştı.

Origenes'in, itizal sayılan düşünceleri şunlardır:

1. Platon'un söylediği gibi ruhların önceden var oluşu.

2. İsa'nın yalnız tanrısal yapısının değil, insansal yapısının da bedenleşmeden önce varoluşu.

3. Ölümden sonra yeniden dirilişte bedenlerimizin mutlak olarak esirsel cisimler haline dönüşeceği.

4. Bütün insanların, şeytanların bile sonunda kurtulacağı. Origenes'e Eski Ant (Ahd-i Atik) metnini ortaya koyan çalışması için az çok zaptedilmez bir hayranlık duyan Sanctus Jeromius bile, onun teolojik yanlışlarını reddetme konusunda çok zaman harcamayı ve bu konuda şiddet göstermeyi uzgörü saydı.

Origenes'in sapmaları yalnız teolojik yolda değildi. O gençliğinde şu metni çok sözel (lafzî) olarak yorumladığı için onarılması olanaksız bir hata işlemişti. Metin şuydu: «Hadımlar vardır. Kendilerini Tanrı'nın krallığında hizmet etmek için hadım ederler.» (Matthaeus, *XIX*, 12). Tenin kandırmacalarından kurtulmanın bu yöntemini kilise kötülemiştir. Bu yöntemi bir atılımla benimsemesi Origenes'i kilise hizmetine girme

yeteneğinden yoksun bırakmıştı. Bazı din adamları başkaca düşündüklerinden, yararsız tartışmalar doğmuştu.

CELSUS'A KARŞI

Origenes'un en uzun yapıtı *Celsus'a Karşı* adını taşır. Celsus, şimdi kaybolmuş olan Hıristiyanlığa karşı bir kitabın yazarıydı. Origenes ona madde madde cevap vermeye girişti. Celsus Hıristiyanlara, önce onlar yasa dışı dernekler kurdukları için karşı durmaktadır. Origenes bunu inkâr etmez, fakat onun tiranlığı ortadan kaldırmak türünden bir erdem olduğunu iddia eder. Daha sonra Celsus Hıristiyanlığı beğenmeyişinin asıl nedeni üzerinde durur. «Hıristiyanlık- der Celsus-, barbar olan Yahudilerden gelir. Barbarların öğretisinden bir anlam çıkarabilecek olanlar sadece Greklerdir. Grek felsefesinden İncil'deki İsa hikâyelerine geçen herhangi biri onların doğru olduğu sonucuna varacak ve Grek zekâsı için doyurucu olan bir ispat ortaya koyacaktır.» Dahası «İncil'deki İsa hikâyeleri kendi kanıtlarına sahiptir. Onlar Grek diyalektiğinin ortaya koymuş olduğu kanıtlardan daha tanrısaldır.» Bu tanrısal yönteme peygamber havari 'canın ve gücün ortaya çıkışı' der. Kehanetler konusunda yöntem «Canın ortaya çıkışı adını alır. Çünkü kehanetler onları okuyan birinde inanç sağlamaya yeterlidir. İsa'yla ilgili kehanetleri okuyanlar da inanır onlara. Bu tanrısal yöntem gücün ortaya çıkışıdır. Çünkü icra edildiğine inanmamız gereken mucize ve işaretler daha başka pek çok nedenlerle gücün varlığını gösterir. O işaret ve mucizelerin izleri yaşantılarını İsa hikâyelerinin ilkelerine göre ayarlayan Grekler arasında hala yaşamaktadır.» (Origenes, *Celsus'a Karşı*, Kitap I, Konu II).

Hıristiyan felsefesinin özelliği olan inancın iki katlı kanıtını gösterdiğinden bu parça ilgi çekicidir. Salt akıl bir yandan doğru olarak kullanıldığında, Hıristiyan inancının, özellikle Tanrı'nın, ölümsüzlüğün ve özgür istemin (irade-i cüz'iyye) esaslarını sağlamaya elverir. Öte yandan kutsal kitaplar, sadece bu esasları kendi başına belgilemekle (ispat etmekle) kalmaz, onları vahiy yoluyle aktarılan peygamberlerin Mesih'in gelişini önceden haber vermesi olgusuyle ve mucizelerle, inancın imanlılar üzerinde olumlu etkisini belgilemeğe (ispatlamaya) çalışır. Bu kanıtlardan bir kısmının modası geçmiştir artık. Fakat sonuncusu yine de William James

yönünden kullanılmıştır. Onların tümü, rönesansa değin her Hıristiyan filozof yönünden kabul edilmiştir.

Origenes'in kanıtlarından bir kısmı tuhaftır. O, «büyücülerin, İbrahim'in Tanrı'sı» olduğunu söyler. Büyücüler çok kez onun kim olduğunu bilmezler. Görünüşe bakılırsa bu uyarma özellikle gizildir (bilkuvve'dir). Büyüde adlar esastır. Tanrı'ya Yahudi, Mısır, Babil, Grek ya da Brahman adlarıyle hitap edilmesi önemsiz değildir. Büyü formülleri çevrilince etkisini yitirir. Zamanın büyücülerince, bilinen bütün dinlere ait formüllerin kullanıldığı varsayılabilir. Fakat, eğer Origenes haklıysa, İbranî kaynaklarından türemiş olan formüller daha etkiliydi. Musa'nın büyüyü yasakladığına işaret ederken Origenes'in ileri sürdüğü kanıt daha gariptir (Origenes, *adı geçen yapıt,* Kitap I, Konu XXVI).

Hıristiyanların devlet yönetimine katılmamaları sadece «tanrısal ulus» yani kilise içinde kaynaşmaları söylenmiştir *(aynı yer,* Kitap VII, Konu LXXV). Doğallıkla bu öğreti, Constantinus zamanından sonra az çok değiştirilmişti. Fakat ondan bir şeyler arda kaldı. Sanctus (Saint) Augustinus'un *Tanrı Kenti* adlı yapıtında içkin olan bu öneri Batı Roma İmparatorluğunun düşüşü sırasında kilise adamlarının din dışı işlerde ortaya çıkan felaketlere kayıtsızca seyirci kalmasına yol açmıştı. Hâlbuki beri yandan, kilise adamları kilise disiplininde, teolojik tartışmalarda ve çileciliğin (manastır yaşantısının) yayılması konusunda yeteneklerinin en büyüğünü harcamıştı. Kilisenin dünya işlerini bırakması gerektiği görüşü hala yaşamaktadır. Çok kişi siyaseti «dünyasal» sayar ve onu kutsal işlerle uğraşanlara layık görmez.

Kilise yönetimi ilk üç yüzyılda yavaş yavaş ve Constantinus'un Hıristiyan oluşundan sonra hızla gelişmiştir. Piskoposlar hala halk yönünden seçilirdi. Onlar gittikçe bölgelerindeki Hıristiyanlar üzerinde hatırı sayılır güç elde etti. Fakat Constantinus'tan önce bütün kiliseye egemen olacak merkezî bir hükümet yoktu pek. Piskoposların büyük kentlerdeki gücü, sadaka kurumunun uygulanmasıyle gelişti. İmanlı kişilerin sunduklarını piskopos yönetir, yoksula yardım eder ya da yoksuldan yardımı keserdi.

Böylece, yoksunluk içinde ve piskoposların isteklerine uymaya hazır bir topluluk belirdi. Devlet Hıristiyan olunca piskoposlara idarî ve kazaî görevler verildi. Böylece devlet hiç değilse öğreti (doktrin) işlerinde merkezî bir durum aldı. Katoliklerle Ariusçular arasındaki kavgadan

rahatsız oldu Constantinus, şansını Hıristiyanlarla denemeye karar verdiğinden onların birleşmesini istedi. Ayrılıkları gidermek için genel İznik konsülünü topladı. Bu konsül, İznik inancı denilen ilkeleri yarattı, Ariusçularla olan savaş sözkonusu edildikçe her zaman sünnîliğin ölçütü (ayracı) olarak kaldı. Daha sonraki anlaşmazlıklar da aynı biçimde genel konsüller aracılığıyle çözümlendi. Doğu ve Batı Roma imparatorlukları ayrılıp doğu, papanın otoritesini reddedince konsül toplamak olanaksız oldu. (İlk İznik konsülünün biçim verdiği inançla 362 yılında ortaya atılan İznik inancı arasında bazı ayrılıklar bulunmaktadır.)

Papa, Kilise'de resmen önemli bir kişi olmuşsa da çok daha sonraki tarihlere değin onun üzerinde bir otorite kuramamıştır. Papalık gücünün yavaş yavaş artması ilgi çekicidir. Bu konuyu ilerde ele alacağım.

HIRİSTİYANLIĞIN GELİŞME NEDENLERİ

Constantinus'tan önce Hıristiyanlığın gelişmesi onun Hıristiyanlığa dönüşü gibi, değişik yazarlarca değişik biçimde açıklanmıştır. Gibbon şu beş nedeni ileri sürer:

1 — Hıristiyanların sarsılmaz, daha doğrusu hoşgörü kabul etmez çabası. Bu çaba, Yahudi dininden türemiş, fakat Yahudi olmayanları, Musa'nın yasasını hoş karşılamaktan alıkoyan, sosyal olmayan ve dar bir ruhtan arınmıştır. Bu ruh, Yahudi olmayanları Musa'nın yasasına çekmek yerine o yasadan uzaklaştırmıştır.

2 — Gelecek hayat öğretisi. Bu öğreti her ek koşulla gelişmiştir. O koşullar gelecek hayatın varlığı konusundaki önemli doğruya ağırlık ve etki kazandırmıştır.

3 — İlk kiliseye yüklenen mucizevi güçler.

4 — Saf ve keskin Hıristiyan ahlakı.

5 — Hıristiyan topluluğunun disiplin ve birliği. Bu disiplin ve birlik Roma imparatorluğunun kalbinde, gittikçe bağımsız ve güçlenen bir devlet yarattı *(Roma İmparatorluğunun Çözülmesi ve Çöküşü*, Konu XV).

Daha geniş ölçüde konuşursak, bu, çözümleme kabul edilebilir. Fakat bazı açıklamalarla. Yahudilerden türetilen eğilmezlik ve müsamahasızlık bütünüyle doğru sayılabilir. Biz de, hoşgörüsüzlüğün propagandada sağladığı üstünlüğü görmüşüzdür. Hıristiyanlar büyük bir çoğunlukla cennete yalnız kendilerinin gideceğine ve öbür dünyada en korkunç azabı

yalnız putperestlerin çekeceğine inanmıştı. Üçüncü yüzyılda destek bulmaya çalışan öbür dinler bu tehdit edici karaktere sahip değildi. Sözgelimi Büyük Ana'ya tapınanlar, vaftize benzeyen Taurobolium ayini yapardı. Fakat onlar bu ayini yapmayanların cehenneme gideceğini iddia etmezdi. Taurobolium ayinlerinin pahalıya mal olduğu görülebilir. Orada, bir boğa öldürmek ve boğanın kanını o dine dönene sürmek gerekliydi. Bu tür bir tören aristokratiktir. Zengin, yoksul, özgür, köle büyük bir halk topluluğunu kapsamak niyetinde olan bir dine temel olamaz. Hıristiyanlık bu bakımlardan rakiplerinden üstündü.

Batıda gelecek hayat öğretisi önce Orpheusçu'lar yönünden ileri sürülmüş, sonra Graikos filozoflarınca benimsenmişti. Yahudi peygamberlerinden bazıları, ölümden sonra bedenin yeniden dirileceğini ileri sürmüşlerdi. Fakat ruhun yeniden dirileceği öğretisini Yahudilerin Greklerden aldığı anlaşılmaktadır (Oesterly ve Robinson, *İbranî Dini).* Yunanistan'da ölümsüzlük öğretisi Orpheusçulukla popüler, Platonculukla bilimsel bir biçim kazanmıştı. Platonculuk, güç kanıtlara dayandığından, büyük ölçüde popüler olamadı. Orpheusçu biçim bununla birlikte, antik dönemde genel kanılar üzerinde kendinden sonraki dönemlerde, sadece paganlar arasında değil, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında da büyük etki yapmıştır. Gizemci din öğeleri Orpheusçuluğa, Asya dinlerine Hıristiyan teolojisine büyük ölçüde girmişti. Onların tümünde merkez efsane, ölen Tanrı'nın yeniden dirilmesiydi «Angus, *Gizem (mystery) Dinleri ve Hıristiyanlık*». Dolayısıyle ölümsüzlük öğretisinin Hıristiyanlığın yayılmasında Gibbon'un sandığından daha az rol oynadığını sanıyorum.

Mucizelerin, Hıristiyan propagandasında büyük payı vardır. Antik çağın sonraki yıllarında onlar çok yaygındı ve tek bir dinin ayrıcalığında (imtiyazında) değildi. Bu yarışmada Hıristiyan mucizelerine neden başka dinsel toplulukların mucizelerinden daha geniş ölçüde inanıldığını anlamak kolay değildir. Sanırım Gibbon çok önemli bir noktayı unutmaktadır. O da kutsal bir kitabın varlığıdır. Hıristiyanların başvurduğu mucizeler, eski çağların uzak zamanlarında başlamış, eskilerin gizemli (esrarlı) saydığı bir ulus arasında ortaya çıkmıştı. Yaradılıştan bu yana tutarlı bir tarih vardı. Buna göre Tanrı önce Yahudiler, sonra Hıristiyanlar için daima mucize yaratmıştı. Modern bir tarihçi için İsraillilerin eski tarihi bir efsaneden ibarettir. Fakat, eskiler için durum böyle değildi. Onlar Homeros'un, Truva kuşatmasına Romulüs, Remüs v. ö.'ne dair anlattıklarını kabul ediyorlardı.

Origenes ‘niye -diye sorar- niye bu eskileri (Homeros’u örneğin) kabul edelim de Yahudilerin geleneklerini kabul etmeyelim?» Bu kanıta verilecek hiç bir mantıksal karşılık yoktu. Böylece Ahd-i Atik mucizelerini kabul etmek doğal bir durum oldu. Onlar kabul edilince daha sonraki tarihtekiler, özellikle Hıristiyanların peygamberleri yorumlayışı açısından kabul edilir bir duruma geldi.

Constantinus’tan önce Hıristiyan ahlakı kuşkusuz, sıradan paganların ahlakından üstündü. Zaman zaman eziyet görmüştü. Hıristiyanlar ve hemen daima paganlarla yarışmakta bir üstünlüğe (dezavantaja) sahipti. Hıristiyanlar erdemin cennette ödülleneceği, günahınsa cehennemde cezalandırılacağı kanısındaydı. Onların cinsel ahlakı da eski çağlarda az rastlanan türdendi. Resmî görevi Hıristiyanlara eziyet etmek olan Plinius, onların yüksek ahlaksal karakterine tanıklık eder. Constantinus’un Hıristiyan oluşundan sonra doğallıkla Hıristiyanlar arasında da eyyamperestler türemişti. Fakat ileri gelen din adamları bazı ayrıllarla (istisnalarla) sarsılmaz ahlaksal ilkelere sahip olarak yaşadı. Gibbon’un bu yüksek ahlaksal aşamaya Hıristiyanlığın yayılma nedeni olarak büyük önem yüklemesi yerindedir sanıyorum.

Gibbon, «Hıristiyan topluluğunun birlik ve disiplini»ni Hıristiyanlığın yayılma nedenlerinin sonuncusu olarak sayar. Siyasal açıdan, bu nedenin tüm nedenlerden önemli olduğunu anıyorum. Modern dünyada biz siyasal organizasyonlara alışmışızdır. Her politikacı Katolik oyunu dikkate almak zorundadır. Fakat bu oy, öbür organize grupların oyuyla dengeye getirilir. Cumhurbaşkanı olacak Katolik bir aday, Protestan önyargısı dolayısıyle üstünsüzdür (dezavantajdır). Fakat Protestan önyargısı gibi bir durum olmasaydı, Katolik bir aday bir başka adaydan daha şanslı duruma gelebilirdi. Constantinus’un hesabının bu olduğu anlaşılıyor. Tek organize bir blok olarak Hıristiyanların desteği, onlardan yana olmakla sağlanırdı. Hıristiyanlara karşı duyulan hoşnutsuzluk organize değildi ve siyasal açıdan kısırdı. Belki Rostovstseff, ordunun büyük bir kısmının Hıristiyan olduğunu ve bu durumun Constantinus’u etkilediğini ileri sürmekte haklıdır. Ne olursa olsun Hıristiyanlar küçük bir azınlık olduğu halde yeni bir teşkilata sahipti (doğallıkla o zaman için yeni). O teşkilat Hıristiyanlara, başka bir baskı grubunun karşı koyamadığı bir baskı grubu nüfuzu kazandırmıştı. Bu onlarda gizil olarak (bilkuvve) var olan tekelci bir çabanın (gayretin) doğal sonucuydu. «Tekelci çaba»yla Russell, yalnız Hıristiyanlara özgü

başkalarının gösteremediği bir çabayı erekliyor (kasdediyor). Hıristiyanların bu özelliği Yahudilerden miras kalmıştı.

Maalesef, Hıristiyanlar siyasal güç elde eder etmez çabalarını birbirlerine karşı kullanmaya başladı. Constantinus'tan önce sayıları pek de az olmayan itizal (Hıristiyanlıktan ayrılma) olayları görülmüştü. Fakat koyu Hıristiyanların itizal yoluna sapanları cezalandıracak aracı yoktu. Devlet Hıristiyan olunca din adamları güç ve servet olarak büyük olanaklar sağladı. Tartışmalı seçimler yapıldı. Teolojik kavgalara, aynı zamanda dünya işlerinde üstünlük elde etmek için girişildi. Din adamlarının kavgasında Constantinus bir dereceye değin yansız (tarafsız) kaldı. Fakat onun ölümünden sonra (M.S.) ardılları, dönek Julianus dışında, Theodosius 379'da tahta çıkana değin az çok Ariusçulardan yanaydı.

Bu çağın kahramanı, tüm yaşantısı boyunca İznik Ortodoksluğunun sarsılmaz savunucusu olan Athanasius'tu (aşağı yukarı 297-373).

Constantinus'tan Kalkedonia konsülüne değin (451) geçen zaman, teolojinin siyasal önemi dolayısıyle bir özellik taşır, Birbiri ardından gelen sorun Hıristiyan dünyasını sarsmıştı. Onlardan biri üçlemenin (teslis) yapısı, ötekiyse insanlaşma (Tanrı'nın oğlu olarak anlaşılan İsa'nın insan biçim ve yapısını alması, İncarnation) öğretisiydi. Athanasius zamanında onlardan sadece ilki ön plandaydı. İyi yetişmiş Alexandria'lı bir rahip olan Arius, Oğul'un Baba'ya eşit olmadığını, tersine Baba yönünden yaratıldığını ileri sürmüştü. Daha eski bir dönemde bu görüş çok ters düşmeğe (zıtlaşmaya) yol açmayabilirdi. Fakat dördüncü yüzyılda din adamlarının çoğu onu reddetti. En sonunda egemen olan görüş, Baba Oğul'un eşit ve aynı tözden olduğu fakat ayrı kişiler sayılması gerektiği yolundaydı. Onların aynı kişiler değil de bir varlığın değişik görüşleri olduğu tarzındaki anlayış Sabellius'çu bir itizaldi. (Bu itizale ilk kez Sabellius yol açmıştır). Koyu Hıristiyanlık böylece dar bir yol izlemek zorundaydı. Baba ve Oğul'un yersiz olarak ayrılığını ileri sürenler Arianusçu, onların birliğini ileri sürenlerse Sabelliusçu olma tehlikesiyle sarılıydılar.

Arius'un öğretileri İznik Konsülü yönünden büyük çoğunlukla kınanmıştı. Fakat, bazı din adamları eliyle bazı değişmeler yapılmış ve o değişmeler, imparatorlarca desteklenmiştir. Alexandria piskoposu olan Athanasius 328'den ölümüne değin Alexandria piskoposu olan Athanasius, İznik konsülünce kabul edilen koyu Hıristiyanlık ilkelerine uyma yolundaki

gayreti dolayısıyle, devamlı olarak sürgündeydi. Fakat Mısır'da popülerdi. Mısır, çatışma sırasında değişmeksizin onu izledi. Teolojik çatışma sırasında Roma'nın fethinden beri ortadan kalkmış görünen ulusal veya bölgesel duygunun canlanmış olması tuhaftır. Constantinopolis (İstanbul) ve Asya, Ariusçuluğa yönelmişti. Mısır, bağnazlıkla (mutaassıpça) Athanasiusçuydu. Batı, İznik Konsülünün buyruklarına sıkı sıkıya sarılmıştı. Ariusçu uyuşmazlık sona erince aşağı yukarı benzer biçimde yeni uyuşmazlıklar ortaya çıktı. Bunlardan Mısır bir türlü itizalci oldu, Suriye başka türlü. Koyu katoliklerce eziyet edilen bu itizalciler, Doğu Roma imparatorluğunun birliğini bozdu ve İslam ordularının bu bölgeleri ele geçirmesini kolaylaştırdı. Ayırıcı hareketler kendi içlerinde şaşırtıcı değildir. Fakat onların çok ince ve karanlık teolojik sorular konusunda olması şaşırtıcıdır.

İmparatorlar, 335'ten 378'e değin, cesaretleri olduğu ölçüde, az çok Ariusçu düşünceleri desteklediler. Bir pagan olarak Hıristiyanların iç çekişmelerine karşı yansız olan dönek Julianus (361-363) bunun dışındaydı. En sonunda 379 yılında İmparator Theodosius, Katoliklere tam destek oldu ve imparatorluk içinde Katolikler tam başarı sağladılar. Sanctus Ambrosius, Sanctus (Saint) Jeromius ve Sanctus Augustinus (bu kişileri bir sonraki bölümde inceleyeceğiz) Katoliklerin bu utku (zafer) döneminde yaşamıştı. Bununla birlikte daha sonraki dönemde Batı'da başka bir Arius egemenliği ortaya çıktı. Bu Goth'ların ve Vandalların egemenliğiydi. Batı Roma İmparatorluğunu aralarında bölüştüler. Goth ve Vandalların güçleri aşağı yukarı bir yüzyıl sürdü. O güç, bu dönem sonunda Justinianus, Lombard'lar ve Frank'lar tarafından ortadan kaldırıldı. Justinianus, Frank'lar ve en sonra Lombard'lar koyu Katolikti. Böylece sonunda Katolik inancı kesin utku kazanmış oldu.

ÜÇ KİLİSE DOKTORU

Dört kişi Batı Kilisesinin doktoru unvanını almıştır. Bunlar Sanctus (Saint) Ambrosius, Sanctus Jeromius, Sarictus Augustinus ve Papa Büyük Gregorius'tur. Bunlardan ilk üçü çağdaştı, dördüncüsü daha sonra yaşamıştı. Bu konuda, ilk üç doktorun yaşantı ve zamanlarını anlatmaya çalışacağım. Sanctus Agustinus'un öğretilerinden bir sonraki bölümde söz etme hakkını koruyorum. Sanctus Augustinus, bizim için üç doktordan en önemlisidir.

Ambrosius, Jeromius ve Augustinus, Roma imparatorluğunda Katolik kilisesinin zaferiyle barbar istilası arasındaki dönemde yetişmiştir. Üçü de dönek Julianus'un saltanatı sırasında gençti. Jeromius Roma'nın Alarich komutasındaki Gothlar eliyle yağma edilmesinden on yıl sonrasına değin yaşamıştır. Augustinus, Vandallar Afrika'ya sızdığı sırada sağdı. Onlar Hippo'yu kuşattıkları sırada öldü. Kendisi Hippo piskoposuydu. Üç doktordan sonra, İtalya, İspanya ve Afrika'nın efendileri sadece barbarlar değil Ariusçu ihtilalcilerdi. Uygarlık yüzyıllar boyu geriledi. Hıristiyanlığın bilgi ve kültürde ilk doktorlar düzeyinde insanlar yetiştirmesi için hemen hemen 1000 yıl geçmesi gerekti. Karanlık ve ortaçağlar boyunca üç doktor büyük ölçüde saygınlandı. Kilise'nin biçimlendiği kalıbı belirleyen, başkalarından çok onlardı. Geniş biçimde konuştukta, Sanctus (Saint) Ambrosius Kilise-Devlet bağlantısı konusundaki ekleziastik görüşü ortaya koymuş, Sanctus Jeromius batı kilisesine Latince incili ve çileciliğe (manastır sistemi) giriş için gerekli uyarımın büyük bir kısmını, Sanctus Augustinus'a Reformasyona değin olan kilise teolojisini ve daha sonra Luther'le Calvin'in öğretilerinin çoğunu sağlamış kişiler olarak görülebilir. Tarihte bu üç kişiyi etki yönünden aşan nadir insan vardır. Kilisenin din-dışı devlet karşısında bağımsızlığı Sanctus Ambrosius yönünden de başarıyle savunulduğu gibi, Reforma değin egemen olan yeni ve ihtilalci bir öğretiydi. Hobbes XVII. yüzyılda bu öğretiyle savaşırken Sanctus (Saint) Ambrosius'la savaşmış oluyordu. Sanctus Augustinus, XVI ve XVII. yüzyılların teolojik çatışmasında ön safı işgal ediyordu. Protestanlarla Jansenius'çular ondan yana, koyu (sünnî), Katolikler ona karşıydı. («Burada 'Protestan' deyimi kapsamına azizlerin din içindeki durumlarını güçlendiren Calvincilik de katılmalıdır sanıyorum. Jansenciler Ypres kenti piskoposunu izleyenlerdir. Onlar 1534'te Ignatius Loyola tarafından

kurulan Jesu'culuk (Societas Jesu) tarikatına karşıt olarak özgür istemi (irade-i cüz'iyyeyi) hayırlayıp karşı koyulmaz rahmet ve sınırlı bağış düşüncesini savunmuştu. Jansenius'çular daha çok, Versailles'deki Port-Royal-des-Champs manastırında kümelenmişti. Orada gelişen bir devini (hareket) *Port Royal Mantığı* adıyla anılan bir mantık kitabının doğmasına neden olmuştur. Arnauld ve Pierre Nicole'un yazdığı ve asıl adı *Mantık veya Düşünme Sanatı* olan bu kitap 1662'de yayınlanmış ve dil felsefesi 'için çok gerekli olan tanımlar ve içerimler hakkında, ortaçağın gereksiz inceliklerinden sıyrılıp modern görüşler getirmiştir. 1623'te doğan matematikçi Pascal, 23 yaşındayken Port-Royal-des-Champs manastırına çekilmiş ve Jansenius'çu olmuştur.)

SANCTUS AMBROSİUS

Batı Roma imparatorluğunun başkenti, dördüncü yüzyıl sonunda Milano'ydu. Ambrosius, Milano piskoposuydu. Görevleri, onu sürekli olarak imparatorlarla ilişkiye sürüklemekteydi. Ambrosius, imparatorlarla onların eşiti kimi zaman da amiriymiş gibi konuşmak adetindeydi. Ambrosius'un imparatorluk sarayıyla ilişkileri zamanın karşıt karakteristiğini gösterir. Devlet güçsüz, beceriksiz ve hiç bir ilkeye sahip olmayan çıkarcılarca yönetilir ve bütünüyle anlık gereksinimlere karşılık veren bir politikadan yoksun durumdaydı. Kilise güçlü kuvvetli ve kişisel her nen'ini (şeyini) kilisenin çıkarları için eda etmeğe hazır kişilerce yönetilmekteydi. Böyle uzgörülü bir politika kiliseye, daha sonraki 1000 yılda utku (zafer) sağlamıştı. Bu artamların (meziyetlerin) taassup ve boş inanlarla ortadan kalktığı doğrudur. Fakat bunlar olmadan, o sırada hiç bir reform hareketi başarıya ulaşamazdı.

Sanctus Ambrosius, devlet hizmetinde başarı arayacak her fırsata sahipti. Onun, yine Ambrosius adını taşıyan babası Gaullerin yüksek resmî valisiydi (Praefectus). Sanctus Ambrosius muhtemelen Augusta Treverorum'da (Treves) doğmuştu. Burası Roma lejyonlarının Cermenleri uzak tutmak için üslendikleri bir sınır kentiydi. 13 yaşında Roma'ya gelen Ambrosius orada iyi bir öğrenim yapmış, Grekçe için kendisine sağlam bir temel hazırlamıştı. Yetişkinliği döneminde hukuk okumaya başladı ve bu alanda çok başarı gösterdi. Otuz yaşında Liguria ve Aemilia valiliğine atandı. Bununla birlikte dört yıl sonra dünya işlerine döndü sırtını. Halkın

desteğiyle, Ariusçu bir adayın muhalefetine karşın Milano piskoposu oldu. Sanctus Ambrosius elindeki bütün dünya malını yoksullara verdi. Hayatının geri kalan bölümünü kilise hizmetinde harcadı. Bu uğurda bazen büyük kişisel sakıncaları göze aldı. Yaptığı seçim doğallıkla dünya motiflerince dikte edilmiş değildi. Eğer böyle olsaydı o bilgece bir seçim olacaktı. Devlet hizmetinde Sanctus Ambrosius imparator olsaydı bile piskoposluk görevini yaparken bulduğu yönetim alanını bulamayacaktı.

Ambrosius'un piskoposluğunun ilk dokuz yılında Batı Roma imparatoru Katolik, erdemli, her nene (şeye) aldırmaz bir kişi olan Gratianus'tu. Gratianus av ardına düşmüş, yönetimi savsaklamıştı. En sonra suikasta uğradı, öldü. Gratianus'un yerine onun mevkiini zorla elde eden Maximianus geçti. Fakat İtalya'da yönetim, henüz çocuk olan Gratianus'un kardeşi II. Valentinianus'a verildi. Önceleri imparatorluk gücü Il. Valentinianus'un annesi, birinci Valentinianus'un dul eşi Justina'nın elindeydi. Justina bir Ariusçu olduğundan Sanctus Ambrosius'la çatıştı.

MEKTUPLAR

Bu konuda ele aldığımız azizlerin üçü de çok sayıda mektup yazmış ve o mektuplar bugüne değin korunmuştur. Dolayısıyle bu azizleri herhangi bir pagan filozof ve ortaçağların birkaç din adamı dışındaki bütün filozoflarından daha iyi tanımaktayız. Sanctus Augustinus gelişigüzel herkese çoğunlukla öğreti veya kilise disiplini üzerine mektuplar yazmıştır. Sanctus Jeromius'un mektuplarıysa özellikle bayanlara bakireliklerini nasıl koruyacaklarına dair yazdıklarıdır. Fakat Sanctus Ambrosius'un en önemli ve ilginç mektupları imparatorlara yazılanlardır. Sanctus Ambrosius, imparatorlara hangi noktalarda görevlerini ihmal ettiğini söyler ve arada bir de onları, görevlerini yaptıkları için kutlar.

YONTU KAVGASI

Ambrosius'un ele aldığı ilk genel soru Roma'daki adak yeri (altar) ve zafer heykeli konusundaydı. Pagancılık, başkentin senatör aileleri arasında, başka yerde olduğundan daha uzun bir süre yaşamıştı. Resmi din aristokratik rahiplerin elindeydi ve dünyayı ele geçirenlerde doğan imparatorluk gururuyle kuşatılmıştı. Senatodaki utku yontusu (zafer heykeli), Constantinus'un oğlu Constantius yönünden kaldırılmış ve dönek

Julianus yönünden eski biçimine getirilmişti. İmparator Gratianus, heykeli tekrar kaldırdı. Bunun üzerine kentin valisi (Praefectus) Symachos'un başkanlığındaki bir senato heyeti, yontunun yeniden eski biçime konulmasını istedi.

Augustinus'un hayatında rol oynayan Symmachos, seçkin (zengin, aristokratik, kültürlü ve pagan) bir ailenin seçkin bir üyesiydi. Utku yontusunun kaldırılmasını protesto ettiği için Gratianus yönünden 382'de Roma dışına çıkarılmış, fakat 384'te şehrin valisi olarak geri gelmişti. O, Boethius'un kayınbabası ve Theodorius'un saltanatında ileri gelen bir kişi olan Symmachos'un büyükbabasıydı.

Yontunun eski yerine konulmasına Hıristiyan senatörler itiraz etti. Ambrosius ve Papa Damasus'un yardımıyle sözlerini imparatora geçirdiler. Gratianus'un ölümünden sonra, Symmachos ve pagan senatörler 384 yılında, yeni imparator ikinci Valentianus'a başvurdular. Bu yeni girişimin geri çevrilmesi için Sanctus Ambrosius imparatora bir mektup yazarak, «bütün Romalıların hükümdara askerî görevle yükümlü olması gibi hükümdarın da kadir-i mutlak olan Tanrı'ya görevle yükümlü olduğunu» bildirdi. (Bu tez feodalizmin görüşünü önceler görünüyor) «Kimse senin gençliğinden yararlanmasın» dedi. «Bunu isteyen putperestse, onun senin ergini (zihnini) kendi boş-inanının zinciriyle bağlaması doğru değildir. O, gayretiyle sana, doğru inanç yolunda nasıl çaba göstereceğine dair ders vermeli. Çünkü putperest, boş nenleri (şeyleri) doğruymuş gibi tutkuyla savunur.» Bir putun mihrabında yemin etmek zorunda kalmak Ambrosius'a göre, bir Hıristiyan için eziyettir. «Eğer o, dünya işlerine ait bir sorun olsaydı karşı tarafın cevap hakkı saklı olurdu. Fakat bu dinsel bir davadır. Ben bir piskopos olarak söz hakkına sahibim... Eğer başka bir nen (şey) buyurulsaydı, biz piskoposlar ona itiraz etmez, sürekli olarak katlanırdık. Gerçekten, kiliseye gelebilir, orada bu tür (yani yontu işi dışında) bir buyruğa karşı duracak ne bir rahip ne de bir başkasını bulursun.» (XVII. *Mektup).*

Daha sonraki mektup, kilisenin kazandırdıklarının putperest tapınaklarının servetiyle kazanılan nenlerin asla hizmet etmediği ereklere hizmet ettiğini anlatır. «Kilisenin sahip oldukları, yoksulun nafakasıdır. Tapınakların kaç tutsağa fidye verdiğini, kaç yoksulu doyurduğunu, kaç sürgünü açlıktan kurtardığını bırak onlar hesap etsin.» Bu güçlü bir kanıttı. Hıristiyan pratiği, onun yerinde olduğunu açığa koymuştu.

Sanctus Ambrosius istediğini elde etti. Fakat daha sonra zorla iş başına gelen putperestlerden yana olan Eugenius, mihrabı da, yontuyu da eski durumuna getirdi. Theodosius, Eugenius'u yenilgiye uğratınca (394) sorun Hıristiyanlık lehine çözümlendi.

II. VALENTINIANUS'LA ÇATIŞMA

Piskopos, başlangıçta, imparatorluk sarayıyla iyi geçinmekteydi ve erki (iktidarı) zorla alan Maximianus'a gönderilen bir kurula (heyete) katılmıştı. Maximianus'un İtalya'yı ele geçirmesinden korkuluyordu. Çok geçmeden ciddî bir anlaşmazlık başgösterdi. İmparatoriçe Justina bir Ariusçu olarak Milano'da Ariusçulara kilise verilmesini istedi. Fakat bu istek Ambrosius yönünden geri çevrildi. Halk Ambrosius'tan yana çıktı. Büyük bir kalabalık bazilikayı doldurdu. Fakat kiliseyi ele geçirmek üzere gönderilen Ariusçu Got askerleri halkla dost oldu. Ambrosius, kızkardeşine yazmış olduğu canlı (spirited) bir mektupta şunları söylüyor: «Kontlar ve tribinus'lar bana gelip, bazilikanın hemen teslim olmasını sağla, dediler. İmparator'un, hakkını kullandığını, her şeyin onun iktidarında olduğunu ileri sürüyorlardı. Şöyle karşılık verdim: İmparator benim olan bir neni (şeyi), örneğin malımı, paramı isterse, her nenim (şeyim) yoksulların olduğu halde vermemezlik etmezdim. Fakat, Tanrı'nın malı imparatorun erkine (iktidarına) bağlı değildir. Baba mirasımı isteseler, canımı isteseler veririm. Beni zincire bağlamak mı istiyorsunuz? Hay hay. Öldürmek mi istiyorsunuz? Peki. Kendimi kurtarmak için halka sığınmam. Mihraplara gidip, hayatımın bağışlanması için yalvarmam. Fakat kendimi mihraplar uğruna feda etmekten kıvanç duyarım. Silahlı insanların bazilikayı teslim almak için gönderildiğini duyunca dehşete kapıldım. Bir katliam olabilir ve bütün kent bundan zarar görebilirdi. Böyle büyük bir kentin mahvolmasını görmeden canımı almasını istedim Tanrı'dan. Tüm İtalya mahvolabilirdi.»

Bu korkular abartım (mübalağa) değildi. Got askerlerinin, 25 yıl sonra Roma'yı yağma ederken yaptığı gibi vahşîce işlere girişmeleri pek muhtemeldi.

Ambrosius gücünü halktan almaktaydı. Halkı kışkırtmakla suçlandı. Fakat bu suçlamalara şu karşılığı verdi: «Onları yüreklendirmemek gücümün içindeydi. Fakat yatıştırmak, Tanrı'nın elindedir.» Ambrosius, Ariusçuların, kentliler arasında bir Ariusçu bulunmadığı için, daha ileri

gitmeğe cesaret edemediklerini anlatır. Ambrosius'a bazilikayı teslim etmesi ve askerlere gerekirse şiddet kullanmaları buyurulmuştur. Fakat askerler, şiddet kullanmayı reddetti ve İmparator işten vazgeçmeye karar verdi. Kilise bağımsızlığı yolunda büyük bir savaş verildi. Ambrosius devletin kiliseye bırakması gereken sorunlar bulunduğunu ileri sürüyordu. Böylece, önemini günümüze değin koruyan yeni bir nen (şey) koymuştu ortaya.

THEODOSIUS'LA ANLAŞMAZLIK

Ambrosius'un başka bir anlaşmazlığı da İmparator Theodosius'la olmuştur. Bir sinagog yakılmıştı. Doğu Roma valisi (kontu) bunun oradaki bir piskoposun kışkırtması sonucu olduğunu bildirdi. İmparator yakma fiilini işleyenlerin cezalandırılmasını ve suçlu piskoposun da sinagogu yeniden yapmasını buyurdu. İşi ele alan Sanctus (Saint) Ambrosius, piskoposun suçluluğunu ne kabul etti, ne de reddetti. Fakat imparatorun Hıristiyanlara karşı Yahudileri tutmasına kırıldı. Şöyle düşündü: Piskoposun buyruğa başeğmediğini varsayın. Bu durumda o, direnirse şehit, vazgeçerse dönek olacaktır. Valinin, parasını Hıristiyanlardan alıp sinagogu yaptırdığını varsayarsak, ya imparatorun buyruğunda bir inançsız vali çıkacak karşımıza, ya da inançsızlığı beslemek için Hıristiyanların parası alınmış olacak. «O halde kiliseden sağlanan ganimetlerle Yahudilerin inançsızlığı için bir yer mi yapılacak, İsa'nın lütfuyla Hıristiyanlar adına kazanılan mal imansızların hazinelerine mi aktarılacak?» Ambrosius devam eder: «Ey imparator, belki siz disiplin namına hareket ediyorsunuz. Hangisi daha önemli. Disiplin gösterisi mi, yoksa din davası mı? Bu konuda verilecek kararın dine başeğer nitelikte olması: gereklidir. Ey imparator, Julianus Kudüs mabedinin yeniden düzenlenmesini buyurduğunda, yıkıntıları temizleyenlerin yanıp kül olduğunu işitmedin mi ?»

Sanctus Ambrosius'un düşüncelerinden, sinagog yıkımının cezalandırılmaması gerektiğini anlamaktayız. Kilise'nin, güç elde eder etmez Yahudi karşıtlığını körüklemeğe başladığının bir örneğidir bu.

İmparatorla Hıristiyan azizi arasında çıkan daha sonraki uyuşmazlık aziz için daha onurlu bir biçimde sonuçlandı. M. S. 390 yılında Theodosius Milano'dayken Selanik'te bir grup insan garnizon komutanını öldürmüştü. Theodosius haberi alınca, zaptedilmez bir hiddete kapıldı ve korkunç bir

intikam alınmasını emretti. Halk sirk’e toplandığında, askerler onların üzerine saldırdı ve ayrım gözetmeksizin en aşağı 7000 kişiyi öldürdü. Bunun üzerine, önceleri imparatoru boşuna frenlemeye çalışmış olan Saint Ambrosius ona, salt ahlaksal nitelikte ve olağanüstü cesaret dolu bir mektup gönderdi. İlk defa dinbilim sorunlarından ve kilisenin gücünden söz etmiyordu:

«Selanik’te yapılanların bir eşi kaydedilmiş değildir şimdiye değin. Olanlara engel olamadım. Daha önce de söylemiş olduğum gibi, hareket çok zalimcedir. Onu önlemeye çok çalıştım.»

Davud tekrar tekrar günah işlemiş ve işlediği günahlara tövbe etmişti. (Samuel’in (Şemuel) kitaplarına bu tür imalarda bulunulması, ortaçağlar boyunca yaşayan krallara karşı kullanılan bir İncil kanıtıydı. Püritenlerin Stuartlarla olan kavgalarında da kullanılmıştı. Sözgelimi Milton’da buluyoruz onu.) Theodosius da aynı biçimde davranacak mıydı? Ambrosius, «senin hazır bulunmaya davrandığın günah çıkarma ayininde ben bulunmam. Bir masumun kanını akıtana caiz görülmeyen, binlerce masumun kanını akıtana caiz görülür mü? Sanmam,» dedi.

İmparator nadim oldu, imparatorluk giysisini bir yana bırakıp Milano katedralinde herkesin içinde günah çıkardı. O zamandan 395 yılında ölümüne dek Ambrosius’la hiç bir sürtüşmeye girmedi.

Ambrosius bir devlet adamı olarak çok yüksek niteliklere sahipti, başka bakımlardan çağının tipik bir örneğiydi. Öbür ekleziastik yazarlar gibi, bekareti öven ve dulların yeniden evlenmesini kınayan denemeler yazmıştı. Yeni katedralinin yeri hakkında bir karara vardığı sırada orada bir iskelet gömülü olduğunu öğrendi (söylendiğine göre rüyada görmüştü bunu.) Ambrosius, olayı iskeletlerin kerametine hamledip onların iki şehide ait olduğunu ilan etti. Ambrosius’un mektuplarında bir inanç havasıyle başka kerametler de anlatılır. Zamanın karakteri budur: Keramete inanmak. Ambrosius bilim adamı olarak Jeromius’tan ve filozof olarak Augustinus’tan daha hafifti. Fakat kilisenin erkini (iktidarını) ustaca ve cesaretle kökleştiren bir bilim adamı olarak ilk sırayı işgal eder.

JEROMİUS

Jeromius daha çok İncil’i halkın anlayabileceği biçimde Latinceye çeviren bir kişi olarak dikkati çeker. (Jeromius’un çevirisi İncil’in Katolik

kilisesince kabul edilen resmi çevirisi olarak günümüze değin geçerliğini korumuştur.) Jeromius'a değin, Batı kilisesi Ahd-i Atik konusunda Septuaginta'dan yapılan eski çevirilere dayanmaktaydı. Bu çeviriler, İbran dilindeki orijinallerinden önemli bakımlardan ayrılık göstermekte idi. Hıristiyanlar Hıristiyanlık doğduğundan beri Yahudilerin İbranice metni bozduklarını ileri sürüyorlardı. Bozulan kısımlar, İsa'nın gelişini önceden bildiren kısımlardı. Bu, sağlam bilimsel araştırmanın çürüklüğünü gösterdiği ve Jeromius'un bütünüyle reddettiği bir kanıttır. Jeromius, çeviri için hahamların Yahudilerden korktuklarından gizlice yaptığı yardımı kabul etti. Kendisini Hıristiyanların eleştirisine karşı savunurken şunları söyledi: «Bu çeviride her nene bir itirazı olan Yahudilere sorsun.» Ahd-i Atik'in İbranca metnini Yahudilerin doğru saydığı tarzda kabul etmiş olması, Jeromius'un çevirisinin başlangıçta soğuk karşılanmasına yol açtı. Fakat çeviri, Sanctus Augustinus desteklediği için sonradan kendilerini kabul ettirdi. Metni üzerinde hatırı sayılır tartışmalar yapılan bir kitap için, bu büyük başarıydı.

Jeromius 345 yılında (Ambrosius'tan beş yıl sonra) doğmuştur. Doğduğu yer Aquileia'dan pek uzak olmayan Stridon kentiydi. Bu kent 377 yılında Gothlar'ın eliyle tahrip edilmişti. Jeromius ailesinin hali vakti yerindeydi. Jeromius 363'te Roma'ya gitti. Orada retorik okudu ve orada günaha girdi. Gaulia'da yolculuktan sonra Aquileia'ya yerleşti ve çileci (ascetic) oldu. Daha sonra beş yıl içinde Suriye çölüne gidip tarik-i dünya olarak yaşadı. «Jeromius'un çöldeki yaşantısı gözyaşları ve iniltilerle dolu şiddetli bir nedamet haliydi. O, zaman zaman dinsel bir coşkunluğa düşmekte, zaman zaman Roma'daki yaşantısının çekimine kapılmaktaydı. Bir hücre ya da mağarada yaşıyor, gündelik ekmeğini kendi kazanıyor ve bir çuvala bürünerek dolaşıyordu. İçinde hiç bir giysi yoktu.» *(Nicaea ve Nicaea Sonrası Babalarından Seçilmiş Parçalar Kitaplığı,* c. VI, s. 17) Bu dönemden sonra Jeromius İstanbul'a da gitti Orada Papa Damasus'a arkadaş oldu. Damasus'un verdiği cesaretle İncil'in çevrilmesi işini ele aldı.

Aziz Jeromius kavga adamıydı. Sanctus (Saint) Augustinus'Ia Sanctus Petrus'un *II. Galatialılar'da* Sanctus Paulus yönünden anlatılan tartışmalı davranışı üzerinde kavgaya girişti. Sonra arkadaşı Rufinus'la Origenes konusunda darılıştı. Pelagius'a karşı o denli haşindi ki, Pelagiusçu bir kalabalık manastırını bastı. Damasus'un ölümünden sonra Jeromius'un yeni papayla da bozuştuğu anlaşılıyor. Jeromius Roma'dayken aristokratik

ve sofu bayanlarla tanışmış ve onların bir kısmını çileli hayat yaşama konusunda ikna etmişti. Yeni Roma'daki başka kişiler hoşlanmadı bundan. Bu ve başka nedenlerle Jeromius Roma'yı terk edip Bethlehem'e gitti. 386'dan ölümüne değin orada kaldı. Onun ölüm tarihi 420'ye rastlar.

Jeromius'un seçkin bayan taraftarları arasında özellikle ikisi dikkati çeker. Dul bayan Paula ve Paula'nın kızı Eustochium. Bu her iki bayan da Jeromius'a Bethlehem (Arapçası Beyt-ul lahm = ekmek evi) yolculuğunda eşlik etmişlerdi. Bayanlar en yüksek soylu kişilerdendi. Jeromius'un onlara karşı davranışında bir yapmacıklık sezilir. Paula ölünce Aziz, onun mezar taşı için şu yazıtı hazırlamıştır:

«Scipion'un kızı yatıyor
Bu mezarda
Ünlü köklü Paulus ailesinin kızı
Gracchus ailesinin dalı
Şanlı Agamemnon'dan gelme
Burada yatıyor Bayan Paula
Annesinin sevgilisi ve de kızı Eustochium'un
Meşakkati ve Bethlehem'i seçen
Hazret-i İsa yolunda *(aynı* yer, s. 212.)»

Jeromius'un Eustochium'a yazdığı mektuplardan bazısı tuhaftır. Jeromius genç kıza çok ayrıntılı ve açık biçimde bakireliğini nasıl koruyacağını anlatır. Ahd-i Atik'teki bazı hikâyelerin tam anatomik anlamını açıklar. Manastır hayatının zevklerini överken erotik bir mistisizme başvurur. Bir rahibe, İsa'nın karısıdır. Bu evlilik «Süleyman'ın Şarkısı»nda kutlanmıştır. Eustochium rahibeliğe girdiği sırada ona yazdığı uzun bir mektupla kızın annesine ilginç bir nen (şey) söyler: «Kızınız, bir askerin değil, Kral'ın (İsa'nın) karısı olduğu için kızıyor musunuz? O size yüksek bir onur bağışladı. Siz şimdi Tanrı'nın kaynanası oluyorsunuz.» *(aynı yer* s. 30).

Eustochium'un kendisine de şöyle söylüyor:

«Yatak odanın mahremiyeti daima seni korusun. Damat (İsa) daima içinde olsun. Dua mı ediyorsun? Damatla konuşuyorsun. Okuyor musun? O seninle konuşuyor. Uykun gelince o ortaya çıkıp eliyle kapı boşluğunu örtecek ve senin kalbin onun için çarpacak. Sen uyanıp doğrulacak ve «aşk

hastasıyım» diyeceksin. O cevap verecek: Kapatılmış bir bahçe benim kız kardeşim, eşimdir. Kaynak ve mühürlü bir çeşmedir o.»

Aynı mektupta Jeromius, kendisini bağlantılarından sıyırıp dostlarından «alışmış olduğu nefis yiyeceklerden» ayırdıktan sonra bile nasıl olup da kitaplığından koparamadığını, çöle kitaplığıyla birlikte nasıl gittiğini anlatır. «Cicero'yu okuyabileyim diye oruç tutacak kadar zavallıyım.» Günler ve geceler süren vicdan azabından sonra yeniden yenilgiye uğrayıp Plautus'u okuduğu olmuştur. Sonra peygamberlerin üslubu «kaba ve tekrarlarla dolu» görünmüştür. Nihayet bir cezbe sırasında şöyle bir rüya görür: Hesap günü İsa ona kim olduğunu sorar, Jeromius da, Hıristiyan olduğunu söyler. İsa cevap verir: «Yalan söylüyorsun. Sen İsa'nın değil, Cicero'nun ardından gidiyorsun.» Sonra Jeromius'a azab edilmesi buyurulur. Jeromius rüyasında bağırır: «Efendim, eğer yine dünya işi kitaplarla meşgul olursam, yadsımış (inkar etmiş) olayım seni.» Jeromius, «bu bir uyku ya da hoş bir rüya değildi,» diyor.

Bundan sonra yıllarca, mektuplarında klasik edebiyattan yapılan aktarmalar görülmedi pek. Fakat belirli bir zaman sonra yeniden, Virgilus'tan, Horacius'tan, dahası Ovidius'tan parçalar almaya başladı. Bununla birlikte, onları bir kitaptan değil de hafızasından yararlanarak kaydettiği anlaşılıyor. Çünkü, aldıklarının çoğu tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Jeromius'un mektupları Roma imparatorluğunun düşmesinden sonra ortaya çıkan düşünceleri benim bildiğim başka yazılardan daha canlı bir biçimde dile getirir. Jeromius 396'da şöyle yazıyor örneğin:

«Zamanımızın felâketlerini düşündükçe titriyorum. Yirmi yıldan fazla bir zaman İstanbul'la Julianus Alpleri arasında her gün, kan akıp durdu. Skythia, Thrakia, Makedonia, Dacia, Thesselia, Achaia, Eperios, Dalmatia, Pannonia ülkeleri, Got'lar, Sarmatia'lılar, Quad'lar, Alan'lar, Hun'lar, Vandal'lar ve akıncılar tarafından yağma ve talan edildi... Roma dünyası çöküyor. Yine de biz başımızı dimdik tutuyoruz. Korinthos'lular ya da Atina'lılar ya da Lakedaemonia'lıların nasıl cesarete sahip olduklarını düşünün bir. Arkadia'lıların veya barbarların tehdidi altındaki Grek oymaklarından herhangi birinin nasıl cesarete sahip olduklarını düşünün bir. Yalnız birkaç kentin adını saydım. Fakat bunlar bir zamanlar küçümsenmeyecek devletlerin hem de başkenti olmuştur.»

Jeromius, doğuda Hunların giriştiği yıkımları anlatır ve şu düşünceyle mektubuna son verir: «Böyle konuları lâyık oldukları ölçüde ele alması için Thucydides Sallustius'un âdeta dilsiz olması gerekir.»

Roma'nın yağma edilmesinden üç yıl sonra şöyle yazıyor:

«Dünya harabe oluyor. Doğru. Fakat günahlarımızın yaşayıp süreceğini söylemek ayıptır. Roma imparatorluğunun başkenti ve yeni yapılmış bir kent olan Roma imparatorluğunu korkunç alevler yuttu. Romalıların sürgün edilmediği hiç bir toprak parçası yok yeryüzünde. Bir zamanlar kutsal yerler olan kiliseler şimdi toz ve kül yığını. Yine de bizler, çıkar hırsına kapılmışız. Yarın ölecekmiş gibi davranıyoruz. Sanki hep bu dünyada kalacakmış gibi çalışıp çabalıyoruz. Duvarlarımız altından pırıl pırıl. Tavanlarımız aynı şekilde, evlerimizdeki sütunların başlıkları da öyle. Yine de kapılarımızın önünde insanlar aç ve çıplak olarak ölüyor.»

Bu parça kızını ebedi bekârete adamak isteyen bir dosta bu vesileyle yazılmıştır. Onun büyük bir kısmı bu yola adanmış kızların eğitiminde uyulacak kurallarla ilgilidir. Jeromius eski dünyanın düşüşüyle ilgili derin duyguyla birlikte bekâreti korumanın Hunlar, Vandallar ve Gothlar üzerine egemenlik kurmaktan daha önemli olduğunu düşünmüştür. Onun düşünceleri bir kez olsun bile bir pratik devlet adamlığı ölçüsüne varmış değildir. Hiç bir zaman maliye sisteminin kötülüklerine ve barbarların kurduğu bir orduya güvenme konusuna işaret etmiş değildir. Aynı şey Augustinus için de doğrudur.

Ambrosius bir yöneticiydi. Yalnız onun yöneticiliği kilise dışına çıkmamıştır. Zamanın en güçlü kafaları din-dışı işlerden elini ayağını çektikten sonra imparatorluğun harabeye dönüşüne şaşmamalı. Öte yandan Hıristiyan görüşü, insanlara yüreklilik vermeye birebirdi ve dünya umutlarının bomboş göründüğü bir sırada onların dinsel umutlarını korumaya elverecek yeteneğe sahipti. Doğallıkla burada, imparatorluğun mahvolmasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz. Bu görüş noktasının *Tanrı Kenti* adlı yapıtta dile getirilmesi Sanctus Augustinus'un üstün meziyetiydi.

SANCTUS AUGUSTİNUS

Bu bölümde bir insan olarak Augustinus üzerine konuşacak, onun teolog ve filozof yanını öbür bölüme bırakacağız.

Sanctus Augustinus, 354 yılında, Jeromius'tan 4, Ambrosius'tan 14 yıl sonra doğmuştu. Afrika'nın yerlisiydi. Hayatının büyük bir bölümünü orada geçirdi. Augustinus'un annesi Hıristiyandı, babası değildi. Augustinus, Manichaeusçu olarak geçirdiği kısa bir dönemden sonra Katolik oldu ve Milano'da Ambrosius yönünden vaftiz edildi. Kartaca yakınlarındaki Hippos kentinin piskoposluğuna seçildi (396), ölümüne değin orada kaldı (430).

Augustinus'un ilk dönemlerini, herhangi bir din adamının yaşantısından daha çok bilmekteyiz. Çünkü o, *İtiraflar* adlı yapıtında yaşantısının bu bölümünden sözetmiştir. Rousseau, Tolstoy gibi ünlü kişiler, onun bu yapıtını taklit etmişlerdir. Fakat onunla mukayese edilecek daha önce yaşamış bir kişi bulunduğunu sanmıyorum. Augustinus bazı bakımlardan Tolstoy'u andırır. Fakat zekâ bakımından Tolstoy'u aşar. Tolstoy gençliğinde erdemden çok uzak, tutkulu bir kişiydi. Fakat bir iç-tepiyle doğruyu, gerçeği aramaya girişti. Tolstoy gibi, daha sonraki yıllarda günah duygusu değişmez düşünce (fikri sabit) haline geldi ve yaşantısının kuru felsefesini insan dışı bir duruma getirdi. Augustinus itizallerle güçlü bir biçimde mücadele etti. Fakat görüşlerinden bazısı Jansenius tarafından ele alındığında kendisi itizalci sayıldı. Protestanlar Augustinus'un düşüncelerini ele alana değin Katolik kilisesi onların sünniliği (din kurallarına tıpa tıp uygunluğu) konusunda hiç bir suçlamada bulunmadı. (Onların sünni olmadığını ileri sürmedi.)

İTİRAFLARDAN BİR OLAY

Augustinus'un yaşantısındaki ve *İtiraflar*'da anlatılan ilk olaylardan biri kendi içinde onun, öbür çocuklardan bir farkı olmadığını ortaya koymaktadır. Anlattığı olaydan, kendi yaşındaki bazı kafadarlarla, karnı aç olmadığı ve kendi ailesinin daha iyi armutları olduğu halde komşusunun armut ağacını yağma ettiğini öğreniyoruz. Augustinus bütün yaşantısı boyunca bu hareketi inanılmaz bir kötülük saymıştır. Eğer aç olsaymış veya armut elde etmenin başka yolu olmasaymış o hareket bu denli kötü olmayacakmış. Fakat bu biçimiyle öyle bir davranış, kötülük yapmış olmak için, kötülük sevgisiyle ortaya konmuş, dolayısıyle üzerinde konuşulması bile caiz görülmeyen bir iş meydana gelmiştir. Augustinus, Tanrı'ya kendini bağışlaması için yalvarır:

«Yüreğime bak Tanrım, yüreğime. Sen uçuruma düşmüşlere acırsın. Şimdi yüreğim sana söylesin orada ne aradığımı. Yalnız o kötülüğe değil kötülüğün kendisine kandığım için günahkâr olduğumu gönül rızasıyle kabul ediyorum. Yanlış bir hareketti o, hoşlanmıştım ondan. Mahvolmaktan hoşlandım. Hatamı sevdim. Uğruna bu hatayı işlediğim neni (şeyi) değil, hatanın kendisini sevmiştim. Aşağılık ruhum gökten atıldı, huzurundan kovuldu. Utanç verici bir nen aradığı için değil, utanç verici işin kendisini aradığı için.» *(İtiraflar,* II. Kitap, IV. Bölüm.)

Yedi bölüm böylece devam eder. Çocukça bir yaramazlık sırasında çalınan bir parça armudun hikâyesi bitmez. Modern bir düşünceye göre, bu bir hastalıktır. (Otobiyografisi yukarıkilere benzeyen Mahatma Gandi'yi bunun dışında tutmayalım.) Fakat o çağda yerinde ve bir kutsallık işareti gibi görünmüştür. Augustinus zamanında çok güçlü olan günah duygusu, Yahudilere, insanın kendine verdiği önemle dış yenilginin uyuşması gibi görünmüştür. Yehova kadir-i mutlaktı ve özellikle Yahudilere ilgi gösteriyordu. O halde Yahudiler neden gelişmedi. Çünkü onlar günahkârdı, puta tapıyor, Yahudi olmayanlarla evleniyor, Musa'nın yasasına uymuyordu. Tanrı'nın erekleri Yahudilerde merkezileşmişti. Fakat, doğruluk, işlerin en iyisi olduğundan ve Tanrı'ya bağlılıkla sağlandığından, Yahudiler önce iffetli olmalı ve iffetlerini, Tanrı'nın babasal (pederane) sevgisinin işareti olarak kabul etmelidir.

Hıristiyanlar, kiliseyi Seçilmiş Halk'ın yerine koymuşlardı. Bir nokta dışında bunun, günah psikolojisinde yaptığı değişme çok küçüktü. Kilise Yahudiler gibi eziyet çekmiş, itizallerle bulanmıştır, Hıristiyanlar ıstırabın baskısıyle inançlarından olmuşlardır. Yine de, büyük ölçüde gerçekleşen önemli bir gelişme olmuş, Yahudiler cemaat günahı yerine bireysel günahı koymuşlardı. Aslında, Yahudi ulusuydu günah işleyen ve toptan ceza gören. Fakat, günah sonraları daha kişisel olmuş ve siyasal özçizgisini (karakterini) yitirmeğe başlamıştı. Yahudi ulusunun yerine kilise geçince, kilise manevi bir varlık olarak günah işleyemediği ve günahkâr kişinin kilise cemaatine katılmaması olanaklı olduğuna göre, bu değişme daha esaslı bir kılığa bürünmüştü. Günah, şimdi de söylediğimiz gibi, kişinin kendi kendine önem vermesiyle ilgilidir. Esasen bu önem, Yahudi ulusunun kendine yüklediği önemdi. Fakat daha sonra bireye geçti. (Kilise günah işlemediği için kiliseye ait olamazdı o.) Böylece Hıristiyan teolojisi iki bölüme ayrıldı. O bölümlerden biri kiliseyle, öbürüyse bireyin ruhuyla

ilgiliydi. Sonraları, bunların ilki üzerinde Katolikler, ikincisi üzerinde Protestanlar durmuşlardı. Saint Augustinus'ta herhangi bir uyuşmazlık duygusuna yol açmaksızın ikisi de göze çarpar. Kurtulmuş olanlar, Tanrı'nın, kurtulmasını mukadder kıldığı kişilerdir. Bu ruhun Tanrı'yla doğrudan doğruya ilintisi demektir. Fakat kimse, vaftiz edilip kilise üyesi olmadan kurtulmayacaktır. Bu da, kiliseyi ruhla Tanrı arasında aracı yapar.

Dolaysız ilinti için esas olan günahtır. Çünkü o, müşfik Tanrı'nın nasıl olup da insanların eziyet çekmesine yol açtığını ve buna karşın nasıl olup da bireysel ruhun, yaradılmış dünyada çok önemli bir nitelik kazandığını açıklar. Böylece, reformun dayandığı teolojinin, günah duygusu anormal bir kişiden doğması şaşırtıcı değildir.

Armut hikâyesi bu denli yeter. Şimdi, *İtiraflar*'ın öbür konularda neler söylediğine bakalım.

Augustinus, Latinceyi annesinin dizlerinde nasıl kolaylıkla öğrendiğini ve okulda kendisine öğretilmeğe çalışılan Graikosçadan nefret ettiğini anlatır. Çünkü okulda, «kaba tehdit ve cezalarla şiddetli bir biçimde zorlanmıştı.» Hayatının sonuna değin onun Grekçe bilgisi yüzeyde kaldı. Bu karşıtlığı ele alıp eğitimde uysal yöntemler kullanılmasına dair ahlâksal bir sonuca varacağı düşünülebilirdi. Bununla birlikte söylediği şu olmuştur:

«Özgür bir merakın bize böyle şeyleri dehşet verici mecburiyetten daha çok öğretme gücüne sahip olduğu açıktır. Yalnız ey Tanrım, senin yasalarının sağlamış olduğu özgürlüğü sadece bu zorunluktu kısıtlayan. Senin yasalarının özgürlüğünü Tanrım! Hocanın değneğinden, şehidin sahip olduğu deneyime değin. Çünkü, bizim için bazı büyük ve genel acıları zevkle karıştırma etkisine sahip olan senin yasalarındır. Bu zararlı sevinçten uzak durumda bizi sana hatırlatan bizi senden ayıran acılarla.»

Öğretmenin değnekleri Augustinus'un Grekçe öğrenmesine engel olduysa bile onu zararlı bir sevince kavuşturarak tedavi etti. Dolayısıyle öğretimin istenilen bir parçasıydı o. Günahı, insanı ilgilendiren en önemli nen durumuna getirenler için bu görüş mantıksaldır. Augustinus sadece bir okul çocuğu olarak değil, yalan söylediğinde ve ekmek çaldığında da günah işlediğini söyler. Çocukların bile göğüslerinin günah hırsı, kıskançlık ve başka dehşet verici kötülüklerle dolu olabileceğini ispat için koskoca bir bölüm ayırır (I. Kitap, VII. Bölüm).

Erginlik çağına erince ten zevkleri sarar benliğini Augustinus'un: «Neredeydim. Senin yuvanın zevklerinden ne denli uzağa düşmüştüm, 16

yaşlarında. Yasaklarınla yasaklanmasına karşın, insanın kötülüğüyle yakamıza yapışan zevkler beni sarıp sarmaladığında ve ben bütünüyle ona teslim olduğumda...» *(İtiraflar,* II. Kitap, II. Bölüm).

Babası bu kötülüğün önüne geçmek için hiç bir çaba sarfetmemiştir. Fakat Augustinus’un çalışmalarına yardım etmeğe adamıştır kendini. Augustinus’un annesi Sanctus (Saint) Monica’ysa tersine oğlunu temiz (iffetli) olmaya zorlamıştır. Fakat boşuna. Sanctus Monica o sıralar evliliği bile telkin etmiş etmemiş, şöyle demiştir: «Kadın derdiyle benim planlarım altüst olmasın.»

On altı yaşında Kartha-hadatha’ya (Kartaca’ya) gitmiştir Augustinus: «Orada çevremi yasa-dışı sevgililer doldurmuştu. Henüz sevmiş değildim. Sevmeyi sevmiştim yine de. Ve köklü bir istekle istekli olmadığım için kendimden nefret ettim. Sevebileceğim neni (şeyi) aradım sevgide, severek, sevebileceğim neni (şeyi) aradım. Güvenlikten iğrendim... O sırada sevmek ve sevilmek tatlıydı benim için. Dahası sevdiğim kişiye kavuştuğumda bu tatlılık artmaktaydı. Böylelikle, dostluğun kaynağını ten zevklerinin pisliğiyle doldurmuş oldum. Onun parlaklığım, ten zevklerine düşkünlüğünün dumanıyla gölgeledim *(İtiraflar,* III. Kitap, I. Bölüm). Bu sözcükler Augustinus’un yıllar boyu sadakatle sevdiği sevgilisiyle olan ilişkisini anlatmaktadır *(aynı yer,* IV. Kitap, II. Bölüm). Augustinus’un o sevgiliden, çok sevdiği bir çocuğu olmuştur. Hıristiyanlığa döndükten sonra, çocuğuna dinsel eğitim vermek için dikkatle çalıştığını görüyoruz.

Nihayet, annesi oğlunu evlendirme çağının geldiğini düşünmeye başlamıştı. Augustinus’da aynı düşüncedeydi. Annesinin tasvip ettiği bir kızla nişanlandı. Sevgilisiyle ilişkilerini kesmesi için zorlandı. «Sevgilim» diyor Augustinus, «evlenmeme engel olduğu gerekçesiyle benden koparıldığında ona bağlı olan kalbim de koparıldı, yaralandı, kan döktü. Arika’ya döndü (Augustinus o sırada Milano’daydı) kendisini sana adayarak ve çocuğumu bana bırakarak,» *(aynı yer,* VI. Kitap, XV. Bölüm). Bununla birlikte, kızın gençliği dolayısıyle evlenmesi iki yıl gecikmişti. Bu arada Augustinus daha az resmi ve daha az tasvip edilen başka bir sevgili edindi. Vicdanı, gittikçe kendisini rahatsız etmekteydi ve şöyle yakarırdı: «Tanrım, bana temizlik (afiflik) ve ağırbaşlılık bağışla sürekli olarak.» *(Aynı yer,* VIII. Kitap, Vll. Bölüm). Sonunda, evlenme vakti gelip çatmadan, din tam bir (zafer) kazandı ve Augustinus hayatının geri kalan bölümünü bekârlığa adadı.

Daha eski bir zamana dönelim: 19 yaşlarındayken o, retorikte yeterlik kazandığından Cicero kanalıyle felsefeye yöneldi. İncil okumaya girişti. Bu kutsal kitabı, Cicero'daki vekardan yoksun buldu. Onun Manichaeos'çu olması aynı zamana rastlar. Annesi çok üzülmüştü son duruma. Augustinus daha sonra, meslek olarak retorik hocalığını seçmiş ve astrolojiye merak sarmıştı. Sonraları astrolojiden, «günahın kaçınılmaz nedeninin gökte olduğunu öğrettiğinden» nefret etti *(aynı yer,* IV. Kitap, III. Bölüm). Latincede izlenebildiği ölçüde felsefe okudu. Aristoteles'in on kategorisini, öğretmene gerekim kalmadan anladığını söyler. «O bana ne yarar sağladı? Ben, kötü tutkuların aşağılık kölesine? 'Liberal' denen sanatlardaki bütün kitapları tek başıma okuyup anlayabileceğimi mi?... Arkamı ışığa, yüzümü aydınlatılmış olanlara dönmüştüm... yüzüm aydınlatılmamıştı bu nedenle.» *(İtiraflar,* IV. Kitap, XVI. Bölüm). O sırada Augustinus, Tanrı'nın büyük ve parlak bir cisim, kendisinin de o cismin bir parçası olduğuna inanıyordu. Manichaeosçuların inançlarının sadece yanlış olduğunu söylemeyip, onları ayrıntılı bir biçimde dile getirseydi ne iyi olacaktı!

Augustinus'un Manichaeos'çu öğretileri hayırlamasındaki (reddetmesindeki) ilk nedenlerin bilimsel olması ilginçtir. Augustinus şunları anlatıyor: En iyi astronomların yazılarından, astronomi konusunda öğrendiklerimi hatırladım ve onları «çılgınlık nöbeti sırasında bu tür konularda bol bol yazan Manichaeos'un söyledikleriyle karşılaştırdım. Fakat ne onun, güneş ve ay tutulmaları, geceyle gündüzün eşit olduğu zamanlar hakkındaki sözleri, ne de din-dışı felsefeden öğrendiğim bu tür bilgiler yeterliydi benim için. Bana inanmam buyurulmuştu. Hesaplarla veya benim kişisel gözlemlerimle elde edilmiş olan usavurmalara (muhakemelere) karşılık değil tam tersi yöndeydi inanmam gereken» *(aynı yer,* V. Kitap, VI. Bölüm). Augustinus'a göre, bilimsel yanlışların kendi içlerinde, iman konusundaki yanlış içerimler, tanrısal ilhamla bilinircesine bir otorite havasıyle ortaya konursa imanla ilgili bir yanlışı dile getirebilir. Augustinus bu hususu işaret etmeğe özellikle dikkat eder. Acaba o, Galileo döneminde yaşasaydı ne düşünecekti. Doğrusu merak ediyor insan.

Augustinus'un kuşkularını gidermek amacıyle, Faustus adlı bilgin bir Manichaeosçu piskopos onunla karşı karşıya gelip görüşmüştür. Bu olayla ilgili olarak şöyle diyor: «Onu her şeyden önce liberal bilimlerden son derecede habersiz buldum. Biraz gramer biliyordu. Fakat sıradan bir bilgiydi o. Tullius'un söylevlerini, Seneca'nın bazı yapıtlarını, şairlerden

bazı nenler (şeyler) ve kendi tarikatıyle ilgili birkaç kitap okumuştu. Okudukları Latince ve lojik düzende yazılmış ve gündelik konuşmada geçen türdendi. Bu açıdan belli bir belâgat kazanmıştı Faustus. Ona daha hoş ve çekici gelmişti Faustus. Çünkü, bu belâgatı sağduyusuyle ve doğal sempatisiyle tamamlıyordu.» *(aynı yer, V.* Kitap, VI. Bölüm).

Augustinus, Faustus'u astronomik güçlüklerini çözümlemekte yeteneksiz gördü. Manichaeos'un kitapları «gök, yıldızlar, ay ve güneş hakkında uzun masallarla» doluydu. Onlar, astronomların buluşlarıyle uyuşmamaktaydı. Augustinus, Faustus'u bu konuda sorguya çektiği zaman Faustus, açıkça cahilliğini itiraf etti. «Bu nedenle onu daha çok sevdim. Çünkü, bir insanın samimi olması benim arzuladığım nenlerin (şeylerin) bilgisinden daha çekiciydi. Daha güç ve ince bütün sorularda da içtenli (samimi) buldum onu.» *(İtiraflar,* II. Kitap, VII. Bölüm).

Bu duygu şaşılacak ve o çağda beklenmeyecek ölçüde liberaldir. Sanctus Augustinus'un daha sonra itizalcilere karşı tutumuyle de uyuşmaz.

Bu sıralarda Augustinus «sadece, bir öğretmenin ücreti, Karthahadatha'dakinden (Kartaca'dakinden) daha yüksek olduğu için değil, sınıfların daha düzenli olduğunu işittiği» için Roma'ya gitmek ister. Kartaca'da öğrenciler öyle yaramazlık ediyorlardı ki, öğretim olanaksız duruma geliyordu. Fakat Roma'da durum daha düzgündü, öğrenciler, para ödemekten hileyle nadiren kaçıyorlardı.

Augustinus Roma'da hala Manichaeosçularla birlikteydi. Fakat artık onların söylediğine daha az inanıyordu. İnsanın her şeyden kuşku duyması gerektiğini ileri süren Akademeia'cıların haklı olduğunu düşünmekteydi *(aynı* yer, *V.* Kitap, X. Bölüm). Yine de, «günah işleyen biz değiliz, içimizde bilmediğimiz başka yapıdaki bir varlıktır» biçimindeki Manichaeosçu görüşü kabul ediyor ve kötülüğün bir cevher olduğuna inanıyordu. Bu, onun Hıristiyanlığa dönmeden önce de, Hıristiyanlığa döndükten sonra olduğu gibi günah düşüncesiyle uğraştığını ortaya koymaktadır.

Roma'da aşağı yukarı bir yıl kaldıktan sonra, Augustinus, vali Symmachos yönünden Milano kentinden bir retorik hocası istenmesi üzerine oraya gönderildi. Milano'da «ileri gelen kişiler arasında olduğu denli, dünyaca da bilinen» Ambrosius'la tanıştı. Onu, nezaketi dolayısıyle sevdi ve Katolik öğretisini, Manichaeosçu öğretiye yeğ tutmaya başladı. Fakat bir süre Akademeia kuşkuculuğu onu engelledi.» Filozofların, İsa'nın

kurtarıcı adını tanımadıkları için razı geldiklerine hasta ruhumu teslim etmeyi kabul etmedim.» *(aynı yer,* V. Kitap, XIV. Bölüm).

Milano'da Augustinus'un yanına annesi de geldi. Annesi, oğlunun Hıristiyanlığa dönüşünde büyük rol oynamıştır. Augustinus, koyu Katolik olan annesinden daima saygıyla söz eder. O sırada annesi, oğlu için çok önemliydi, çünkü Ambrosius, Augustinus'la özel olarak konuşamayacak ölçüde meşguldü.

İTİRAFLARDA İLGİNÇ BİR BÖLÜM

İtiraflar'da, Augustinus'un, Platoncu felsefeyi Hıristiyan öğretisiyle karşılaştırdığı çok ilginç bir bölüm yer almaktadır. Augustinus, orada, Tanrı'nın kendisine «Grekçeden Latinceye çevrilmiş bazı Platoncu kitaplar» verdiğini söyler ve şöyle devam eder: «Orada 'başlangıçta yalnız sözün var olduğunu, sözün Tanrı katında bulunduğunu ve sözün Tanrı olduğunu', 'aynı olanın başlangıçta Tanrı'yla birlikte bulunduğunu, bütün şeylerin ve hayatın da Tanrı tarafından yaratıldığını; hayatın, insanlar için ışık olduğunu, ışığın karanlığa parladığını ve karanlığın onu anlamadığını okudum. Okuduklarım tıpatıp bu sözlerle dile getirilmiş değildi. Fakat anlam bakımından aynıydı. İnsan ruhunun 'ışığa tanıklık etse de' kendisinin 'ışık olmadığını'; Tanrı'nın, Tanrı sözünün 'dünyadaki bütün insanları aydınlatan ışık olduğunu' da onlardan öğrendim. Tanrı, dünyadaydı, dünyayı o yaratmıştı. Dünya onu tanımıyordu. O kendine döndü, kendisi onu kapsamadı. Kendini kapsayanlara, dahası kendi adına inananlara, Tanrı kendi oğlu olma gücünü verdi. İşte bunları, Platoncu yapıtlarda görmedim ben.» Augustinus, aynı zamanda «sözün etten yapıldığını ve aramızda barındığını, tenezzül edip, ölüme başeğdiğini, çarmıha gerildiğini, İsa adı önünde her dizin bükülmesi gerektiğini» de okumamıştı Platon felsefesinde.

Daha geniş konuşursak o, Platoncularda metafizik logos öğretisini, Tanrı'nın oğlu sayılan İsa'nın insan yapısı ve biçimi alması (Incarnation) ve insanın kurtuluşu konusundaki sonraki öğretiyi değil metafizik *Logos* öğretisini bulmuştu. Orpheusçulukta ve öbür gizem (mystery) dinlerinde de benzer bazı öğretiler bulunmaktaydı. Fakat Sanctus Augustinus'un onları bilmediği anlaşılıyor. Her halde, bunlardan hiç biri, Hıristiyanlıktaki gibi nispeten yeni bir tarihsel olaya bağlı değildi.

İkici (düalist) olan Manichaeosçulara karşı olduğu gibi Augustinus, kötünün iyiyle aynı kaynaktan değil, istemin sapıklığından doğduğuna inanmıştı.

O, Sanctus (Saint) Paulus'un yazılarında huzur buluyordu (VII. Kitap, XXI. Bölüm, *İtiraflar).*

Tutkulu iç savaşlarından sonra Augustinus, Hıristiyanlığa döndü (yıl 386); hocalığı, sevgilisini, nişanlısını bıraktı ve kısa bir derin düşünceden (teemmül döneminden) sonra Sanctus Ambrosius yönünden vaftiz edildi. Annesi bu işe çok sevinmişti, fakat çok yaşamadı. 388'de Augustinus Afrika'ya döndü, hayatının geri kalan bölümünü piskoposluk görevleriyle uğraşarak Donatusçu, Manichaeosçu ve Pelagiusçu itizallerle savaşarak orada bütünledi.

SANCTUS (SAINT) AUGUSTİNUS'UN FELSEFESİ VE TEOLOJİSİ

Sanctus Augustinus özellikle teolojik konularda çok yazan bir yazardı. Onun tartışmalı yazılarından bazısı gündelik konularla ilgiliydi, başarılı olduktan (yani görevlerini yaptıktan) sonra ilginç olmaktan çıktı. Fakat, özellikle, Pelagius'la ilgili olanlar modern çağlara değin etkisini korumuştur. Augustinus'un yapıtlarını tüketici biçimde ele almayı ileri sürecek değilim. İçerik bakımından ve tarihsel olarak bana önemli görünenleri tartışmak istiyorum. Bunun için:

1. Önce onun salt felsefesini, özellikle zaman kuramını,
2. Sonra *Tanrı Kenti* adlı eserde geliştirilen tarih felsefesini,
3. Üçüncü olarak Pelagiusçulara karşı çıkardığı kurtuluş kuramını ele alacağım.

1) SALT FELSEFESİ

Sanctus Augustinus çoğu zaman salt felsefeyle uğraşmaz. Uğraştığı zaman da büyük yetenek gösterir. Onun salt spekülatif düşünceleri, Kitab-ı Mukaddesle uyuşma zorunluluğundan doğmuş uzun filozoflar zincirinin birinci halkasını biçimler. Daha eski Hıristiyan filozoflar konusunda aynı şey söylenemez. Örneğin Origenes konusunda. Onda, Hıristiyanlıkla Platonculuk yan yanadır ve birbiri içine girmemiştir. Sanctus Augustinus'taysa salt felsefedeki orijinal düşünce, Platonculuğun bazı bakımlardan Yaradılış (genesis) bölümüyle uyuşkun olmadığı olgusundan harekete geçmiştir.

Sanctus Augustinus'un en iyi salt felsefi yapıtı *İtirafların* XI. kitabıdır. *İtiraflar'ın* popüler baskıları X. kitapta sona erer. Daha sonraki bölüm ilginç bulunmaz. O ilginç değildir. Çünkü salt felsefedir, biyografi değildir. XI. kitap şu sorunla ilgilidir: Augustinus, betiğin XI. bölümünü, evrenin doğuşuna ayırır. Buradaki düşünceler, İncil'in yaradılış bölümündekinin aynıdır. Augustinus, Manichaeosçulara karşı ileri sürdüğü gibi, evrenin mümkün olan en kısa zamanda ortaya çıktığını söyler. O, hayali bir itirazcı tasavvur etmiştir bu konuda.

Ortaya konulacak ilk nokta (eğer Augustinus'un cevabını iyi anladıysak) Ahd-i Atik'te öğretilen biçimiyle hiçten yaradılışın Grek felsefesi için bütünüyle yabancı olduğunu ortaya koymaktır. Platon

yaradılıştan söz ettiğinde, Tanrı'nın biçim verdiği ilkel bir madde tasavvur eder. Aynı nen (şey) Aristoteles için de doğrudur. Onların Tanrısı bir yaradıcı olmaktan çok bir yapıcı, bir mimardır. Tözün (cevherin) ebedi, ezeli ve yaradılmamış olduğu düşünülür. Tanrı'nın istemine bağlı olan sadece biçimdir. Bu görüşe karşı olarak Sanctus Augustinus, her sünni Hıristiyanın, dünyanın maddeden değil, hiçten yaratıldığını kabul etmesi gerektiğini düşüncesini savunur. Tanrı sadece düzenleme ve sıralamayı değil, aynı zamanda tözü de yaratmıştır.

Hiçten yaratmanın imkânsız olduğu yolundaki Grek düşüncesi arada sırada Hıristiyanlık zamanlarında da ortaya çıkmamış ve tüm tanrıcılığa (panteizme) yol açmamış değildir. Tümtanrıcılık Tanrı'nın ve dünyanın birbirinden farklı olmadığını, her nenin Tanrı'nın bir parçası olduğunu söyler. Bu görüş Spinoza yönünden bütünüyle geliştirilmiş, bütün mistikleri kendine çekmiştir. Böylece, Hıristiyan çağlar boyunca mistiklerin sünni kalması güçleşmiştir. Çünkü onlar, dünyanın Tanrı dışında olduğunu kabule yanaşmamıştır. Bununla birlikte Sanctus Augustinus'un bu konuda bir güçlüğü yoktur. Yaradılış açıktır ve onun için yeterlidir. Augustinus'un bu konudaki görüşü zaman kuramının esasını biçimler.

Dünya neden daha çabuk yaradılmamıştı? Çünkü daha çabuk diye bir şey yoktu da ondan. Zaman, dünya yaradıldığında yaradılmıştır. Tanrı, zamansız olması anlamında ezelidir. Tanrı için önce ve sonra kavramları yoktu. Onda var da sadece ezelidir. Tanrı'nın ezeli oluşu zaman bağlantıları dışındadır. Bütün zamanlar aynı anda onun için vardır. O, kendisinin zamanı yaratışından önce gelmez. Böyle bir nen (şey) olsaydı, Tanrı zaman içinde olacaktı. Hâlbuki o, zaman ırmağının dışındadır ezeli ve ebedi olarak. Bu Sanctus Augustinus'u hayranlık verici, bir zamanın göreliği (izafiliği) kuramına götürür.

ZAMAN NEDİR?

«O halde zaman nedir?» diye sorar Augustinus. «Eğer bana kimse bu konuda bir soru sormazsa zamanın ne olduğunu bilirim. Fakat sorarlarsa sorana izah edemem.» Değişik güçlükler şaşırtır Augustinus'u. Ona göre var olan geçmiş ve gelecek değil, hal'dir. Hal, sadece bir andır. Zaman sadece geçerken ölçülebilir. Buna rağmen gerçekten geçmiş ve gelecek zaman vardır. Burada çelişmeye girildiğini görmekteyiz. Augustinus'un bu

çelişmelerden kaçınmak için bulabildiği tek yol, geçmişin ve geleceğin sadece hal gibi düşünülmesini söylemek olmuştur. Geçmiş, hafızayla özdeş tutulmaktadır, gelecekse bekleyişle. Bellek (hafıza) ve bekleyiş halen var olan olgulardır. Augustinus'a göre üç zaman vardır. «Geçmişin hali, hal, geleceğin hali.» Geçmişin şimdisi hafıza, şimdinin şimdisi gördüklerimiz, geleceğin şimdisi bekleyiştir.» *(İtiraflar,* XX. Bölüm). Geçmiş, şimdi ve gelecek gibi üç zamandan söz etmek kaçamaklı bir konuşma tarzıdır.

Augustinus, bütün güçlükleri bu kuramla gerçekten çözümlememiş olduğunu bilmektedir. «Ruhum, bu çok karışık bilmeceyi çözmek isteğiyle yanıyor.» der ve Tanrı'yı, soruna karşı duyduğu ilginin boş bir meraktan gelmediği konusunda temin ederek, kendisini aydınlatması için yalvarır. «Tanrım, zamanın ne olduğunda hâlâ bilgim bulunmadığını itiraf ederim.» Fakat, onun ileri sürdüğü çözümün özü, zamanın öznel (sübjektif) olmasıyle ilgilidir. Zaman, bekleyen, düşünen ve hatırlayan insan ergisindedir (zihnindedir) *(aynı yer,* Bölüm XXVIII). Bundan, yaradılmış bir varlık olmadan zamanın bulunmayacağı sonucu çıkar *(aynı yer,* Bölüm XXX). Yaradılıştan önceki zamandan söz etmek anlamsızdır.

Kendi adıma, zamanı zihinsel bir nen (şey) yaptığı sürece bu kuralla uyuşmuyorum. Fakat onun yetenekli bir kuram ve ciddiyetle ele alınmaya değer olduğu açıktır. Daha ileri gidip ona, «Grek felsefesindeki zaman anlayışının geliştirilmesidir» denebilir. O, filozoflar arasında geniş ölçüde kabul edilen Kant'ın öznel kuramına bakıldığında daha iyi ve açık bir anlatıma sahiptir.

Zaman kuramının, sadece düşüncelerimizin bir görünüşü olduğu yolundaki kuram, gördüğümüz gibi, Protagoras ve Sokrates'ten beri antik çağlarda gittikçe artan öznellik biçimlerinin en aşırılarından biridir. O öznelliğin duygularla ilgili yanı, günah düşüncesinin sabit fikir durumuna gelmesidir. Görüşün zekâyla ilgili yanından sonra gelir bu. Augustinus her iki tür öznelliği de ortaya koyar. Öznellik ona, sadece Kant'ın zaman düşüncesini değil, Descartes'in *cogito*'sunu da inceleme olanağı vermiştir. *Soliloquia*'sında (Başbaşa Konuşmalar) şunu söyler: «Bilmek isteyen, kendinin kim olduğunu biliyor musun? Ben bilmiyorum. Nereden geliyorsun? Ben bilmiyorum. Kendini tek mi buluyorsun, çok mu? Bilmem. Hareket ettiğini duyuyor musun? Bilmem. Düşündüğünü biliyor musun? Biliyorum. «Bu, yalnız Descartes'in *cogito*'sunu değil onun Gassendi'ye

vermiş olduğu «*ambulo ergo sum*»u da kapsar. Böylece, bir filozof olarak Augustinus, yüksek bir mevki hak etmiş demektir.

II) TANRI KENTİ

410 yılında Roma, Got'lar yönünden yağma edildiğinde paganlar doğal dışı olmayan biçimde, felaketi, eski tanrıların bırakılmış olmasına yüklediler (hamlettiler.) Onlar, Jupiter'e ibadet edildikçe Roma'nın güçlü kalacağını söylemekteydi. İmdi imparator, Jüpiter'den yüz çevirmişti. Jüpiter de Romalıları korumuyordu. Bu pagan kanıtına cevap verilmesi istendi. *Tanrı Kenti*, 412-427 yılları arasında bu amaçla yazıldı. Fakat yazıldıkça konu genişledi, geçmişin, halin ve geleceğin bir Hıristiyanlık açısından dile getirilmiş tarihi çıktı ortaya. Kitap ortaçağlar boyunca, özellikle kilisenin din-dışı prenslerle mücadelesinde büyük etki yapmıştır.

Başka büyük kitaplar gibi *Tanrı Kenti* okuyucunun gözünde okundukça daha iyi bir nitelik kazanmaktadır. O, bugün herhangi bir kişinin kabul edemeyeceği nenleri (şeyleri) kapsamaktadır. Ana tez, o zamanla ilgili bazı, normal-dışı çıkışlarla gölgelenmiştir. Fakat, bu dünyanın kentiyle Tanrı Kenti arasındaki karşıtlık konusundaki geniş görüş pek çok insana ilham kaynağı olmuştur. Bugün bile o görüşler teolojik terimlerden sıyrılarak yeniden ortaya konabilir.

Ayrıntıları bir yana bırakıp ana düşünce çevresine dikkatlerimizi toplarsak, yersiz ölçüde kitaptan yana çıkmış oluruz. Öte yandan, ayrıntılar üzerinde durmak iyi ve önemli yanların bir yana bırakılmasına yol açacaktır. İyisi mi, her iki yanlıştan da sıyrılmak için, önce ayrıntıların bir özetini yapalım, sonra, tarihsel gelişimde görüldüğü gibi genel düşünceye geçelim:

AYRINTILARIN ÖZETİ

Kitap, Roma'nın yağına edilmesi konusundaki düşüncelerle başlar, ve Hıristiyan öncesi dönemlerde de kötü nenlerin (şeylerin) olup bittiğini göstermeğe çalışır. Felaketi Hıristiyanlığa yükleyen paganlar arasında, Augustinus'a göre yağma sırasında, Gotlar'ın, Hıristiyan oldukları için saygı gösterdikleri kiliseye sığınan çok insan bulunmaktadır. Troia'nın (Truva'nın) yağması sırasındaysa tersine, Juno tapınağı kimseye sığınak olmamış, tanrılar, kenti yakılıp yıkılmaktan kurtaramamışlardır. Romalılar,

fethedilen kentlerde hiç bir tapınağı ayakta bırakmamışlardır. Bu bakımdan Roma'nın yağması, çok yağmadan daha yumuşak olmuştur. Bu, Hıristiyanlığın sonucudur.

Yağmada zarara uğrayan Hıristiyanların, değişik nedenlerle, yakınmaya hakları yoktu. Bazı kötü Got'lar, onlar hesabına beslenmiş olabilirdi. Fakat ahrette bunun acısını çekecekti. Eğer her günahın cezası yeryüzünde verilseydi hesap günü'ne ihtiyaç kalmazdı. Hıristiyanların dayandığı, eğer onlar erdemliyse, kendilerini yüceltecekti. Azizler için, geçici şeylerin yitimi herhangi bir değer yitimine yol açmazdı. Onların bedeni gömülmeden kalsa bile önemli değildi. Et yiyen vahşî yaratıklar, bedenin yeniden dirilmesini engelleyemezdi.

SOFU BAKİRELER

Daha sonra, yağma sırasında tecavüze uğrayan sofu bakirelere gelir sıra. Bu bayanların, kendi isteklerine karşın (rağmen) bakireliklerini yitirdiği düşüncesinde olanlar vardı. Bu görüşe Augustinus enikonu karşı çıkar: «Başkasının cinsel arzusu seni lekeleyemez. Lekeler diyenlere yazıklar olsun!» Lekesizlik (iffet), ergi'nin (zihnin) bir erdemidir. Irza tasallutla kaybolmaz, günah işleme arzusuyle ortadan kalkar. Eğer o günah gerçekten işlenmişse bile. Kurbanların kendi ırzına tasallut edilenler, cinsel duygulardan kaçınmalarıyle (imsaklarıyle) övündükleri için Tanrı onlara ırzına geçilmeleri için izin vermiştir der gibidir Augustinus. İntihar etmek, ırzına geçilmekten kötüdür. Kendini öldürmemesi gereken Lucretia konusu tartışılırken bunun üzerinde durulur uzun uzun. Şems (Güneş, Sampson, Samson) örneği dışında, intihar daima günahtır.

Irzına geçilen erdemli kadınların bağışlanması, suçluluktan kurtulması için tek yol vardır: Onlar bu işten zevk almamalıdır. Zevk alırsa suçludur.

Sonra putperest tanrılarının kötülüğü incelenir. Sözgelimi: «Kirliliğin, adiliğin, sefihliğin timsali olan oyunlarınız Roma'da insanların bozulmasıyle değil bizzat sizin buyruklarınızla sahneye konmuştur.» *(Tanrı Kenti,* I, 31). Scipio gibi erdemli bir kişiye tapınmak, ahlaksız tanrılara tapınmaktan daha iyidir. Roma'nın yağması «Tanrı'nın kutsal kentinde» sığınacak yerleri olan Hıristiyanları üzmemelidir.

Bu dünyada, dünya ve cennet kentleri birbirine karışmıştır. Fakat ahrette, rahmete kavuşacak olanla, lanete uğrayacak olan ayrılacaktır. Bu dünyada düpedüz düşmanımız olan birinin seçkin kişiler arasına girip girmeyeceği ne malum.

İşin en güç yanı Hıristiyanların geniş ölçüde (örneğin, ölümsüzlük ve dünyanın Tanrı tarafından yaradılması konusunda) üzerinde anlaştıkları filozofların reddi olacaktır *(aynı yer,* I, 35).

Filozoflar, putperest tanrılara tapınmayı bırakmamıştır. Onların ahlaksal ilkeleri zayıftır. Çünkü putperest tanrılar zayıftır. Tanrıların salt efsane olduklarını ileri sürmüyor Sanctus Augustinus. Onların var fakat şeytan olduklarını düşünüyor. Onlar kendileri hakkında kötü hikâyeler söylenmesinden hoşlanırlar. Çünkü, insanları küçültmek isterler. Jupiter'in işleri, paganların çoğu arasında, Platon'un veya Cato'nun öğretilerinden veya Cato'nun kanılarından daha çok geçerlidir. «Şairlerin, iyi yönetilen bir kentte barınmasına razı gelmeyen Platon, birtakım oyunlarla onur kazanmak isteyen şu tanrılardan kendi değerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir.» *(aynı yer,* II, 14).

(Merkezi Apeninlerde yaşayan bir indo-cermen oymağı Sabinus adını taşımaktaydı.)

Sabinia kadınlarının ırzına tasallut edilmesinden bu yana Roma daima lanetlenmiştir. Roma emperyalizminin günahkârlığı uzun uzun anlatılır *İtiraflar'da*. Devlet Hıristiyan olmadan önce Romalıların eziyet çekmediği doğru değildir. Got'lardan olduğu denli Gaute'lerden ve iç savaşlardan da çekmişti Roma. Dahası, Got'lardan çektiğinden fazlasını çekmişti.

Astroloji sadece kötü değil yanlıştır da. Bu, aynı burçta doğan ikizlerin farklı servetlerinden anlaşılabilir (Bu kanıt, Akademeia'cı Karneades'ten türetildiği için orijinal değildir. Bkz. Cymont, *Roma Pagancılığında Doğu Dinleri*, s. 166). Kader konusunda astrolojiyle bağdaşan Stoacı anlayış yanlıştır. Çünkü melekler ve insanlar, özgür isteme sahiptir. Tanrı'nın bizim günahlarımızı önceden bildiği doğrudur. Fakat biz, onun önbilgisi dolayısıyle günah işliyor değiliz. Erdemin, bu dünyada bile mutsuzluk getirdiği yanlıştır. Hıristiyan imparatorlar, erdemlilerse, talili olmamışlarsa bile mutlu olmuşlardır. Constantinus ve Theodosius taliliydi. Yahudi krallığı da, Yahudiler dinin doğruluğuna bağlı kaldıkça yaşamıştır.

Augustinus, bütün öbür filozofların üstünde tuttuğu Platon'dan sempatiyle söz eder. Bütün filozoflar Platon'a yer vermek zorundadır.

«Thales çekilsin gitsin suyuyla. Anaximenes havasıyle, Sundurmacılar (Stoacılar) ateşleriyle, Epikuros atomlarıyle...» *(Tanrı Kenti,* VIII, 5). Bütün onlar maddeciydi, Platon değildi. Platon, Tanrı'nın cismanî bir nen olmadığını, her nesnenin varlığını Tanrı'dan, değişmez bir varlıktan aldığını gördü. O, aynı zamanda algının, doğruluğun kaynağı olmadığını söylemekte haklıydı. Mantığı ve ahlakı en iyi olan Hıristiyanlığa en yakın olan düşünürler Platonculardır. «Daha sonra yaşayan Plotinus'un Platon'u en iyi anlayan insan olduğu söylenir.» Aristoteles, Platon'dan aşağı fakat geri kalanların üstündeydi. Bununla birlikte her ikisi de bütün tanrıların iyi ve tapınılmaya değer olduklarını söylemişlerdi.

Bütün tutkuları kötüleyen Stoacılara karşı olduğu gibi, Sanctus Augustinus Hıristiyanların tutkularının erdem nedenleri olduğunu düşünür. Kızgınlık ya da acıma, kendi başlarına kınanacak duygular değildir. Onların nedenlerini araştırmalıyız.

Platoncular Tanrı hakkında söylediklerinde haklı, tanrılar hakkında söylediklerinde aynı zamanda, İsa'yı, cisimleşmiş Tanrı saymamakta haksızdır.

Meleklerle şeytanlar hakkında yeni-Platoncularla bağlantılı olarak uzun bir tartışma göze çarpar. Melekler iyi ya da kötü olabilir. Fakat şeytan daima kötüdür. Melekler için geçici nenlerin bilgisi (onlar bu bilgiye sahipseler bile) aşağılıktır. Sanctus Augustinus Platon'la birlikte duyulur dünyanın ezeli ve ebedi dünyadan daha aşağılık olduğunu kabul eder.

XI. Kitap, Tanrı Kenti'nin yapısını anlatmakla başlar. Tanrı Kenti, sadece İsa aracılığıyle elde edilir. Akılla keşfedilebilen nenler vardır (filozoflar böyle yapar). Fakat, daha ileri dinsel bilgi için kutsal kitaba dayanmak zorundayız. Zaman ve uzayan dünyadan önce ortaya konduğunu anlamaya çalışmamalıyız. Yaradılıştan önce zaman yoktu. Dünyanın olmadığı yerde uzay da yoktur.

Kutsal olan her nen ezelidir. Fakat ezeli olan nen kutsal değildir (cehennem ve şeytan gibi). Tanrı, şeytanların günahlarını ve onların evrenin bir bütün olarak gelişmesindeki rollerini (retorikteki karşı teze benzemektedir bu) önceden bilmekteydi.

Origenes, ruhların bedene bir ceza olarak konduğunu düşünmekle yanılmıştır. Eğer böyle olsaydı kötü ruhların bedeni de kötü olacaktı. Fakat, şeytanların en kötüsü bile bizimkilerden daha iyi olan hoş bedenlere sahiptir.

Dünyanın altı günde yaradılmasının nedeni, altının mükemmel sayı (yani çarpanlarının toplamına eşit) olmasıdır.

İyi ve kötü melekler vardır. Fakat kötü melekler bile Tanrı'ya karşıt olan bir töze sahip değildir. Tanrı'nın düşmanları böylece yapı bakımından değil, istem bakımından ona karşıdır. Zararlı istemin etkileyen nedeni yok, kusurlu nedeni vardır. Çünkü, o bir etki değil, bir kusurdur.

Dünya henüz 60.000 yaşına girmemiştir. Tarih, bazı filozofların var saydığı gibi dönel (cyclic) değildir. «İsa, bizim günahlarımız yüzünden bir kez öldü.» (*Romalılar*, VI).

Eğer ilk babalarımız günah işlememiş olsalardı ölmeyeceklerdi. Günah işlediklerinden, kendilerinden sonra gelenler ölmektedir. Elmayı yemek (Âdem'in elmayı yemesi) sadece doğal ölüme değil, ebedi ölüme, yani lanete de yol açtı.

Porphyrios, gökte azizlerin bir bedene sahip olmadıklarını söylemekte haksızdır. Onlar, Âdem'in dünyaya sürülmeden önce sahip olduğu bedenden daha iyisine sahip olacaklar. Onların bedenleri ruhani olacak, fakat ruh olmayacak ve ağırlığa sahip bulunmayacaktır. Erkekler erkek vücuduna, kadınlarsa kadın vücuduna sahip olacak, çocukken ölenler yine yetişkin bir vücutla dirilecektir.

Âdem'in günahları bütün insanlığı ebedî ölüme yani lanete sürükleyecek, fakat Tanrı'nın lütfu pek çok kişiyi o ölümden kurtaracaktır. Günah ruhtan gelmiştir, etten değil. Platoncular Manichaeosçular, günahı etin yapısına yüklemekle hata etmişlerdir. Platoncuların hatası Manichaeosçular ölçüsünde değildi. Âdem'in günahı dolayısıyle bütün insanlığın cezalandırılması yerindedir. Çünkü, günahın sonucu olarak, bedeninde ruhani olabilecek insan, ergisinde (zihninde) cismani olmuştur. *(Tanrı Kenti*, XIV. 15).

CİNSEL ZEVK

Cinsel zevkin uzun ve inceden inceye tartışmasına götürür bu. Biz, kısmen Âdem'in günahı dolayısıyle o cezaya layık görülmüşüzdür. Bu tartışma çilecilik psikolojisini ortaya koyduğu için çok önemlidir. Dolayısıyle onu ele almalıyız. Augustinus konuyu terbiye dışı bulsa da. Yapıtta, sorun şöyle geliştirilmektedir:

Evlilikte cinsel ilişki günah sayılmaz. Bir çocuk yapma ereğine (gayesine) dayanıyorsa. Yine de evlilikte erdemli bir kişi, cinsel ilişki olmadan da istek duyabilir. Evlilikte bile başbaşa kalma isteğinin ortaya koyduğu gibi, insanoğlu cinsel ilişkiden utanmaktadır. Çünkü «insan yapısının yasaya uygun olan bu davranışı, bizim dedelerimizden beri var olan cezadan korkma duygumuzla birlikte gelmiştir.» Köpeksiler (kynikoslar), kişinin utanç duygusuna sahip olmadan yaşaması gerektiğini, düşünmüşlerdi. Diogenes, köpek gibi olmayı istediğinden, öyle hiç bir duyguya sahip olmamalıydı. Fakat o bile bir yerde bu aşırı utanmazlığı bir yana bıraktı. Cinsel duygu hakkında utanç verici olan, onun istemeden bağımsızlığıdır. Âdem ve Havva, cennetten kovulmadan önce şehvet duygusuna sahip olmadan da cinsel ilişki kurabilirdi. Gerçekteyse böyle bir iş yapmadılar. Zanaatkârlar işlerini yaparlarken, ellerini şehvet arzusu duymadan hareket ettirir. Aynı şekilde Âdem, elma ağacından kaçınabilseydi, cinsel işi şimdi gerekli olan heyecana ihtiyaç kalmadan yapabilirdi. Böylece cinsel organlar, vücudun öbür organları gibi isteme boyun eğmiş olurdu. Cinsel ilişkide şehvet duygusu gerekimi, Âdem'in günahının cezasıdır. Bu yüzden cinsiyet duygusu zevkten sıyrılmalıdır, *Tanrı Kenti*'ni İngilizceye çeviren, bazı fizyolojik ayrıntıları dışarda bırakmıştır, fakat edep dışı olmayan kapalı anlatımları aktarmıştır. Doğallıkla çok yerinde olmuştur bu. Biz Saint Augustinus'un seks kuramını böylece anlatmış olduk.

Çileciyi cinsiyetten hoşlandırmayan, cinsiyetin istemden bağımsızlığıdır. Erdemin, beden üzerinde eksiksiz bir istem denetimini gerektirdiği, fakat böyle bir denetimin cinsel işi olanak sınırına almak için yeterli olmadığı savunulur. Böylece, cinsel iş, eksiksiz erdemli yaşantıyla tutarsız görünür.

Âdem'in cennetten kovuluşundan beri dünya iki kente bölünmüştü. O kentlerden biri, Tanrı'yla birlikte ebedi saltanat sürecek, öbürü şeytanla ebedi eziyet içinde yaşayacaktır. Kabil, şeytanın, Habil Tanrı'nın kentindendir. Habil, Tanrı'nın lütfuyla yeryüzünde bir hacı ve cennet sakinlerinden biri olmuştu. Patrikler, *Tanrı Kenti*'ndendi. Methuselah'ın ölümünün tartışılması Sanctus Augustinus'u, Septuaginta'yı İncil'in Latince çevirisiyle (Vulgatus) karşılaştırılması gibi sıkıcı bir soruna götürmüştü. Septuaginta'daki biçimiyle veriler, Methuselah'ın tufan-ı Nuh'tan 14 yıl sonraya kadar yaşadığı sonucuna götürmektedir. Methuselah Nuh'un

gemisinde olmadığından, bu olanaksızdı. Latince çeviri, İbranca yazmayı izleyerek, onun tufan yılında öldüğü sonucuna vardıran kanıtlara sahiptir.

Bu noktada Sanctus Augustinus, Sanctus Jeromius'un ve İbranca yazmanın doğru olduğunu söyler. Bazısı, Yahudilerin İbranca yazmayı, Hıristiyanlara karşı taşıdıkları kötü niyet dolayısıyle özellikle bozmuş olduklarını belirtir. Bu varsayım reddedilmiştir. Öte yandan Septuaginta, vahiy yoluyle yazılmış olmalıdır. Dolayısıyle, varılacak tek sonuç, Ptolemaeos onu kopya ettiği sırada kopya edenlerin yanlışlıklar yaptığı olacaktır. Augustinus, Eski Ant çevirilerinden söz ederken «kilise, başkası yokmuş gibi Septuaginta'yı aldı. Onu bütünüyle kullanan pek çok Grek Hıristiyanı da başka nüshanın olup olmadığını bilmemektedir,» diyor.

Bilgin, rahip, büyük dilci Jeromius aynı parçaları (scriptures) İbrancadan Latinceye çevirdiği halde, bizim elimizdeki Latince çeviriler Septuaginta'dan yapılmıştır. Fakat Yahudiler Jeromius'un bilgince çalışmasının doğru olduğunu ileri sürmelerine ve Septuaginta'nın çok kez yanıldığını kabul etmelerine karşın Hıristiyan kiliseleri, tek kişinin, özellikle Yüksek Rahip yönünden bu çeviri işi için seçilmiş o denli insana yeğ tutulmaması gerektiği düşüncesini savunmuştu. Augustinus, yetmiş bağımsız çevirinin, keramet gösterircesine uyuştuğunu kabul eder ve olayı Septuaginta'nın vahiy yoluyle inmiş olduğunun belgesi sayar. Bununla birlikte İbranca nüsha da vahiy yoluyle gelmiştir.

Bu vargı, Jeromius'un çevirisinin yetkisi sorununu askıda bırakır. Belki Augustinus, daha çok, Jeromius'un yanını tutacaktı. Eğer Jeromius'la, Sanctus Petrus'un eyyamcı eğilimleri dolayısıyle uzlaşmazlığa düşmemiş olsaydı *(Galatialılar,* II, 11-14).

Kutsal ve kutsal dışı tarihi bağdaştırır Augustinus. Aeuas'ın, Abdon İsrail'e egemen olduğu sırada İtalya'ya geldiğini, son ıstırabın Antichrist (Kıyametten önce dünyaya kötülük saçacak, fakat İsa'nın yeniden gelişiyle ortadan kalkacak varlık) döneminde çekileceğini; fakat tarihinin belli olmadığını öğreniyoruz (Abdon hakkında, onun 40 oğlu, 30 yeğeni olduğunu ve bu 70 kişinin merkeplerle dolaştığını biliyoruz sadece. *Yargıçlar,* XII, *14).* Yargıçların çekindiği eziyet hakkında hayranlık uyandıran bir parçadan sonra Sanctus Augustinus tüm nenlerin kuşkulu olduğunu söyleyen yeni Akademeia'cılarla tartışmaya girişti. «İsa'nın kilisesi, bu kuşkulardan delilik diye nefret eder. Çünkü o, kavradığı nenlerin çok kesin bilgisine sahiptir.» Kutsal yazıların doğruluğuna inanmalıyız.

Augustinus doğru dinden ayrı hiç bir doğru erdem bulunmadığını açıklamaya girişir daha sonra. Pagan erdemi «edepsiz ve kötü şeytanların etkisiyle aşağılaşmıştır.» Hıristiyan için bir erdem olan pagan için erdem dışıdır. «Ruhun erdem saydığı ve sayar göründüğü ve o yolla gelen duygulanımlarda egemen olan nenler eğer Tanrıyla ilintili değilse gerçekte erdem olmaktan çok erdemsizliktir.» Bu toplumdan (kiliseden) olmayanlar ebediyen sefil kalacaktır.

«Yeryüzündeki uyuşmazlıklarımızda, ya ıstırap galip gelir böylece ölüm ona son verir, ya da beden galip gelir ıstırabı kovar. Fakat öte yandan, ıstırap ebedi olarak yargısını sürdürecek ve beden ebedi olarak eziyet çekecektir. Her ikisi de verilen cezanın sürüp gitmesine katlanacaklardır.» (Bölüm 28).

İki defa dirilmek söz konusudur. Onlardan biri ruhun ölümde dirilmesi, öbürü de hesap günü bedenin dirilmesidir. İnsanların varacağı mutluluk dönemi (Şeytan'ın bağlanacağı İsa'nın egemen olacağı 1000 yıllık dönem) konusundaki birtakım güçlüklerin ve daha sonra ortaya çıkacak olan Yecuc'la Mecuc'un yapacağı işlerin tartışılmasından sonra *İkinci Selânikliler'*deki bir metne geçer Augustinus. (II, 11-12). «Tanrı yalana inananlara güçlü bir sel gönderecek. Doğruya inanmayana, yalandan zevk bulana rahmet yağacak böylece.» Bazısı, kadir-i mutlakın, önce kendilerini aldatacağını, sonra aldandıkları için cezalandırmasının haksızlık olduğunu düşünür. Fakat, Augustinus'a göre bu tamamen yerindedir. «Onlar mahkûm edildiğinden aldatılmış olur, aldatıldığından, mahkûm edilmiş olur. Fakat onların aldanması Tanrı'nın hikmetidir: Yerinde olan hikmeti, hikmetli olan yerindeliği. Dünya yaradıldığından beri sürekli olarak hükmeden odur.» Sanctus Augustinus, Tanrı'nın insanlığı seçkinler ve kınanmışlar (lanetlenmişler) diye ikiye ayırdığı inancındadır. Bu ayırım insanların ortamları ve eksikleri (meziyetleri ya da kusurları) dolayısıyle değil, gelişigüzel yapılır. İnsanların tümü laneti hak eder. Dolayısıyle kınanmışların yakınmaya hakkı yoktur. Yukarki parçadan, insanların bir bölümünün kınanmış oldukları için kötü olduğu ve kötü olduğu için kınanmış olmadığı anlaşılıyor.

Bedenlerin dirilmesinden sonra, lanetlenmiş olanların bedenleri tükenmeden, sürekli olarak yanacaktır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Semender'de ve Etna yanardağında aynı şey görülmektedir. Şeytanlar, bedene sahip değilseler bile ateşte, bedenleri varmış gibi yanabilirler.

Cehennem azabı temizleyici değildir ve azizlerin şefaatiyle de hafiflemez. Origenes, cehennemin ebedî olmadığını düşünmekle yanılmıştır. İtizalciler ve günahkâr Katolikler lanetlenecektir.

Kitap, azizlerin cennette Tanrı'yı nasıl göreceğinin ve *Tanrı Kenti*'nin ebedî mutluluğunun anlatılmasıyle sona erer.

TANRI KENTİ'NİN ÖNEMLİ YANI

Yukarki özetten, eserin önemi anlaşılmayabilir. Kitabın etkili yanı, kiliseyle devletin ayrılması ve devletin, bütün dinsel konularda kiliseye baş eğerek sadece Tanrısal kentin bir parçası olması gerektiği konusundaki görüştü. O zamandan beri kilise öğretisinde aynı şey yapılmıştır. Papalık gücünün geliştiği ortaçağlar boyunca ve papalarla imparatorlar arasındaki kavgalar sırasında batı kilisesinin politikasını kurumsal açıdan haklı çıkaran Sanctus Augustinus olmuştur. Yahudilerin mitolojik döneminde ve Babil tutsaklığından döndükten sonraki tarihsel dönemde Yahudi devleti teokratik bir görünüm almıştı. Hıristiyan devleti onu bu noktada taklit edecekti. İmparatorların ve batılı monarkların suçsuzluğu kiliseye büyük ölçüde Tanrı Kenti hayalini gerçekleştirme olanağı kazandırdı. İmparatorun güçsüz olduğu doğuda, bu gelişme asla görülmemiştir ve kilise, devlete batıda olduğundan daha çok bağlı kalmıştır.

Sanctus Augustinus'un kurtuluş konusundaki öğretisini canlandıran Reformasyon onun kurumsal öğretisini bir yana bırakıp Erastus'çu oldu (Erastus'çuluk, kilisenin devlete bağlı olacağını ileri süren öğretinin adıdır. Erastus, *XVI*. yüzyılda yaşamış İsviçre'li Alman bir doktor ve jeologtur). Bu daha çok Katoliklikle savaşın pratik zorunluğuyle doğmuş bir durumdu. Protestan Erastus'çuluğu bu işe yarım istekliydi ve Protestanların çoğu hala Sanctus Augustinus'un etkisindeydi. Ana-baptikler (çocukların vaftiz edilmesini kabul etmeyenler) Beşinci Monarşi taraftarları ve Quakerler (sadeliğe önem verip askerliğe karşı çıkanlar), Augustinus öğretisinin bir bölümünü benimsemiş, fakat kiliseye ağırlık vermişti.

Sanctus Augustinus kadere ve kurtuluş için vaftizin gerektiğine inanıyordu. Bu iki öğreti birbiriyle uyuşmaz, aşırı Protestanlar ikincisini bırakmıştır. Fakat onların eschatology'si (ölüm, ölümsüzlük, hesap günü gibi nihaî kavramlarla uğraşan bilgi dalı, 'eshatos', 'en son' demektir.) Augustinus'çu kaldı.

Tanrı Kenti, temelde orijinal olan pek az şey kapsar. Eschatology kök açısından Yahudi'ydi ve vahiy kitabı aracılığıyle Hıristiyanlığa geçmişti. Kader ve seçim öğretisi Sanctus Paulus'undu. Augustinus, ona Mektuplar'da olduğundan daha tam ve mantıksal bir gelişim kazandırdı. Kutsal ve kutsal dışı arasındaki ayrım Eski Ant'ta açıkça ortaya konmuştur. Sanctus Augustinus'un yaptığı, bu öğeleri bir araya getirmek ve zamanın tarihine bağlamaktı. Böylece, Batı Roma imparatorluğunun düşüşü ve daha sonraki karışıklık dönemi Hıristiyanlara, onların inançlarına ciddi bir bozukluk gelmeden benimsetilebilecekti.

Tarihin Yahudi kalıbındaki örneği, geçmiş ve gelecek bütün çağlarda zulüm görmüş ve talisiz kişilere karşı güçlü bir çağrıdır. Saint Augustinus bu örneği Hıristiyanlığa, Marks, sosyalizme uyguladı: Marks'ın psikolojisini anlayabilmek için şu sözlüğü kullanmalıdır:

Yehova: Diyalektik maddecilik
Mesih: Marks
Seçkin: Proletarya
Kilise: Komünist Partisi
İhtilâl: İsa'nın Dünyaya Yeniden Gelişi
Cehennem: Kapitalistlerin cezalandırılması
Refah ve Mutluluk Çağı: Komünist ülkeleri topluluğu

Soldaki terimler, sağdakilerin duygusal, içeriğini verir ve bu duygusal içerik Hıristiyan ya da Yahudi terbiyesiyle yetişmiş olanlara yabancı değildir. Marks'ın eschatolojisini güvenilir yapan odur. Aynı sözlük, Naziler için de düzenlenebilirdi. Fakat Nazilerin görüşleri daha çok Eski Ant'a dayanır ve Marksçılardan daha az Hıristiyandır. Onların Mesih'i İsa'dan çok Makkabaeos'lara benzer.

III) PELAGIUSÇULARLA SAVAŞ

Sanctus Augustinus teolojisinin en yetkili yanı Pelagiusçu itizalle savaşa ayrılmıştır. Pelagius, asıl adı Morgan olan bir Welsh'ti (Morgan «denizci» demektir, Pelagius de Grekçede aynı anlama gelir). O, kültürlü ve yumuşak bir din adamıydı. Çağdaşlarının çoğundan daha az fanatikti. Özgür isteme inanmıştı. Orijinal günah öğretisini tartışmalı buluyordu, insanın kendi çabasıyle erdemli biçimde davrandığını düşünmekteydi. Onlar doğru

olarak hareket eder ve sünnî olurlarsa erdemlerinin ödülü olarak cennete giderlerdi.

Bu görüşler şimdi harc-ı alem gibi görünse bile, o sırada büyük bir heyecan yaratmıştı ve büyük ölçüde Sanctus Augustinus'un çabalarıyle itizalci sayıldı. Yine de onlar o çağda hatırı sayılır başarı kazanmıştır. Augustinus Kudüs patriğini, pek çok doğu Roma teologuna görüşlerini kabul ettiren bu kurnaz itizalciye karşı bir yazıyla uyardı. Pelagius'un lanetlenmesinden sonra bile yarı Pelagius'çu adı verilen bazıları Pelagius'un öğretilerinin daha hafif biçimlerini savunmaktaydı. Aziz'in daha alt öğretisinin özellikle Fransa'da bütünüyle başarı kazanmasından çok önceydi bu. Fransa'da Orange konseyiyle yarı Pelagiusçu itizal nihai olarak lanetlenmiştir (529).

Sanctus Augustinus, Âdem'in cennetten kovulmadan önce özgür isteme sahip olduğunu ve günahtan kaçınabildiğini öğretmişti. Fakat, o ve Havva elmayı yiyince her ikisi de fesada bulanmış ve hiç birinin kendi isteğiyle günahtan kaçınamayacağı çocuklar yetiştirmek üzere yeryüzüne inmişti. Sadece Tanrı'nın lütfu onların erdemli olmasına yol açabilirdi. Hepimiz Âdem'in günahını miras aldığımızdan ebedi laneti hak etmekteyiz. Vaftiz olmadan ölenler, çocuk olsalar bile cehenneme gidecek ve bitimsiz azap çekecektir. Bundan şikâyet etmeye hakkımız yoktur. Çünkü hepimiz kötüyüz (*İtiraflar*'da, Ambrosius, daha beşikteyken işlediği suçlardan söz eder).

Fakat Tanrı'nın özgür lütfuyla vaftiz olanlar da dahil bazı kişiler iyi oldukları için cennete gitmeğe hak kazanır. Bunlar seçilmiş kişilerdir. Onlar, iyi oldukları için gitmezler cennete. Sadece seçkinlere bahşedilen Tanrı'nın lütfu olmadan hepimiz çaresiziz. Ancak onun lütfuyla cennete gidilir. Niye bazılarının kurtarıldığı ve geri kalanın lanetlendiği anlaşılmaz. Bu, Tanrı'nın nedeni belli olmayan seçiminden doğan bir durumdur. Lanet Tanrı'nın adaletini, kurtuluş onun merhametini ispat eder. İki husus da aynı biçimde Tanrı'nın iyiliğini koyar ortaya.

Bu sert öğreti lehine Calvin yönünden canlandırılan ve o zamandan beri Katolik kilisesinin tutmadığı öğretiler Sanctus Paulus'un yazılarında, özellikle *Romalılara Mektup*'ta bulunabilir. Bunları Augustinus, bir hukukçunun yasayı inceleyişi gibi inceler. Yorum yeteneklidir ve metinler en uç anlamları ortaya koyacak biçime sokulmuştur. Sonunda, Sanctus Paulus'un, Augustinus'un çıkarımladığı sonuçlara değil, tek başlarına

alınan belirli metinlerin Augustinus'ça ileri sürülen anlamı içermediğine inandığı yolunda 'bir kanıya varılır.

Augustinus'un vaftiz edilmemiş çocukların lanetlenmesini dehşet verici bulmaması ve bu lanetlemeyi iyi bir Tanrı'ya yüklemesi şaşırtıcı görülebilir. Bununla birlikte, günah konusundaki kanı onun benliğini öyle sarmıştı ki Aziz, yeni doğan çocukların gerçekten şeytanın bacağı olduğuna inanmıştı. Ortaçağ kilisesinde en katı olan düşünce, Augustinus'un sıkıcı evrensel suç kavramına geri götürülebilir.

Sanctus Augustinus'u gerçekten sıkıntıya sokan tek bir zihinsel güçlük vardır: Yaradılmakla insanın eziyete sokulduğu anlaşılmaktadır. Fakat Augustinus bu noktada hiç de güçlüğe uğramaz. Çünkü insan ırkının büyük bir çoğunlukla azap çekmesi mukadderdir.

Augustinus'un güçlüğe uğradığı konu şudur: Eğer orijinal günah Sanctus Paulus'un öğrettiği gibi Âdem'den miras kalmışsa, beden olduğu kadar ruh da anne ve baba yönünden çocuklara aktarılmalıdır. Çünkü günah, bedenden değil ruhtan gelir.

Augustinus bu öğretideki güçlükleri görmektedir. Fakat, kutsal kitaplar bu konuda bir şey yazmadığından soruna tam bir karşılık bulmanın kurtuluş için gerekli olamayacağı sonucuna varır. Böylece onu askıda (muallakta) bırakır.

Karanlık çağlardan önce yaşayan ve zekâ bakımından ileri gelen son insanın, uygarlığı kurtarmak, barbarları sürmek ve yönetimin aksaklıklarını gidermekle uğraşacağına, bekaretin artamı (meziyeti) ve vaftiz edilmemiş çocukların lanetlenmesi gibi konularda vaaz vermiş olması tuhaftır.

Kilise yönünden Hıristiyanlığa dönmüş barbarlara aktarılan sorunların bunlar olduğuna bakıldıkta, daha sonraki çağların hemen, bütün öbür tarihsel çağları, zalimlik ve boş-inanda geçmiş olması şaşırtıcı bulunmaz.

BEŞİNCİ VE ALTINCI YÜZYILLAR

Beşinci yüzyıl, barbar istilası ve Batı Roma imparatorluğunun düşüş dönemiydi. Augustinus'un 430 yılında ölmesinden sonra pek felsefe kalmamıştır ortada. O yıkıcı hareket çağıydı. Bununla birlikte, Avrupa'nın üzerinde geliştiği çizgileri belirledi. İngilizlerin Britania'yı istila edip onu İngiltere yaptığı çağ da bu çağdır. Aynı biçimde Frank istilası Gaulia'yı Fransa'ya çevirmiştir. Vandal'lar İspanya'yı fethederek Andalusia'ya kendi adlarını vermiş, Sanctus Patrikus, çağın ortalarında İrlandalıları Hıristiyan yapmıştır. Batı dünyası boyunca, kaba Cermen krallıkları, imparatorluğun merkezselleşmiş bürokrasisine sahip çıkmıştı. Artık imparatorluk durumu sona ermiş; büyük yollar harap olmuş; savaş, ticareti büyük ölçüde baltalamış; yaşantı, yine politik ve ekonomik açıdan yerel (mevzii) bir kılığa bürünmüştü. Merkezsel otorite sadece kilisede kalmıştı. O da binbir güçlükle.

Beşinci yüzyılda imparatorluğu istila eden Cermen kabileleri arasında en önemlisi Gotlardı. Hunlar yönünden batıya sürülmüştü Gotlar. Onlar önce, Doğu Roma imparatorluğuna saldırdılar, yenilgiye uğradılar, İtalya'ya yöneldiler. Diecletia'nus'tan beri, Roma yönünden ücretli asker olarak kullanılmıştı. Bu onlara, barbarların bildiğinden daha çok savaş sanatı öğrenme olanağı verdi. Got'ların kralı Alerich 410 yılında Roma'yı yağma etti, fakat aynı yıl öldü. Doğu Got'ların kralı Odowaker 476 yılında Batı Roma imparatorluğuna son verdi ve başka bir doğu Got'u eliyle 493 yılında haince öldürülene değin saltanat sürdü. Odowaker'i öldüren Theoderich, 526'ya dek İtalya kralı oldu. Ondan kısaca söz etmek zorundayım. Theoderich, tarih ve efsane açısından önemlidir. Niebelungenlied'te o. «Bern'li Dietrich» olarak görülür. (Bern, Verona'dır.)

O sırada Vandal'lar Afrika'ya, Vizigoth'lar Fransa'nın güneyine, Frank'lar kuzeyine yerleşmişlerdi.

Cermen istilasının ortasında, Attila komutasındaki Hunlar akına başladı. Moğol ırkından olan Hunlar yine de sık sık Got'larla birleşmişlerdir.

Bununla birlikte Hun'lar, 451 yılında Gaulia'yı ele geçirdiği zaman doğan kritik anda Got'larla kavga ettiler. Got'lar ve Roma'lılar birleşerek Hunları aynı yıl Chalons-Sur-Maine'da yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Attila İtalya'ya karşı çıktı ve Roma üzerine yürümeyi düşündü. Fakat Papa

Leon Alarich’in Romayı yağma ettikten sonra öldüğünü söyleyerek Attila’yı fikrinden caydırdı. Yine de Roma’yı yağma etmekten vazgeçmesi yaramadı Attila’ya. Çünkü, bir sonraki yıl öldü. Attila’nın ölümünden sonra Hunlar yıkıldı.

CYRILLUS’LA NESTORIUS’UN KAVGASI

Bu karışıklık döneminde kilise, İsa’nın insan biçim ve yapısı almış Tanrı olup olmadığı (enkarnasyon) sorunuyle karışmıştı. Tartışmanın ileri gelen iki kişisi Cyrillus’la Nestorius’tu. Az çok tesadüfen bunlardan birincisi aziz, ikincisi itizalci sayıldı. Sanctus Cyrillus, aşağı yukarı 412’den ölümüne değin (444) Alexandria patriğiydi. Nestorius’sa, Constantinopolis (İstanbul) patrikliği yapmıştı. Tartışma konusu, İsa’nın tanrısallığının onun insanlığıyle olan ilişkisiydi. Biri insansal, öbürü tanrısal olan iki kişi var mıydı? Nestorius’un savunduğu bu görüş böyle bir varlık olduğuydu. (Yani İsa’da her bir özellik için ayrı bir varlık söz konusuydu.) Eğer böyle iki kişi yoksa, tek bir özellik mi vardı, yoksa iki özellik de tek bir kişide mi birleşiyordu? Bu sorunlar beşinci yüzyılda hemen inanılmaz tutku ve şiddet yaratmıştı. İsa’nın tanrısal ve insansal yapısını karıştırmaktan kaçınanlarla bu iki yapıyı ayırmaktan korkanlar arasında tedavi edilmez gizli bir uyuşmazlık başgösterdi.»

Tanrısal ve insansal özelliğin bir varlıkta birleştiği düşüncesinden yana olan Sanctus Cyrillus fanatik bir gayret adamıydı. Patriklik mevkiini, Alexandria’daki çok geniş Yahudi topluluğunun vahşîce katledilmesini sağlamak için kullandı. Taassup çağında Yeni-Platoncu felsefeye bağlanmış ve yeteneklerini matematiğe adamış seçkin bir kadın olan Hypathia’nın linç edilmesini istemek Cyrillus’u üne kavuşturmuştur. Hypathia «bindiği arabadan alaşağı edildi, çırılçıplak soyuldu, sürüklenerek kiliseye götürüldü ve İncil okuyucu Petrus’a vahşî ve insafsız mutaassıpların elinde, eti, keskin midye kabuklarıyle kemiklerinden sıyrılarak ve titreyen organları ateşe atılarak insanlık dışı bir biçimde öldürüldü. Araştırma ve cezalandırmanın genişletilerek daha başka kişilere uygulanması, tam zamanında verilen hediyelerle önlendi.» (Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Çöküşü*, Bölüm XLVII). Bundan sonra artık Alexandria’nın rahatını kaçırmadı filozoflar.

Sanctus Cyrillus, İstanbul patriğinin Nestorius vasıtasıyle yanlış yola gittiğini öğrenince gücendi. Nestorius, İsa’da biri insansal, öbürü tanrısal iki

kişi olduğu kanısını savunmaktaydı. Bu temelde, «Tanrı'nın Annesine» bakire adı verilmesini öngören yeni uygulamaya karşı çıktı, Meryem'in bir insanın annesi olduğunu, Tanrısal bir varlığın annesinin olamayacağını söylüyordu. Bu noktada kilise ikiye ayrılmıştı. Süveyş'in doğusundaki piskoposlar Nestorius yanını tutuyordu, batısındakilerse Cyrillus'u. Soruna bir çözüm yolu bulmak için 431 yılında Ephesus'ta bir konsül toplantısı yapıldı. Önce Batı Roma imparatorluğu piskoposları geldiler, geç gelenlerin toplantı salonuna girmesini engellemek amacıyle kapıları kilitleyip, çabucak başkan seçtikleri Sanctus Cyrillus'tan yana olduklarını açıkladılar. «On üç yüzyıl önce piskoposların bu şahlanışı Üçüncü Genel (Oikoumenikos) Konseyin onursuz yanını açığa vurur» (Gibbon, *Roma'nın Çöküşü,* Bölüm *XLVII).*

Bu konseyin sonucunda Nestorius itizalci olarak lanetlendi ve fikirlerinden geri dönmedi. Suriye'de Doğu Roma ülkelerinde pek çok yandaşı (taraftarı) olan Nestorius mezhebini kurdu. Birkaç yüzyıl sonra Nestorius'çuluk Çin'de bir din olma şansına sahip görünecek derecede güçlendi. XVI. yüzyılda Portekiz ve İspanya misyonerleri, Hindistan'da Nestorius'çulara rastlamışlardır. Nestorius'çulara, Katolik Doğu Roma İmparatorluğunca eziyet edilmesi, İslamların Suriye'yi ele geçirmelerine yardımcı olan bir hoşnutsuzluk yarattı.

Belagatiyle çok kişiyi ikna eden Nestorius'un dili, bize kesinlikle söylendiğine göre kurtlar yönünden yenmiştir.

Ephesus konsülü, Artemis'in yerine Bakire Meryem'i geçirmişti. Fakat hala Sanctus Paulus'un zamanında olduğu gibi Meryem'in tanrıçalığı hakkında ölçüsüz bir çaba göstermekteydi. Onun Ephesus'a gömülü olduğu söylendi.

MONOPHYSIS İTİZALİ

Sanctus Cyrillus'un ölümünden sonra 449'da, bir Ephesus toplantısı, utkuyu (zaferi) daha da ileri götürmeğe çalıştı ve Nestorius'a karşı bir itizale düştü. Buna, «Monophysis itizalciliği» derler. Bu itizalcilik İsa'nın tek yapıya sahip olduğunu savunur. Sanctus Cyrillus hayatta olsaydı kesinlikle bu düşünceyi savunacak ve o da itizalci olacaktı. İmparator, toplantıyı (Synodos'u) destekledi, fakat papa kınadı. Nihayet Papa Leon (Attila'yı Roma kapısından çeviren) Chalons savaşı sırasında Kalchedon'da

bir genel konsey toplanmasını sağladı. 451'de toplanan bu konsül monophysis'çileri lanetledi ve nihayet sünnî enkarnasyon görüşünü yerleştirdi. Ephesus konsülü İsa'nın tek kişi olduğuna karar vermişti. Kalchedon konsülüyse onun iki yapısı (tanrısal, insansal) olduğu sonucuna vardı. Papa'nın etkisi bu sonucun alınmasında büyük rol oynamıştır.

Monophysis'çiler, Nestorius'çular gibi, başeğmeyi kabul etmedi. Mısır hemen her ferdine değin onların itizalini kabul etti ve Monophysis'çilik Nil'e, Habeşistan'a sıçradı. Mısır'ın itizali, Suriye'deki karşı itizal gibi, Arap istilasını kolaylaştırmıştır. Habeşlerin itizaliyse, Mussolini'nin Habeşistan'ı ele geçirmesine yarayan nedenlerden biridir.

Altıncı yüzyıl boyunca, kültür tarihi için önem taşıyan dört kişi yaşamıştır. Bunlar, Boethius, Justinianus, Bendictus, Büyük Gregorius'tur. Bu ve bir sonraki konuda daha çok onlar üzerinde duracağım.

BOETHIUS

İtalia'nın Got'lar yönünden ele geçirilmesi, Roma imparatorluğuna son vermedi. İtalia ve Got'lar kralı Theoderich zamanında sivil yönetim bütünüyle Roma'nın elindeydi. İtalia o sırada barış ve dinsel hoşgörü içinde yaşamaktaydı. Kral hem akıllı, hem güçlüydü. Roma yasasını koruyan konsüller atadı, Senato'yu dağıtmadı. Roma'dayken ilk kez Senato'yu ziyaret ediyordu.

Bir Ariusçu olmasına karşın Theoderich, son yıllarına değin kiliseyle iyi geçinmişti. 523'te imparator Justinianus, Ariosçuluğu yasa dışı ilan edince Theoderich'in canı sıkıldı. İtalia Katolik olduğundan, imparatordan yana çıkan teolojik sempatiyle yönetildiğinden Theoderich korkmakta haklıydı. O, doğru ya da yanlış, kendi hükümetindeki bazı kişileri de kapsayan bir kumpas karşısında olduğuna inanıyordu. Bu inançla, kendi bakanlarından olan senatör Boethius'u tutukladı. Boethius, *Felsefenin Tesellilerini* tutukluyken yazmıştır.

Boethius çok özelliğe sahip bir kişidir. Ortaçağlar boyunca daima koyu bir Hıristiyan olarak okunmuş, hayranlık ve saygı görmüş, kilise babalarından biri olarak ele alınmıştır. Buna karşın 524'te yazarı idam edilmesini beklerken yazılan *Felsefenin Tesellileri,* salt Platoncudur. Bu, Boethius'un Hıristiyan olmadığını belgilemez, pagan felsefesinin, onun üzerinde Hıristiyan felsefesinden daha güçlü bir etkisi olduğunu açıklar.

Ona yüklenen bazı teolojik yapıtlar, özellikle «Teslis» üzerine yazılmış olan biri, pek çok otorite yönünden uydurma sayılmaktadır. Belki de ona yersiz olarak yüklenen bu yapıtlar dolayısıyle ortaçağda Boethius sünni sayılmış ve böylece Platoncu felsefe yabancı bulunmamıştır. Tersi durumda Platonculuk kuşkuyla karşılanacaktı.

Felsefenin Tesellileri, sırayla nazım ve nesir olarak yazılmıştır. Boethius'un kendisi nesir olarak konuşur. Felsefe nazım olarak cevap verir. Dante'ye benzerlik vardır Boethius'ta. Dante kuşkusuz, *Vita Nouva*'da ondan esinlenmiştir.

Gibbon'un haklı olarak «altın cilt» dedigi *Teselliler,* Sokrates, Platon ve Aristoteles'in gerçek filozoflar olduğunu ileri sürmekle işe başlar. Sundurmacılar (Stoikoslar) Epikurosçular ve geri kalanlar bu sıfatı «gasbetmişlerdir.» Bazı tanrıcılar onları felsefe dostu sayarlar. Boethius, Pythagoras'ın «Tanrı'yı izle» buyruğuna uyduğunu söyler (Hıristiyan buyruğuna uymuyor.) Kutsallıkla aynı nen (şey) olan mutluluk iyidir, zevk değildir. Dostluk çok mutlu bir nendir. Sundurmacı (Stoikosçu) öğretiyle yakından uyuşan ve gerçekte Seneca'dan alınan pek çok ahlak ilkesine rastlanır Boethius'ta. Platon'un *Timaeos* diyalogunun manzum bir özeti vardır *Teselliler'*in başında. Bunu salt Platoncu metafiziğin geniş ölçüde ele alınması izler. Mükemmel olmayış, mükemmel bir örneğin varlığını içeren bir eksikliktir. Boethius'ta sonra Platon'un kötülük kuramı ele alınır. Hıristiyanları şaşkınlığa uğratacak tümtanrıcılığa (panteizme) geçilir. Fakat, o tümtanrıcılık bazı nedenlerle hiç dehşete düşürmemiştir Hıristiyanları.

Kutsallık ve Tanrı'nın ikisi de Boethius'a göre belli başlı iyidir ve dolayısıyle özdeştir. «İnsanlar, tanrılığa kavuşmakla mutlu olurlar.», «Tanrısallığı elde edenler tanrı olurlar.» Böylece mutlu olan herkes tanrıdır. Fakat yapısı dolayısıyle tek tanrı vardır. Onun varlığına katılmak suretiyle tanrılar ortaya çıkabilir. «Öz, köken (orijin) ve neden gibi aranan bütün nenlerin iyilik olduğu düşünülür haklı olarak.» «Tanrı'nın tözü iyilikten başka bir nenden biçimlenmez.» «Tanrı kötülük yapabilir mi? Hayır. Böylece kötülük hiçtir. Çünkü Tanrı her şeyi yapabilir. Erdemli insanlar daima güçlüdür, kötülerse daima güçsüz. Çünkü her iki grup da kendilerini ilgilendirene ulaşmak istediği halde sadece erdemliler isteğine kavuşur. Kötüler, cezayı çekmektense ondan kaçınsalar daha iyi ederler.» (Cehennemdeki cezadan kaçınılmaz çünkü.), «Bilge kişilerde nefrete yer yoktur.»

Kitabın tonu Plotinosçu olmaktan çok Platoncudur. O çağda geçerli olan boş inan ve olumsuz düşüncelerden, günah korkusundan, ulaşılmaz olanı elde etme çabasından iz taşımaz. Eksiksiz bir felsefi düşünce ve bir rahatlık içerir. (Bu rahatlık, eğer yazar refah içinde yaşasaydı «aldırmazlık» adını alabilirdi. Hâlbuki *Teselliler* yazıldığında Boethius tutukluydu ve ölüme mahkûmdu. Platon'un anlattığı, Sokrates'in son anları gibi, kahramancaydı bu tutum.)

Newton'dan sonraya değin böylesine bir durumla karşılaşanlayız. Kitaptan bir şiiri geniş olarak alıyorum. Şiir, felsefesi açısından Pope'un *İnsan Üzerine Deneme*'sine benzer:

Görmek istersen eğer
Tanrı'nın yasasını
En salt zihinle
Yönelmelisin
Göğe varan bir yola:
Düzenli akışı
Ve oluşu
Yıldızları sükûn içinde tutan göğe.
Parlak ateşi
Güneşin
Çalışmasını kesmez
Kızkardeşinin.
Kuzeydeki küçük ve büyük ayı da
Saklamaz ışınlarını
Okyanus dalgasında.
Bakarken küçük ve büyükayı
Çevresine yerleşen yıldızlara
Durmadan hareket eder yine de
Yüce gökte
Okyanusa dokunmaksızın.
Akşamın ışığı
Bildirir
Kendine özgü biçimde
Gecenin gelişini
Gölgeli gecenin.

Ve de Lucifefin gelişini.
Gün bitmeden.
Karşılıklı sevgisi
Gündüzle gecenin
Bütün bu
Sonu gelmez
Bitimsiz oluşumlara varır.
Akışları
Ve
Oluşları
Bitimsiz yapar
Sonra
Yukarki yıldızlı gökten
Bütün savaş ve tehlikeyi alır götürür.
Bu tatlı hoşnutluk
Eş bağlarla bağlar
Her öğenin yapısını.
Nemli nenler
Böylece
Dönüşür kuruya,
Parçalayıcı soğuk
Dost olur ateşle.
Titreyen alev
Alır en yüksek yeri,
Koca toprak
İner derinliklere,
Çiçekli yıl
Baharda koku saçar,
Islaklık verir
Kışlara
Düşen yağmur.
Dünyadaki yaratıkları
Bu kurallar besler ve sürdürür.
Ve
Öldüklerinde
Son verir onlara

Bu kurallar.
Yaratıcı
Dizginlerini tutarken dünyanın
Yukarda.
O
Bir efendi olarak
Egemen güçle yönetir
Yaratıkları.
O’ndan doğar yaratıklar
Onunla büyür ve gelişir.
Yasası ve hakimi olarak
Yaratıkların
Haklarını belirleyen O dur;
Gidişi çabuk olanları
Gücüyle frenleyen
Ve hareketi
Birden
Çok kez durduran
O.
Tanrı’nın
İmdi her neni süsleyen
Sağlam düzeni
Harap olur
Bozulur
Önlemezse eğer
Zorbalığını
Yaratıkların
Tanrısal güç;
Ve getirmezse
Alabildiğine
Başıboş gidenleri
Hizaya,
Yıkılır düzen
Harap olur
Uzaklaştığı için
Varlıklar

Yaradandan.
Bu güçlü sevgi
Herkese özgüdür.
İyiliği arama isteğiyle
Tüm yaratıklar
İlk doğduğu kaynağa döner.
Dünyasal hiç bir nesne
Sevgi onu getirmezse eğer
Özünü veren nedene
Yaşayamaz
Hiç bir türlü.

Boethius, sonuna değin, Theoderich’in dostuydu. Onun babası konsüldü, iki oğlu da öyleydi. Kayınbabası Symmachos «(muhtemelen Ambrosius’la utku yontusu (zafer heykeli) konusunda tartışmaya giren Symmachoslardan birinin torunu)» Got kralının sarayında önemli bir kişiydi. Theoderich, Boethius’u, para reformu yapmakta, daha az ekinli (kültürlü) barbar kralları, güneş ve su saati gibi aygıtlarla hayrete düşürmekte kullandı. Onun boş inanların dışında olması, başka yerde olduğu gibi, Roma’nın aristokratik aileleri arasında da istisnai değildi muhtemelen. Fakat boş inanların kamu yararına Grek bilgi ve çabasıyle birleşmesi, çağındaki tek örnektir.

Boethius’tan önceki iki ve sonraki on yüzyılda herhangi bir Avrupalı bilim adamının, boş inandan ve bağnazlıktan (taassuptan) bu denli sıyrılmış olduğunu düşünemiyorum. Onun salt olumsuz hiç bir artamı (meziyeti) yoktu. Görünüşü vakur, müstağni ve yüceydi. Her çağda dikkate değer bir kişi sayılabileceğini, kendi çağındaysa son derece şaşkınlık verici olduğunu söyleyebilirim.

Boethius’un ortaçağdaki ünü kısmen, onun Ariusçu bir işkence sonucunda şehit düştüğünün düşünülmesi sonucuydu. (Bu görüş onun ölümünden iki üç yüzyıl sonra başlamıştır). Pavia’da o bir aziz gibi görüldü. Gerçekteyse bu iş, kilise kurallarına bağlı bir azizlik değildi. Cyrillus’un bir aziz olduğu ilan edilmiş, fakat Boethius’tan bu esirgenmiştir.

Boethius’un idamından kısa bir süre sonra Theoderich öldü. Bir sonraki yıl, Justinianus imparator oldu, 565 yılına değin saltanat sürdü. Bu uzun zaman içinde pek çok zarar verdi ve bazı işler yaptı. Dolayısıyle o

daha çok ortaya çıkmasına neden olduğu *(Digest)* (Roma yasaları külliyatı) adlı eserle ün kazanmıştır. Fakat ben hukukçuları ilgilendirecek bu konuya girmeye cesaret edecek değilim. Justinianus koyu sofu bir adamdı. Bunu, imparator olduktan iki yıl sonra, pagancılığın hala hüküm sürdüğü Atina felsefe okullarını kapatarak göstermiştir. Okulları ellerinden alınan filozoflar İran'a gittiler. İran kralı onlara iyi muamele etti. Fakat — Gibbon'a göre — filozofluk etmelerinden daha çok, İranlıların çok kadınla evlenme ve yakın akrabayla cinsel temas gibi alışkanlıklarından tiksinerek ülkelerine döndüler ve unutuldular.

Bu büyük işinden üç yıl sonra (532), Justinianus, yeni bir işe daha girişiyordu. Daha çok övgüye değer bir işti bu. Çünkü Ayasofya yapılıyordu. Ben Ayasofya'yı hiç görmedim. Yalnız Revanna'da Justinianus'un ve imparatoriçesi Theodora'nın portreleri dahil o çağda yapılmış güzel mozaikler gördüm. Theodora, mezhebi geniş ve Justinianus'un sirkten aldığı bir kadın olmasına karşın her ikisi de çok sofuydu. Daha kötüsü monophysis'çi olmaya yönelmişti.

Skandal hikâyelerini burada bırakarak, daha ciddi konulara geçebiliriz. İmparatorun kendisi (burasını söylemekten mutluyum), «*Üç Madde*» sorununun dışında yılmaz bir sünniydi. «*Üç Madde*» sorunu sıkıcı bir tartışmayı kapsamaktaydı. Kalchedon konsülü Nestoriusçuluğundan kuşku edilen üç kilise babasının sünni olduğunu ilan etmişti. Theodora, başkalarıyle birlikte konseyin bütün öbür buyruklarını kabul etmiş, yalnız kilise babaları hakkındaki bu kararı hayırlamıştı (reddetmişti). Batı kilisesi, Konsülün verdiği kararlardan yana çıktı ve imparatoriçe papaya baskı yapmak zorunda kaldı. Justinianus karısına hayrandı. Kocasının ölümü kraliçe Viktorya için ne ise Theodora'nın ölümü de Justinianus için odur. Yıllardan 548'di. Sonunda Justinianus itizalci oldu. Çağdaş tarihçi Evagrius şunları yazıyor: «Yaşantısı sona erdiğinden beri yaptığı kötü işlerin karşılığını aldığından, cehennemdeki yargı masasının önüne, hak ettiği adaleti aramaya gitti.»

Justinianus, Batı Roma imparatorluğunu olanaklı ölçüde yeniden fethetmeyi hayal ediyordu. 535'te İtalya'yı istila etti ve önceleri Got'lara karşı kolaylıkla başarı kazandı. Katolik nüfus onu çok hoş karşıladı. Justinianus barbarlara karşı Roma'yı temsil ediyordu. Fakat Got'lar kendilerini topladı. Savaş 18 yıl devam etti. Roma ve İtalya bu yüzden barbar istilasından daha çok zarar gördü.

Roma, üçü Bizanslılar, ikisi Got'lar yönünden olmak üzere beş kez ele geçirilmiş, küçük bir kasaba durumuna gelmişti. Aynı nen Justinianus'un az çok yeniden ele geçirdiği Roma'da da görülmüştü. Onun orduları, önceleri hoş karşılandı. Sonra, Bizans yönetiminin bozuk ve vergilerinin yıkıcı olduğu anlaşıldı. Sonunda çok kişi Got'ların ve Vandal'ların geri gelmesini istedi. Bununla birlikte Justinianus'un son yıllarına değin, kilise, sünniliği dolayısıyle ondan yanaydı. Justinianus Gaule'ü, kısmen burası uzak olduğu için kısmen de Frankların sünniliği dolayısıyle yeniden ele geçirmeye teşebbüs etmedi.

568 yılında Justinianus'un ölümünden üç yıl sonra, İtalya yeni ve çok savaşçı bir Cermen kabilesi olan Lombardlarca istila edildi. Onlarla Bizanslılar arasındaki savaşlar aralıklı olarak 200 yıl ve Carolus Magnus (Charlemagne) zamanına değin sürmüştür. Bizanslılar, gittikçe İtalya'nın daha küçük bir bölümünü ellerinde tutmaya çalıştı. Güneyde de Sarakenos'lada (Suriye ve çevresinde yaşayan göçebe oymaklar. Sonradan bu sıfat, haçlılara karşı koyan İslamlara verilmiştir) karşılaşmak zorundaydılar. Roma kısmen Bizanslılara bağlı kaldı ve papa onlara saygıyla muamele etti. Fakat, İtalya'nın büyük bir bölümünde, Lombardların gelişinden sonra, Doğu Roma imparatorlarının otoritesi azaldı, dahası hiçe indi. İtalyan uygarlığını mahveden bu dönemdir. Venedik'i kuran, geleneksel olarak söylendiği gibi Attila'dan değil Lombard'lardan kaçanlardır.

SANCTUS BENEDICTUS VE BÜYÜK GREGORIUS

Altıncı ve onu izleyen yüzyıllardaki ardı arkası kesilmeyen savaşlar sırasında ortaya çıkan genel uygarlık çöküşünde kilisenin eski Roma kültüründen arda kalanı koruması, her nenin üstünde gözönüne alınması gereken bir husustur. Kilise bu işi, zamanın en büyük din adamları arasında bile yaygın olan bağnazlık, boş inan ve aydınlanmanın kötü sayılması dolayısıyle yarımyamalak yapmıştır. Bununla birlikte dinsel kurumlar, sonraları, içinde aydınlanmanın ve uygar sanatların olanaklı olabildiği sağlam bir çerçeve yaratmıştır.

Bizim ele aldığımız dönemde kilisenin üç işi özellikle dikkati çeker: Onlardan birincisi manastır hareketi, ikincisi papalığın etkisi (özellikle büyük Gregorius zamanında), üçüncüsü putperest barbarların misyonerler yardımıyle Hıristiyanlığa dönüşüdür. Bunlardan her birinden sırayla söz edeceğim.

Manastır hareketi, Mısır ve Suriye'de aynı sıralarda (aşağı yukarı dördüncü yüzyılın başı) başlamıştı. İki biçimi vardı onun. Tarik-i dünyalık ve manastırda yaşamak. Tarik-i dünyaların ilki olan Sanctus Anthonius, Mısır'da aşağı yukarı 250 yılında doğmuş, 270 yılında dünyadan elini ayağını çekmişti. 15 yıl yalnız başına evinin yakınındaki bir kulübede yaşadı ve 20 yıl da çölde. Anthonius'un ünü yayıldı, herkes ondan va'z etmesini istedi.

Aşağı yukarı 305 yılında Anthonius, isteklere uyarak va'za ve tarik-i dünyalığı teşvike başladı. Aşırı sertlikleri uyguluyor, yemeği, içmeği, uykuyu ancak yaşamayı sürdürecek dereceye indiriyordu. Şeytan sürekli olarak şehvet dolu görülerle onu rahatsız ediyor, fakat o, şeytanın kandırmacalarına erkekçe karşı koyuyordu. Anthonius'un hayatının sonuna doğru Thebaidis (Mısır'daki Thebae kentinin yakınındaki çöl) onun örneğine ve kurallarına uymaya çalışan tarik-i dünyalarla dolmuştu. Birkaç yıl sonra (aşağı yukarı 315 ya da 320'de) başka bir Mısır'lı, Pachomios ilk manastırı kurmuştur. Burada keşişler özel mülk edinmeksizin ortak bir hayat yaşar, ortak yemek yer, ortak dinsel İbadet biçimini uygulardı. Manastırcılık, Sanctus Anthonius'un uyguladığı biçimden daha çok, bu biçimde Hıristiyan dünyasını fethetmişti. Pachomios usulüne göre kurulmuş manastırlarda keşişler, zamanlarını tenin aldatmacalarına karşı koyarak

harcamak yerine, çok iş yapmak (özellikle tarım alanında), çok sıkı çalışmakla değerlendirmeyi tercih ettiler.

Manastırcılık Suriye ve Mesopotamia'da aşağı yukarı aynı zamanda çıkmıştır ortaya. Buralarda çilecilik Mısır'da olduğundan daha ileri noktalara varmıştır. Sanctus Simeon Stylites ve ileri gelen öbür tarik-i dünyalar Suriyeliydi. Manastırcılık, Grekçe konuşan ülkelere, daha çok Sanctus Basilius (aşağı yukarı 360) aracılığıyle doğudan gelmiştir. Sanctus Basilius manastırları daha az çileciydi. Onların yetimhaneleri ve erkek çocuklar için okulları vardı. Okullar sadece keşiş olmak isteyenlere özgü değildi.

Başlangıçta manastırcılık, kilise örgütünün tamamen dışında, kendiliğinden oluşan bir hareketti. Din adamlarını manastırcılığa razı eden Sanctus Athanasius olmuştur. Kısmen onun etkisi sonucu, rahiplerin keşiş olması kural durumuna girmiştir. 339 yılında Roma'dayken hareketi batıya getiren odur. Sanctus Teromius manastırcılığı geliştirme yolunda çok çaba göstermiş ve Sanctus Augustinus onu Afrika'ya getirmiştir. Tours'lu Sanctus Martinus Gaulia'da, Sanctus Patricius İrlanda'da manastır kurmuştur. Iona manastırı Sanctus Columma (?) yönünden 566'da kurulmuştur.

Keşişler kilise örgütüne uymadan önce, ilk günlerde bir karmaşıklık kaynağı olmuşlardır. Önce gerçek çilecilerle, her nenden yoksun oldukları için manastırları nispeten lüks bulanlar arasında ayırım yapma olanağı yoktu. Sonra keşişlerin kendi gözde piskoposlarına aşırı destek olan synodların ve hemen hemen konsüllerin, itizalci duruma düşmelerine neden olması gibi güçlükler vardı. Monophysis'çiler lehine karar veren Ephesus toplantısı (konsülü değil) keşişlerin dehşet verici egemenliği altındaydı. Fakat, papanın direnci dolayısıyle, monophysis'çilerin zaferi sürekli olabildi. Daha sonra böyle düzensizlikler görülmedi.

Rahibelerin keşişlerden önce ortaya çıkmış olduğu anlaşılıyor (daha üçüncü yüzyılın ortasında). Bazıları kendini mezarlara kapatmıştı.

Temizlik nefretle karşılanmış, bitler «Tanrı'nın incileri» ve azizliğin belirtisi sayılmıştı. Azizler, kadın olsun erkek olsun ayaklarına, ırmak geçtikleri zamanlar dışında hiç su değmediğini söyleyerek övünmeliydi.

Daha sonraki yüzyıllarda, keşişler çok yararlı işler görmüş, usta tarımcı olmuşlardı. Bazısı bilgiyi canlı olarak tutmuş veya canlandırmıştır. Fakat başlangıçta, özellikle inzivacı kesimlerde böyle şeyler yoktu.

Keşişlerin çoğu hiç bir iş yapmaz, dinin öngürdükleri dışında bir şey okumaz; erdemi, günahtan, özellikle tenin günahlarından kaçınma biçiminde olumsuz olarak ele alırlardı. Sanctus Jeromius'un, kitaplığını da kendisiyle birlikte çöle götürdüğü doğrudur. Fakat sonradan o, bu işin günah olduğu sonucuna varmıştır.

SANCTUS BENEDİCTUS

Batı manastırcılığında en önemli ad Benedictus tarikatının kurucusu Sanctus Benedictus'tur. Sanctus Benedictus, Spoleto (Spoletium) yakınında, soylu bir Umbria ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmiş (480), yirmi yaşında Roma'nın lüksünden ve zevklerinden el çekerek bir mağarada tek başına üç yıl yaşamıştır. Bu dönemden sonra Benedictus daha az münzevi bir ömür geçirmiş ve aşağı yukarı 520 yılında, ünlü Monte Cassino manastırını kurmuş, Benedictus erkânını (tarikat kuralını) bu manastır için hazırlamıştır. Batılı çevrelerde kabul edilen bu erkân, Mısır ve Suriye keşişleri arasında geçerli olan erkândan daha hafifini öngörmektedir. Fakat, çileci abartımdaki (mübalağadaki) yarışma olumlu sonuç vermemiş ve bu işin en aşırı uygulayıcısı en kutsal kişi sayılmıştır. Buna Sanctus Benedictus, koyduğu erkânın dışına çıkan aşırılıkların sadece başrahibin tasvibiyle uygulanabileceğini söyleyerek son vermiştir. Başrahibe erkânda büyük güç verilmiştir. Başrahip hayat boyu seçilmiştir ve erkân sünnîlik sınırları içinde, keşişleri hemen hemen despotik bir kontrol altında bulundurmaktadır. Keşişler eskisi gibi, canları isteyince bir manastırdan çıkıp başka bir manastıra gidemezler. Daha sonraki zamanlarda Benedictusçular, bilgileri dolayısıyle dikkat çekmişlerdir. Fakat başlangıçta, tüm okudukları sofulukla ilgiliydi.

Kurumlar, onları kuranların niyetlerinden bağımsız olarak kendi hayatlarını yaşıyorlardı. Bu olgunun en çarpıcı örneği İsa'yı da Sanctus Paulus'u da hayrete düşürebilecek olan Katolik kilisesiydi. Benedictus tarikatı bunun daha küçük bir örneğidir. Keşişler orada yoksul ve lekesiz (iffetli) kalacaklarına ve itaatli olacaklarına dair and içerler. Bu konuda Gibbon şunları söyler: «Bir yerde bir Benedictus rahibinin şu itirafta bulunduğunu duydum ya da işittim: 'Kendimi yoksulluğa adamam bana yılda bin taç kazandırıyor. İtaate adamam prens seviyesine çıkarmıştı.' Rahibin, kendini lekesizliğe adamasının sonuçlarını unuttum.» *(Roma'nın*

Çöküşü, XXXVII, not 57). Tarikatın, kurucusunun niyetlerinden ayrılması bununla birlikte hiç bir durumda üzüntü verici türden değildi. Bu, özellikle bilgi konusunda doğrudur. Monto Cassino kitaplığı ün kazanmıştır. Dünya değişik açılardan, Benedictusçuların bilimsel zevklerine çok şey borçludur.

Sanctus Benedictus, Monte Cassino'da yaşamıştır (Manastırın kuruluşundan, 543'te ölümüne değin). Manastır, Lombardlar tarafından kendisi de Benedictusçu olan ve sonra papalık koltuğuna oturan Büyük Gregorius'tan az önce yağma edildi. Keşişler Roma'ya kaçtı. Lombard'ların kızgınlığı geçince Monto Cassino'ya döndüler.

Papa Büyük Gregorius'un 593 yılında yazmış olduğu diyaloglardan, Sanctus Benedictus hakkında çok nen öğrenmekteyiz. Benedictus, Roma'da insansal bilimler öğrenerek yetişmiş, fakat, bilgi sahibi çok kişinin sefih ve düşük ahlaklı bir yaşantıya sürüklendiğini görerek, elini bilgi alanından çekmiştir.

Benedictus bilgide ileri bir aşamaya varmıştı. Bu yüzden Tanrı'nın bulunmadığı tehlikeli bir uçuruma yuvarlanabilirdi. Dolayısıyle kitabını kapattı, baba evini ve servetini terk etti. Sadece Tanrı'ya hizmet azmiyle, bu kutsal ereğine hizmet edecek bir yer aramaya koyuldu. Böylece evini terk etti «öğrenilmiş bir cahillik ve aydınlanmış bir bilgelikle donanmış olarak baba ocağından ayrıldı.»

«Hemen keramet gösterme gücü elde etti. Onlardan ilki, kırılan bir eleği dua yardımıyle tamir etmek olmuştu. Kasabalı tarafından kilisenin kapısına asılan elek orada uzun yıllar kaldı. Lombard patırtısında, elek yine oradaydı.» Sanctus Benedictus, eleği bırakarak, bir arkadaşından başka kimsenin bilmediği mağarasına döndü. O arkadaşı Benedictus'u mağaraya bir iple yiyecek sarkıtarak beslerdi. İpe bir zil bağlıydı. Zilin çalınması yemeğin geldiğine işaretti. Fakat, şeytan ipe bir taş attı. İp koptu, zil yere düştü. Bununla birlikte insanlık düşmanı, azizin yiyeceğini kesme umudunu gerçekleştiremedi.

Benedictus Tanrı'nın istediği denli mağarada kaldıktan sonra İsa Paskalya'da bir rahibe görünerek tarik-i dünyanın nerede olduğunu bildirdi ve paskalya yemeğini onunla paylaşmasını buyurdu. Aşağı yukarı aynı anda bazı çobanlar Sanctus Benedictus'u buldular. «Başlangıçta onu fundalıklar arasında fark edip koyun postundan yapılmış giysilerini görünce bir hayvanla karşılaştıklarını sandılar. Sonra Tanrı'nın bendesiyle karşı karşıya

olduklarını anladılar. Onların çoğu, Sanctus Benedictus aracılığıyle, hayvanca yaşantıdan, kibarlık, sofuluk ve iyilikseverliğe yöneldi.»

Öbür tarik-i dünyalar gibi, Benedictus da tenin aldatmacalarından çok çekmişti. «Onun bir zamanlar gözüne çarpan bir kadın vardı. Kadının anısını kötü ruh, azizin aklına koymuştu. Onun anısı ve ten isteği Tanrı bendesinin ruhunda öyle bir ateş meydana getirdi ve o ateş öyle yükseldi ki Tanrı’nın kulu zevke tutsak oldu, çölü bırakmayı bile zihninden geçirdi. Fakat birden Tanrı’nın lütfuyla kendine geldi. Çevresinde sık ve sert dikenler ve ısırganlar vardı. Giysilerini çıkarıp kendini onların arasına attı. Böyle uzun süre kaldı. Doğrulduğunda bütün derisi sıyrılmıştı. Sonuçta, vücudunun yaralarıyle ruhunun yaralarını tedavi etti.»

Sanctus Benedictus’un ünü yayıldı. Başkeşişleri son zamanlarda ölmüş bir manastırın keşişleri, başkeşişliği Benedictus’un almasını rica ettiler. Benedictus bunu kabul etti ve sıkı bir erdemin uygulanması konusunda ısrar etti. Bu ısrarda ileri gidince keşişler kızarak, onu bir bardak zehirli şarapla öldürmeye karar verdiler. Benedictus bardağın üstüne bir haç çizdi. Bunun üzerine bardak parça parça oldu. Benedictus sonra çöle döndü.

Elek kerameti Benedictus’un uyguladığı tek yararlı keramet değildi. Bir gün erdemli bir Got, dikenleri temizlemek amacıyle yaba kullanıyordu. Yabanın demir kısmı sapından kopup derin bir suya düştü. Sanctus Benedictus bunu haber alınca sapı suyun içine daldırdı, yabanın demiri, geldi kendiliğinden sapa takıldı.

Kutsal kişinin ününü kıskanan komşu rahip ona zehirli bir somun gönderdi. Fakat Benedictus keramet göstererek ekmeğin zehirli olduğunu anladı. O bir kargaya ekmek vermek adetindeydi. Karga komşu rahipten zehirli ekmek gönderildiği gün geldiğinde, Aziz, kargaya, «İsa aşkına şu ekmeği al, kimsenin bulamayacağı bir yere götür,» dedi. Karga, Benedictus’un sözüne uydu. Dönüşünde normal istihkakını aldı.

Günahkâr rahip Benedictus’un bedenini ortadan kaldıramadığını görünce onun ruhunu öldürmeyi denedi ve manastıra yedi tane çıplak genç kadın gönderdi. Aziz, daha genç keşişlerin günaha girmesinden korktu ve rahibin bir daha böyle hareketlere girişmemesi için manastırdan ayrıldı. Fakat rahip, odasının tavanının üzerine çökmesiyle öldü. Bir keşiş sevinçle Benedictus’a rahibin ölüm haberini vererek onun geri dönmesini rica etti. Benedictus, günahkârın ölümüne acıdı ve keşişe sevindiği için ceza verdi.

Gregorius, sadece kerametleri anlatmakla kalmaz, arada bir Benedictus’un çalışmalarına ait bazı olgulardan söz eder. Gregorius’a göre, Benedictus 12 manastır kurduktan sonra bir Apollo tapınağının bulunduğu Monte Cassino’ya geldik. Halk hâlâ Apollo tapınağını putperest tapınmalar için kullanmaktaydı. «O zamanda bile, çılgın bir imansızlar kalabalığı (Apollo tapınağına) en günahkâr kurbanlarını sunarlardı.» Benedictus, tapınağın mihrabını yıktı, onun yerine bir kilise kurdu. Çevrede paganları Hıristiyan yaptı. Şeytan bu işe gücendi.

«İnsanlığın eski düşmanı bunu iyiye yormayarak, bir tenhada ya da rüyada değil herkesin gözü önünde kutsal babanın karşısına çıktı, büyük haykırışlarla kendisine zorbalık edildiğinden yakındı. Keşişler şeytanın yaptığı gürültüyü duydular, fakat onu göremediler. Saygıdeğer baba şeytanın kaba, zalim bir surette, kızgın ağzı, alev saçan gözleriyle, kendisini parçalayacakmış gibi göründüğünü söyleyince bütün keşişler şeytanın söylediklerine kulak kesildiler.

Önce Şeytan, Aziz Benedictus’a adıyla hitap etti. Benedictus cevap vermedi. Bunun üzerine Şeytan hakarete yeltendi. Önce ‘aziz Benet’ dedi. Yine cevap alamayınca ses tonunu değiştirip ‘mel’un Benedictus’çuk’ diye bağırdı. ‘Ne yaptın bana? Niye eziyet ettin?’» Hikâye burada sona eriyor. Şeytan’ın umutsuzluğa düşüp, Benedictus’u sorguya çekmekten vazgeçtiği anlaşılıyor.

Bu aytışımları (diyalogları) biraz uzunca aktardım. Onların üç katlı önemi vardır. Önce, onlar, erkânı, İrlanda ya da İrlandalılarca kurulanlar dışında kalan bütün batı manastırlarında egemen olmuş Sanctus Benedictus’un hayatı hakkındaki bilgimizin bellibaşlı kaynağıdır.

Öte yandan, VI. yüzyılın sonunda yaşayan uygar kişiler arasındaki zihniyetin canlı bir tanıtını verir.

Üçüncü olarak da aytışımların batı kilisesinin dördüncü ve son babası, doktoru ve siyasal olarak papaların en ileri geleni olan büyük Gregorius tarafından yazıldığını söylemeliyiz. Artık dikkatimizi Gregorius üzerine çevirebiliriz.

GREGORİUS

Northamptin başdiakonu olanW. H. Hutton, Gregorius’un VI. yüzyılda yetişmiş en büyük insan olduğunu ileri sürer, ona rekabet

iddiasında bulunabileceklerin sadece Justianus'la Sanctus Benedictus olduğunu belirtir (*Cambridge Ortaçağ Tarihi*, II, Bölüm VIII).

Her üçü de, kesinlikle gelecek çağlar üzerine büyük ölçüde etki yapmışlardır. Justianus yasalarıyle (geçici olan fetihleriyle değil) Benedictus manastır erkânıyla, Gregorius, papalık gücünü arttırmasıyle seslerini sonraki yüzyıllara iletmiş kişilerdir. Ele aldığım parçalarda Gregorius çocukça ve kolay inanır bir hava içinde görülmekte, fakat bir devlet adamı olarak, kurnaz, usta, iş görmek zorunda olduğu karmaşık ve durmadan değişen bir dünyada ne yapılması gerektiğini bilen bir kişidir. Bu karşıtlık, şaşırtıcıdır. Fakat en etkili devini (hareket) adamları çok kez zekâ bakımından ikinci sınıftırlar.

Büyük Gregorius, Roma'da yaklaşık olarak 540 tarihinde doğmuştur, zengin ve soylu bir ailenin çocuğudur, bu addaki ilk papadır. Büyük babasının dul kaldıktan sonra papa olduğu anlaşılıyor. Gregorius gençliğinde bir saraya ve büyük bir servete sahipti, iyi öğrenim görmüştü. O öğrenim Grekçeyi kapsamıyordu. İstanbul'da altı yıl kalmış olmasına rağmen Gregorius, Grekçe öğrenmemiştir. 573'te onu Roma valisi (Praefectus'u) olarak görüyoruz.

Fakat din benliğini sarınca Gregorius görevinden ayrılmış, servetini manastır kurulması ve iyilikseverlik yolunda harcanması için vakfetmiş, sarayını keşişlere vermiş, Benedictusçu olmuş, kendini derin düşüncelere ve sağlığını sürekli olarak bozan meşakkatlere adamıştır. Papa II. Pelagius siyasal yeteneklerini öğrenerek onu, Roma'nın Justinianus zamanından beri ismen bağlı olduğu İstanbul'a göndermişti.

Gregorius 579'dan 585'e değin, imparatorluk sarayında itizalciliğe batılılardan daha yatkın olan doğulu din adamlarıyle girişilen tartışmalarda papalık teolojisini temsil ederek yaşadı. O sırada İstanbul patriği, ölümden sonra dirilecek bedenlerimizin elle dokunulur cinsten olmayacağı gibi yanlış bir düşünceye kapılmıştı. Fakat Gregorius, imparatoru böyle bir iman sapıklığından kurtardı. Bununla birlikte imparatoru Lombardlara karşı bir sefere çıkmak konusunda kandıramadı. Hâlbuki görevinin asıl gayesi buydu.

585-590 arasındaki beş yılı Gregorius, manastırının başı olarak geçirdi. Sonra ölen papanın yerini aldı. Güç zamanlar geçmekteydi. Fakat karışık zamanlar yetenekli bir devlet adamına büyük fırsatlar verir. Lombard'lar İtalya'yı yağma ediyordu. İspanya ve Afrika Bizanslıların

zayıflığı, batı Got’larının düşkünlüğü, Mağriplilerin soygunculuğu dolayısıyle anarşi içindeydi. Fransa’da kuzeyle güney arasında savaş vardı. Romalılar döneminde Hıristiyan olan. Britanya; Saxon istilasından beri pagancılığa dönmüştü. Ariusçuluğun kalıntıları ve *Üç Madde* itizali (Justinianus 544 yılında bir bildiriyle ilk kilise okullarından Antakya okulunun jeologlarını üç maddeyle lanetlemişti. Bu okul, Alexandria okulunun İncil’i alegorik olarak yorumlamasına karşı sözel (lafzî) olarak ele almıştır.) henüz ortadan kalkmamıştı. Kargaşalı zamanlar, piskoposları bile etkilemişti. Onların çoğu örnek yaşantılarından ayrılmıştı. Kilise mevkileri bol bol alınıp satılmaktaydı. XI. yüzyılın ikinci yarısına değin çok açık bir kötülük sürdü gitti.

Bütün bu kargaşalık kaynaklarına karşı Gregorius enerji ve ustalıkla savaştı. Papalık makamına geçmeden önce Roma piskoposu, sıradüzeninin en üstünde tutulmasına karşın kendi piskoposluk çevresi dışında herhangi bir kaza yetkisine sahip değildi. Sözgelimi Sanctus Ambrosius papayla iyi geçinmekteydi, fakat kendisini hiç bir surette papanın otoritesine bağlı saymazdı. Gregorius kısmen kişisel nitelikleri, kısmen o sıralarda hüküm süren anarşi dolayısıyle, din adamları tarafından batıda ve daha az ölçüde de olsa doğuda kabul edilen bir otoriteyi başarılı bir biçimde kurabildi. O otoritesini daha çok Roma dünyasının her yanındaki piskoposlara ve dindışı liderlere yazdığı mektuplarla ve bazı başka yollarla uygulamaktaydı.

Gregorius’un *Kural Kitabı* adlı ve piskoposlara öğütleri kapsayan eseri ortaçağların başlangıcında büyük bir etkiye sahipti. O, piskoposların görevlerine bir kılavuz olsun diye yazılmış ve öylece kabul edilmişti. Gregorius kitabı her nenden önce Ravenna piskoposu için kaleme almış ve aynı zamanda Seville piskoposuna da göndermişti. Carolus Magnus’un (Charlemagne) yönetimi sırasında o, piskoposlara takdis merasimi (consecration) sırasında verilirdi. Büyük Alfred, kitabı, Anglosakson diline çevirmişti. Doğuda kitabın Grekçesi elden ele dolaşırdı. Kitap piskoposlara şaşırtıcı olmasa da, görevlerini ihmal etmemeleri konusunda sağlam öğütler verir. Gregorius piskoposlara, yöneticilerin eleştirilmemesi gerektiğini, fakat onların, kilise tarafından verilen öğütleri tutmamaları durumunda, karşılaşacakları cehennem ateşine karşı uyarılmalarını söyler.

GREGORIUS’UN MEKTUPLARI

Gregorius’un mektupları fevkalade ilginçtir, sadece yazarının karakterini değil zamanının bir tanıtımını (tasvirini) verir. Gregorius Bizans, sarayının kadınlarına ve imparatora yazdığı mektuplarda, bir öğretmenin zaman zaman salık ve öğüt veren, zaman zaman kınayan ve buyruk verme hakkı konusunda asla çekinmeyen bir edaya sahiptir.

Örnek olarak 599 yılında yazılmış mektupları alalım ele. Onlardan ilki Sardegna’daki (Sardunya) Cagliari piskoposuna yazılmıştı. Bu piskopos, yaşlı olmasına karşın kötüydü. Mektupta kısmen şöyle denilmektedir: «İsa’ya ait günde (pazar günü) ayinin adab ve erkanını icra etmeden, gelen sunuları (hediyeleri), karıştırma yoluna sapmışsın... Aynı biçimde ayinin adabını uyguladıktan sonra bu sunuların kökünü kazımaktan utanmamışsın... Senin ak düşmüş saçlarına yine de acıyarak, ey ihtiyar bir daha böyle hafif davranışlara girmemeni ve sapık işler yapmamanı istiyoruz.»

Gregorius aynı zamanda Sardegna’nın din-dışı makamlarına da aynı konuda mektuplar yazmıştır. Daha sonra yazdığı bir piskopos, cenaze törenini yönetmek için para istediğinden; Hıristiyanlığa dönen bir Yahudi’ye, sinagog’a haç ve Meryem tanıtı koyma izni vermesi yüzünden azarlanır. Ayrıca o piskopos ve başka Sardegna’lı, piskoposlar metropolitlerinin izni olmadan yolculuk yapmışlardır. Buna son verilmelidir. Sonra, Dalmatia prokonsülüne yazılan bir mektup gelir. Bu şiddetli mektupta şu satırlar yer almaktadır: «Senin hoşnutluğun Tanrı’dan mı, insanlardan mı anlamıyoruz. Bizimle iyi geçinmek istiyorsan böyle sorunlarda bütün kalbin ve ruhunla ve bütün gözyaşlarınla, seni kurtaracak olanı memnun etmelisin. Yakışan da budur.» Piskoposun nasıl bir kötülük yaptığını bilmem artık.

Sonra İtalia valisi Kallinikos’u Slavları yendiği için kutlayan ve ona *Üç Madde* konusunda dalalete düşen İstria itizalcilerine karşı nasıl davranması gerektiği konusunda öğüt veren bir mektup gelir. (İstria Adriyatik’in kuzeydoğusunda bir yer) Gregorius Ravenna piskoposuna da aynı konuda bir mektup göndermişti. Siracuza piskoposuna yazılmış ve Gregorius’un, başkasına kusur bulacağına istisna kabilinden kendisini savunduğu bir mektuba rastlamaktayız. Söz konusu olan sorun ağırdır. Âyinin belli bir noktasında «elhamdülillah» denecek midir, denmeyecek midir? Gregorius’un adeti Bizanslılara uymaktan değil, kutsal Jeromius yoluyla Sanctus James’ten türemişti. «(Siracuza (Sirakuza) piskoposunun

savına karşı söylüyor bunu Gregorius.)» Onun yersiz yere Grek adetine uyduğunu düşünenler, dolayısıyle yanılmaktadır. (Böyle bir sorun Rusya'da eski imanlılar bölünmesinin nedenlerinden biriydi.)

Erkek-kadın, barbar hükümdarlara yazılmış müteaddit mektuplar da vardır. Frank kraliçesi piskoposluk hil'atının bir Fransız piskoposuna verilmesini istiyordu. Gregorius bu isteği yerine getirmeye hazırdı. Fakat maalesef, kraliçenin isteğini sağlamak üzere Gregorius'a gelen elçi bölünme yandaşıydı.

Lombardların kralı Agiluph'u Gregorius, barış yaptığı için kutlamaktadır: «Eğer bir talihsizlik eseri, barış yapılmamış olsaydı her iki taraf da günah işlemek ve tehlikede bulunmaktan başka ne yapacaktı? Birçok zavallı köylünün kanı dökülmeyecek miydi? Hâlbuki köylülerin emeği her iki yan için de ne kadar yararlıdır ?»

Agiluph'un karısı kraliçe Theodelinda'ya, kocasını iyi yola yöneltmesini söyler. Brunchilde'e «(Austriasia, (Avusturya) kraliçesi. Batı Gotlarının kralı, Athanagild'in kızı.)», krallığında iki nene kusur bulmasını öğütler. Onlardan biri, din dışı kişilerin, sıradan rahipken, bir hazırlık dönemi geçirmeden piskopos olması, ikincisiyse Yahudilerin Hıristiyan köle edinmesidir. Frankların kralı Teoderich ve Theodoberth'e, Frankların örnek sofuluğu dolayısıyle iyi şeyler söylemek istediğini, fakat krallıklarında kilise mevkilerinin alınıp satılması olayının çok görüldüğünü de gizleyemeyeceğini bildirir.

Gregorius, Turin piskoposuna yapılan bir haksızlık dolayısıyle kâğıda kaleme sarılmıştır. Barbarlardan, Ariusçuyken 587 yılında Katolik olan Vizigothlar kralı Richard'a yazdığı mektup gönül okşayıcıdır. Bunun için Papa, Richard'a «kutsal havari Petrus'un kıvancını iletmek üzere onun çok kutsal bedeninde taşınmış ve şehitlik aşamasına yükselmesi için boynuna asılmış zincirlerden yapılma küçük bir anahtar gönderiyorum sana. Bu anahtar seni bütün günahlarından sıyırabilir,» diyor. Umarım majeste bu sunu'dan memnun kalmıştır.

Antakya piskoposu, Gregorius yönünden, itizalci Ephesus synod'u konusunda ve şu yolda uyarılır: «Doğu kiliselerinde kimsenin rüşvet vermeden kutsal bir mevki elde edemediğine dair haberler gelmektedir kulağımıza.» Bu, piskoposun, gücünün eriştiği her yerde düzeltmesi gereken bir durumdur. Marsilya piskoposuysa, tapınılan bazı tanıtları (tasvirleri) kırdığı için azarlanmıştır. Tanıtlara tapınmanın yanlış olduğu

doğrudur, buna karşın onlar yararlıdır ve saygı görmelidir. İki Gaule piskoposu, rahibe olan bir bayanı sonradan evlenmeye zorladığı için kınamıştır: «Böyle giderse sen kiralık bir göreve sahip olacaksın, çobanın artamına (meziyetine) değil.»

Yukarkiler, bir yıl içinde yazılmış mektupların bazısıdır. Böylece, Gregorius'un düşünceye zaman bulamamasına şaşmamalı. Bu yılın mektuplarından birinde bundan yakınır (CXXI):

Gregorius, din-dışı öğrenime dost değildi. Vienne (Fransa) piskoposu Desiderius'a şunları yazıyor:

«Kulağımıza geldiğine göre, senin kardeşliğin (yani sanatın) şuna buna gramer öğretmekmiş. Böyle bir neni biz kötü saydık ve hiç doğru bulmadık. Böylece, daha önce söylenmiş olanı inilti ve üzüntüye çevirdik. Çünkü İsa'nın övgüsü bir ağızda Jupiter'in övgüsüne karışamaz... Bir rahip hakkında böyle bir nenin (şeyin) sözünün edilmesi dehşet vericidir. Durumun böyle olup olmadığının kesin ve doğru kanıtlarla belirlenmesi de o ölçüde gereklidir.»

Kilisede en aşağı 400 yıl canlı kalan, pagan bilgiye karşı bu düşmanlık kilisede Gerbrecht (II. Silvester) zamanına değin en azından 400 yıl yaşamıştır. Sadece XI. yüzyıldan bu yana kilise bilgiye dost olmuştur.

Gregorius'un imparatora karşı tutumu barbar krallara karşı tutumundan daha saygılıdır. İstanbul'da birine yazarken şunları söyler: «En sofu imparatorun hoşuna giden, yapılmasını buyurduğu nenin kendi erki içinde olmasıdır. O bir şeyi kafasına koydu mu yapmalıdır. Yalnız sünnî bir piskoposu görevinden uzaklaştırmamalıdır. Onun yaptığını eğer yapılan din kurallarına uygunsa izleriz. Fakat eğer değilse, bizim, için günah olan bir nen ortaya çıkmadıkça ona katlanırız.»

İmparator Maurice, bir isyanla tahtından indirilince böyle oldu. İsyanın elebaşısı, adı sanı bilinmeyen Phokas adlı bir yüzbaşıydı. Phokas tahtı ele geçirince Maurice'in beş oğlunu babasının gözleri önünde kesti, sonra da yaşlı imparatoru öldürdü. İstanbul patriği de Phokas'a taç giydirdi. Patrik, Phokas'a taç giydirmekle ölmek arasında bir tercih yapmak durumundaydı. Daha şaşırtıcı olan, Roma'dan nispeten güvenlik verici bir uzaklıkta olan. Gregorius'un gaasıp durumundaki Phokas'a ve Phokas'ın karısına tam anlamıyle dalkavukça mektuplar göndermesidir: «Ulusların krallarıyle Cumhuriyetin imparatorları arasında ayrım vardır. Ulusların kralları, kölelerin efendisidir, cumhuriyetin imparatorlarıysa özgür

kişilerin... Her düşünce ve işte kadir-i mutlak olan Tanrı, sofu yüreğini lütuf elinde muhafaza etsin. Adalet ve merhametle yaptığın her neni (şeyi) göğsündeki Ruhulkudüs yapsın» demektedir.

Phokas'ın karısı imparatoriçe Leontia'ya da şunları yazıyor: «Hangi dil konuşmaya yetebilir; hangi ergi (zihin) düşünmeye; imparatorluğun sükûnu için, kadir-i mutlak olan Tanrı'ya ne teşekkürler borçlu olduğumuzu. Uzun süre taşıdığımız ağır yük boynumuzdan çıkarıldı ve imparatorluk üstünlüğünün yumuşak boyunduruğu takıldı.»

Öldürülen imparator Maurice'in bir canavar olduğu varsayılabilir. Gerçekteyse o iyi bir ihtiyardı. Gregorius'u mazur göstermek isteyenler, onun Phokas yönünden girişilen vahşîlikleri bilmediğini ileri sürer. Fakat, Bizanslı gaasıpların geleneksel tavırlarını bildiği kesin ve Phokas'ın bir istisna olup olmadığını belirlemek için beklemediği açıktı.

Putperestlerin Hıristiyanlığa dönüşü, kilisenin artan etkisinin önemli bir parçasıdır. Got'lar dördüncü yüzyılın sonundan önce Ulphillas ya da Ulfila yönünden maalesef Vandalların inancı olan Ariusçuluğa çevrilmişlerdi. Theoderich'in ölümünden sonra Got'lar yavaş yavaş Katolik olmaya başlamıştır. Batı Gotlarının kralı, gördüğümüz gibi Gregorius zamanında Ortodoks inancını kabul etmiştir. Franklar Chlodwig (Chlodovech, sonradan Ludwig olmuştur) zamanından beri Katolikti. İrlandalılar, Batı Roma imparatorluğunun düşmesinden önce Sanctus Patricius, Somersetshire'lı bir kişi yönünden Hıristiyan yapılmıştı. Sanctus Patricius, 432'den ölümüne değin (461) İrlandalılar arasında yaşamıştı. (Onun Somersetshire'lı soylu kişi olduğunu Bury, Sanctus Patricius'un yaşantısı üzerine yazdığı bir yapıtta söylüyor.) İrlandalılar da İskoçya ve Kuzey İngiltere'yi Hıristiyanlığa çevirmek konusunda çok çaba sarfetti. Bu işte en büyük misyoner Sanctus Columba (İrlanda'lı, ölümü 597), diğeriyse paskalya ve öbür önemli sorunların tarihi konusunda Sanctus Gregorius'a yazdığı mektuplarla tanınmış Sanctus Columbanus'du (İrlanda'lı, ölümü 615). İngiltere'nin Northumbria'dan ayrı olarak Hıristiyan yapılması Gregorius'un özellikle üzerinde durduğu konuydu.

Onun papa olmadan önce Roma'nın esir pazarında gördüğü iki güzel saçlı mavi gözlü çocuğun kim olduğunu sorduğunda «Angle» cevabını alması üzerine, «hayır, onlar melektir» dediğini herkes bilmektedir. (İngilizcede 'Angle' sözcüğüyle 'melek' sözcüğü aynıdır. Dolayısıyle

Gregorius tevriye yapmış, yani bir sözcüğü başka anlamını kastederek kullanmıştır. Buna bir bakıma 'arifane tecahül' de denebilir.)

Gregorius papa olunca Sanctus Augustinus'u Angle'ları Hıristiyan yapması için Kent'e göndermiştir. Onun Augustinus'a, Anglii kralı Edelberth'e ve başkalarına bu misyon hakkında yazdığı pek çok mektup bulunmaktadır. Gregorius, İngiltere'deki putperest tapınakların yakılmamasını, fakat putların kırılıp tapınakların kilise olarak takdis edilmesini istemiştir. Sanctus Augustinus, Papa'ya bazı sorular sorar. Bunlar arasında, kuzenlerin evlenip evlenemeyeceği, bir gece önce cinsel ilişkide bulunmuş çiftlerin ertesi gün kiliseye gelip gelemeyeceği (onlar yıkanmış temizlenmişlerse 'evet' der Gregorius) v.ö. türünden sorular bunlar arasındadır. Bugün hepimiz Hıristiyan olduğumuza göre, misyon, görevini başarıyle yapmıştır.

Ele almış olduğumuz dönem, o sırada yaşayan büyük adamların, başka pek çok çağda yaşayanlardan daha aşağı seviyede olmasına karşın, gelecek çağlar üzerine daha büyük etki yapmasıyle dikkati çeker. Roma yasası, manastırcılık ve papalık, uzun ve derin etkisini büyük ölçüde Justinianus, Benedictus ve Gregorius'a borçludur. VI. yüzyılda yaşayanlar kendilerinden önce gelenlerden çok daha uygar olmuşlarsa da sonunda barbarları dize getiren kurumların çerçevesini çizmişlerdir. Yukarki sözü edilen üç kişiden ikisi Roma'nın kentsoylu (aristokratik) yerlisi, üçüncüyse Roma imparatoruydu. Gregorius, sözcüğün tam anlamıyle Romalıların sonuncusudur. Onun buyurucu tarzda konuşması her ne denli görevi uyarınca yerindeyse de, bu tarzın içgüdüsel temeli, kentsoylu Roma gururundadır. Gregorius'tan sonra, yıllarca Roma kenti büyük adam yetiştirmemiştir. Fakat Roma düşerken, kendisini ele geçirenlerin ruhunu zincire vurmasını bilmiştir. Orasını fethedenlerin Petrus'un Kürsüsüne duydukları saygı, Caesar'ların tahtına karşı duydukları korkunun sonucuydu.

Doğuda tarihin akışı değişikti. Muhammed, Gregorius 30 yaşlarındayken doğmuştu.

KARANLIK ÇAĞLARDA PAPALIK

Büyük Gregorius'tan Sylvester'e uzanan 40 yıl boyunca, papalık şaşırtıcı değişmeler gösterdi. O sıralarda papalık zaman zaman Grek imparatoruna, zaman zaman Batı Roma İmparatoruna, zaman zaman da yerel (mevzii) Roma kentsoylularına bağlıydı. Bununla birlikte kuvvetli papalar VIII. ve XIX yüzyıllarda uygun zamanı yakalayarak papalık gücünün geleneğini kurdular. M. S. 600'den 1000 yılına değin olan dönem ortaçağ kilisesini ve onun devletle olan ilişkisini anlamak bakımından önemlidir.

Papalar, Grek imparatorlarının da bağımsızlığını kendi çabalarıyle olmaktan çok, Lombard'ların silahlarıyle sağladılar. Fakat, Lombardlara karşı bir minnet de duymadılar. Grek kilisesi büyük ölçüde daima imparatora bağlı kaldı. İmparator kendisini piskoposları hatta patrikleri tayin veya azletmek konusunda olduğu kadar, iman sorunlarında da karar vermeye yetkili görmekteydi.

Keşişler, imparatorlardan bağımsız olmak için çok çalıştılar, bu nedenle zaman zaman papadan yana çıktılar. Fakat İstanbul patrikleri imparatora başeğmeye istekli olmalarına karşın, kendilerini herhangi bir ölçüde papalık otoritesine bağlı saymayı hayırlamışlardı (reddetmişlerdi). Bazen, İtalya'da imparator barbarlara karşı papanın yardımını gereksindiğinde, papaya, İstanbul patriğine olduğundan daha dosttu. Doğu ve batı kiliselerinin nihai ayrımı, doğu kilisesinin papanın kazai hakkına başeğmeyi hayırlamasından doğmuştur.

Bizanslıların Lombard'larca yenilgiye uğratılmasından sonra papalar, kendilerinin de bu güçlü barbarların egemenliğine gireceğinden korkmakta haklıydı. Papalar kendilerini, İtalya ve Almanya'yı fetheden Carolus Magnus zamanında Franklarla birleşerek kurtardılar. Bu birleşme papayla imparator arasında bir uyuşmayı ortaya koyan kuruluşa sahip kutsal Roma imparatorluğuna yol açtı. Bununla birlikte Carolus hanedanı çabuk çöktü. Önceleri papa, bu çöküşten yararlandı. *XIX*. yüzyılın ikinci yarısında I. Nicholas, papalık gücünü o zamana değin görülmemiş bir yüksekliğe çıkardı. Bununla birlikte, genel anarşi Roma kentsoyluluğunun pratik bağımsızlığına yol açtı. Roma kentsoyluları IX! yüzyılda papalığı denetimi altında bulundurmuş, felaketli sonuçlara yol açmıştı. Büyük bir reform

devinisiyle papalığın ve kilisenin genellikle feodal, aristokrasiye bağlı kalmaktan kurtuluşu, bir sonraki konumuzda ele alınacaktır.

VII. yüzyılda Roma hala imparatorların askerî gücüne bağlıydı, papalar ya başeğmek ya da eziyet çekmek zorundaydı. Bazısı, örneğin Honorius, itizal noktasına varıncaya değin başeğdi, I. Martinus gibiler direndi ve imparator tarafından hapse atıldı. 685-752 yılları arasında papaların çoğu Suriye'li veya Grekti.

Bununla birlikte Lombardlar gitgide İtalya'yı ele geçirdikçe Bizans'ın gücü azaldı. Isaurius hanedanından imparator Leon, 726'da ikonoların kırılması konusundaki buyruğunu çıkardı. Bu buyruk, sadece batıda değil, büyük çapta doğuda da itizalci sayıldı. Buna papa şiddetle ve başarıyle karşı durdu. Sonunda 787'de imparatoriçe Eirene (İrene) döneminde hiç değilse onun veliaht olduğu dönemde (787) doğu, ikona kırıcı itizali bıraktı. Yine de batıdaki olaylar bu arada, papalık üzerindeki Bizans denetimine büsbütün son verdi.

Aşağı yukarı 751'de Lombard'lar Bizans İtalya'sının başkenti olan Ravenna'yı ele geçirdiler. Bu olay papaları Lombard'lar yönünden gelecek tehlikeye açık tutarken onları Grek imparatorlarına bağlılıktan tümüyle sıyırdı. Papalar değişik nedenlerle Grekleri Lombardlara yeğ tutmuşlardı. Önce, imparatorların otoritesi yasaya uygundu, hâlbuki barbarlarınki, imparatorlar yönünden tanınmadıkça onlar gaasıp sayılmışlardır. Ayrıca, Grekler uygardı. Üçüncü olarak Lombardlar milliyetçiydi, kiliseyse Roma'nın uluslararacılığını savunuyordu. Papaların Grekleri yeğ tutmasının dördüncü nedeni Lombardların Ariusçu olması ve Hıristiyanlığa döndükten sonra bile Üzerlerinde Hıristiyanlığa karşı hoşnutsuzluk izi kalmasıydı.

Kral Liutprand döneminde Lombardlar Roma'yı ele geçirmeye teşebbüs ettiler (739'da) ve Franklara yardım elini uzatan III. Gregorius tarafından büyük muhalefet gördüler. Chlodwig'in soyundan olan Morevaeus'lu hanedanından gelme krallar «saray teşrifatçılarınca» yönetilen Frank krallığındaki bütün gerçek erki yitirmişti. Saray teşrifatçılarının, gücü ve erki olağanüstüydü.

III. Gregorius Franklarla birlikte Lombardlara karşı direnmeye giriştiğinde saray teşrifatçısı, istisnai ölçüde güçlü ve muktedir bir insan ve Fatih William gibi piç olan Charles Martel'di. 732'de o, Mağriplilere karşı Tours'da kesin bir savaş kazanmış, böylece Fransa'nın Hıristiyan olmasını sağlamıştır. Bu olay, Martel'e kilisenin minnet duymasına yol açmışsa da

mali zorluk, onu kilise arazisine el koymaya götürmüştür. Böylece din adamları, artık Martel'in meziyetlerini takdir etmeye başlamışlardı. Bununla birlikte o ve III. Gregorius, 741 yılında ölmüş ve Charles Martel'in yerine geçen Pepin, kiliseyi yeteri ölçüde memnun etmiştir.

PAPA-KRAL PAZARLIĞI

Papa *111*. Stephanos, 754 yılında Lombard'lardan kaçmak için Alpları geçti ve Pepin'i ziyaret etti. Her iki taraf için de çok yararlı olduğu ortaya çıkan bir pazarlık yapıldı. Papa askeri himaye istiyordu. Pepin'se ancak papanın verebileceği bir şeye ihtiyaç duyuyordu: O da Merovaeus'lu hanedanından gelen sonuncu kral yerine bu unvanın yasaya uygun (meşru) sahibi olduğunun tasdikiydi. Bunun karşılığında Pepin Ravenna'yı ve eski İtalyan vilayetine ait bütün bölgeyi papaya verdi. İstanbul'un böyle bir hediyeyi kabul edeceği beklenmediğinden bu, doğu imparatorluğundan siyasal bir ayrılık demekti.

Eğer papalar Grek imparatorlarına bağlı kalsalardı, Katolik kilisesinin gelişmesi çok farklı olacaktı. Doğu kilisesinde İstanbul patriği ne din-dışı otoritenin bağımsızlığını ne de öbür din adamları üzerinde egemenlik kurdu. Papa bu egemenliği elde edebilmişti. Esasen bütün piskoposlar eşit tutulmuştu ve bu görüş doğuda iyice yaygındı. Ayrıca, Alexandria'da, Antakya ve Kudüs'te başka doğu patrikleri de vardı. Hâlbuki papa batıdaki tek patrikti. (Bununla birlikte bu olgu, İslam fethinden sonra önemini yitirmiştir.) Doğuda değil batıda, din-dışı kişiler yüzyıllarca okuma yazmadan yoksun yaşamışlardır. Bu kiliseye, batıda, doğu kilisesince sahip olunmayan bir üstünlük sağlamıştı.

Roma'nın itibarı, herhangi bir doğu kentinin itibarını aşmıştı. Çünkü o, imparatorluk geleneğini, Petrus'un ve Paulus'un şehitliğine ve Petrus'un ilk papalığına dair efsanelerle birleştirmişti. İmparatorun itibarı, papanın itibarına yetişebilirdi. Fakat hiç bir batı monarkı bu başarıyı sağlayamadı. Kutsal Roma imparatorları çok kez gerçek güçten yoksundu. Ayrıca ancak papa taç giydirdiğinde imparator olabiliyorlardı. Bütün bu nedenlerle, papanın Bizans egemenliğinden kurtulması, hem kilisenin din-dışı monarklar karşısındaki bağımsızlığı hem de batı kilisesinin yönetiminde papalık monarşisinin tam anlamıyle kurulması bakımından büyük önem taşımaktaydı.

CONSTANTINUS VAKFI

«Constantinus Vakfı» ve «Sahte Buyrultular» gibi büyük önem taşıyan belgeler bu çağa aittir. Sahte Buyrultular bizi ilgilendirmiyor. Fakat Constantinus Vakfı hakkında bazı şeyler söylemeliyiz. Pepin'in hediyesine antik bir meşruluk havası vermek için kilise adamları, imparator Constantinus yönünden çıkarılmış bir ferman olduğu ileri sürülen bir belge uydurdu. Fermana göre Constantinus, Yeni Roma'yı kurduğundan eski Roma'yı ve onun çevresindeki bütün araziyi papaya vermiş oluyordu. Papanın dünyadaki iktidarının temeli olan bu vasiyet, ortaçağların daha sonrasında gerçekmiş gibi kabul edildi. O, ilk kez Lorenzo Valla (aşağı yukarı 1406-57) yönünden Rönesansta (1439) itiraza uğramıştır. Lorenzo sekizinci yüzyılda verilen yapıtlar arasında benzeri pek görülmeyen, «Latincenin Üstünlükleri Üzerine» adlı bir kitap yazmıştı. Şurası tuhaftır: Constantinus Vakfı'na karşı ve Epikouros'u öven bir deneme yayınladığında, Latinciliğe kiliseden çok değer veren Papa V. Nicholas'ın buyruğuyle apostolik sekreterliğe tayin edildi. V. Nicholas bununla birlikte, kilisenin malikânelerini elden çıkarmak istemedi. Papanın ona sahip çıkması, varsayılan Vakfa dayanmaktaydı.

Bu ilgi çekici belgenin C. Delisle Burns tarafından özetlenen biçimi şöyledir:

Nicaea imanının bir özetinden ve Âdem'in cennetten kovuluşunun, İsa'nın doğuşunun anlatılmasından sonra Constantinus cüzamdan şikâyetçi olduğunu, doktorların fayda etmediğini. dolayısıyle 'Capitol'un rahiplerine' yaklaştığını söyler. Capitol'un rahipleri Constantinus'a, birkaç çocuk kurban etmesini ve onların kanında yıkanmasını söylediler. Fakat çocukların annesinin gözyaşı dökmesine dayanamayarak Constantinus onları öldürmekten vazgeçti. O gece Constantinus'a Peter'le Paulus görünüp papa Silvester'in Soracte'de bir mağarada saklandığını ve kendini ona tedavi ettirmesi gerektiğini söyledi. Constantinus Soracte'ye (Soratte) gitti. Orada 'evrensel papa' ona Petrus'la Paulus'un tanrı değil havari olduğunu söyledi ve onların tanıtlarını (tasvirlerini) gösterdi, Constantinus Peter'le Paulus'u tanıtlarından tamdı ve bunu bütün 'satraplarının' önünde kabul etti. Papa Sylvester ona kıldan yapılmış bir gömlek giyerek günah çıkarma dönemine girmesini öğütledi. Sonra Constantinus'u, gökten ona dokunan bir el gördüğünde vaftiz etti. Constantinus'un cüzamı geçti.

Putlara tapınma ortadan kalktı. Sonra, Constantinus'un bütün satrapları, Senato, tüm soylular ve Roma halkıyla birlikte Constantinus, Petrus'un yetki bölgesine üstün bir güç vermenin ve o bölgeyi Antakya, Alexandria, Kudüs, ve İstanbul'a değin genişletmenin yerinde olduğunu düşündü. Sonra Lateran sarayında bir kilise inşa etti. Tacını, tiera'sını ve hilâtlarını papaya aktardı. Tiarasını papaya giydirdi ve onun atının zincirlerini tuttu. «Roma'yı, bütün Roma banliyösünü, mahallelerini, İtalya kentlerini ve batıyı ebediyen Roma kilisesine uyruk olsun diye» terk etti. Sonra doğuya yöneldi Constantinus. «Çünkü piskoposların egemenliğinin göksel imparator tarafından belirlendiği ve Hıristiyan dininin başının göksel imparator yönünden atandığı yerde dünyasal imparatorun iktidar sahibi olması doğru değildi.»

Lombardlar Pepin'e ve Papa'ya başeğmediler uysallıkla. Fakat Franklarla tekrar tekrar giriştikleri savaşlarda yenilgiye uğradılar. Sonunda (774) Pepin'in oğlu Carolus Magnus İtalya'ya yürüdü ve Lombardları yenilgiye uğrattı, onların kralı oldu, Roma'yı işgal etti ve Pepin'in vakfını terketti. Carolus Magnus zamanının papaları Hadrianus ve III. Leon, Carolus Magnus'un tasarılarını her yolda geliştirmeyi çıkarlarına uygun buldu. Carolus, Almanya'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi, Saxonları şiddetli bir eziyetle Hıristiyan yaptı ve en sonra, bir Noel günü Roma'da papanın elinden taç giyerek (M. S. 800) kendi kişiliğinde Batı Roma imparatorluğunu yeniden canlandırdı.

Kutsal Roma imparatorluğunun kuruluşu, ortaçağ düşüncesinde bir dönemi belirler. Onun ortaçağ yaşayışındaki etkisi daha azdır. Ortaçağlar özellikle hukuksal hayallere kapılmıştı. O zamana değin, önceki Roma imparatorluğunun hukuken hâlâ, hukuksal otoritenin tek kaynağı kabul edilen İstanbul imparatoruna bağlı olduğu hayali sürüp gitmişti. Hukuksal hayallerde usta olan Carolus Magnus Roma tahtının boş olduğunu ileri sürmekteydi. Doğu Roma hâkimi Irene kendine imparator unvanı vermişti. Hiç bir kadın, imparator sayılmayacağına göre Irene gaasıp işlemi görmeliydi. Carolus, meşruluğu konusundaki iddiayı papadan aldığı kuvvetle ileri sürüyordu. Böylece, başlangıçtan beri papayla imparator birbirlerine tuhaf bir biçimde bağlanmışlardı. Roma'da papa tarafından taç giydirilmedikçe kimse imparator olamazdı. Öte yandan güçlü bir imparator papaları atama ya da azil yetkisinin kendisinde bulunduğunu ileri sürmüştü. Meşru iktidar konusundaki ortaçağ kuramı hem imparatora hem de papaya

dayanmaktaydı. Onların karşılıklı birbirlerine bağlılığı her iki yanın da canını sıkmaktaydı. Fakat, yüzyıllarca kaçınılmazdı. Yanlar arasında kâh birinin, kâh öbürünün çıkarına gelişen bir sürtüşme vardı.

Nihayet, XIII. yüzyılda çatışma yatıştırılamaz bir duruma geldi. Papa zafer kazanmış, fakat kısa bir süre sonra manevi otoritesini kaybetmişti. Papa da, kutsal Roma imparatoru da varlığını sürdürüyordu. Papa günümüze değin yaşamıştır. Kutsal Roma imparatoru da Napoleon'a değin. Ortaçağlarda işlenmiş olan, papa ve imparatorun güçleri hakkındaki kuram XV. yüzyılda artık iş görmez olmuştur. O kuramın savunduğu Hıristiyanlık birliği Fransız, İspanyol ve İngiliz monarklarının din-dışı ve reformasyonun din alanındaki gücüyle yıkıldı.

Büyük Carolus'un ve çevresindekilerin karakteri Dr. Gerhard Seelinger tarafından şöyle özetleniyor:

«Carolus'un sarayında sert bir hayat gelişmişti. Orada ihtişam ve dehaya ve aynı zamanda ahlaksızlığa rastlayabilirdiniz. Çünkü Carolus, çevresine topladığı şahıslar hakkında titiz davranmış değildir. O kendisi bir model değildi. Beğendiği ve yararlı bulduğu kişilerin en büyük dengesiz hareketlerine katlanmaktaydı. Kutsallıkla çok az ilintili olmasına rağmen ona «kutsal imparator» denirdi. Carolus'a böyle hitap eden Alcuinus, onun Maine kontu Roderich'ten nikâhsız çocuğu olan güzel kızı Rothrud'u da erdemleri dolayısıyle över. Carolus kızlarından ayrılmamalıydı. O kızlarının evlenmelerine izin vermediğine göre bu yasağın sonuçlarını kabul etmek zorundaydı. Öbür kızı Bertha'nın da Sanctus Riquier keşişi sofu Angilberth'ten iki oğlu olmuştu. Carolus'un sarayı gerçekten, çok hafif bir hayatın merkeziydi.» (Cambridge, *Ortaçağ Tarihi,* II, 663).

Carolus Magnus politik olarak kiliseyle birleşim durumunda (ittifak halinde), fakat kişisel sofulukla yersiz ölçüde yüklü olmayan sert bir barbardı. Okuyup yazmasını bilmezdi. Fakat edebiyat alanında rönesansa yol açtı. Sefih bir yaşantısı vardı. Kızlarına haddinden fazla sevgi duyardı. Uyrukları arasında kutsal yaşantıyı geliştirme yolunda elinden geleni yaptı. Babası Pepin gibi Almanya üzerindeki etkisini arttırmak için misyonerlerin çabasını ustaca kullandı. Fakat, papanın, otoritesine başeğmesine dikkat etti. Papalar bunu daha çok, isteyerek yaptılar. Çünkü, Roma, papanın bir dış himaye olmaksızın kendini güvende hissedemeyeceği bir barbar kenti olmuştu ve papalık seçimleri karmakarışık hizip savaşlarına dönmüştü. 199'da, çevresindeki insanlar papayı tutukladı ve kör etmekle tehdit etti.

Charles’in hayatı boyunca sanki yeni bir düzen ortaya çıkacakmış gibi göründü. Fakat onun ölümünden sonra, ortada kuramdan başka bir nen kalmadı.

SANCTUS BONIFACIUS

Kilisenin, özellikle papanın kazançları batı imparatorluğunun kazançlarından daha somuttu. İngiltere Büyük Gregorius’un buyruğuyle hareket eden manastır misyonu tarafından Hıristiyan yapılmış ve Roma’ya, yerel özerkliğe alışmış piskoposların bulunduğu ülkelerden daha çok bağlanmıştı. Almanya’nın Hıristiyanlığa dönüşü büyük ölçüde Sanctus Boniacius (680-754)ün yapıtıdır. Bonifacius İngiliz misyoneriydi. Charles Martel’le Pepin’in dostuydu ve papaya bütünüyle bağlıydı. Bonifacius Almanya’da pek çok manastır kurmuştu. Arkadaşı Sanctus Gallus’sa, kendi adını taşıyan, İsviçre’deki Sanctus Gallus manastırını. Bazı otoritelere göre Bonifacius Pepin’in krallığını *İlk Krallar Kitabı*’ndan alınan bir merasimle ve kutsal yağı kullanarak takdis etti.

Sanctus Bonifacius Devonshire’lıydı. Exeter ve Winchester’de öğrenim gördü. 716’da Frisia’ya gitti, fakat hemen geri döndü. 717’de Roma’ya yolculuk etti. 719’da Papa II. Gregorius yönünden Almanları Hıristiyan yapması ve İrlanda’lı misyonerlerin nüfuzuyla savaşması için Almanya’ya gönderildi. (İrlanda’lı misyonerler, paskalya tarihi ve ‘tonsure’un biçimi hakkında hataya düşmüşlerdi). Bonifacius, hatırı sayılır bir başarıdan sonra Roma’ya döndü ve orada II. Gregorius yönünden piskoposluğa atandı. Gregorius’a sadakat yemini etti. Papa ona, Charles Martel’e hitaben yazılmış bir mektupla birlikte putperestleri Hıristiyanlığa çevirme ve itizali bastırma görevi verdi. Bonifacius 732’de başpiskopos oldu, 738’de Roma’yı üçüncü kez ziyaret etti. 741’de Papa Zacharias onu elçi yaptı ve Frank kilisesinde reformla görevlendirdi. Bonifacius Fulda, keşişler evini kurup, buraya Benedictus’çuluktan daha sıkı erkân getirdi. Sonra bizimkinden başka dünyalar bulunduğu ve fakat onların kutsal bir değere sahip bulunmadığını ileri süren Salzburg piskoposu İrlanda’lı Virgilius’la tartışmaya girişti. 754’te, Frisia’ya döndükten sonra arkadaşlarıyle birlikte putperestlerce öldürüldü. Alman Hıristiyanlığının İrlanda’ya değil papaya bağlı olması Bonifacius dolayısıyledir.

ALCUINUS

O sırada İngiliz, özellikle Yorkshire manastırları büyük önem taşımaktaydı. Roma'ya bağlı İngiltere'de var olan biçimdeki uygarlık ortadan kalkmış; her nenini doğrudan doğruya Roma'ya borçlu olan Benedictus keşişleri çevresinde merkezselleşen Hıristiyan misyonerlerinin ortaya koyduğu yeni bir uygarlık başlamıştı. Saygıdeğer Bede Jarrow da bir keşişti. Onun önceleri York başpiskoposu olan öğrencisi Alcuinus'un öğrenim gördüğü bir katedral okulu da kurmuştur.

Alcuinus, zamanın kültüründe önemli bir kişiydi. 780 yılında Roma'ya gitti. Yolculuğu sırasında Parma'da Carolus Magnus'la karşılaştı. İmparatordan, Franklara Latince öğretme ve imparatorluk ailesini eğitme görevini aldı. Alcuinus yaşantısının büyük bir bölümünü Carolus Magnus'un sarayında geçirip öğretim ve okul kurma işleriyle uğraştı. Hayatının sonunda Tours'da Sanctus Martinus başkeşişi oldu. York'ta, yazdığı manzum kilise tarihi dahil pek çok yapıt bırakmıştır. İmparator öğrenim görmemişse bile, ekinin (kültürün) değeri hakkında büyük bir inanca sahipti ve kısa bir süre, karanlık çağların gölgesini silmişti. Fakat onun bu yöndeki çalışması geçiciydi. Yorkshire kültürü bir süre için Danimarkalılar, Fransız kültürüyse Normanlar yönünden yıkıldı. Sarakenos'lar (Suriye, Arabistan çölündeki göçebe Arap. Haçlı seferleri sırasında İslam ve Araplara bu ad verilmiştir.) Güney İtalya'yı, yağma, Sicilya'yı fethetti ve 846'da Roma'ya saldırdı. X. yüzyıl, bütünüyle batı Hıristiyanlığı içinde aşağı yukarı en karanlık dönemdi. Çünkü X. yüzyıl İngiliz din adamları ve şaşırtıcı bir tip olan Johannes Scotus tarafından kurtarılmıştı.

Carolus Magnus'un ölümünden sonra Carolingus iktidarının Büyük Carolus'un ölümünden sonra çökmesi ve imparatorluğun bölünmesi önceleri papalığın işine yaradı. Papa I. Nicolaus (858-867), papalık gücünü daha önce olduğundan çok daha yüksek bir aşamaya çıkarmıştı. Nicolaus, Doğu ve Batı Roma imparatorlarıyla, dazlak Fransız kralı Charles ve Lorraine kralı II. Lothar'la, hemen her Hıristiyan ülkesinin piskoposluğuyle kavga etmişti, kavgalarının hemen tümünde başarı kazanmıştı. Pek çok bölgede din adamları, yerel prenslere bağlıydı. I. Nicolaus bu durumu düzeltmeğe girişti. Onun en büyük iki uyuşmazlığı, II. Lothar'ın boşanması ve İstanbul patriği Ignatius'un, kutsal yasalara uygun olmayan azli

konusundaydı. Kilisenin gücü ortaçağlar boyunca kral ve imparator aileleri arasındaki boşanmalarla ilgiliydi. Krallar zorlu tutkulara sahipti ve evliliğin çözülmemesi hususunun sadece uyrukları ilgilendirdiğini düşünüyordu. Bununla birlikte evliliği ancak kilise, yasaya uygun duruma getirebilirdi. Eğer kilise bir evliliğin geçersiz olduğunu ilan etmişse tartışmalı bir tahta çıkış olayının ve hanedan savaşının çıkması kuvvetle muhtemeldi. Böylece kilise, krallık ailelerindeki boşanmalara ve gayri meşru evlenmelere karşı durmada güçlü bir duruma sahipti. İngiltere'de o, VIII. Henry döneminde bu durumunu kaybetmiş, fakat VIII. Edward döneminde tekrar kazanmıştır.

II. Lothar, boşanmak istediğinde, krallığın din adamları buna razı oldu. Bununla birlikte papa Nicolaus, boşanmaya razı olan piskoposları azletti ve kralın boşanma konusundaki isteklerini bütünüyle yadsıdı. Lothar'ın kardeşi imparator II. Louis, bunun üzerine papayı korkutmak amacıyle Roma'ya yürüdü. Fakat boş inanlı korkular galip geldi, geri döndü. Sonunda papanın isteği oldu.

Patrik Ignatius sorunu papanın hâlâ kendisini doğuda kabul ettirmeğe çalıştığını göstermesi bakımından ilginçti. Hoş görünmeyen Ignatius azledilmiş ve onun yerine Photius getirilmişti. Photius o zamana değin din adamı değildi. Bizans hükümeti papadan bu işlemi onaylamasını istedi. Papa, sorunu araştırmak üzere iki elçi gönderdi. Elçiler İstanbul'a geldiğinde baskı altında kaldılar ve işe rıza gösterdiler.

Olup bitenler, bir süre papadan gizlendi. Fakat o, gerçekleri öğrenince küplere bindi. İşi ele almak üzere Roma'da bir konsül topladı. Elçilerden birinin ve Photius'u takdis eden Siracuza başpiskoposunun yetkisini kaldırdı. İmparator III. Michael, Photius'u lanetledi ve onun atadığını azl, azlettiğini eski görevlerine iade etti. İmparator III. Michael dehşetli kızdı, papaya sert bir mektup gönderdi. Papa da aynı sertlikle cevap verdi: «Kral-rahip, imparator-din ulu'su günleri geçmiş, Hristiyanlık iki görevi ayırmıştır. Hıristiyan imparatorlar ebedi hayat için papayı gereksinirler. Hâlbuki papalar, geçici dünya işleri dışında, imparatorları gereksinmez.» Photius ve imparator bir konsül toplayarak papaya cevap verdi. Konsül papayı afaroz ve Roma kilisesini itizalci ilân etti. Bununla birlikte III. Michael öldürüldü ve onun yerine geçen Basilius, papanın bu sorunda haklı olduğunu kabul ederek Ignatius'u yeniden görev başına getirdi. Bu utku (zafer) Nicolaus'un ölümünden az sonra sağlanmıştır ve bütünüyle Bizans sarayındaki ihtilâlin yarattığı geçici durumlara bağlanabilir. Ignatius'un

ölümünden sonra Photius yeniden patrik oldu ve doğu, batı kiliseleri arasındaki uzaklık daha da arttı. Dolayısıyle Nicholas'nın bu konudaki politikası uzun süre başarılı olmuştur denemez.

Nicolaus, gücünü, piskoposlara, imparatorlara olduğundan daha büyük bir güçlükle kabul ettiriyordu. Başpiskoposlar kendilerini büyük adam sayarlar ve bir kilise monarkına baş eğmekte isteksiz davranırlardı. Yine de Nicolaus, piskoposların, varlığını papalara borçlu olduğu düşüncesini savunmuş ve yaşadığı sürece bu düşünceyi geçerli kılmıştı. Bu çağlar boyunca başpiskoposlar kendi katedrallerinin bulunduğu kentlerde, Hıristiyanların onamıyle (tasvibiyle) seçilirdi. Sonra çok kez, komşu piskoposların biçimlediği synodlarca seçilmeğe başlandılar. Daha sonra da, bazen kral, bazen de papaların (tayiniyle) iş başına geldiler. Piskoposlar çok ağır nedenlerle iş başından uzaklaştırılabilirdi. Fakat onların, papa yönünden mi, yoksa bölgesel synodlar yönünden mi sorguya çekileceği konusu açık değildi. Bütün bu kesin olmayan durumlar bir mevkiin gücünü, o mevkide bulunan kişinin enerji ve sebatına bağlı kılmıştı. Nicolaus, papalık gücünü, uzanabildiği en yüksek noktaya çıkarmıştı. Ondan sonra gelenler onu, yine aşağı seviyeye indirdiler.

X. yüzyılda, papalık bütünüyle Roma aristokrasisinin kontrolü altındaydı. O sırada, papaların seçimi konusunda herhangi bir kural yoktu. Papalar bazen halkın, bazen imparator ve kralların onamıyle (tasvibiyle) iş başına gelir, bazen de X. yüzyılda olduğu gibi mevkileri Roma'da yerel kent gücünü ellerinde tutana borçlu olurdu. Roma o sırada Büyük Gregorius döneminde olduğu gibi uygar bir kent değildi. Bazen hizip çatışmalarına sahne olur, bazen zengin bir aile zorbalık ve rüşvetle kontrolü ele geçirirdi. Batı Avrupa'nın düzensizlik ve güçsüzlüğü bu sıralarda öylesine büyüktü ki Hıristiyanlık bütünüyle ortadan kalkma tehlikesinin içinde görülebilirdi. Fransız imparatoru ve kralları, ülkelerinde kendi vasalları olan feodal derebeylerini dizginleyecek iktidara sahip değillerdi. Macarlar kuzey İtalya'ya akınlar yaptı. Normanlar Fransız kıyılarını yağma etti. En sonunda Hıristiyan olmalarının bedeli olarak Normandia'yı aldılar (yıl 911). Fakat, İtalya ve güney Fransa'daki en büyük tehlike, Hıristiyan yapılamayan ve kiliseyi saymayan Saraken'lilerden gelmekteydi. Saraken'liler, dokuzuncu yüzyılın sonunda Sicilya'nın fethini tamamladı ve Napoli yakınındaki Garigliano ırmağı kıyısına yerleşti. Monto Cassino'yu ve öbür büyük manastırları yakıp yıktı. Provence kıyısına da yerleşmişlerdi. İtalya ve Alp

vadilerine oradan saldırdılar. Roma'yla kuzey arasındaki trafiği oradan kestiler.

İtalya'nın Saraken'lilerce fethini, ve onları 915'te Garigliano'da yenilgiye uğramaktan doğu imparatorluğu önlemiştir. Fakat, doğu imparatorluğu Roma'yı, Justinianus'un burasını fethinden sonra yönettiği gibi yönetecek güçte değildi.

Papalık aşağı yukarı yüz yıl, Roma aristokrasisinin ve Tusculum kontlarının bir arpalığı olmuştur. Onuncu yüzyılın başlangıcından en güçlü Romalılar senatör Theophylactus ve kızı Marozia'ydı. Bu ailede, papalık babadan miras kalmaya başlamıştı. Marozia'nın birbirini izleyen pek çok kocası ve sayısı bilinmeyen sevgilileri vardı. O, sevgililerinden birini, II. Sergius unvanıyle papalık tahtına oturttu (904-911). Sergius'le Marozia'nın oğlu papa XI. Johannes (931-936), torunu XII. Johannes'ti. XII. Johannes 16 yaşında papa olmuş ve «papalık makamını, yaşadığı sefih hayat ve Lateran sarayının kısa zamanda sahne olduğu çılgınca eğlencelerle tamamlamıştı.» (*Cambridge Ortaçağ Tarihi*, III., 455). Marozia belki de kadın papa «Joan» efsanesinin temelidir.

Bu dönemde yaşayan papalar, doğallıkla, haleflerinin doğuda sahip olduğu nüfuzu ve aynı zamanda I. Nicholas'ın Alplerin kuzeyinde başarıyle kullandığı erki (iktidarı) yitirdi. Bölgesel konsüller, kendilerinin papadan bütünüyle bağımsız olduğunu ilân ettiler. Fakat, hükümdarların ve feodal lordların karşısında bu bağımsızlığı koruyamadılar. Piskoposlar gittikçe feodal derebeyleriyle karşılaştılar. «Böylece kilisenin kendisi, din-dışı toplumun içinde yüzdüğü anarşinin kurbanı olmuştur. Bütün kötü iştihalar alabildiğine açılmış ve dinle, ruhların kurtuluşuyle hâlâ biraz olsun ilgisi kalmış din adamları evrensel çöküşe sızlanmaya ve inananların gözlerini, dünyanın soru ve hesap günü türünden konuların hayallerine doğru çevirmeğe başlamıştı. Durum, her zamankinden fazla böyleydi.» (*Cambridge Ortaçağ Tarihi*, III, 455).

Bununla birlikte genellikle yapıldığı gibi 1000 yılında dünyanın sonunun geldiğine dair özel bir korkunun egemen olduğunu sanmak yanlıştır. Sanctus Paulus'tan bu yana, Hıristiyanlar dünyanın sonunun yaklaştığına inanmış, fakat yine de kendi işleriyle uğraşmıştır,

1000 yılı, batı Avrupa uygarlığının yuvarlandığı uçurumun en derin noktasını işaret eder. Bu noktadan başlayarak 1914'e uzanan bir tırmanma hareketi başlamıştır. Başlangıçta, gelişme manastır reformuna bağlıydı.

Manastır buyrukları dışında din adamlığı büyük bir çoğunlukla, şiddetli maneviyat dışı ve dünyasal olmuştur. Onlar sofu kişilerin vermiş olduğu sadakalara borçluydu servet ve güçlerini. Aynı nen, dahası manastır tarikatlerinde tekrar tekrar göründü. Fakat reformcular yeni bir gayretle manevi gücü, çöktüğü ölçüde canlandırdılar.

1000 yılını dönüş noktası yapan, İslâmlar ve kuzey barbarları tarafından hiç değilse batı Avrupa'yı ilgilendirdiği ölçüde girişilen fetih hareketlerinin durdurulması olayıdır. Got'lar, Lombard'lar, Macar'lar ve Norman'lar birbirini izleyen dalgalar halinde geldiler. Her bir kütle Hıristiyan yapıldı, fakat her seferinde uygar gelenek zayıfladı. Batı imparatorluğu pek çok barbar krallıklara ayrıldı. Krallar, vasalleri üzerindeki otoriteyi kaybettiler. Ortada, evrensel bir anarşi vardı. Büyük ve küçük ölçüde sürekli zorbalıklara rastlanıyordu. En sonunda, şiddet taraftarı kuzey fatihleri Hıristiyanlığı kabul etmişler ve yerleşme bölgeleri elde etmişlerdi. En son gelen Normanlar uygarlıkla özellikle yetenekli olduklarını belgiledi (ispat etti) ve Saracenlilerden Sicilya'yı geri alıp İtalya'yı İslâm tehlikesinden korudular. İngiltere'yi yeniden Roma dünyasına geri götürdüler (Danimarkalılar Roma dünyasından ayırmışlardı İngiltere'yi). Normandia'da yerleşince Fransa'nın yeniden canlanmasına müsaade ettiler ve bu oluşuma maddeten yardım sağladılar.

Bizim, 600 yılıyla 1000 yılı arasındaki zamanı göstermek üzere «Karanlık Çağlar» deyimini kullanmamız, dikkatimizin yersiz ölçüde batı Avrupa üzerinde yoğunlaştığına işaret eder. Bu dönem Çin'de Tang hanedanının yaşadığı zamanı kapsar. Bu çağ, Çin çömlekçiliğinin en büyük çağıdır ve başka bakımlardan çok dikkate değer. Hindistan'dan İspanya'ya, parlak bir İslâm uygarlığı gelişmiştir. Bu sırada Hıristiyanlık için yitim (kayıp) olan, uygarlık için yitim değildi. Durum tam tersiydi. Batı Avrupa'nın güç ve kültür bakımından daha sonra ön plana geçebileceğini kimse tahmin etmiyordu. Bizim için batı Avrupa uygarlığı uygarlık gibi görünüyor. Fakat dar bir görüştür bu. Uygarlığımızın kültürel içeriliğinin çoğu Akdeniz'den, Greklerden ve Yahudilerden gelmektedir. İktidar konusuna gelince: Batı Avrupa, Puni'liler (Kartacalılar) savaşlarından Roma'nın düşüşüne (kabaca diyelim ki M. Ö. 200'den M. S. 600'e kadar) egemen durumdaydı. Bu zamandan sonra Batı Avrupa'da hiç bir devlet, iktidar bakımından Çin, Japonya veya halifelikle mukayese edilemezdi.

Bizim rönesanstan beri üstünlüğümüz kısmen bilime ve bilimsel tekniğe, kısmen Ortaçağlar boyunca yavaş yavaş gelişmiş siyasal kuramlara bağlıydı. Olup bitenlerin yapısında bu üstünlüğün devam edeceğini gösteren bir neden yoktur. Şimdiki savaşlarda, Rusya, Çin ve Japonya büyük askeri güç göstermişlerdir. Bütün bunlar batı tekniğini doğu ideolojisiyle bağdaştırır (Bizans, Konfuçius ve Shinto ideolojileri). Hindistan özgürlüğüne kavuşabilirse başka bir doğu elementi ortaya koyacaktır. Gelecek birkaç yüzyıl içinde uygarlığın eğer yaşarsa rönesanstan bu yana sahip olduğu çeşitlilikten daha çoğuna sahip olacaktır. Yenilgiye uğratılması daha güç olan bir ekin (kültür) emperyalizmi vardır. Batı Roma imparatorluğunun düşmesinden çok sonra (gerçekte reformasyona kadar) bütün Avrupa kültürü, Roma emperyalizminin izini taşımıştır. O şimdi bizim için, batı Avrupa'ya ait emperyalist bir renge sahiptir. Eğer halen sürmekte olan savaştan sonra, kendimizi bu dünyada yabancı hissetmek istemiyorsak Asya'nın sadece siyasal değil, aynı zamanda ekinsel (kültürel) olarak bize eş düşüncelere sahip olduğunu kabul etmek zorundayız. Bunun ne gibi değişmeler getireceğini bilmem? Yalnız, ortaya çıkacak değişmenin derin ve büyük bir öneme sahip olacağı kanısındayım.

JOHANNES SCOTUS

Johannes Scotus veya İngilizlerin deyimiyle John the Scot veya bazen denildiği gibi Johannes Scotus Eriugena veya Erigena, XIX. yüzyılın en şaşırtıcı kişisidir. (Eriguena sözcüğünün eklenmesiyle Johannes'in tam adı, «İrlanda halkından İrlandalı Johannes» olur. Böyle bir fazlalık gereksizdir. Dokuzuncu yüzyılda 'Scotus' zaten 'İrlandalı' anlamına kullanılmıştır.) Eğer o, beşinci veya onbeşinci yüzyıllarda yaşamış olsaydı daha az şaşırtıcı bulunacaktı. İrlandalı yeni-Platoncu, eksiksiz bir Grek bilgini bir Pelagiusçu ve bir tüm-tanrıcı (panteist) olan Johannes, yaşantısının büyük bir bölümünü Fransa kralı dazlak Charles'ın himayesinde geçirdi. Bununla birlikte o, sünnilikten uzak olmasına karşın, bildiğimiz denli eziyet görmekten kurtulmuş; us'u (aklı) imanın üstüne çıkarmış ve din adamlarının otoritesine hiç aldırış etmemiş, yine de çatışmaları uzlaştırmak için onun hakemliği istenmiştir.

Böyle bir kişinin ortaya çıkışını anlamak için dikkatimizi önce, Sanctus Patricius'u izleyen yüzyıllardaki İrlanda kültürüne çevirmeliyiz. Sanctus Patricius'un İngiliz olması gibi son derecede acı verici bir olgu dışında, daha az üzücü iki koşul vardı: Önce, Sanctus Patricius oraya gitmeden de İrlanda'da Hıristiyanlar bulunmaktaydı. Sonra, Patrikus, İrlanda Hıristiyanlığı için ne yapmış olursa olsun, İrlanda kültürü ona borçlu değildi. Gaulia'nın önce Attilâ, sonra Gotlar, Vandallar ve Alarich yönünden istilâsı sırasında (bir Gauila yazarının anlattığına göre), «O yandaki bütün bilginler denizi aşıp kaçtılar ve deniz ötesi ülkelerde, örneğin İrlanda'da ve sığındıkları başka yerlerde ora halklarının bilgide dev adımlarla ilerlemesini sağladılar.» *(Cambridge Ortaçağ Tarihi*, III, 501). Eğer bu kişilerden herhangi biri İngiltere'ye sığınmak isteseydi, Angle'lar, Saxon'lar (Sachsen) ve Jute'lar onları kovardı. Fakat, İrlanda'ya gidenler, misyonerlerle birlikte büyük ölçüde bilgi aktardı ve oraya Avrupa'da kaybolan bir uygarlık getirdiler. Altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, İrlandalıların Latin klasiklerini enikonu tanıdığını ve Grekçeyi bildiğini kabul etmemize yol açacak nedenler bulunmaktadır. (Bu sorun *Cambridge Ortaçağ Tarihinde* dikkatle tartışılır (III. cilt, XIX. Konu), İrlandalıların Grekçeyi bildiği sonucuna varılır.) İngiltere'de, Canterbury başpiskoposu Theodore zamanından beri (669-690) bilinmekteydi. Theodore'nin kendisi bir Grekti, Atina'da çalışmıştı. Grekçe kuzeyde de İrlandalı misyonerler

aracılığıyle öğrenilmiş olabilir. Montague James, «VII. yüzyılın ikinci yarısında bilgi susuzluğunun en keskin olduğu ve öğretim faaliyetinin çok hareketli olarak devam ettiği ülke İrlanda’dır. Orada, Latince ve daha az ölçüde Grekçe, bilimsel görüş açısından incelendi... Önce misyoner gayretiyle, sonra ülkedeki karmaşık koşullar dolayısıyle İrlandalılar dalga dalga Avrupa’ya gelmek zorunda kaldıklarında, değer vermeyi öğrendikleri bir edebiyatın parçalarını kurtarmaya aracı oldular.» diyor *(Cambridge Ortaçağ Tarihi,* s. 507-508). Auxerre’li Heinrich aşağı yukarı 876 yılında İrlandalı bilim adamlarının bu akışını şöyle tasvir ediyor: «İrlanda, denizin tehlikelerini küçümseyerek, hemen hemen kütle halinde kalabalık filozoflarıyle kıyılarımıza göçüyor. Aşağı yukarı bütün bilgin kişiler bilge Süleyman’ın buyruğuna uymak üzere kendi istekleriyle sürgüne geliyorlar.» Burada bilge Süleyman, dazlak Fransız kralı Charles’tir. *(Cambridge Ortaçağ Tarihi,* s. 524).

Bilgin kişilerin yaşantıları çok kez, ister istemez göçebe yaşantısı olmuştur. Grek felsefesinin başlangıcından filozoflardan çoğu, Persler’den kaçmış sığınganlardı. O felsefenin sonunda, Justinianus’tan kurtulmak için Perslere sığındılar. Beşinci yüzyılda, şimdi gördüğümüz gibi, bilim adamları Gaulia’da Almanlardan kurtulmak için Batı Adalarına kaçtı. Sonra Skandinavyalıların korkusundan İngiltere ve İrlanda’yı terk ettiler. Günümüzdeyse Alman filozofları kendi yurttaşlarına karşı duydukları korkuyla daha batıya doğru geliyor. Gerisin geriye akın için çok zaman geçer mi geçmez mi bilmem.

Avrupa için klasik sayılacak ekin (kültür) geleneğini korudukları günlerdeki tarihini çok az bilmekteyiz İrlandalıların. Bildiklerimiz de, manastırlarla ilgilidir. Sofuluk sahneleriyle doludur (onların nedamet, günah çıkarma kurallarından anlıyoruz bunu). Fakat onlar, teolojik inceliklerle pek ilgili görünmüyor. Duruma piskoposlardan çok manastırlar egemen olduğundan Gregorius’tan sonra Avrupa kilisesinin öz çizgisini çeken yönetimci görünüm yoktur orada. Aynı zamanda uzak olduğu için Roma’dan etkilenmemiştir. Dolayısıyle, İrlanda kilisesi Papa’yı Sanctus Ambrosius günlerindeki gibi görmekteydi henüz. Pelagius’un bir Briton olması muhtemelse de bazılarınca İrlandalı olduğu ileri sürülür. Pelagius itizalinin İrlanda’da barınmış olması muhtemeldir. Otorite bu itizali Gaulia’da zorla yaptığı gibi silememişti. Sözünü ettiğimiz koşullar,

Johannes Scotus'un düşüncelerindeki olağanüstü özgürlük ve yeniliği anlatmaya yardımcı olur.

Johannes Scotus'un yaşantısının başlangıcı ve sonu bilinmemekte. Sadece Fransa kralının buyruğunda çalıştığı orta yaşlılık döneminden haberimiz var. Johannes'in aşağı yukarı 800 yılında doğduğu, 877 yılında öldüğü varsayılmaktadır. Her iki tarih de tahmine dayanır. Papa I. Nicolaus zamanında Fransa'da olan Johannes'in yaşantısında dazlak kral Charles'in, imparator Michael'in ve papanın adlarına rastlamaktayız.

Dazlak Charles yönünden Fransa'ya çağrılan Johannes, saray okulunun başına geçirilmişti. Yazıt (Kader) ve özgür istem (irade-i cüz'iyye) konusunda keşiş Gottschalk'la, Rheims başpiskoposu ve önemli bir din adamı olan Hinkmar arasında bir tartışma çıkmıştı. Keşiş yazıtçıydı (kaderciydi), başpiskopossa özgür istemci. Johannes *Tanrısal Kader Üzerine* adlı bir risaleyle başpiskoposu destekledi. Fakat uzgörü adına bu destek çok ileriye vardı. Konu nazikti. Augustinus onu Pelagius'a karşı yazdığı yazılarda ele almıştı. Fakat, Augustinus'la uyuşmak da tehlikeliydi, uyuşmamak da. Johannes, özgür istemden yana çıktı. Bu düşünce bir eleştiriye uğramaksızın kabul edilebilirdi. Fakat kırgınlık yaratan, kanıtın salt filozofik yönüydü. Johannes, teolojide kabul edilen bir hususu saptırmak istemiyor, sadece vahiy kavramından bağımsız, teolojik otoriteye eş veya ondan üstün bir felsefî otorite bulunduğunu savunuyor, usun (aklın) da, vahyin de doğruluk kaynakları olduğunu, dolayısıyle çatışmayacağını ileri sürüyordu. Onların çatışır göründüğü yer olursa us yeğ tutulmalıydı. Gerçek din, gerçek felsefeydi. Fakat gerçek felsefe gerçek din değildi. Johannes'in yapıtı 855 ve 859'da iki konsül tarafından lanetlendi. 855'teki konsül, yapıtı «İrlandalının çorbası» diye nitelemiştir.

Bununla birlikte Johannes, dostluk ilişkileri içinde olduğu Fransız kralının desteğini sağladığından kurtuldu. Malmesbury'li William'ın o sırada kral olduğu kabul edilirse, William, Johannes'e bir yemek sırasında şu soruyu sormuş:

«— Bir İrlandalıyı bir ahmaktan ayıran nedir?»

Johannes şu karşılığı vermiş:

«— Sadece yemek masası.»

Kral, 877 yılında öldükten sonra Johannes hakkında hiç bir bilgi edinemiyoruz. Bazısı, onun da aynı yıl öldüğünü düşünür. Büyük Alfred yönünden İngiltere'ye çağrıldığı, Malmesbury veya Athelney başkeşişi

olduğu ve keşişler tarafından öldürüldüğü yolunda efsaneler vardır. Fakat bu talihsizliğin başka bir Johannes'in başına geldiği anlaşılıyor.

Johannes'in başka bir çalışması, yapma-Dionysios'un bir yapıtını Grekçeden çevirmesiydi. Bu yapıt, ortaçağların başlarında büyük üne sahipti. Sanctus Paulus Atina'da vaaz verdiği sırada, «bazı kişiler ona inandı ve bağlandı. Bunlar arasında, Areopagita'lı Dionysios da vardı.» *(Yeni Ant*, İşler XVII, 34). İmdi, bu kişi hakkında, daha fazla bir nen bilmiyoruz. Fakat, ortaçağlarda o epey tanınıyordu. Fransa'ya yolculuk yapmış ve orada Sanctus (Saint) Denis manastırını kurmuştu. Hiç değilse, Johannes'in Fransa'ya gelmesinden önce keşiş olan Sanctus Denis başkeşişi Hilduin böyle söylüyor. Ayrıca yeni-Platonculuğu Hıristiyanlıkla uyuşturan bir yapıtın da sahibiydi Johannes. Bu yapıtın tarihi bilinmemektedir. Fakat onun 500'den önce ve Plotinus'tan sonra olduğu kesindir. Eser, doğuda tanınmış ve hayranlık uyandırmıştı. Fakat Graikos imparatoru Michaelos 827'de bir kopyasını sofu Louis'e gönderene kadar, hakkında pek az şey biliniyordu. Sofu Louis, Dionysios'un eserini yukarda sözü edilen keşiş Hilduin'e verdi. Hilduin, eserin manastırı kuran Saint Paulus'un ardıllarından (müridlerinden) biri tarafından yazıldığına inandığından, içeriğini (muhtevasını) öğrenmek istedi. Fakat, Johannes ortaya çıkana değin, kimse onu çeviremedi. Çeviriyi, Johannes görüşleri yapma-Dionysos'un görüşleriyle uyuştuğundan, zevkle yapmış olmalıdır. Yapma-Dionysos'un yapıtı, çevrilmesinden sonra batıdaki Katolik felsefesi üzerine büyük ölçüde etkili oldu.

Johannes'in çevirisi 860'ta papa Nicholas'a gönderildi. Papa, kitap kendi izni olmadan yayınlandığı için gücendi ve Charles'a, Johannes'i Roma'ya göndermesini buyurdu. Bu buyruk bilinmezliğe getirildi. Papa yapıtın özü ve özellikle çeviride gösterilen ustalık sonucu Johannes'i suçlu bulmadı. Eksiksiz bir Grek olan papanın kütüphanecisi Anastasios uzak ve barbar bir ülkede yaşayan bir kişinin, Grekçe hakkında, böyle derin bir bilgiye sahip bulunmasının şaşırtıcı olduğunu söylemişti. (Eser papa yönünden, düşüncesi alınmak üzere Anastasios'a verilmişti.)

Johannes'in en büyük yapıtı, Grekçe yazılmış olan *Doğa'nın Bölünmesi Üzerine* adlı bu yapıttır. Bu kitaba, skolastik zamanlarda «gerçekçi» deniyordu. Yani o, Platon'la birlikte tümellerin tikellerden önce geldiğini savunmaktaydı. «Doğa» sözcüğü Johannes'te yalnız var olanı değil, var olmayanı da kapsar. Doğa'nın bütünü dört sınıfa ayrılmıştır:

1 — Yaradan ve yaradılmamış olan.

2 — Yaradan ve yaradılmış olan.

3 — Yaradılmış olan, yaradmayan.

4 — Ne yaradan, ne de yaradılmış olan.

Birincinin Tanrı olduğu açıktır. İkincisi Platon'un idea'larıdır. Tanrı'yı da içine alır. Varlığını Tanrı'da sürdürür. Üçüncüsü uzay ve zaman içindeki nesnelerdir. Dördüncüsüyse şaşırtıcı biçimde yine Tanrı'dır. Fakat yaradıcı olarak değil, bir son ve tüm nesnelerin ereği olarak Tanrı. Tanrı'dan çıkan her şey, tekrar ona dönmeye çalışır. Böylece, bu tip şeylerin sonu onların başlangıcı gibidir. Bir ve çok arasındaki köprü Logos'tur.

Var olmayanlar alanına Johannes değişik nenler katar. Anlaşılır dünyaya ait olmayan fiziksel nesneler ve tanrısal örnekten ayrılmayı dile getiren günah gibi. Yaradan ve yaradılmamış olan da esaslı bir varlığa sahiptir. O bütün nesnelerin özüdür. Tanrı, nenlerin başlangıcı, ortası ve sonudur. Tanrı'nın özü insanlarca bilinmez. Dahası meleklerce bile. Tanrı bir anlamda kendisi için bile bilinmezdir. «Tanrı kendisinin ne olduğunu bilmez, çünkü o, bir ne değildir. Bir bakıma kendisi için kavranılmaz ve her zekâ için akıl almazdır.» (Tanrı konusunda her türlü tanımanın yetersizliği hakkında Bradley'e bakınız. Bradley bütün her doğruluğun bütünüyle doğru olmadığını, fakat elverişli olan en iyi doğruluğun zekâ açısından düzeltilebilir türden olmadığını ileri sürer.) Tanrı'nın varlığı, nenlerin varlığında, bilgeliği onların düzeninde, yaşantıya sahip olduğu da hareketlerinde ortaya çıkar. Tanrı'nın varoluşu baba, bilgeliği oğul ve yaşantısı ruhulkudüs'tür. Fakat Dionysios Tanrı hakkında hiç bir adın ileri sürülemeyeceğini ileri sürmekte haklıdır. Tanrı'nın, doğruluk, iyilik ve öz olduğunu, v.ö. olduğunu söyleyen bir tanrıbilim vardır. Fakat bu gibi belirlemeler sadece sembolik olarak doğrudur. Çünkü böyle bütün yüklemlerin bir karşıtı vardır. Fakat, Tanrı'nın karşıtı yoktur.

Hem yaradan, hem yaradılan nenlerin sınıfı tümel nedenleri, ön tipleri ve Platoncu ideaları kuşatır. Bu ilk nedenlerin toplamı Logos'tur. İdea'lar dünyası ebedîdir ve yine de yaradılmamıştır. Ruhulkudüs'ün nüfuzu altında bu ilk nedenler, maddî oluşu aldatıcı olan tek tek nenlerin dünyasını doğurur. Tanrı'nın, nenleri hiç yoktan yarattığı söylendiğinde bu «hiç bir nen» Tanrı'nın kendisi olarak anlaşılmalıdır. Bütün bilgiyi aştığı anlamında kendisi olarak.

Yaradılış ebedî bir oluşumdur: Bütün sonlu nenlerin tözü Tanrı'dır. Yaratık, Tanrı'dan ayrı bir varlık değildir. O, Tanrı'da sürdürür varlığını ve Tanrı onda dile getirilmez bir biçimde ortaya koyar kendini. «Kutsal üçleme (teslis) kendini bizde sever ve kendi içinde sever (Bu konuda Spinoza'ya bkz.) Onun kendisi görür ve hareket eder.»

Günahın kaynağı özgürlüktedir. İnsan, Tanrı'ya döneceği yerde kendine döndüğü için günah çıkar ortaya. Kötülüğün nedeni Tanrı'da değildir. Çünkü Tanrı'da kötülük düşüncesi yoktur. Kötülük bir olmayıştır ve hiç bir nedene sahip değildir. Eğer o bir nedene sahip olsaydı zorunlu olacaktı. Kötülük, iyilikten yoksun oluştur.

Logos, çoğu, gerisingeri Bir'e, Tanrı'ya getiren ilkedir. Dolayısıyle o, dünyanın kurtarıcısıdır. Tanrı'yla olan birleşmede insanın birleşmeyi gerçekleştiren parçası tanrısal olur.

Johannes tek tek nesnelere tözlük yüklemeyi hayırlayarak (reddederek) Aristotelesçilerle uyuşmazlığa düşer. Ona göre Platon, filozofların zirvesidir. Fakat Johannes'in doğayı böldüğü dört sınıftan ilk üçü, dolaysız olarak Aristoteles'in şu üç düşüncesinden türemiştir:

1 — Devinmemiş olan devinen

2 — Devinmiş ve devinen

3 — Devinmiş fakat devinmeyen.

Johannes sisteminde ne yaradan, ne de yaradılmış olan dördüncü varlık, nenin Tanrı'ya döneceği konusundaki yapma Dionysios öğretisinden türemiştir.

Johannes'in, yukarda yaptığımız özetten, Sünnilik dışına çıktığı ve yaratıkların özsel gerçekliğini hayırlayan (reddeden) tüm tanrıcılığının Hıristiyan öğretisine karşıt olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yaradılışı «hiçten» diye yorumlaması herhangi bir uzgörülü tanrıbilimcinin kabul edeceği türden değildir. Plotinos'a çok yakından benzeyen üçlemesi, Üç Kişi'nin eşitliğini sürdüremez. Hâlbuki Johannes kendisini bu noktada emniyete almak ister. Onun zihninin bağımsızlığı bu itizallerinde görülür ve IX. yüzyıl için şaşırtıcıdır. Onun yeni-Platoncu görüşü İrlanda'da yaygın olabilir. IV ve V. yüzyıllarda Grek babaları arasında olduğu gibi. Eğer beşinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla değin İrlanda Kilisesi hakkında, Hıristiyanlığı hakkında daha çok nen bilseydik Johannes'i daha az şaşırtıcı bulabilirdik. Öte yandan Johannes'teki itizalciliğin çoğunun, Sanctus

Paulus’la varsayılan ilişkisi dolayısıyle yanlış olarak sünni bir kişi olduğuna inanılan yapma-Dionysios etkisine bağlanabilir.

Johannes’in yaradılışı zamansız sayması da doğallıkla itizaldir ve onu, İncil’in yaradılış bölümündeki hikâyenin mecazî olduğunu söylemeye götürür. Cennet ve Âdem’le Havva’nın cennetten kovulması sözel olarak (lafzen) yorumlanmamalı. Bütün tüm-tanrıcılar gibi Johannes’in de günah konusunda güçlükleri vardır. O, insanın aslen günahsız olduğunu ve günahsız olduğu sırada cinsel bir ayrıma sahip bulunmadığını düşünüyordu. Bu düşünce doğallıkla İncil’deki «Tanrı onları erkek ve dişi olarak yarattı» anlatımıyle çelişkiye yol açmaktadır. Johannes’e göre, insanın erkek ve dişi diye ikiye ayrılması, sadece günahın sonucuydu. Kadınlar insanın ahlâk dışı şehvetli ve düşkün yanını temsil eder. Sonunda cinsiyet ayrımı yeniden ortadan kalkacaktır ve biz salt ruhani bir yapıya sahip olacağız (Sanctus Augustinus’a karşıdır böyle bir düşünce). Günah yanlış yere yönelmiş istemdir (iradedir), iyi olmayan bir neni yanlış olarak iyi saymaktır. Onun ceza görmesi doğaldır. O ceza, günahlı arzuların boşluğunu anlamaktan biçimlenir. Fakat ebedi değildir. Origenus gibi, Johannes de başkalarından daha geç de olsa, sonunda şeytanların bile kurtulacağına inanır.

Johannes’in yapma-Dionysios çevirisi ortaçağ düşüncesine büyük etki yapmıştı. Fakat onun en büyük yapıtı olan *Doğa’nın Bölünmesi Üzerine’nin* etkisi çok küçüktü. Bu yapıt birçok kez itizalci olarak kınandı. Sonunda Papa III. Honorius, 1225 yılında onun bütün nüshalarının yakılmasını buyurdu. Çok şükür papanın bu buyruğu tam anlamıyle yerine getirilmedi.

XI. YÜZYILDA KİLİSE REFORMU

Batı Roma imparatorluğunun çözülüşünden beri Avrupa ilk kez XI. yüzyılda sonradan bir gerileyişe dönmeyen ilerlemeye tanık oldu. Gerçi, Carolus hanedanının yaptığı rönesans sırasında bir tür ilerleme görülmüştü. Fakat o sağlam çıkmadı. XI. yüzyıldaki gelişme sürekli ve çok yanlıydı. O gelişme manastır reformuyla başladı, sonra papalık ve kilise yönetimine uzandı. Yüzyılın sonuna doğru ilk skolastik filozofları yetiştirdi. Sarakenos'lar, Normanlar yönünden Sicilya dışına çıkarılmışlardı. Macarlar Hıristiyan olunca yağmacılıktan vazgeçti. Normanların Fransa ve İngiltere'deki fetihleri bu ülkeleri Skandinavyalıların sürprizli saldırılarından kurtardı. Bizans nüfuzunun geçerli olduğu yerler dışında barbar yöntem olan mimarlık ani bir yücelik kazandı. Eğitim seviyesi din adamları arasında korkunç derecede, din-dışı aristokraside epey ilerledi.

Reform devinisi önceleri kendisini ortaya koyanların zihinlerinde sırf ahlâksal itkilerle ortaya çıkmıştı. Manastırlardaki keşişler, kiliselerdeki rahipler kötü yollara düşmüşlerdi. Çabalı kişiler, onları kendi koydukları ilkelere göre yaşatmaya çalıştı. Bu salt ahlâksal ilkenin ardında, başlangıçta bilinç dışı olan, fakat gittikçe açığa çıkan bir başkası vardı. O gerekçe (motif), din adamlığıyle din-dışı işleri ayırma işini bütünlemek ve bunu yaparken de din adamlığının gücünü arttırmaktı. Dolayısıyle, kilisedeki reformun başarıya ulaşmasıyle, imparator ve papa arasında şiddetli bir uyuşmazlığın başgöstermesi doğaldı.

Rahipler Mısır'da, Babil ve İran'da ayrı ve güçlü bir kast biçimlemişti. Fakat, Yunanistan ve Roma'da durum böyle değildi. İlk Hıristiyan kilisesinde din adamlarıyle din-dışı kişilerin ayrılığı yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Yeni And'ın «piskoposlar» bölümünü okuduğumuzda, bu sözcük şimdi kullandığımız anlamda çıkmıyor karşımıza. Din adamlarının geri kalan halktan ayrılmasının iki yönü vardır. Onlardan biri öğretiyle, öteki siyasetle ilişkili. Siyasal yön, öğreti yönünden ileri geliyor. Din adamlığı bazı mucizevi güçlere dayanır (özellikle, şarapla ekmek yemek ayininde) Vaftiz bunun dışındadır. Onu din-dışı kişiler de uygulayabilir. Din adamlarının yardımı olmadan evlenme, günah çıkarma, mağfiret için yağlanma gibi durumlar olanaksızdı. Daha önemlisi, ortaçağlarda ayin sırasında yenen şarapla ekmeğin vücutta kana döndüğü varsayımı çok önem kazanmıştı. Ayinin kerameti onu, bir rahibin uygulamasındaydı. Ayindeki

şarapla ekmeğin kanla vücut olduğu konusundaki öğreti 1079 yılına varıncaya değin bir iman sorunu olmamıştır. Hâlbuki uzun zaman inanılmıştı ona.

Mucizevi güçleri dolayısıyle rahipler bir kişinin ebediyen cennette mi yoksa cehennemde mi kalacağını belirleyebilirdi. Eğer kişi aforoz edilmiş olarak ölmüşse cehennemliktir. Yok bir rahip gerekli bütün törenleri uyguladıktan sonra ruhunu teslim etmişse ve sağlığında gereğince nedamet getirip günah çıkartmışsa cennetliktir. Bununla birlikte cennete gitmezden önce mevta bir süre belki de çok uzun bir zaman harcayacaktır, arafta ıstırap çekerek. Rahipler bu zamanı, ölünün ruhu için ayinler düzenleyerek kısaltabilir. Onlar uygun bir ücretle bu işi yapmağa hazırdır.

Bütün bunlara gerek rahipler, gerekse din-dışı kişiler yönünden gerçekten ve sağlam biçimde inanıldığı anlaşılmalıdır. O sadece resmen itiraf edilmiş olan bir inanç değildi. Din adamlarının mucizevi güçleri onlara koca koca ordulara sahip eden prenslere karşı pek çok utkular (zaferler) sağlamıştı. Bununla birlikte bu güç iki şekilde sınırlanmıştır. Onlar:

1 — Din-dışı kızgın kişilerden gelen ve nereye varacağı belli olmayan tutku patlamaları;

2 — Din adamları arasındaki bölünmelerdi.

Roma sakinleri, VII. Gregorius zamanına değin papanın kişiliğine büyük bir saygı göstermedi. Onlar, kargaşalı hizip çatışmaları gerektirdiğinde papaları kaçırabilir, tutuklayabilir, zehirleyebilir ve onlara karşı savaşabilirlerdi. Bu Romalıların inançlarıyle nasıl uyuşabilirdi? Bu sorunun karşılığı kuşkusuz kısmen, Romalıların kendi kendilerini denetim sistemine sahip olmayışında, kısmen bir insanın ölüm yatağında nedamet getirebileceği düşüncesinde bulunabilir. Roma'da, başka yerden daha az iş gören bir neden daha bulunmaktaydı. O da kralların, ülkelerindeki piskoposları kendi istemlerine bağlı kılması ve böylece rahipler kendilerini lanetten kurtaracak ölçüde etki edebilmiş olmalarıdır. Kilise disiplini ve birleşik kilise hükümeti böylece, din adamlarının gücünün esasını biçimlemekteydi. Bu vargılar din adamlarındaki ahlaksal reformun bir parçası olarak XI. yüzyılda sağlanmıştı.

Din adamlarının gücü tamamen tek tek din adamlarının katlandığı hatırı sayılır fedakârlıklarla sağlanmıştır. Kilise reformcularının mücadele etmek üzere enerjilerini yönelttiği iki kötülük, dinsel mevkilerin parayla

alınıp satılması ve evlilik dışı birlikte yaşama adetiydi. Bunlardan her ikisi hakkında bazı nenleri söylemek gerekecektir.

Kilise, sofu kişilerin iyilikseverliği dolayısıyle zengin olmuştu. Piskoposların çoğunun geniş malikâneleri vardı, mahalle rahipleri bile kural olarak o zamanlar için konforlu sayılan bir hayat sürüyordu. Piskoposların atanması uygulamada genellikle kralların, bazen de krallara bağlı olan feodal bir soylunun elindeydi. Kral için piskoposlukları satmak alışılmış bir deviniydi. Bu, gerçekte kralın gelirinin esaslı bir parçasını biçimlerdi. Piskopos da kendi payına, yetkisi sınırına giren mevkileri satardı. Bu konuda, gizli bir nen yoktu. Gerbertus (II. Sylvester) şu sözlerle piskoposları temsil etmekteydi: «Altınım var. Piskoposluğu elde ettim. Ayrıca, altınımı geri almaktan korkmuyorum. Gereğini düşünmek yeter. Bir rahip tayin ederim, altınımı alırım. Bir deakonos (rahipten daha alt aşamada bir kilise görevlisi) tayin ederim, yığınla gümüş alırım. İşte verdiğimi topladım gitti.» *(Cambridge Ortaçağ Tarihi,* V, Konu 10). Damianus'lu Petrus 1059 yılında Milano'da başpiskopostan aşağıya doğru her din adamını mevki alım satımından suçlu bulur. Durum hiç bir şekilde istisnai değildi.

Mevki alım satımı, doğallıkla günahtı. Fakat ona, sadece günah olması nedeniyle karşı durulmuyordu. Bu iş, kilise tayinlerinin meziyete göre değil servete göre dağılmasına, piskoposların tayinine din dışı makamların karışmasına yol açıyordu. Böylece piskoposlar din dışı yöneticilerin uyruğu oluyor ve piskoposluk feodal sistemin parçası durumuna geliyordu. Ayrıca bir kişi mevki satın aldığında doğal olarak verdiğini geri almaya girişiyor, sonuçta, manevi işlerle olmaktan çok dünya işleriyle uğraşıyordu. Bu nedenlerle mevki alım satımına karşı girişilen kampanya, din adamlarının erk mücadelesinin gerekli bir parçasını biçimlemekteydi.

Din adamlarının bekâr kalması konusuna da, benzer düşünceler uygulanabilir. XI. yüzyıl reformcuları çok kez bir evlilikten sözetmenin doğru olduğu yerde «kural dışı evlilik»leri «odalık»ları ileri sürmüşlerdir. Keşişler, doğallıkla, kendilerini arılığa (afifliğe) adadıklarından evlenemezdi. Doğu kilisesinde, mahalle rahiplerinin evlenme konusunda açık bir yasak yoktu. Bugün de yoktur. Batıda XI. yüzyılda mahalle rahiplerinin çoğu evliydi. Piskoposlar, kendi adlarına Sanctus Paulus'un şu anlatımına dikkat çektiler: «Bir piskopos bir kadının kocası olma ayıbından

sıyrılmış olmalı.» (I. Timothaeos III, 2). Mevkilerin parayla alınıp satılması durumunda olduğu gibi ahlâksal sonuç yoktu burada. Fakat din adamlarının bekârlığı üzerinde direniş, mevki alım satımına karşı girişilen kampanyadakine çok benzer gerekçeler kapsamaktaydı. (Bakınız, Henry C. Lea, *Rahiplerin Bekârlığının Tarihi).*

Rahipler evlendiğinde mallarını doğallıkla, çocuklarına bırakmayı denediler. Oğulları rahip olanlar, bunu yasaya uygun biçimde yapıyordu. Dolayısıyle reformcuların güç elde eder etmez giriştikleri ilk işlerden biri, rahiplerin oğullarının da rahip olmasını yasaklamak olmuştu. (1046'da bir din adamının oğlunun piskopos olamayacağı; daha sonra da din adamı olamayacağı ilân edildi.) Fakat zaman geçtikçe, rahiplerin oğulları olduğu takdirde ne yapıp edip kilise mallarından bir kısmını oğullarının üstüne geçirme tehlikesi belirecekti. Bu ekonomik düşünceye ek olarak, bir rahip, komşuları gibi aile başkanı olması durumunda, komşularına, farklı bir kişi gibi görünmeyecekti. Hiç değilse V. yüzyıldan bu yana bekârlık yoğun ölçüde hayranlıkla karşılanıyordu. Eğer din adamları saygı uyandırmak istiyorlarsa (güçleri bu saygıya dayanıyordu) onların, evlilikten kaçınarak başkalarından ayrılması gerekliydi. Reformcuların kendileri kuşkusuz, evliliğin gerçekten günah değilse bile bekârlıktan daha aşağı bir durum ve sadece insan vücudunun zayıflığı sonucu olduğuna inanıyordu. Şöyle diyor Paulus: «Eğer onlar sabredemezlerse bırak evlensinler.» I. *Korinthos'lular,* VII, 9). Fakat gerçekten kutsal olan bir kişi «Sabredebilmeli.» Böylece din adamlarının bekârlığı, kilisenin manevi otoritesi için vazgeçilmez bir öğe olmuştu.

XI. YÜZYILDA REFORM DEVİNİSİ

Bu genel girişten sonra XI. yüzyıl kilisesindeki reform devinisinin gerçek tarihine girebiliriz.

Başlangıç, Aquitaine Dükü sofu William'ın 910 yılında Cluny manastırını kurmasına değin geri gider. Bu manastır, başlangıçta papa dışında bütün dış otoriteden bağımsızdı. Ayrıca, manastırın keşişine o manastırdan doğan öbür manastırlar üzerinde otorite kurma hakkı da verilmişti. O sıralarda manastırlıların çoğu zengin ve başıboştu. Cluny, aşırı çilecilikten kaçınmışsa da edep ve terbiyeyi koruma konusunda dikkatli davranıyordu. İkinci keşiş Odo İtalya'ya gitmiş ve değişik Roma

manastırlarının denetlemesini ele almış ve daima başarı göstermişti. «Kendilerinden önceki keşişi öldürerek iş başına geçen iki rakip keşişin yarattığı ayrılıkla bölünen Farfa manastırı, Odo'nun tayin ettiği Cluny keşişlerine karşı direndi. Alberich'in silâh gücüyle iş başına getirdiği keşişi zehirleyerek bertaraf etti.» *(Cambridge Ortaçağ Tarihi*, V, 662). (Alberich Odo'yu davet eden Romalı yöneticiydi.) XII. yüzyılda Cluny'nin reformcu hızı yavaşladı. Sanctus Bernardus manastırın ince mimari yapısına karşı çıktı. Zamanın en ciddi kişileri gibi Bernard da görkemli kilise yapılarını günahkâr bir bilincin işareti sayıyordu.

XI. yüzyılda reformcular başka tarikatler de kurdu. Çileci bir Tarik-i dünya olan Romuald'ın Kamaldoli tarikati bunlardan biriydi. Demian'lı Petrus onun ardılıydı. Kendisinden az sonra sözedeceğiz. Aşırı olmaktan bir türlü vazgeçmeyen Cartusianusçuluk 1084'te Köln'lü Bruno'nun yapıtıydı. 1098'de Citeaux'çular tarikati kuruldu ve 1l13'te Sanctus Bernardus ona katıldı. Benedictus erkânına sıkı sıkıya sarılmış olan Citeaux'çuluk, renkli camları yasaklamıştı. Gündelik işlerde karşı, yani din-dışı kişileri kullanmaktaydı. Bu adamlar ikrarda bulunur, tarikate bağlanırlardı. Fakat onların okuma yazma öğrenmesi yasaklanmış, sadece tarım, bina yapımı v.ö. görevlerde kullanılması öngörülmüştü. Yorkshire'deki Fountains manastırı Cisterciumcudur. Şeytanın bütün güzelliklerini düşünenler için dikkate değer bir binadır orası.

Farfa örneğinden anlaşılacağı gibi (tek örnek değildir o) manastır reformcuları büyük yiğitlik ve enerji gereksiniyordu. Onlar, başarıya ulaştıkları yerlerde din-dışı otoritelerce desteklenmişti. Reformu önce papalıkta, sonra bütün kilisede olanaklı kılan bu adamlar ve onların ardıllarıydı.

Papalığın reformu bununla birlikte her nenden önce imparatorların ürünüydü. Babadan oğula geçen papalığın son temsilcisi olan IX. Benedictus 1032'de papalık tahtına çıkmıştı. (O sıra 12 yaşına bastığı söylenir.) Tusculumlu Alberich'in oğluydu Benedictus. Tusculumlu Alberich'e biz, başkeşiş Odo'yla ilgili olarak rastlamıştık. Odo yaşı ilerledikçe sefahata daha çok düştü ve Romalıları bile hayretler içinde bıraktı. En sonunda o kötülüğü, evlenmek için papalıktan ayrılmağa değin götürmüştü. Benedictus, papalık makamını vaftiz babasına sattı.

VI. GREGORİUS

Vaftiz babası, VI. Gregorius adıyla papalık tahtına oturdu. Bu kişi papalığı parayla satırı almasına karşın reformcuydu. Hildebrand'ın arkadaşıydı. (Hildebrand, VII. Gregorius'tur.) VI. Gregorius'un papalığı elde ediş tarzı kapalı geçilmeyecek ölçüde skandal doluydu. Genç imparator III. Henry (1039-1056) sofu bir reformcuydu. Gelirinin büyük bir bölümü pahasına parayla mevki alım satımını bıraktı. Piskopos atama hakkını elinde tuttu. 1046'da 22 yaşındayken İtalya'ya geldi. VI. Gregorius'u, parayla mevki sattığı için papalıktan uzaklaştırdı.

III. Henry, saltanatı sırasında papa atama ve azlini hak olarak görmüştür. Bununla birlikte o, bu hakkı reform çıkarları yolunda ustalıkla kullandı. VI. Gregorius'tan kurtulduktan sonra papalığa Bamberg'li Suidger adlı bir Alman piskoposunu atadı. Romalılar, sahibi olduklarını iddia ettikleri ve hemen daima kötüye kullandıkları papa seçme hakkını bıraktılar. Bamberg'li Suidger atandıktan bir yıl sonra öldü, yine imparatorun atadığı yeni papa da aşağı yukarı hemen (söylentiye göre zehirlenerek) ortadan kalktı.

III. Henry bunun üzerine Toul'lu Bruno adlı bir akrabasını papa yaptı. Bruno, IX. Leon adıyla papalık görevini uygulamaya girişti. 1049-1054 yılları arasında görev yapan Leon ciddi bir reformcuydu, çok yolculuk yaptı, konsüller topladı. Güney İtalya'da Normanlarla savaşmak istedi. Fakat bu işte başarı kazanamadı. Hildebrand onun da arkadaşıydı. Dahası Hildebrand Leon'un öğrencisi de denebilirdi.

Leon ölünce, imparator bir papa daha getirdi iş başına. Eichstadt'lı Gerhard adlı bu kişi 1055'te II. Victor oldu. Fakat, bir sonraki yıl imparator öldü. Bir yıl sonra da papa. Bu noktadan sonra imparator-papa ilişkileri daha az dostça olmuştur. Papa, III. Henry'nin yardımıyle manevî otorite kazanmış olduğundan, önce imparatorlardan bağımsızlığını, sonra da onlardan üstün olduğunu ilân etti. Böylelikle 200 yıl süren büyük bir uyuşmazlık başladı ve imparatorun yenilgisiyle sona erdi. Dolayısıyle, III. Henry'nin papalığa reform getirme politikası zamanla kısa görülü çıktı.

Daha sonraki imparator IV. Henry, 50 yıl saltanat sürmüştür (1056-1106). Başlangıçta yaşı küçük olduğu için yönetim Henry'nin annesi imparatoriçe Agnes'in elindeydi. IX. Stephanos bir yıl papalık yapmıştı. O ölünce kardinaller bir papa seçtiler. Romalılarsa, daha önce III. Henry'nin

baskısıyle vazgeçmiş oldukları hakkı yeniden öne sürerek başka bir papa üzerinde durdular. İmparatoriçe Agnes, kardinallerin seçtiği ve II. Nicolaus adını alan adaydan yana çıktı.

II. Nicolaus'un papalığı üç yıl sürmesine karşın önemliydi. O, Normanlarla barış yapmış, böylece papalığı, imparatora daha az bağlı duruma getirmişti. Onun zamanında papaların seçilme tarzı için bir buyrultu çıkarıldı. Buyrultuya göre seçim önce kardinaller, sonra da Roma halkı tarafından gerçekleştirilecekti. Roma halkının bu işe katılmasının salt biçimsel (formel) olduğu anlaşılıyor. Gerçekte papayı, kardinal piskoposlar seçecek ve seçim olanağı varsa Roma'da yapılacaktı. Fakat, Roma'daki koşullar seçimi güç ve istenmeyen bir duruma getirirse o başka yerde de yapılabilirdi. Seçimde imparatora hiç bir hak tanınmayacaktı. Bir çatışmadan sonra kabul edilen bu buyrultu, papalığın din-dışı denetimden kurtulması yolunda esaslı bir adımdı.

II. Nicolaus, gelecekte mevki satımı dolayısıyle suçlanmış kişilerin yapacakları dinsel atamaların geçerli olmayacağını ilân eden bir buyrultu yayınladı. Bu buyrultu geçmişe uzanmıyordu (makable şamil değildi). Çünkü böyle bir nene girişmek, sırada görev yapan rahiplerin büyük bir çoğunluğunu yeteneksiz kılmak demekti.

II. Nicolaus, kilise başında bulunduğu sırada Milano'da ilginç bir çekişme başgösterdi. Milano başpiskoposu, Ambrosius geleneğini izleyerek papadan bir bakıma bağımsız olduğunu ileri sürdü. Piskopos ve çevresindeki din adamları aristokrasiyle birlikti ve reforma şiddetle karşı koyuyordu. Tüccar ve aşağı sınıflar, din adamlarının sofu olmasını istemekteydi. Din adamlarının bekârlığını desteklemek amacıyle isyanlar başgösterdi. Milano başpiskoposuna ve onu izleyenlere karşı «Pataria» adı verilen bir reform devinisi başladı. Papa 1059'da reform devinisini desteklemek amacıyle Milano'ya Sanctus (Saint) Petrus Damianus'u elçi olarak gönderdi.

Damianus, *Tanrısal Mutlak Kudret Üzerine* adlı ve tanrının çelişme yasasına karşı işler görebildiğini ve geçmişi olmamış yapabileceğini savunan bir deneme yazmıştır. (Sanctus Thomas'ın hayırladığı (reddettiği) bu görüş, o zamandan beri sünnîlik dışıdır.) Damianus ayrıca diyalektiğe karşı gelmiş ve felsefeden «teolojinin hizmetçisi» diye söz etmiştir. Gördüğümüz gibi o, tarik-i dünya Romuald'ın ardılıydı ve yönetim işlerini büyük bir isteksizlikle yapıyordu. Bununla birlikte, onun kutsallığı papalık

için büyük değer taşımaktaydı. Petrus Damianus'u bu nedenle, reform kampanyasına yardımcı olması için ikna etmeye çok çalıştılar. Ve Petrus, papanın tasarılarını kabul etti. 1059 yılında o Milano'da toplanmış olan din adamlarına, mevki alım satımına karşı bir konuşma yaptı. Din adamları öyle kızdılar ki, Petrus'un yaşantısı tehlikeye girdi. Fakat, sonunda belâgatiyle onları kendi yanına çekmesi mümkün oldu. Ve onlar hep birlikte ağlayarak suçlu olduklarını itiraf ettiler. Ayrıca, itaat edeceklerine söz verdiler. Bir sonraki papa döneminde imparatorla Milano'daki kilise nüfuz alanı konusunda anlaşmazlığa düşüldü. Patarine'lerin yardımıyle, utkuyu (zaferi) papa kazandı.

II. Nicholas 1061 yılında öldüğü sırada IV. Henry artık büyümüştü. Papalık tahtına geçecek kişi hakkında onunla kardinaller arasında bir anlaşmazlık çıktı. İmparator seçim buyrultusunu kabul etmemiş ve papaların atama hakkını elinden bırakmağa hazırlanmamıştı. Uyuşmazlık üç yıl sürdü. Sonunda kardinallerin seçtiği üstün geldi ve imparatorla papalık divanı arasında herhangi bir güç gösterisi olmadı. Terazinin kefesinde ağırlık yapan, kardinallerin papa'sının açık artamıydı (meziyetiydi). O, erdemle deneyi birleştirmiş ve sonradan Canterbury başpiskoposu olan Lanfranc'ın da öğrencisiydi. II. Alexandros adındaki papanın ölümü (1073) ardından Hildebrand (VII. Gregorius) papa seçildi.

VII. GREGORİUS

VII. Gregorius (1073-1085), papaların en ileri gelenlerinden biridir. O uzun süre kilise toplumunda ön sırayı işgal etmiş ve papalık politikasına büyük etki yapmıştı. Onun yardımıyle papa II. Alexandros, fatih William'ın İngiltere'deki girişimini kutsadı (takdis etti). Hildebrand, İtalya'da da kuzeyde de Normanlardan yana çıkmıştı. Papalığı mevki alım satımıyle mücadele için satın alan VI. Gregorius, Hildebrand'ı korumaktaydı. Bu papanın azlinden sonra Hildebrand, iki yılını sürgünde geçirdi. Hayatının geri kalan kısmı, çoğunlukla Roma'da harcanan Hildebrand bilgin bir kişi değildi, fakat büyük ölçüde büyük VI. Gregorius'tan, Sanctus Augustinus'tan esinlenmişti. Sanctus Augustinus'un öğretilerini de bir kahraman gibi gördüğü büyük Gregorius kanalıyle öğrenmişti. Papa olduktan sonra kendisinin Sanctus Petrus'un sözcüsü olduğuna inandı. Bu ona bir kendine güven duygusu kazandırdı. Hildebrand'ın girişmiş olduğu

dünyasal işlerin dikkate alınmasıyle yapılan bir hesap karşısında, bu duygu yersizdi. Hildebrand, imparatorun otoritesinin tanrısal bir kaynaktan geldiğini kabul etmişti. Başlangıçta o, papayla imparatoru iki göze benzetmişti. Sonra, imparatorla kavga edince güneşle aya benzetti. (Doğallıkla, güneş papaydı.) Papa manevî bakımdan yüksek değerlere sahip olmalıydı. Böylece imparator ahlâk dışına çıkınca papa onu tahtından indirebilmeliydi. Papaya karşı koymaktan daha ahlâk dışı bir şey olamazdı. Hildebrand bütün bunlara gerçekten ve iyice inanmıştı.

VII. Gregorius din adamlarının bekârlığını kökleştirebilmek için, eski papalardan daha çok çalıştı. Almanya'daki din adamları itiraz ettiler, bu ve başka nedenlerle imparatordan yana çıktılar. Bununla birlikte din-dışı kişiler, her yerde rahiplerin bekâr kalması tezini savunuyordu. Gregorius evli rahipler ve onların eşlerine karşı din-dışı kişilerin başkaldırmasını körükledi. Rahipler de, eşleri de çok kez vahşîce muamele karşısında kaldı. VII. Gregorius, din-dışı kişileri evlenmekte veya evli kalmakta direnen bir rahibin yönettiği ayine katılmamaya çağırdı. Evli din adamlarının yönettiği sacrament ayinlerinin geçersiz olduğunu, bu tür din adamlarının kiliseye girmemesi gerektiğini bildirdi. Bütün bunlar, din adamlarının karşı koymasını ve din-dışı kişilerin desteğine yol açtı. Papaların hayatlarının tehlikeye girdiği Roma'da bile Hildebrand, halkın tuttuğu bir kişi durumuna geldi.

Gregorius'un zamanında rütbe tevcihi konusunda büyük bir anlaşmazlık doğdu. Bir piskopos takdis edildiğinde ona görev sembolü olarak, yerine göre imparator veya kral tarafından bir asa ve bir yüzük verilirdi. Dolayısıyle, imparator veya kral, piskoposların feodal efendisi olurdu. Gregorius yüzükle asa'nın papa tarafından verilmesi gerektiğini ileri sürdü. Anlaşmazlık kiliseyi feodal sıradüzeninden (hiyerarşi) ayırma uğraşısının bir bölümüydü. Bu uğraşı uzun süre sürdü. Sonunda papalar bütünüyle galip geldi.

CANOSSA'YA GÖTÜREN KAVGA

Canossa'ya götüren kavga Milano başpiskoposluğu konusunda anlaşmazlıkla başgösterdi. İmparator 1075'te, piskopos yardımcılarının rızasıyle bir başpiskopos atadı. Papa bunu kendi hakkının ihlâli saydı, imparatoru afaroz ve hal' ile tehdit etti. İmparatorsa, buna Worms'ta bir

konsül toplayarak karşılık verdi. Konsülde piskoposlar papaya olan bağlılıklarından vazgeçtiler ve yazdıkları bir mektupla, onu zina, yalancılık ve hepsinden kötüsü, piskoposlara kötü davranmakla suçladılar. İmparator aynı zamanda ona, kendisinin (imparatorun) bütün dünyasal yargıların üstünde olduğunu bildiren bir yazı yazdı. İmparator ve ondan yana çıkan piskoposlar Gregorius'un azledilmiş olduğunu ilân ettiler. Gregorius da karşılık olarak imparatoru ve piskoposları afaroz ederek onların azl ve hal' edilmiş olduğunu açıkladı. Perde böylece kapandı.

İlk perdede zafer papanındı. Önceden IV. Henry'ye başkaldırmış, sonradan onunla barışmış olan Saxonlar ona karşı yeniden isyan etti. Alman piskoposları, Gregorius'la barıştı. Dünya, imparatorun papaya karşı girişmiş olduğu muameleyle çalkalandı. Bir sonraki yıl (1077) Henry affedilmesini istemeye karar verdi. Kış ortasında karısı ve kundaktaki çocuğu ve maiyetinden birkaç kişiyle Mont Cenis geçidini aşarak, papanın bulunduğu Canossa şatosu önünde bir dilenci gibi durdu. Papa, imparatoru yalınayak ve üzerindeki ince günah çıkarma elbisesiyle şatosunun önünde üç gün bekletti, nihayet kabul etti. Henry, nadim olup bir daha böyle işler yapmayacağına, gelecekte papanın buyruklarını dinleyeceğine yemin ettikten sonra bağışlandı, yeniden kilise cemaatine katıldı. Artık Henry'nin Alman muhalifleri konusunda, papa ne derse o olacaktı.

Bununla bitlikte, papanın zaferi aldatıcıydı. O kendi teolojisinin hazırladığı koşulların kurbanı oldu. (Onlardan birinden, gördüğümüz gibi, nadim olanların bağışlanması sırasında yararlanmıştı). Garip olan şudur: Papa, Henry'ye kanmış ve onun nedametinin içten olduğunu varsaymıştı. Fakat, kısa zamanda hatasını anladı. Artık Henry'nin Alman düşmanlarından destek göremezdi. Onlar, papanın kendilerini tuzağa düşürdüğünü varsaymışlardı. O andan başlayarak her nen papanın aleyhine döndü.

Henry'nin Alman düşmanları ona rakip, Rudolf adında bir imparator seçtiler. Başlangıçta, Henry'yle Rudolf arasında bir tercih yapmanın kendine ait olduğunu söyleyen papa, bir karar vermeyi reddetti. Nihayet 1080 yılında Henry'nin nedametinin yapmacık olduğunu anlayarak Rudolf lehine karar verdi. Bununla birlikte Henry, Almanya'daki muhaliflerin çoğundan yararlanıp ve kilise çevrelerinde kendisini destekleyenlerle bir karşı papa seçti ve seçtiği papayla da 1084 yılında Roma'ya girdi. Karşı papa, ona gereğince taç giydirdi. Fakat her ikisi de Gregorius'u kurtarmak

için harekete geçen Normanlar önünde geri çekilmek zorunda kaldı. Normanlar, Roma'yı vahşice yağma etti. Gregorius'u da alarak gittiler. Gregorius, bir yıl sonra ölene değin onların tutsağı olmuştur.

Böylece Gregorius'un siyaseti felâketle sonuçlandı. Fakat o siyaset daha ılımlı olarak Gregorius'un ardıllarınca izlendi. O an için papalığın lehine olacak bir uzlaşma icat edildi. Fakat, çatışma, gerçekte uyuşmaya varmayacak cinstendi. Sonraki konuda, onun ileri evrelerini (safhalarını) anlatacağız.

XI. yüzyılın düşünce gelişmesi hakkında bazı nenler söylemek doğru olur. X. yüzyıl, filozoflardan yoksundu. Gerbrecht (Papa Il. Sylvester (999-1003)) bunun dışındadır. O da bir filozof olmaktan çok bir matematikçidir. XI. yüzyıl ilerledikçe, gerçek felsefî üstünlüğe sahip kişiler ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan en önemlisi Anselmus ve Roscelinus'tu. Sözü edilmeye değer başka kişiler de vardır. Bunların hemen hepsi, reform devinisiyle ilişkisi olan keşişlerdi.

TOURS'LU BERENGAR

Onların en eskisi olan Petrus Damianus'tan zaten sözetmiştik, Tours'lu Berengar (ölümü 1088) bir tür usçu (rasyonal) olduğundan ilgi çekicidir. O, usun otoriteye üstün olduğunu ileri sürüyor ve görüşünü desteklemek amacıyle Johannes Scotus'a başvuruyordu. Dolayısıyle ölümünden sonra lânetlendi. Berengar yenen ekmeğin kan ve vücuda dönüştüğünü kabul etmedi. İki kez bu düşüncesinden dönmeye zorlandı. Onun itizalleriyle *Tanrı'nın Vücudu ve Kanı Üzerine (De corpore et sanguine Domini)* adlı yapıtıyle mücadeleye girişti. Lanfranc Pavia'da doğmuş, Bologna'da hukuk öğrenimini yapmış ve birinci sınıf bir aytışımcı (diyalektikçi) olmuştu. Fakat, tanrı-bilim (teoloji) uğruna aytışımı bıraktı ve Bec manastırına girdi, orada bir okul yönetti. Fatih William, Lanfranc'ı 1070 yılında Canterbury başpiskoposu yapmıştır.

AZİZ (SANCTUS) ANSELMUS

Sanctus Anselmus, Lanfranc gibi, bir İtalyan Bec manastırında keşiş ve Canterbury'de başpiskopostu (1093-1109). Başpiskopos olarak VII, Gregorius'un ilkelerini izlemiş ve kralla bozuşmuştu. Tanrı konusundaki ontolojik kanıtı bulmasıyle tanınır. Bu kanıtı şöylece ileri sürmüştü:

Tanrı'yı mümkün olan en büyük düşünce nesnesi olarak tanımlamaktayız. İmdi, eğer bir düşünce nesnesi var değilse, ona tıpa tıp benzer ve var olan bir başkası, ondan büyük demektir. Böylece, bütün düşünce nesnelerinin en büyüğü var olmalı. Çünkü, başka türlü, ondan daha büyük bir başkası var olacaktır. Dolayısıyle Tanrı vardır.

Bu kanıt tanrı-bilimciler yönünden hiç kabul edilmedi. Zamanında çok eleştirildi. XIII. yüzyılın ikinci yarısına değin unutuldu. Aquiono'lu Thomas onu reddetti ve teologlar arasındaki otoritesi bu nedenle geçerli oldu. Kanıtın filozoflar arasındaki yazıtı daha iyiydi. Descartes onu, biraz düzeltilmiş biçimiyle diriltti. Leibniz, Tanrı'nın olanaklı olduğunu belgileyen bir ekle geçerli bir kılığa sokulabilir sandı. Kant, kökünden yıktığını düşündü. Yine de, onun, Hegel ve Hegel'i izleyenlerin sisteminde ve Bradley'in «olabilen ve olması gereken vardır» ilkesinde ortaya çıktığını görmekteyiz.

Böyle seçkin bir tarihe sahip olan bir kanıtın, geçerli olsun olmasın, saygıyla ele alınması gerektiği açıktır:

Gerçek soru şudur: Düşünebildiğimiz ve sadece kendini düşünebildiğimizden, düşüncelerimiz dışında var olduğu gösterilen bir nesne var mıdır? Her filozof buna «evet» karşılığı verecektir. Çünkü bir filozofun işi nenleri, (şeyleri) dünya hakkındaki gözlemlerden çok, düşünceyle ortaya çıkarmaktır. Eğer «evet» doğru cevapsa, salt düşünceden nenlere doğru bir köprü kurulmuş demektir. Eğer doğru cevap değilse, böyle bir köprü de yoktur. Bu genelleştirilmiş biçimiyle Platon, ideaların nesnelliğini ispat için bir tür ontolojik kanıt kullanır. Fakat, Anselmus'tan önce kimse onu, çıplak mantıksal saflığı içinde ileri sürmüş değildir. O, saflık kazanırken akla uygunluğunu kaybetmiştir. Fakat bu da Anselmus hesabına yazılacak bir husustur.

Anselmus'un geri kalan düşünceleri genellikle, pek çok Platoncu düşünceyi aldığı Sanctus Augustinus'tan gelir. O, Platoncu idea'lara inanmıştır. Platon'dan Tanrı'nın varlığı hakkında başka bir kanıt çıkarır. Yeni-Platoncu kanıtlarla Anselmus, sadece Tanrı'nın değil, üçlemenin (teslisin) de varlığını belgilediğini itiraf eder. (Plotinos'un bir Hıristiyanca sünnî olarak kabul edilebilecek türden değilse de üçleme düşüncesine sahip olduğu hatırlanmalı).

Anselmus usu, imana bağlı sayar. Augustinus'u izleyerek, «anlamak için inanıyorum» der. İman olmaksızın Tanrı'yı anlamanın olanaklı

olmadığını söyler. Ona göre Tanrı doğru değil, adalettir. Johannes Scotus'un da benzer nenler söylediği anımsanacaktır. Onların ortak kaynağı Platon'dur.

Sanctus Anselmus Hıristiyan felsefesinde kendinden önce geçenler gibi Aristoles geleneğinden çok, Platon'a bağlıdır. Bu nedenle o, Aquino'lu Thomas'ta en yüksek noktasına varan 'skolastik' adlı felsefenin ayırıcı özelliklerine sahip değildir.

Bu tür bir felsefenin, Anselmus'un 17 yaş küçüğü, Roscelinus'la başladığı hesap edilebilir. Roscelinus, yeni bir dönemi işaret eder.

Ortaçağ felsefesinin XIII. yüzyıla değin daha çok Platoncu olduğu söylendiğinde, Platon'un *Timaeos*'unun bir parçası dışında, ikinci, üçüncü elden tanındığını gözönünde bulundurmak gerektir. Sözgelimi Johannes Scotus, savunduğu düşünceleri Platon olmasa savunamazdı. Onda Platonik olan, daha çok, yapma-Dionysios'tan gelmedir. Bu yazarın yaşadığı tarih belirsizdir. Fakat onun Yeni-Platoncu Proklos'un ardılı olduğu muhtemel görünüyor. Johannes Scotus'un da Proklos'un adını bile duymadığı ve Plotinos'tan tek satır okumamış olması muhtemeldir. Yapma Dionysios'tan ayrı olarak, Platonculuğun ortaçağlardaki öbür kaynağı Boethius'tu. Bu Platonculuk çok bakımdan, modern bir inceleyicinin Platon'un kendi yazılarından çıkaracağı Platonculuktan farklıydı.

Ortaçağlardaki Platonculuk dinle açık bir ilişkisi olmayan her şeyi atmıştı (Platon'dan) ve Platon'un dinsel felsefesini de öbür düşünceleri pahasına genişletip ön plana almıştı. Platon'daki bu görüş değişmesi zaten Platinos yüzünden gerçekleştirildi. O çağlarda Aristoteles hakkındaki bilgi de çok azdı ve karşı yöndeydi. Onun hakkındaki XII. yüzyıla kadar bilinenler Boethius'un *Kategoriai* ve *de Emendatione'nin (Peri Hermeneias, Önerme Üzerine)* (ikisi de Aristoteles'in yapıtı) Boethius yönünden yapılmış çevirisinden ibaretti. Böylece, Aristoteles, sadece bir aytışımcı (diyalektikçi), Platon, sadece bir din filozofu ve idealar kuramının bulucusu olarak görüldü. Ortaçağların daha sonraki yıllarındaysa bu kısmi görüşler yavaş yavaş düzeltildi (Özellikle Aristoteles konusunda). Fakat Platon konusundaki oluşum rönesansa değin tamamlanamadı.

İSLAM KÜLTÜRÜ VE FELSEFESİ

Doğu imparatorluğuna Afrika ve İspanya üzerinden girişilen saldırılarla, kuzey barbarlarının batı Roma'ya giriştiği saldırılar iki açıdan farklıdır:

1 — Doğu Roma imparatorluğu 1453 yılına kadar yaşamıştır. Bu, batı Roma'dan 1000 yıl daha uzun bir süre demektir.

2 — Doğu Roma'ya karşı girişilen belli başlı saldırılar, fetihten sonra Hıristiyan olmayan ve kendilerine ait önemli bir uygarlık geliştiren İslâmlardan gelmişti.

İslâmsal dönemin başladığı hicret M. S. 622 yılında olmuştu. Hicretten 10 yıl sonra Muhammet öldü. Bu ölümden hemen sonra Arap fetihleri başladı ve şaşılacak bir çabuklukla gelişti. Doğuda Suriye, 634'de istilâ edilmiş ve iki yıl sonra bütünüyle başeğmişti. İran 637 yılında istilâ edildi. Buranın fethi, 650 yılında tamamlandı. Hindistan 664 yılında ele geçirildi. İstanbul 669'da kuşatıldı (daha sonraki kuşatma tarihi 716-717'dir.) Batıya yönelen hareket bu denli çabuk gelişmedi. Mısır 642 yılında fethedilmişti. Kartaca'ya da uzanılması için 35 yıl daha geçmesi gerekti. Kuzeybatıdaki küçük bir köşe dışında İspanya 711-712 yıllarında İslâmlar önünde diz çöktü. Batıya doğru genişleme peygamberin ölümünden tam bir yıl sonra (Sicilya ve güney İtalya dışında) İslâmların 732'de Tours savaşında yenilgiye uğramasıyle durakladı. (Sonunda İstanbul'u fetheden Osmanlı Türkleri şimdi bizim ele alacağımız dönemden daha sonraki bir dönemde yaşamıştır.)

Değişik koşullar İslâmların gelişmesini kolaylaştırmıştı. İran ve Doğu Roma imparatorluğu giriştikleri uzun savaşlarla yıpranmıştı. Büyük ölçüde Nestoriusçu olan Suriyeliler Katolikler elinde eziyet görmüşlerdi. Hâlbuki İslamlar haraç karşılığı bütün Hıristiyan tarikatlerine göz yumuyordu.

Aynı biçimde Mısırlı Monophysisçiler (nüfusun çoğunluğu bunlardaydı,) istilacıları hoş karşıladı. Afrika'da Araplar Roma'lıların hiç bir zaman tam anlamıyle başeğdiremediği Berberlerle birleşti. Araplar ve Berberler hep birlikte İspanya'yı ele geçirdi. Orada Vizigothların aşırı derecede eziyet ettiği Yahudilerden yardım gördüler.

Peygamberin dini, özentili üçleme (teslis) kuramı ve İsa'nın yeniden cisimleşmesi konusundaki teolojiyle karmaşık bir hale gelmemiş basit bir tek-tanrıcılıktı. Peygamberin, Tanrısallık yolunda hiç bir savı (iddiası)

yoktu. Onun ardılları da böyle bir sav ileri sürmüş değillerdi. Peygamber, oyma tanıtları hakkındaki Yahudi yasağını yeniledi ve şarap kullanmayı yasakladı. Mü'minin görevi, İslamlık adına mümkün olduğu kadar çok fetihler yapmaktı. Fakat, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştilere eziyet edilmeyecekti. Onlar, Kur'anın deyimiyle ehl-i kitap'tı. Yani kutsal bir kitabın öğretilerini izlemekteydi.

ARAP DEVLETİNİN YAPISI

Arabistan büyük ölçüde çöldü ve nüfusunu gittikçe daha az besleyecek bir duruma geliyordu. Arapların ilk fetihleri sadece yağma saldırısı olarak başladı. Tecrübe, düşmanın güçsüzlüğünü gösterdikten sonra sürekli işgal biçimine dönüştü. Yirmi yıl zarfında çöl kenarında bulabildikleri güçsüz gıdaların ortaya çıkardığı tüm güçlüklere alışmış olan insanlar birden, kendilerini, dünyanın en zengin bölgelerinin efendisi olarak, her lüksten yararlanmaya ve eski bir uygarlığın tüm inceliklerini elde etmeye hazır olarak buldular. Onlar bu biçim değiştirmenin aldatmacalarına kuzey barbarlarının çoğundan iyi dayandı.

Şiddetli bir savaşa girişmeden kurmuşlardı imparatorluklarını. Girdikleri ülkelerde yıkım çok azdı. Sivil yönetim aşağı yukarı değişmeden kaldı. İran ve Bizans imparatorluğunda sivil yönetim yüksek ölçüde örgütlenmişti. Arap oymakları, başlangıçta onun karmaşıklığından hiç bir nen anlamadı. Ve görev başında bulunan eğitilmiş kişilerin hizmetlerini zorla kabul etti. Bu adamlar çoğunlukla yeni efendilerine hizmet konusunda hiç çekimser kalmadılar. Gerçekte değişiklik, onların işlerini kolaylaştırmıştı. Çünkü vergiler büyük ölçüde hafifletilmişti. Halklar, haraç ödemekten kaçınmak için kütleler halinde, Hıristiyanlığı bırakıp Müslüman oldu.

Arap imparatorluğu mutlak bir monarşiydi. Peygamberin ardılı (halefi) olan ve onun kutsallığından büyük bir bölümünü miras olarak alan halifenin yönetiminde mutlak bir monarşiydi. Halifeler sözde (nominal olarak) seçimle iş başına gelmişti. Fakat kısa bir süre sonra miras yoluyle görev almaya başladı.

İlk hanedan, 750 yılına değin süren ve Muhammet'i salt siyasal nedenlerle tanıyan Emevî'lerdi. Emevî'ler, mü'minler arasındaki aşırı bağnazlara (mutaassıplara) daima karşı çıkmıştır. Araplar yeni din adına

dünyanın büyük bir bölümünü ele geçirmişse de dinsel bir ırk değildi. Onların giriştiği fetih, hareketinin gerekçesi dinden çok, yağmaya ve servet merakına dayanmaktaydı. Aralarında bağnazlık olması dolayısıyle bir avuç savaşçı, büyük güçlüklere uğramaksızın daha yüksek uygarlığa ve yabancı dine sahip büyük kitleleri yönetebilmiştir.

İranlılar ise tersine çok eski zamanlardan beri derin ve köklü düşünceye dayanan bir dine sahipti. Onlar İslâm olduktan sonra İslâmlıktan, peygamberin ve onun sahabesinin düşündüğünden daha dinsel, hatta daha felsefi bir din çıkardılar ortaya.

Muhammet'in damadı Ali'nin 661'de ölümünden beri müslimler Sünnî ve Şiî adıyle iki mezhebe ayrılmıştır. Sünnî mezhebi daha genişti. Şiî'ler, Ali'yi izler ve Emevî oğullarını gasıp olarak görür. İranlılar daima Şiî olmuşlardır. Emevî'ler, daha çok İran etkisiyle devrildi ve onların yerine İran çıkarlarını ve eğilimlerini temsil eden Abbasoğulları geçti. Bu değişme başkentin Şam'dan Bağdad'a taşınmasıyle belirlenmiş olur.

Abbasoğulları siyasal olarak, bağnazlara Emevioğullarından daha çok hoşgörülü davranmıştır. Bununla birlikte onlar, imparatorluğun bütününü elde etmiş değillerdi. Emevioğullarının bir üyesi Abbasoğullarının giriştiği katliamdan kurtulup İspanya'ya kaçmıştı ve orada meşru hükümdar sayıldı. O zamandan sonra İspanya İslâm dünyasının öbür bölümünden bağımsız oldu.

İlk Abbasiler devrinde halifelik en parlak dönemine ulaştı. Abbasi halifelerinden en tanınmışı, Carolus Magnus'la imparatoriçe Irene'nin çağdaşı olan ve Binbir Gece hikâyeleri dolayısıyle herkesin efsanevi bir hava içinde tanıdığı Harunu-r Reşid'tir (ölümü 809). Harunu-r Reşid'in sarayı parlak bir görkem (ihtişam), şiir ve bilgi merkeziydi. Onun geliri fevkalâde yüksekti. İmparatorluğu, Cebelitarık'tan Indus'a değin uzanmıştı. İstemi (iradesi) mutlaktı. Yanında daima, buyruklarını bir göz işaretiyle yerine getirecek bir cellât görülürdü.

Bu görkem yine de kısa sürdü. Harun'un yerine geçen halife, ordusunu çoğunlukla başeğmez olan Türklerden kurma hatasını işledi. Boyun eğmeyen Türkler hemen halifeleri sıfıra geri götürdü, canları istediği zaman kör edip öldürdü. Bununla birlikte halifelik sallantılı bir biçimde de olsa sürdü. Abbasi hanedanının en son halifesi 1256 yılında 800,000 Bağdatlıyla birlikte öldürüldü.

EKONOMİNİN TEMELİ

Arapların siyasal ve sosyal sistemi başka eksiklerle birlikte Roma imparatorluğununkine benzer eksiklere sahipti. Çok evlilikle (polygamos) karışık monarşi, genellikle olduğu gibi, yönetici öldüğünde onun çocuklarından birinin utkusuna ve bütün öbürlerinin ölümüne varan hanedan savaşlarına yol açtı. Daha çok, başarılı savaşlar dolayısıyle köle sayısı yükselmişti imparatorlukta. Zaman zaman başkaldırırdı köleler. Ticaret çok gelişmişti. Halife doğuyla batı arasında, merkezsel bir mevki işgal edince daha da gelişti. «Korkunç servete sahip olmak, sadece Çin'den gelen ipekli kumaşlar ve kuzey Avrupa'nın kürkleri gibi pahalı eşyaya karşı isteği arttırmakla kalmamış, aynı zamanda ticaret belirli özel koşullarla İslâm imparatorluğunun genişliği, Arapçanın bir dünya dili olarak yaygınlığı, İslâm ahlâk sisteminde tüccara verilen mevkiin yüksekliği gibi özel koşullar dolayısıyle ticaret gelişmişti. Peygamberin kendisinin de bir tüccar olduğu ve Mekke'ye doğru çıkılan haç yolculuğu sırasında ticaret yapılmasını öğütlediği unutulmamalı.» (*Cambridge Ortaçağ Tarihi*, IV, 286).

Askerî tutarlılık ve bağlantı gibi bu ticaret ve Arapların Romalılardan ve İranlılardan miras aldıkları büyük yollara dayanmaktaydı. Onlar, kuzeyliler gibi bu yolların bozulmasına meydan vermemişti. Bununla birlikte imparatorluk yavaş yavaş bölümlere ayrıldı. İspanya, İran, Kuzey Afrika ve Mısır birbiri ardından koptu ve hemen hemen bütünüyle bağımsızlığını kazandı.

Arap ekonomisinin en iyi özelliklerinden biri tarım, özellikle suyu kıt bir yerde yaşamak dolayısıyle öğrenilen ustalıklı sulama sistemiydi. Bugün İspanya tarımı Arap sulama çalışmalarından yararlanmaktadır.

EKİN (KÜLTÜR)

Seçkin İslâm kültürü Suriye'de başlamasına karşın daha çok imparatorluğun doğu ve batı uçlarında, İspanya ve İran'da gelişmiştir. Suriyeliler fetih zamanında, Nestoriusçuların Katoliklerce beğenilen Platon'a yeğ tuttuğu Aristoteles'in hayranıydılar. (Suriyeliler Nestoriusçuydu.) Araplar Grek felsefesi konusundaki bilgilerini Suriyelilerden sağlamıştı.

AL KİNDÎ

Böylece, başlangıçtan beri Aristoteles'in Platon'dan üstün olduğunu kabul ettiler. Bununla birlikte onların Aristoteles'i Yeni-Platoncu bir giysi içindeydi. İlk Arapça yazan Al-Kindî'dir (ölümü aşağı yukarı 873). Al-Kindi, kendisi de Arap olan tek dikkate değer filozoftu ve Plotinos'un Ennea'lılarının (Dokuzlularının) bazı bölümlerini çevirmiş ve çevirisini «Aristoteles Tanrıbilimi» başlığıyle yayınlamıştı. Bu kitap, Arapların Aristoteles hakkındaki düşüncelerine büyük bir karmaşıklık getirdi. Arapların bu karmaşıklıktan kurtulması için yüzyıllar geçmesi gerekti.

O sırada İran'da İslâmlar Hindistan'la temasa geçmişti. Onlar gökbilimi sekizinci yüzyılda Sanskritçe yazılardan öğrenmişlerdi. Aşağı yukarı 830'da Muhammet ibnu Musa al-Harizmi (Sanskritçeden gökbilim ve matematik kitapları çevirmeni) XII. yüzyılda *Algoritmi de Numero Indorum* adıyle Latinceye çevrilen bir kitap yayınladı. Batı, bizim «Hind sayıları» diyeceğimize «arap sayıları» dediğimiz sayıları ilk kez bu kitaptan öğrenmiştir. Aynı yazar batıda XVI. yüzyıla değin ders kitabı olarak kullanılan bir cebir kitabı da yazmıştı.

İran uygarlığı XIII. yüzyıldaki Moğol istilâsına değin düşünce ve sanat yönünden hayranlık verici olarak kaldı. Moğol istilasından sonra kendini toplayamadı. Şair ve matematikçi olarak tanıdığım tek insan olan Ömer Hayyam 1079 yılında bir takvim reformu yaptı. İşin tuhafı, onun en iyi dostu fedâiyyun (Haşhaşîn) mezhebinin kurucusu ve efsanevî bir üne sahip olan Şeyhul-Cibâl, Hasan ibnu Sabbah'tı. İranlılar büyük şairdi. Firdevsî'nin (ölümü aşağı yukarı 941) *Şehname*'sini okuyanlar, onun Homeros'a eşit olduğunu söylemektedir. Mistik olarak onlar hayranlık vericiydi. Öbür İslâmlar böyle değildi. Hâlâ yaşayan Sufîlik, Sünnî dogmaların mistik ve alegorik yorumunda çok ileri gitmişti ve az çok Yeni-Platoncuydu.

Grek etkilerini İslâm dünyasına taşıyan Nestoriusçular salt Grekçi bir görünüşe sahip değillerdi. Onların Edessa'daki okulları 481 yılında imparator Zenon yönünden kapatılmıştı. Okulun bilgili kişileri o sırada İran'a göç etmiş ve işlerini orada sürdürmüştü. Fakat İranlılardan da eziyet görmemiş değillerdi. Nestoriusçular Aristoteles'e sadece onun mantıkçılığı dolayısıyle değil, Arap filozofları öncelikle onun mantığını önemsemiş oldukları için değer vermekteydi. Fakat onlar daha sonra Aristoteles'in

Metaphusika ve Anima’sını *(Peri Psyche, Ruh üzerine)* da incelemişlerdir. Arap filozofları genellikle ansiklopedikti. Kimya, yıldızbilim, gökbilim ve hayvanbilimle (astroloji, astronomi, ve zoolojiyle) de bizim felsefe diyeceğimiz nen denli ilgileniyorlardı. Bağnaz ve geri kafalı olan halk onlara kuşkulu gözle bakmaktaydı. Onlar güvendiklerini (eğer buna güvenlik denirse) nispeten özgür düşünceli olan emirlerin himayesine sığınmakta buluyordu.

İki İslâm filozofu, (biri İran’dan, öbürü İspanya’dan) özellikle dikkati gerektirir. Onlar İbnu Sina’yla İbnu Rüşt’tür. İbnu Sina daha çok İslâmlar, İbnu Rüşt ise Hıristiyanlar arasında ün kazanmıştır.

İBNU SİNA

İbnu Sina (Avrupalılar Avicenna derler) 980 yılında doğmuş, yaşantısını sadece şiir için düşünülmesine alışılan saraylarda geçirmiş, 1037 yılında ölmüştür. İbnu Sina, doğduğu yer olan Buhara’dan, 24 yaşındayken Hive’ye («çölde tek başına kalmış Hive»ye), sonra Horasan’a (kimsesiz Harizni kıyısı’na) gitmiş, İsfahan’da tıp öğretmiş, en sonra Tahran’a yerleşmişti. Tıpta, Galenos’un yazdıklarına eklediği pek az nen olduğu halde, felsefede olduğundan daha çok ün kazanmıştı.

XII. yüzyıldan XVII. yüzyıla değin, Avrupa’da bir tıp *kı*lavuzu olarak görülmüş olan İbnu Sina, bir aziz karakterine sahip değildi. Şaraba ve kadına düşkündü. Sünnilikte kuşkuluydu. Fakat tıptaki hüneri dolayısıyle Emîrlerle dostluk kurdu. Zaman zaman, paralı Türk askerlerinin düşmanlığını çekti. Bazen saklandı, bazen hapse girdi. Doğuda teologların düşmanlığı dolayısıyle bilinmeyen, fakat batıda Latince çevirileri dolayısıyle etkili olan bir ansiklopedinin yazarıydı. Psikolojisi empirikti onun.

İbnu Sina felseesi Aristoteles felsefesine kendinden önce geçen İslâm filozoflarından daha yakın ve daha az Yeni-Platoncuydu. Daha sonra Hıristiyan skolastiklerinin yaptığı gibi tümeller sorununu ele almıştı. Platon, onların nesnelerden önce olduğu kanısındaydı. Aristoteles’in iki görüşü vardı. Onlardan birincisi Platon’u düşündüğü, ikincisi tartıştığı zaman ortaya çıkan görüştü. Böyle bir durum, Aristoteles’i esaslı bir yorum gereci durumuna getirmekteydi.

İbnu Sina, İbnu Rüşd ve Büyük Albertus'un tekrar ettiği bir formül bulmuştu: «Düşünce genel biçimler durumundaki genelliği doğurur.» Bundan, onun düşünceden ayrı tümellerin varlığına inanmadığı varsayılabilir, fakat yine de böylesi basit bir görüş olacaktır. Genellikler (yani tümeller) İbnu Sina'ya göre aynı zamanda nesnelerden önce ve nesnelerden sonradır. O, bunu şöyle açıklar: Nesneler Tanrı'nın anlığında en öncedir. (Sözgelimi, kedileri yaratmaya Tanrı karar verir. Bu, Tanrı'nın «kedi» idea'sına sahip olmasını gerektirir. Dolayısıyla «kedi» ideası tek tek kedilerden öncedir.) Genellikler doğal nesnelerde adlarda, nesnelerin içindedir. (Kediler yaradıldığında onların her birinde kedilik bulunmaktadır). Bizim düşüncemizdeyse genellikler nesnelerden sonradır. (Pek çok kedi gördüğümüzde onların birbirlerine benzediklerini fark eder ve «kedi» ideasına varırız.) Bu görüş, açıkça, değişik kuramları uyuşturmak için sürülmüştür ileri.

İBNU RÜŞD

İbnu Rüşd (Avrupalılar Averroes derler) (1126-1198) İslâm dünyasının öbür ucunda yaşamıştır. Cordoba'da doğan İbnu Rüşd'ün babası ve büyük babası kadıydı, kendisi de önce Sevilla'da, sonra Cordoba'da kadılık yapan İbnu Rüşd, önce teoloji, fıkıh, sonra tıp, matematik ve felsefe tahsil etmiş, halife Abu Yakub Yusuf'a Aristoteles'in eserlerini şerhetmeye yetenekli bir kişi olarak tavsiye edilmişti. (Bununla birlikte o, Graikosça bilmezdi). Abu Yakub Yusuf, İbnu Rüşd'ü himayesine almış, 1184'de onu kendi doktoru tayin etmiş, fakat maalesef hasta Abu Yakub iki yıl sonra ölmüştür.

Yusuf'un yerine geçen Yakubul-Mansur 11 yıl, babasının başlatmış olduğu hamiliği sürdürmüş, sonra Sünnîlerin karşı durmasından telâşa düşerek filozofu mevkiinden attığı gibi önce Cordoba yakınlarındaki küçük bir saraya, sonra Fas'a sürgün etmiştir. İbnu Rüşd'ün suçu, eskilerin felsefesini öğreterek, gerçek imanı sarsmasıydı. Al-Mansur, doğruluğun us yönünden (akıl tarafından) tek başına, başka herhangi bir yerden yardım görmeden bulunacağını düşünenleri, Tanrı'nın cehennem ateşinde yakacağını anlatan bir buyrultu çıkardı. Mantık ve metafizik konusundaki bütün kitaplar ateşe atıldı. (İbnu Rüşd'ün, ölümünden az önce tekrar göze girerek geri alındığı söylentisi vardır.)

Bundan kısa bir süre sonra İspanya’daki Fas toprakları Hıristiyan fetihleri dolayısıyle gittikçe azaldı. İspanya’daki İslam felsefesi İbnu Rüşd ile bitti ve İslâm dünyasının öteki kısımlarında sıkı bir Sünnîlik, düşünceye son verdi.

Überweg İbnu Rüşd’ü, salt iman dışına çıktığı yolundaki suçlamaya karşı savunmaya girişir. Bu biraz komiktir. Böyle bir sorun hakkında karar vermek İslâmlara düşer. Überweg, mistiklere göre Kur’anın her metninin 70 veya 700 türlü yoruma açık olduğunu, sözel (lafzî) anlamınınsa sadece bilisiz (cahil) halk için söz konusu olduğunu söyler. Bunda, bir filozofun öğretisinin Kur’anla pek çatışmayabileceği sonucu çıkar. Çünkü 700 yorum arasında hiç değilse biri, filozofun söylemek istediğine uygun düşecektir. İslâm dünyasında bununla birlikte, bilisiz kişilerin Kutsal Kitap’ın sağladıkları dışına çıkan her bilgiye karşı durduğu anlaşılıyor. Özel bir itizal ortaya çıkmamış olsaydı bile çekinceliydi (tehlikeliydi) bu. Halkın Kur’anı sözel solarak anlayacağı fakat bilgelerin başka türlü düşüneceği yolundaki mistik görüşün halk yönünden destek kazanması belkiliği (ihtimali) güçsüzdü.

İbnu Rüşd Aristoteles’in, yersiz yere Yeni-Platonculuğun etkisinde kalmış olan Arap yorumunu ıslah etmeye girişmişti. İbnu Rüşd, Aristoteles’e bir din kurucusuna karşı gösterilen saygıyı göstermişti. (İbnu Sina, bu saygının bile üstüne çıkmıştı. Ona göre, Tanrı’nın varlığı vahiyden bağımsız olarak us yönünden bulunabilirdi (Aquino’lu Thomas da böyle düşünüyordu). Ölümsüzlük konusunda İbnu Rüşd, Aristoteles’e daha çok yaklaşıyor, ruhun ölümlü, düşüncenin (nous) ölümsüz olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte düşüncenin ölümsüzlüğü, kişinin ölümsüzlüğüne yol açmazdı. Çünkü değişik kişilerde ortaya çıktığında o, bir ve aynıydı. Doğallıkla Hıristiyan filozofları bu görüşle çarpıştılar.

İbnu Rüşd, daha sonraki İslâm filozoflarından çoğu gibi mü’min olmasına karşın katı Sünni değildi. İmana zararlı diye bütün felsefeye itiraz eden bir Sünnî teologlar mezhebi vardı. O mezhebe mensup olanlardan biri Tehafutul Felâsife (Filozofların Tahribatı) adlı kitabın yazarı Al-Gazalî’ydi. Al-Gazalî bütün zorunlu doğruluklar Kur’anda bulunduğu için vahiyden bağımsız düşüncenin gerekli olmadığını savunuyordu.

İbnu Rüşd bu kitaba Tehafutul Tehafut (Tahribin Tahribi) adlı yapıtta karşılık verdi. Gazalî’nin filozoflara karşı özellikle savunduğu dinsel dogmalar, dünyanın zaman içinde yokdan yaradılışı tanrısal yüklemlerin

gerçekliği, bedenin yeniden dirilmesi konusundaydı. İbnu Rüşd, dine, felsefî doğruluğu alegorik biçimde ihtiva eder gözüyle bakar. Bu, özellikle yaradılışa uygulanır. İbnu Rüşd, yaradılışı kendi felsefî yeteneği içinde Aristotelesvarî bir yoruma tâbi tutar.

İbnu Rüşd, İslâm felsefesinden çok Hıristiyan felsefesinde önemlidir. İslâm felsefesi için o, ölü bir sondu, Hıristiyan felsefesi içinse bir başlangıç.

İbnu Rüşd XIII. yüzyılın başlarında Michael Scott tarafından Latinceye çevrilmiştir. İbnu Rüşd'ün yapıtının XII. yüzyıla ilişkin olduğu düşünülürse şaşırtıcıdır bu. Onun Avrupa'da sadece skolastiklere değil, profesyonel olmayan özgür düşünce sahiplerinin çoğunluğu üzerine etkisi büyüktü. Onun etkisinde kalanlar ölümsüzlüğü kabul etmiyorlardı ve İbnu Rüşd'çüler adını almışlardı. Profesyonel filozoflar arasındaki hayranları özellikle Franciscus rahipleriyle Paris üniversitesinde bulunuyordu.

Arap felsefesi orijinal bir düşünce olarak önemli değildir. İbnu Sina ve İbnu Rüşd gibi kişiler, esasında yorumcudurlar. Genellikle dendikte, daha bilimsel filozofların mantık ve metafizik görüşleri Aristoteles'ten, tıp görüşleri Galenus'tan, matematik ve gökbilim görüşleri Grek ve Hint kaynaklarından türemişti. Mistikler arasında dinsel felsefe, aynı zamanda eski İran inançlarının karışımıydı. Arapça yazanlar, matematik ve kimyada bir dereceye değin orijinallik göstermişlerdir (Kimya alanındaki yenilik, al-simya alanındaki araştırmalar sonucudur). İslâm uygarlığı en büyük günlerinde, sanatlarda ve pek çok teknik yönde hayranlık vericiydi, fakat kuramsal sorunlardaki bağımsızlık düşüncede hiç bir yetenek gösteremedi. Onun küçültülmemesi gereken önemi, bir aktarıcı olmasındadır. Eski ve modern Avrupa uygarlığı arasına karanlık çağlar girmişti. İslâmlar ve Bizanslılar düşünce enerjisinden yoksun olduklarından, yenilik gereğini duydular ve uygarlık aracını korudular. Eğitim, kitaplar ve boş vakti bilgiyle değerlendirme geleneği böylece sürdürüldü. İslâmlar da, Bizanslılar da barbarlıktan kurtulduğu sırada batıyı harekete geçirmiş; (İslâmlar daha çok XIII., Bizanslılarsa XV. yüzyılda) her durumda uyarı aktarıcıların ortaya koymuş olduğundan daha iyi, yeni düşüncenin yaradılmasına neden olmuşlardır. (İslâmlar skolastik düşünceye, Bizanslılar rönesansa yol açtılar. Mamafih, rönesansın başka nedenleri de vardı.)

Yahudiler İspanya Marunîleriyle (Marunîler, Kuzey Afrika'da yaşayan Berberlerle Arap melezleridir) Hıristiyanlar arasında yararlı bir halka biçimledi. İspanya'da pek çok Yahudi vardı. Ülke, Hıristiyanlar

tarafından yeniden fethedilince de orada kalmışlardı. Onlar Arapça da bildiklerinden ve Hıristiyanların dilini de zorla öğrendiklerinden çeviriler yapmaya yetenekliydi. Başka bir aktarma aracı da İslâmların XIII. yüzyılda Aristotelesçilere eziyet etmesinden ve bu eziyet sonucu, Marunî filozofların, özellikle Provence'te Yahudilere sığınmasından doğmuştur.

MEYMUN

İspanya Yahudileri ön safta bir filozof yetiştirmiştir: Meymun. Meymun 1135 yılında Cordoba'da doğmuş, 30 yaşında Kahire'ye gitmiş ve hayatını orada tamamlamıştır. Meymun Arapça yazmış, fakat yazdıkları hemen Yahudiceye çevrilmişti. Ölümünden kısa bir süre sonra yapıtları belki de imparator II. Frederich'in isteğiyle Latinceye çevrilmiştir. Meymun, *Yolculara Kılavuz* adlı ve imanlarını yitiren filozoflara hitap eden bir yapıt yazmıştır. Onun ereği Aristoteles'i Yahudi tanrı-bilimiyle uyuşturmaktı. Aristoteles dünyada, vahiy göklerde otoritedir. Fakat felsefe ve vahiy, Tanrı'nın bilgisinde bir araya gelmiştir. Doğruluğun izlenmesi dinsel bir görevdir. Meymun, yıldızbilimi hayırlar (astrolojiyi reddeder). Pentateuchos (Eski Ant'ın ilk beş kitabı) daima sözel olarak ele alınmamalıdır. Sözel anlam usla çeliştiğinde biz alegorik bir yorum aramalıyız. Aristoteles'e karşı olduğu gibi, Meymun, Tanrı'nın yalnız biçimi değil, aynı zamanda maddeyi de hiçten yarattığını savunur. Arapçasını bildiği Timaeos'un bir özetini verir. Bazı noktalarda onu Aristoteles'e tercih eder. Tanrı'nın özü bilinemez. Çünkü o yüklenmiş mükemmelliklerin üstündedir. Yahudiler Meymun'u itizalci saymış ve Hıristiyan kilise otoritelerini, kendi ırkdaşları aleyhine kışkırtmağa değin götürmüştü işi. Bazıları Meymun'un Spinoza'yı etkilediğini ileri sürer. Fakat, çok tartışmalı bir sorundur bu.

XII. YÜZYIL

XII. yüzyılın dört görünüşü bizim için özellikle ilginçtir. Onlar şöyle sıralanabilir:

1 — İmparatorluk ve papalığın sürekli çatışması.

2 — Lombard kentlerinin doğuşu.

3 — Haçlı seferleri.

4 — Skolastiğin gelişmesi.

Bunların dördü de bir sonraki yüzyılda sürdürmüştür varlığını. Haçlı seferleri yavaş yavaş, parlak olmayan bir sonuca varmış, öbür üç devini bakımından XIII. yüzyıl, doruğa ulaşmıştır. XII. yüzyılda onlar geçici bir evrede (safhada) görünmekteydi. Papa, XIII. yüzyılda imparator karşısında kesin olarak başarı; Lombard kentleri, güvenli bir bağımsızlık kazandı ve skolastiklik en yüksek noktasına vardı. Mamafih bütün bunlar XII. yüzyılın hazırlamış olduğu koşulların sonucuydu.

Bu dört deviniden sadece birincisi değil, öbür üçü de papalık ve kilise gücünün artışıyle sıkı sıkıya bağlantılıydı. Papa imparatora karşı Lombard kentleriyle birleşim durumundaydı (ittifak halindeydi). II. Urban ilk haçlı seferini başlatmış ve daha sonraki papalar, öbür seferlerin belli başlı teşvikçisi olmuşlardır.

Skolastik filozofların tümü din adamlarıydı ve kilise konsülleri onları Sünnîlik sınırları içinde tutmaya dikkat ve eğer yanlış yola gitmişlerse disiplin altına almaya itina etmişlerdi. Kuşkusuz, onlarca kilisenin kendilerinin de katıldığı siyasal utkunun (zaferin) bir anlamı vardı ve bu anlam onların ergisel (zihinsel) girişimlerine (teşebbüslerine) yol açıyordu.

Ortaçağlar konusunda acayip olan nenlerden biri, bu çağların orijinal ve yaratıcı olması, fakat insanların böyle niteliklerden habersiz kalmasıydı. Her grup, kendi politikasını eski ve antik kanıtlarla desteklemekteydi. Almanya’da imparator, Büyük Carolus zamanının feodal ilkelerine başvuruyor; İtalya’da eski imparatorların, Roma imparatorlarının yasa ve gücünü örnek alıyordu. Lombard kentleri daha da geri gitmiş, Roma cumhuriyetinin kurumlarını almıştı. Papalık tarafı, savlarını (iddialarını) kısmen uydurma Constantinus vakfına, kısmen de Eski Ant’taki Saul (Şâ’ül) ve Samuel (Şemuel) ilişkilerine dayandırmaktaydı. Skolastikler ya kutsal yazılara ya da başlangıçta Platon’a, sonra Aristoteles’e başvurdular.

Orijinal bazı şeyler ileri sürdüklerinde bu olgu göze çarpmadı. Haçlı seferleri, İslâmlığın yükselişinden önceki durumu iade etme çabasıydı.

Bu edebî arkaizm bizi aldatmamalı. O, sadece imparatorluk konusundaki olgulara karşılık olur. Feodalizm, özellikle İtalya'da çökmekteydi. Roma imparatorluğu sadece bir anıydı. Aynı şekilde, imparatorlar yenilgiye uğratılmıştı. Kuzey İtalya kentleri sonraki gelişmelerinde eski Yunanistan kentlerine daha çok benzerlik göstermişlerse de bu örneği taklit dolayısıyle değil, koşullar eski Yunanistan koşullarına benzediği için tekrarlamış ve küçük, zengin, yüksek ölçüde uygar kentlerin çevresinde kültür bakımından aşağı seviyede monarşiler doğmuştur.

Aristoteles'e saygı duymuşsa bile skolastikler Araplardan çok daha orijinal düşünceye sahip olmuştur. Gerçekten, skolastiklerin orijinalliği Plotinos'tan ve az çok Augustinus'tan beri gösterilen orijinalliğin üstündeydi. Düşüncede olduğu gibi siyasette de aynı orijinallik, biçim değiştirmiş olarak vardı.

İMPARATOR-PAPA UYUŞMAZLIĞI

VII. Gregorius zamanından XIII. yüzyıl ortasına değin Avrupa tarihi, kiliseyle din-dışı monarklar, özellikle imparatorlar arasındaki kavgalarda ve arada bir Fransa ve İngiltere kralları arasındaki kavgada merkezselleşir. Gregorius'un din adamlığı açık bir felâketle sonuçlanmış, fakat siyaseti, din-dışı kişilerin dinsel rütbe tevcihine karşı buyrultu çıkaran, piskoposların kilise ve halk yönünden serbestçe seçilmesini isteyen Papa II. Urban (1088-1099) tarafından daha ılımlı biçimde yaşatılmıştı. (Urban'ın bölgesinde halkın payı doğallıkla salt biçimsel olacaktı.) Bununla birlikte papa Urban, kilise dışından yapılan atamalar eğer uygunsa, bir kavgaya girişmedi.

Urban önceleri, sadece Norman bölgesinde güvenlik içindeydi. Fakat 1093'te IV. Henry'nin oğlu Konrad, babasına isyan etti ve papayla birleşerek kuzey İtalya'yı fethetti. Orada Milano'nun başkanlık ettiği Lombard birliği papayı tutuyordu. 1094'te Urban kuzey İtalya ve Fransa'da bir utku resmi geçidi yaptı. Boşanmak istediği için afaroz edilen Fransa kralı Philippe'e karşı utku kazanmış ve ona boyun eğdirmişti. 1095 yılında toplanan Clermont konsülünde Urban ilk haçlı seferi çağrısını yaptı. Bu çağrı, papalık gücünün artışına ve Yahudilerin vahşîce katliâmına varan dinsel bir heyecana yol açtı. Yahudiler planlı bir biçimde öldürülüyordu.

Urban, hayatının son yılını Roma’da güvenlik içinde geçirdi. Papalar orada nadiren güven duymuşlardır.

Daha sonra iş başına geçen papa II. Paschalis, Urban gibi Cluny’de doğmuştu. Rütbe ve makam tevcihi sorunuyla ilgili kavgayı o da sürdürdü. Fransa’da ve İngiltere’de başarı kazandı. IV. Henry’nin ölümünden sonra (1106) gelen imparator, V. Henry dünyasından geçmiş bir insan olan ve azizliğini politik duygusunun üstünde tutan papadan yararlanmasını bildi. Papa imparatora, rütbe tevcihinden vazgeçmesini, karşılık olarak piskopos ve baş keşişlerin dünyasal işleri bırakmasını sağlamayı önerdi. İmparator kabul etti. Fakat öngörülen uzlaşma açıklandığı zaman din adamları papaya şiddetle ve kızgınlıkla başkaldırdı. Roma’da bulunan imparator, papayı ele geçirdi. Papa tehditlere boyun eğdi ve rütbe tevcihi işinde meydanı boş bıraktı ve V. Henry’ye taç giydirdi. Bununla birlikte on bir yıl sonra 1112’de Worms anlaşmasıyle papa II. Calixtus, V. Henry’nin rütbe ve makam tevcihi konusunda taviz vermesini, Burgundy ve İtalya’daki piskoposluk seçimlerinin denetiminden vazgeçmesini sağladı.

Buraya değin, anlaşmazlığın net sonucu daha önce II. Henry’ye uyruk olan papanın, imparatora eşit duruma gelmesidir. Papa, aynı zamanda elçiler aracılığıyle yönettiği kilise üzerinde egemenlik kurabilmiştir. Papalık gücünün artması piskoposların nispî önemini azalttı. Papalık seçimleri artık din-dışı denetiminden uzaktı ve din adamları genellikle reform devinisi öncesinden daha erdemliydiler.

LOMBARD KENTLERİNİN YÜKSELİŞİ

Bundan sonraki sahne, yetenekli, enerjik bir kişi olan ve başarının olanaklı olduğu her işte başarı kazanabilen imparator Frederich Barbarossa’yla (1152-1190) ilgiliydi. Frederich klasik öğrenim görmüş bir kişiydi. Latinceyi güçlükle konuşmasına karşın zevkle okurdu. Bir hayli klasik bilgiye sahipti, Roma yasasına hayrandı. Kendisini Roma imparatorlarına varis sayar, onların gücüne ulaşmayı umardı. Fakat bir Alman olarak İtalya’da popüler değildi.

Resmî egemenliğini kabule hazır olmalarına rağmen, Lombard kentleri, imparator kendi işlerine karışınca karşı durdular. Milano’dan korkan kentler bu karşı duruşun dışında kaldı. Çünkü bazı Lombard kentleri Milano’ya karşı imparatorun himayesine sığınmıştı. Milano’daki Pataria

eylemi sürüp gitti ve az çok demokratik bir eğilimle bağlantılı duruma geçti. Kuzey İtalya kentlerinin tümü değilse de çoğu Milano'dan yana çıktı ve imparatora karşı ortak cephe kurdu. (Pataria eylemi, 1056'da kurulmuş, 1075'de ortadan kaldırılmış bir kilise reform grubunun eylemidir. Pataria'cılar kralın rütbe ve makam tevcihine karşı çıkmış, politikanın kiliseden el çekmesi tezini savunmuştur. Rahiplerin evlenmesi, günahları bağışlama işinin, makam ve rütbelerin parayla alınıp satılması bu eylemin reddettiği hususlar arasındadır. Pataria, Milano'da yoksulların oturduğu bir bölgenin adıdır.

Norveç'te misyonerlik yapmış olan güçlü bir İngiliz, IV. Hadrianus, Barbarossa'nın tahta çıkışından iki yıl sonra papa olmuştu. Başlangıçta, Hadrianus Barbarossa'yla iyi geçiniyordu. Ortak bir düşman karşısında birleşmişti onlar. Ortak düşman Roma'ydı. Roma, imparatordan da, papadan da kurtulmak istiyordu. Bu anlaşmazlıkta bir itizalci olan aziz, Brescia'lı Arnoldus'u (Arnoldus, Abaelardus'un öğrencisidir denir. Fakat böyle bir nen kuşkuludur) yardıma çağırmıştı. Arnoldus «kilise hizmetine bakan sivil görevlilerden mal sahibi olanlar, arazi kiralayan piskoposlar ve mülk sahibi keşişler için kurtuluş olmadığını» söylediği için ağır bir itizale düşmüştü.

O, din adamlarının, kendilerini bütünüyle manevî sorunlara adaması gerektiğini düşündüğünden, savunmaktaydı bu kanıyı. İtizali dolayısıyle lânetlenmişse de, sertliğinin içtenliğinden kimseyi kuşkuya düşürmemişti. Arnoldus'a şiddetle karşı koyan Sanctus Bernardus, «O ne yer ne içer, fakat sadece şeytan gibi ruhların kanına susar ve acıkır» demiştir. Hadrianus'tan önceki papa, imparator Barbarossa'ya Arnoldus'un yüz senatör, iki konsül ve kendilerine ait bir imparator seçmek isteyen halk kanadını desteklediğinden yakınan bir mektup göndermişti.

İtalya'ya doğru yola çıkan Frederich, doğallıkla bu habere kızdı. Roma'nın Arnoldus'ça da desteklenen kendi başına özgürlük isteği bir kardinalin ölümüne varan isyana yol açtı. Yani seçilen papa Hadrianus böylece Roma'yı kilise görevleri dışında bırakan bir buyrultu çıkardı. O sırada paskalyadan önceki haftaydı, boş inan, Romalıları frenledi. Onlar baş eğip, Arnoldus'u sürgün edeceklerine söz verdiler. Arnoldus saklandı, fakat imparatorun askerlerince yakalandı, yakıldı, külleri kutsal kalıntı olarak saklanmasın diye Tiber ırmağına savruldu. Frederich, papa atına binerken atın özengisini ve dizginini tutmak istemedi. Bu yüzden doğan bir

gecikmeden sonra, papa imparatora taç giydirdi. Yıl l 155'ti. Büyük katliâmla susturulan halk istemiyordu böyle bir neni (şeyi).

«Kutsal kişi» (Arnoldus) ortadan kaldırıldığından, politikacılar kendi kavgalarını sürdürmekte serbestti artık.

Papa Normanlarla barış yaptığından 1157 yılında imparatordan kopmayı denedi. Yirmi yıl boyunca bir yanda Frederich, öbür yanda Lombard kentleriyle papa yirmi yıl savaştı. Normanlar çoğunlukla papayı destekledi. İmparatora karşı savaşın büyüğünü, «özgürlük»ten söz eden ve yoğun halk duygusundan ilham alan Lombard kentleri birliği verdi. İmparator değişik kentleri kuşattı ve dahası 1162'de Milano'yu ele geçirip dümdüz etti, Milanoluları başka yerde yaşama zorunda bıraktı. Fakat beş yıl sonra Lombard birliği, kenti yeniden kurdu ve eski Milanolular geri döndü.

Aynı yıl imparator, yanında bir karşı papa olduğu halde büyük bir orduyla Roma'ya yürüdü. (Bu sıralar uzun süre bir karşı papa yaşamıştır. IV. Hadrianus'un ölümünde iki rakip, III. Alexandros'la IV. Victorius papalık hilâtı için çekişmişlerdir. Hilâti yakalamaya muvaffak olamayan IV. Victorius (karşı papa oydu) yandaşlarından bir hilât koparmasını bildi. Fakat aceleyle onu ters giydi.)

Papa davayı kaybetmiş gibiydi. Fakat Frederich'in ordusuna veba musallat oldu ve imparator Almanya'ya bir kaçak gibi tek başına döndü. Sadece Sicilya değil aynı zamanda Grek imparatoru da Lombard birliğini desteklemesine karşın Barbarossa bir denemeye daha girişti. 1176 yılındaki Legnano savaşında yenildi. Bundan sonra barış yapmak zorunda kaldı, Lombard kentlerine bütün özgürlük olanağını verdi. Bununla birlikte imparatorlukla papalık arasındaki uyuşmazlıkta bu barışın koşulları hiç bir yana kesin utku (zafer) sağlamadı.

Barbarossa'nın sonu gelmişti. 1189'da o, dördüncü haçlı seferine çıktı ve bir sonraki yıl öldü.

Özgür kentlerin doğuşunun çok önemli olduğu, uzun çatışma sırasında ortaya çıkmıştır. İmparatorun gücü, çöken feodal sistemle ilişkiliydi. Papanın gücü devamlı artmaktaydı. Fakat o güç papaya imparatorun düşmanı olarak dünyanın geniş ölçüde gerekim duymasından doğmaktaydı. İmparatorluk tehlike olmaktan çıkınca o güç çözüldü. Fakat, ekonomik ilerleme sonucunda kentler güç kazanmaya başlamış ve bu yeni güç, yeni siyasal biçimlerin kaynağı olmuştu. XII. yüzyılda değilse de İtalyan kentleri çok geçmeden kiliseye bağlı olmayan bir ekine (kültüre) ve

sanatta, edebiyatta, bilimde çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Bütün bunlar, onların Barbarossa'ya karşı giriştiği başarılı direnme devinisine bağlanabilir.

Kuzey İtalya'nın bütün büyük kentleri ticaretle yaşamıştı ve XII. yüzyılda koşullar yerleştikçe tüccarlar öncekinden daha onat (müreffeh) oldu. Venedik, Cenova ve Piza gibi denizci kentler özgürlükleri için savaşmış olmadığından imparatora, Alplerin eteklerindeki kentler ölçüsünde düşman değillerdi. Alplerin eteklerindeki kentler İtalya'nın kapılarını açmak bakımından Frederich için daha önemliydi. Bu nedenle Milano zamanın İtalyan kentleri arasında en ilginç ve önemli olandır.

III. Henry zamanına değin Milanolular genellikle kendi başpiskoposlarından yakınıyorlardı. Fakat önceki konuda sözünü ettiğimiz Pataria devinisi bu hoşnutluğa son vermiştir. Başpiskopos, soylulardan yana çıkmıştı. Güçlü bir halk devinisiyle başpiskoposa ve soylulara karşıydı. Sonuçta, ortaya bir demokrasi başlangıcı çıktı ve kent yöneticilerinin yurttaşlarca seçildiği bir anayasa düzeni kuruldu.

Değişik kuzey kentlerinde özellikle Bologna'da, bilgin ve Roma hukukunda usta kişilerin biçimlediği bir hukukçular sınıfı vardı. Öte yandan oradaki zengin layikler XII. yüzyıldan bu yana Alplerin kuzeyinde feodal soylulardan daha iyi öğrenim görmüştü. Onlar papayla bir olup imparatora karşı çıkmışlarsa da zengin, ticari, dinsel bir görünüme bürünmemişlerdir. XII ve XIII. yüzyıllarda onların çoğu, reformasyondan sonra İngiliz ve Hollanda tüccarlarının yaptığı gibi, püritenci türden itizalleri benimsemişti ('Püriten' İngiliz tarihine ilişkin bir terimdir. Elizabeth dönemindeki kilise reformlarını yetersiz bulup, kutsal kitaplarda yer almayan bütün törenleri kiliseden atmak isteyenlere bu ad verilmiştir). Onlar kiliseye görünüşte bağlı kalarak fakat gerçek sofuluktan uzak, özgür düşünceli kişiler olmağa yönelmişlerdi. Dante, eski tipin sonuncusu, Boccaccio yeninin birincisidir.

HAÇLI SEFERLERİ

Haçlı seferleri bizi savaş olarak ilgilendirmemektedir. Fakat onların kültür bakımından belli bir önemleri vardır. Papalık için, haçlı seferlerinde öncülüğü ele almak doğaldı. Çünkü bu seferlerin ereği hiç değilse dışardan dinseldi. Böylece, papaların gücü savaş propagandasıyle arttı ve dinsel çaba harekete getirildi. Bu savaşların başka önemli bir etkisi de büyük sayıda

Yahudi’nin toptan öldürülmesi (katliâmı) olmuştur. Öldürülmeyen Yahudi’ler maldan mülkten yoksun bırakılmış ve zorla vaftiz edilmiştir.

İlk haçlı seferi sırasında Almanya’da, üçüncü haçlı seferi sırasında Arslan yürekli Richard’ın tahta çıkmasıyle İngiltere’de epey Yahudi’nin canına kıyılmıştır. Yahudi’lere karşı girişilmiş en tüyler ürpertici vahşiliklere sahne olan yerlerden biri, ilk Hıristiyan imparatorunun saltanat sürmeye başladığı York’tu. Haçlı seferlerinden önce, doğudan gelen malların Avrupa’da alım satımı üzerinde Yahudi’ler hemen hemen tekel kurmuştu. Seferlerden sonra Yahudi’lerin karşı karşıya kaldığı eziyet sonucu bu ticaret, büyük ölçüde, Hıristiyanların eline geçti.

Seferlerin başka bir sonucu da, İstanbul’la edebi ilişkiyi uyarmasıydı. XII. yüzyılla ve XIII. yüzyılın başlangıcında, bu ilişkinin sonucu olarak Grekçeden Latinceye pek çok çeviriler yapıldı. İstanbul’la, özellikle Venedikliler büyük ticaret bağları kurmuşlardı. Fakat İtalyan tüccarları kendilerini Grek klasikleriyle fazla yormadı. Şankay’daki İngiliz ve Amerikan tüccarlarının Çin klasikleriyle kendilerini yormaması gibi. (Çin klasikleri hakkındaki Avrupalı bilgisi daha çok misyonerlerden gelmedir.)

SKOLASTİKLİĞİN GELİŞMESİ

Skolastiklik, dar anlamıyle XII. yüzyıl öncelerinde başlar. Felsefi okul olarak belirli özelliklere sahiptir. Bu özellikler şunlardır:

1 — Skolastiklik, konuyla uğraşanlara Sünnilik gibi görünen sınırlara özgü kalmıştır. Eğer görüşleri bir konsül yönünden lânetlenmişse onlar caymaya hazırdır. Böyle bir durum bütünüyle korkaklığa yorulamaz. Bir yargıcın yargıtay kararına boyun eğmesine benzer.

2 — Ayrıca, Ortodoksluk sınırları içinde XII. ve XIII. yüzyıllarda gittikçe daha iyi tanınmağa başlayan Aristoteles, üstün bir otorite olarak kabul edilmiştir. Platon artık ilk sırayı kapsamaktadır

3 — Aytışıma ve tasımlama yoluyle usa vurmaya iyice inanılmıştır. Skolastiklerin genel mizacı mistik olmaktan çok, işi ince eleyip sık dokumak ve tartışmaya girmektir.

4 — Tümeller sorunu, Aristoteles’le Platon’un bu konuda uyuşmadığının ortaya çıkartılmasıyle ön plana geçirilmiştir. Bununla birlikte tümellerin o çağlarda yaşayan filozofların ana sorunu olduğunu varsaymak yanlıştır.

XII. yüzyıl, başka sorunlarda olduğu gibi skolastikte de XIII. yüzyılı hazırlar. Büyük adlar XIII. yüzyıla ilişkindir. Bununla birlikte ilk skolastikler öncü olmaları bakımından ilgi çekicidir. Skolastikliğe geçişte zekâya karşı yeni bir güven görülür. Aristoteles'e karşı duyulan saygıya karşın, dogmanın düşünceyi çok tehlikeli saymadığı yerde, us'un özgür ve güçlü bir kullanımıyle karşılaşmaktayız. Skolastik yöntemin eksikleri, «diyalektik» üzerinde durulmasından kaçınılmaz olarak doğmuş olanlardır. Bu eksikler şunlardır:

1 — Olgulara ve bilime aldırmazlık.

2 — Sadece gözlemin sonuç vereceği yerlerde usavurmaya inanç.

3 — Sözel ayrımlar ve incelikler üzerinde yersiz ölçüde duruş.

Bu eksiklerden Platon konusunda söz etmiştik. Fakat, onlar skolastikte, çok daha yoğun olarak çıkar karşımıza.

ROSCELINUS

Esaslı bir skolastik olduğu ileri sürülebilecek ilk filozof Roscelinus'tur. Onun hakkında bilgimiz azdır. Kendisinin aşağı yukarı 1050'de Compiegne'de doğduğu, Loches'ta (Brittannia) ders verdiği Abaelardus'a burada hocalık ettiği, bilgimiz içindedir. Roscelinus 1092'deki Rheins konsülünde itizalcilikle itham edilmiş ve linç etme zevkine düşkün din adamlarınca taşa tutularak öldürülmekten (recm) korktuğu için düşüncesinden (fikrinden) caydı, İngiltere'ye kaçtı. Orada da hemen Sanctus Anselmus'a karşı saldırıya geçti. Bu kez Roma'ya sığındı. Orada kiliseyle barıştı. Roscelinus 1120 yılında tarihten çekilmiştir. Onun ölüm yılı salt tahminidir.

Roscelinus'un yazılarından, onun Abelard'a yazdığı üçleme (teslis) konusundaki bir mektuptan başka bir nen kalmamıştır. Bu mektupta Roscelinus, Abelard'ı küçültür ve onun hadım edilmesiyle eğlenir. Duygularını seyrek belli eden Überweg, Roscelinus'un iyi bir insan olamayacağı sonucuna varmıştır. Bu mektuptan ayrı olarak Roscelinus'un görüşleri daha çok, Anselmus ve Abdlard'ın tartışmalı yazıları kanalıyle bilinmektedir. Anselmus'a göre Roscelinus, tümellerin sadece bir flatus vocis (sesteki hava) olduğunu söylemiştir. Bunu sözel olarak alırsak o, bir tümelin fiziksel bir görünüş, yani bir kelime dile getirildiğinde ortaya çıkan nen olduğu anlamını verir.

Bununla birlikte Roscelinus’un böylesine aptalca bir nen (şey) savunduğunu varsaymak güçtür. Anselmus, Roscelinus’ta insanın bir birim değil sadece ortak bir ad olduğunu söyler. Bu görüşü Anselmus, Roscelinus’un iyi bir Platoncu gibi sadece duyulur olanı gerçek saydığı vargısına bağlar. Roscelinus, anlaşılan genellikle, parçası olan bütünün kendisinin gerçek değil sadece sözcükten ibaret olduğunu, gerçekliğinse parçalarda bulunduğunu savunmuştur.

Bu görüş onu aşırı atomculuğa götürmeliydi. Belki de götürmüş, fakat herhalde üçleme (teslis) konusunda güçlüğe uğratmıştır. Roscelinus *Üç Kişi*’yi ayrı tözler olarak görmüş ve tek kullanımın bizim Üç Tanrı’nın var olduğu söyleşimizde işe karıştığını düşünmüştür. Onun kabul etmediği şık, kendisine göre, yalnız oğulun değil, babanın ve ruhulkudüs’ün de cisimleşmiş olduğudur. Bütün bu itizalci düşüncelerden, Roscelinus 1092 yılında Rheims kentinde toplanan konsülün baskısıyle caydı (Roscelinus’un düşünceleri konsüle göre itizalciydi.) Onun tümeller hakkında ne düşündüğünü tam olarak bilmek olanaksızdır. Fakat herhalde bir tür adçı (nominalist) olduğu açıktır.

ABAELARDUS

Roscelinus’un öğrencisi Abaelardus, başka yazılış biçimiyle (Abelard, Abailard) daha yetenekli ve daha seçkin bir kişiydi. Nante yakınında doğmuştu (1079), Paris’te realist, Champeaux’lu William’ın öğrencisiydi, sonra yine Paris katedral okulunda öğretmenlik yaptı, orada William’ın görüşleriyle çarpıştı ve hocasının görüşünü değiştirmesine yol açtı. Leon’lu Anselmus’la (başpiskopos Anselmus değildir bu) öğrencisi olarak geçirdiği tanrıbilimsel (teolojik) bir dönemden sonra 1113 yılında Paris’e döndü ve bir öğretici olarak olağanüstü ün ve sevgi kazandı halk arasında. Canon Fulbert’in yeğeni Heloise’e bu sırada âşık oldu. Fakat, Canon, Abaelardus’u hadım ettirdi. Bunun üzerine Abaelardus Sanctus Denis manastırına, Heloise de Argenteuil rahibeler evine kapandı. Ünlü Alman bilgini Schmeidler, onların ünlü mektuplaşmasının Abaelardus yönünden edebi bir roman olarak yazıldığını söyler. Bu kuramın doğru olup olmadığı konusunda yargı vermeğe yetkili değilim. Fakat Abaelardus’un karakterinde hiç bir nen onu olanaksız göstermemektedir.

İnzivaya çekildiği yerde bile Abaelardus öğretici olarak büyük başarı sağlamıştı. Gençler, onun zekâsını, aytışımcı (diyalektik) hünerini ve öbür öğretmenlerine karşı aldırmazlığını beğeniyordu. Yaşlı kişilerse bu beğeniye karşı bir hoşnutsuzluk duymaktaydı. 1121'de üçleme üzerine yazdığı ve sünniliğe uymayan bir kitabı dolayısıyle Soissons'da lânetlendi Abaelardus. Gereğince itaatli davrandığından Brittania'da Sanctus Gildas başkeşişi oldu. Orada keşişlerin vahşi ve kaba yaratıklar olduğunu gördü. Bu sürgünde geçen sefaletli dört yıldan sonra Abaelardus nispeten uygarlığa dönmüştür. Onun, daha sonraki yaşantısı karanlıktır. Sadece, büyük bir başarıyle öğretimini sürdürdüğünü Salisbury'lı John'dan öğrenmekteyiz. Abaelardus, 1114 yılında Sanctus Bernardus'un teşvikiyle yeniden lânetlendi (Bu kez Sens'ta). Cluny'ye çekildi ve ertesi yıl öldü.

Abaelardus'un en önemli kitabı 1121-22'de yazılmış olan *Evet ve Hayır (Sic et Non*)du. O bu yapıtında çok sayıda tezin lehine ve aleyhine olan diyalektik kanıtları anar ve bir vargıya ulaşmağa çalışmaz. Onun tartışmayı sevdiği ve onu zekâyı bilemekte yararlı saydığı açıktır. Kitap, halkı dogmatik uykusundan uyandırma yolunda büyük etki yapmıştır. Abaelardus'un kutsal yazıtlar dışında, aytışımın (diyalektiğin), doğruluğa götüren tek araç olduğunu ileri sürmesi, hiç bir empirik onu kabul etmese bile zamanında, ön yargıları çözümlemekte değerli bir etki yapmış ve zekânın korkusuzca kullanılmasını teşvik etmiştir. «Kutsal kitaplar dışında hiç bir şey yanılmaz değildir» demiştir. Abaelardus: «Dahası, havariler ve kilise babaları bile yanılabilir.»

Onun mantığı değerlendirmesi, modern görüş açısından aşırıdır. Abaelardus, mantığı her nenden önce Hıristiyan bilimi saymış ve «lojik» sözcüğünü kökçe «logos»a yaklaştırmıştır. Böylece bir söz oyunu yapmıştır. (Yani «lojik»i tevriyeli, çift anlamlı kullanmıştır.) Aziz Johannes İncil'i «başlangıçta *Logos* vardı» der. Abaelardus, bu cümlede mantığın (lojiğin) yüceliğinin ifade edildiğini ileri sürmüştür.

Abaelardus'un belli başlı önemi mantık ve bilgi kuramındadır. Onun felsefesi eleştirisel bir çözümlemedir ve büyük ölçüde dilseldir. Tümellere yani çok nene yüklenebilen nenlere gelince Abaelardus onlara bir nen değil bir sözcüğü yüklediğimizi ileri sürer. Bu anlamda o adçıdır. Roscelinus'a karşı «sesteki hava»nın bir nen olduğunu ileri sürerken yaptığı gibi bizim kendisine yüklem verdiğimiz nen (yani tümel) fiziksel bir görünüş olarak değil, anlam olarak sözcüktür. (Yani biz anlam olarak sözcüğü değişik

nenlere yüklem verdiğimiz için, tümel, fiziksel bir nesne olan sözcük değil, anlam olan sözcüktür.) O, Roscelinus'a karşı, «sesteki havanın» bir nen olduğunu ileri sürerken de aynı kanıyı savunmuştur. Burada Abaelardus, Aristoteles'e başvurmaktadır. «Nenler -der Abaelardus-, birbirine benzer. Bu benzeyişler tümellere yol açar. Fakat benzer iki nen arasındaki benzeme noktasının kendisi bir nesne değildir. Böyle düşünmek gerçekçiliğin (realizmin) yanlışıdır.» Abaelardus gerçekçiliğe karşı daha düşmanca laflar da eder. Örneğin, genel kavramların nesnelerin yapısına dayanmayıp çok nesnenin karmaşık hayalleri olduğunu söyler. Bununla birlikte o, Platoncu idealara yer ayırmayı bütünüyle hayırlamaz. İdealar, Tanrı'nın zihninde yaratma örnekleri olarak bulunmaktadır, gerçekte Tanrı'nın kavramlarıdır.

Bütün bunlar, doğru olsun, yanlış olsun, yetenekli düşüncelerdir. Modern tümeller tartışmalarının çoğu daha ileri noktaya varmış değildir.

Azizliği kendisi akıllı kılmaya yetmeyen Sanctus Bernardus, Abaelardus'u anlayamadı ve ona karşı haksız ithamlarda bulundu. (Sanctus Bernardus'un büyüklüğü onun zekâsının niteliklerinde değil, karakterindedir. *Britannica Ansiklopedisi.)* Abaelardus üçlemeyi bir Ariusçu, rahmeti bir Pelagiusçu, İsa'nın zatını bir Nestoriusçu gibi ele aldığını ileri sürdü. Bernardus'a göre Platon'un Hıristiyan olduğunu belgilemeğe çalışması Abaelardus'u kâfir saymaya yeterdi. Hem o, Tanrı'nın bütünüyle insan aklı tarafından kavrandığını savunmakla Hıristiyan imanının ortamını (meziyetini) zedelemişti. Gerçekte Abaelardus, bu son görüşü hiç de savunmamış ve Sanctus Anselmus gibi üçlemenin (teslisin) vahye gerek kalmadan akılla izah edilebileceğini düşünmesine rağmen imana çok büyük bir yer bırakmıştı. Onun bir kez, Ruhulkudüs'ü, Platoncu dünya ruhuyla özdeş tuttuğu doğrudur. Fakat Abaelardus, bu görüşün itizalci olduğunu öğrenir öğrenmez onu bir yana bırakmıştı. Belki Abaelardus'un itizalcilikle suçlanmasında, öğretilerinden çok, kavgacılığının rolü olmuştur. Çünkü onun ulemayı eleştirme adeti kendisini nüfuzlu kişiler arasında sevilmeyen bir kişi durumuna getirmişti.

Zamanın bilgili kişilerinin çoğu aytışıma (diyalektiğe) Abaelardus'tan daha az bağlıydı. Özellikle Chartres okulunda antik çağa hayranlık duyan, Platon'u ve Boethius'u izleyen insancıl (hümanist) bir devini vardı. Matematiğe karşı yeniden ilgi uyanmıştı. Bath'lı Abaelardus XII. yüzyıl başlarında İspanya'ya gitti ve sonuçta Eukleides'i Latinceye çevirdi.

SANCTUS BERNARDUS

Kuru skolastik yönteme karşıt olarak Sanctus Bernardus'un önder olduğu kuvvetli mistik bir devini vardı. Bernardus'un babası ilk haçlı seferi sırasında ölen bir şövalyeydi, kendisi de Cistercium manastırında keşişti ve 1115 yılında yeni kurulan Clairvaux keşişler evine baş keşiş olmuştu. Kilise politikasında çok nüfuz sahibiydi. (Karşı-papalara karşı ağır basma, Kuzey İtalya ve Güney Fransa'da itizalle çarpışma, maceracı filozoflara sünniliğin ağırlığını duyurma, ikinci haçlı seferi için vaazlar verme gibi hususlarda söz konusuydu nüfuzu.) Filozoflara saldırmada genellikle başarılıydı. Fakat hazırlamış olduğu haçlı seferi çıkmaza saplanınca Gilbert de la Porrée'yi ikna edemez oldu. Gilbert de la Porrée (Gilbertus Porretanus) itizalci avına çıkmış azizi haklı bulmaktansa Boethius'le uyuşmayı yeğ tutuyordu. Sanctus Bernardus bir politikacı ve bir yobaz olmasına karşın, gerçek dinsel mizaca sahip bir kişiydi. Büyük güzelliğe sahip Latince ilahiler yazmıştı. (Uyaklı ve vurgulu ortaçağ Latin ilahileri, bazen yüce, bazen duyarlı ve dokunaklı bir hava içinde, zamanın dinsel duygusunun en iyi yanını aktarır.) Sanctus Bernardus'un etkisinde kalanlar arasında mistiklik gittikçe egemen bir duruma gelmişti. Sonunda bu mistiklik Flora'lı Joachim'de (ölümü 1202) olduğu gibi itizale benzer bir duruma vardı. Bununla birlikte Flora'lı Joachim'in etkisi daha sonraki bir zamana aittir. Sanctus Bernardus ve izleyicileri, usa-vurmada değil, öznel deneyde, iç yaşantısı ve derin düşüncede (teemmül, contemplation) aramıştır dinsel doğruluğu. Abaelardus ve Bernardus belki eş ölçüde tek yanlıdırlar.

Dinsel bir mistik olarak Bernardus, papalığın dünya işlerine karışmasından üzüntü duymuş ve dünyasal güçten hoşlanmamıştır. Haçlı seferini öğütlemesine karşın, savaşın sadece dinsel heyecanla yürütülemeyeceğini ve bir örgütü gerektirdiğini anlayamamış; «Tanrı yasasının değil, Justinianus yasasının insanların dikkatini çektiğinden» yakınmış; papanın, topraklarını askeri güçle savunmağa kalkmasından hayretlere düşmüştür. Papanın fonksiyonu manevidir, o bilfiil yönetmeğe kalkışmayacaktır. Bununla birlikte bu görüş noktası Bernardus'ta, papaya karşı sınırsız bir saygıyla karışmıştır. O, papaya «piskoposların prensi, havarilerin ve Habil'in üstünlüğüne, Nuh'un yöneticiliğine, İbrahim oğulları, Melchizedek tarikatı, Harun'un yüceliğine sahip; Musa'nın otoritesinin varisi, yargı vermekte Samuel, güçte Petrus, ikna etmekte İsa

olan» diye hitap etmektedir. Sanctus Bernardus'un çalışmalarının net sonucu, doğallıkla, din-dışı işlerde papalık gücünün iyice artması olmuştur.

Salisbury'lı John, önemli bir düşünür değilse de kendi yaşadığı zaman hakkındaki bilgimiz açısından değerlidir. Yaşadığı dönemin dedikodulu bir öyküsünü yazmış olan John, üç Canterbury başpiskoposuna sekreterlik yapmıştır. Başpiskoposlardan biri Becket'tir. Becket, IV. Hadrianus'un arkadaşıydı. Yaşantısının sonunda Chartres piskoposu oldu, 1180 yılında öldü. İman dışındaki sorunlarda, kuşkucu mizaca sahip bir kişiydi, kendisine Akademeiacı adını takmıştı (Sanctus Augustinus'un kullandığı anlamda). Krallara karşı olan saygısı sınırlıydı. «Cahil bir kral taç giymiş bir eşektir» sözü onundur. John, Sanctus Bernardus'a saygı duyardı. Fakat onun Platon'la Aristoteles'i uzlaştırma çabasının başarısız olması gerektiğinden haberliydi. Abaelardus'a hayrandı; fakat, onun tümeller kuramına güler geçerdi, Roscelinus'un tümellerine de öyle.

Mantığın, bilime iyi bir giriş, fakat kendi içinde cansız ve kısır olduğunu düşünmüş. «Aristoteles -demiş-, mantıkta bile aşılabilir. Eski yazarlara karşı duyulan saygı, usun eleştiri duygusunu kösteklememeli.» Platon onun için hala «filozofların şahı»dır. John, zamanının bilginlerinden çoğunu şahsen tanır. Ve skolastik tartışmalara dostça katılır. Hatta bir okulu 30 yıl arayla ikinci defa ziyaret ettiğinde okul mensuplarının hala 30 yıl önceki sorunları tartıştığını görerek gülümser. Salisbury'li John'ın içinde bulunduğu toplumun atmosferi 30 yıl önce (elinizdeki kitabın yazıldığı tarihten 30 yıl önce) Oxford Üniversitesi'nde bulunan öğrenci odalarına benzemekteydi. Yaşantısının sonuna doğru katedral okulları, yerini üniversitelere bıraktı. Üniversiteler hiç değilse İngiltere'de, o günden bugüne şaşılacak bir süreklilik kazanmıştır.

XII. yüzyıl zarfında çeviriciler yavaş yavaş, batılı öğrencilerin yararlanabileceği Grek kitaplarının sayısını arttırdı. Bu tür çevirilerin üç ana kaynağı vardı. Onlar:

1. İstanbul.
2. Palermo.
3. Toledo'ydu.

Bu kaynaklardan Toledo en önemli olandı. Fakat, oradan gelen çeviriciler doğrudan doğruya Grekçeden değil, daha çok Arapçadan yapılmıştı. XII. yüzyılın ikinci yarısında Toledo başpiskoposu Raymond bir çeviri koleji kurdu. Raymond'un koleji çok verimli çalışmalar yapmıştır.

1128’de Venedik’li James, Aristoteles’in *Analitika’sını*, *Topika*’sını, *Peri Sophistikon’unu* Latinceye çevirdi. İkinci *Analitika* batılı filozoflara güç geldi.

Catania’lı Henry Aristippus (ölümü 1162), *Phaedon* ye *Menon’u* çevirdi. Fakat onun çevirilerinin hiç bir etkisi olmadı. XII. yüzyılda Grek felsefesi hakkındaki bilgi kısmi olduğundan, bilgili kişiler Grek bilgisinin çoğunun batı tarafından ortaya çıkarılması gerektiğinden haberliydi ve antik dönem üzerine daha tam bilgi edinme yolunda bir istek belirdi. Sünniliğin boyunduruğu, bazen varsayıldığı ölçüde şiddetli değildi. İsteyen daima kitabını yazar, sonra gerekliyse kitabın itizalci bölümlerini kamu önündeki bir tartışmadan sonra çıkarırdı. Zamanın filozoflarının çoğu Fransız’dı ve Fransa, kilise için imparatorluğa karşı bir ağırlık biçimleme açısından gerekliydi.

XII. yüzyıl filozoflarında ne tür bir tanrıbilimsel (teolojik) itizal ortaya çıkmış olursa olsun, bilgili din adamları hemen bütünüyle sünni olmuştu. Bu durum, kural dışına çıkan Brescia’lı Arnoldus’un acayip biçimde kötülenmesine yol açmıştır. İlk skolastikliğin bütünü, kilisenin siyasal güç elde etme çekişmesinin bir yan dalı gibi görülebilir.

XIII. YÜZYIL

Ortaçağlar Xlll. yüzyılda uç noktasına ulaşmıştı. Roma'nın düşüşünden beri yavaş yavaş kurulmuş olan bireşim (sentez) yetenekli ölçüde eksiksiz duruma geldi. XIV. yüzyıl, kurumların ve felsefelerin çözümünü, XV. yüzyıl ise bizim hâlâ modern saydığımız nenlerin başlangıcını getirmişti.

Xlll. yüzyılın kişileri çok büyüktü. III. Innocentius, Sanctus Franciscus, II. Frederich ve Aquino'lu Thomas, değişik açlardan kendi tiplerinin üstün temsilcileri olmuştu. Büyük adlarla böyle kesinlikle bağlantılı olmayan büyük başarılar da vardı: Gothik, Fransız katedralleri, romantik Carolus Magnus edebiyatı, Kral Arthur efsaneleri ve Niebelungenlied'ler, Magna Carta ve Avam kamarasıyle anayasal yönetimin başlaması gibi. Bizi burada ilgilendiren sorun, özellikle Aquino'lu Thomas yönünden ileri sürülen skolastik felsefedir.

Fakat o felsefeyi sonraki bölüme bırakarak, çağın ergisel (zihni) atmosferini biçimlemekte çok işe yarayan olayların bir özetini vermeye çalışacağım önce.

III. INNOCENTIUS

Çağın başında merkez figür, papa III. Innocentius'tur (1198-1216). III. Innocentius, usta bir politikacı, sonsuz çaba sahibi papalığın en aşırı iddialarına sağlam bir şekilde inanmış, fakat Hıristiyan alçak gönüllülüğünden nasibini almamış bir kişiydi. Piskoposları takdis ederken onlara şu metni okuyarak vaat ederdi: «Bak, bugün seni ulusların ve kralların üstüne çıkardım. Azletmek, yıkmak, baş eğdirmek, diz çöktürmek, devirmek, yapmak ve tayin etmek için.» III. Innocentius kendisine «kralların kralı, efendilerin efendisi, Melchizedek tarikatına göre daima ve daima bir din adamı» sıfatını yakıştırır. Kendisi hakkında bu görüşü desteklemek için her uygun koşuldan yararlanmıştır. Sicilya kralı, Innocentius papalık tahtına çıktığında henüz üç yaşında olan Frederich'ti. Frederich imparator VI. Henry'nin oğluydu. Sicilya'yı fethetmiş olan imparator VI. Henry, Norman krallarının varisi Constance'la evlenmişti. Sicilya krallığı kaynıyordu. Constance, papanın yardımına gerekim duydu ve onu oğlu Frederich'in vasiliğine atadı. Böylece papalığın üstünlüğünü

tanımakla Sicilya'da, papaya oğlunun haklarını kabul ettirmiş oluyordu. Portekiz ve Aragon da benzer şekilde papalığın üstünlüğünü tanımıştı. İngiltere'de kral John, güçlü bir direnmeden sonra krallığını Innocentius'a vermek ve sonra onu papadan kiraladığı bir arazi olarak geri almak zorunda kaldı.

Bir dereceye değin Venedikliler dördüncü haçlı seferi konusunda papadan yararlanmıştı. Haçlı askerleri Venedik'e saldırmak üzereydi. Fakat yeter ölçüde gemi çıkaramıyordu. Venedikliler dışında kimsede yeter ölçüde gemi yoktu. Onlar (salt ticari nedenlerle) İstanbul'u fethetmenin Kudüs'ü fethetmekten çok daha iyi olacağı görüşünü savunmaktaydı.

Her halde İstanbul yararlı bir atlama taşı olacaktı ve Doğu Roma imparatorluğu haçlılara hiç de dost gözüyle bakmamıştı. Venedik'e taviz verilmesi gerekli bulundu. İstanbul zapt edildi ve bir Latin imparatorluğu kuruldu. Innocentius İstanbul'u ele geçirme düşüncesinden önceleri hoşlanmamıştı. Fakat sonradan doğu-batı kiliselerini yeniden birleştirmenin olanaklı olacağını düşündüğü için, keyfi yerine geldi. (Bu umut boşa çıkmıştır).

Bu örneğin dışında III. Innocentius'tan herhangi bir surette yararlanan birini tanımıyorum.

Dördüncü haçlı seferi aynı zamanda güney Fransa'daki Albi'lilere karşıydı ve buradaki itizali, mutluluğu, refahı ve ekini (kültürü) söküp attı. Innocentius Toulouse Kontu Raymond'u haçlı seferine karşı soğuk davrandığı için azletmiş ve Albi'lilerin yaşadığı bölgeyi büyük bir bölümüyle, haçlı seferinin önderi Parlamentonun büyük babası Simon de Montford'a vermiştir. Innocentius ayrıca imparator Otto'yla da kavga etmiş ve Almanlardan, bu imparatoru tahttan indirmesini istemiştir. Almanlar papanın isteğini yapmış ve Otto'nun yerine, artık büyümüş olan II. Frederich'i getirmişlerdi. Papa, Frederich'i desteklemesinin karşılığı olarak korkunç büyük vaatler aldı. Fakat Frederich bu vaatlerden en kısa zamanda caymaya kararlıydı.

III. Innocentius kendisinde hiç bir kutsallık öğesi bulunmayan ilk papaydı. Kilise reformu, kilise sıra düzenini biçimleyen kişilere, kendi manevi itibarlarına dair öyle bir güven vermişti ki, onlar artık kutsal olalım diye sıkmadılar kendilerini. O zamandan başlayarak güç motifi papalığı gitgide daha ağır biçimde egemenliğine aldı ve bu durum, o günlerde bile, bazı din adamlarının muhalefetine yol açtı. Innocentius Curia'nın (papalık

yönetiminde görevli olanların biçimlediği topluluk) gücünü arttırmak için kilise yasasını düzene soktu. Walther von der Vogelweide bu yasaya, «kilise rezaletinin şimdiye değin ortaya koymuş olduğu en kara kitap» diyor. Papalık o yıllarda henüz parlak utkular (zaferler) kazanmaktaydı, fakat onun çöküşü önceden görülebilir bir duruma gelmişti.

III. Innocentius'un hamisi olan II. Frederich 1212 yılında Almanya'ya gitti ve papanın yardımıyle Otto'nun yerine geçti. Innocentius, papalığa karşı ne denli korkunç bir düşman yetiştirdiğini göremeden öldü.

II. FREDERİCH

Tarihte bilinen en dikkate değer yöneticilerden biri olan II. Frederich çocukluğunu ve gençliğini güçlük ve ters koşullar içinde geçirmişti. Babası, Barbarossa'nın oğlu VI. Henry, Sicilya Normanlarını yenilgiye uğratmış, krallığın varisesi Constance'la evlenmişti. Orada, Sicilya'lıların nefret ettiği bir Alman garnizonu kurmuş, Frederich üç yaşındayken 1197 yılında ölmüştü. Constance, kocası ölünce Almanlara karşı çıktı ve onlar olmadan, papanın yardımıyle saltanat sürmeğe çalıştı. Almanlar bu işe gücendi. Otto, Sicilya'yı fethetmeyi denedi. Bu onun, papayla olan kavgasının bir nedeni oldu.

Frederich'in çocukluğunu geçirdiği Polermo, başka güçlükler içindeydi. Orada, İslâm isyanları vardı. Pisa'lılar ve Cenova'lılar birbirleriyle ve Sicilya'yı ele geçirmek için savaştı. Sicilya'daki önemli kişiler durmadan yan değiştiriyor, ihanet için en yüksek fiyatı ödeyenlerden yana çıkıyordu.

Bununla birlikte Sicilya ekinsel (kültürel) olarak büyük üstünlüklere sahipti. İslâm, Bizans, İtalyan ve Alman uygarlığı orada karşılaşmış ve karışmıştı. Başka yerde görülmemişti böyle bir durum. Grekçe ve Arapça Sicilya'da hâlâ yaşıyordu. Frederich altı dili gayet akıcı biçimde konuşmayı öğrenmişti. Arap felsefesini biliyor, İslâmlarla dostça geçiniyordu. Bu husus Hıristiyanları dehşete düşürmüştü.

Frederich, Hohenstaufen ailesindendi ve Almanya'da bir Alman sayılırdı. Fakat, kültür ve duygu İtalyandı. Bu İtalyanlığa biraz Bizans ve Arap çeşnisi karışmıştı. Çağdaşları Frederich'e gittikçe dehşete dönen bir şaşkınlıkla bakmış; Frederich'e, «dünyanın harikası ve mucizevi yenilikçi» adını takmıştı. Daha hayattayken efsanelere konu olan Frederich'in *de*

Tribus İmpostoribus (Üç Yabancı Peygamber Üzerine) adlı bir kitap yazdığı söylenir. (Üç yabancı Peygamber Musa, İsa ve Muhammet'tir) Hiç bir zaman var olmayan böyle bir kitap kiliseye düşman olan pek çok kişiye, en sonra da Spinoza'ya, yüklenmiştir (atfedilmiştir).

«Guelf» ve «Ghibellino» sözcükleri imparator Otto'yla II. Frederich çekişmesi sırasında kullanılmağa başlanmıştır. Onlar iki çekişmecinin aile adları olan «Welf» ve «Waiblingen»in bozulmuş biçimidir. (Otto'nun yeğeni, İngiliz krallık ailesinin atalarındandır.)

III. Innocentius 1216 yılında, Frederich'in yenilgiye uğrattığı Otto'ysa 1218 yılında öldü. Yeni papa III. Honorius başlangıçta Frederich'le iyi geçiniyordu. Fakat kısa zamanda güçlükler başgösterdi.

Frederich önce, haçlı seferine çıkmayı hayırlamıştı (reddetmişti). Sonra, Lombard kentleriyle geçinemiyordu. Bu kentler 25 yıllık bir saldırmazlık ve savunma anlaşması imzalamıştı. Almanlardan nefret ediyordu. Lombard şairlerinden biri, Almanlar hakkında sert mısralar yazmıştı. Lombardia'da bu, genel kanıyı temsil etmiştir. Anlaşılan Frederich İtalya'da kalıp Lombard kentleriyle uğraşmak istedi. Fakat 1227'de Honorius öldü, onun yerine Sanctus Franciscus'u seven ve onun tarafından da sevilen koyu çileci IX. Gregorius geçti. IX. Gregorius, ölümünden iki yıl sonra Sanctus Franciscus'u azizler mertebesine ulaştırmıştır.

Gregorius hiç bir nenin, haçlı seferi ölçüsünde önemli olmadığını düşünüyordu ve Frederich'i bu işi benimsemediği için aforoz etti. Kudüs kralının kızı ve varisesiyle evlenen Frederich, olanaklı olduğunda haçlı seferine çıkmak istemiyor değildi. Zaten kendisine Kudüs Kralı adını vermişti. 1228'de henüz aforoz edilmiş durumdayken sefere çıktı. Bu iş Gregorius'u haçlı seferine çıkmamaktan daha çok kızdırdı. Kutsal bir sefere çıkan topluluk, papanın lanetlediği bir kişinin önderliğinde nasıl hareket ederdi?

Frederich hiç bir nene aldırış etmedi. Filistin'e gitti. İslamlar arasından dostlar edindi. Onlara, Hıristiyanların Kudüs'e özel bir önem verdiğini, hâlbuki burasının stratejik bakımdan pek önemi bulunmadığını söyledi. Müslimler Frederich'e hak verdi ve kenti ona barış yoluyle teslim etmeye razı oldu. Bu iş papayı bir kat daha kızdırdı. Kâfirlerle tartışılmaz, savaşılırdı. Bununla birlikte Frederich Kudüs'te usulüne uygun olarak taç

giydi. Kimse, onun başarılı olduğunu yadsıyamadı (inkâr edemedi). Papayla imparator arasındaki barış da 1230 yılında yenilendi.

1230'u izleyen birkaç barış yılı içinde imparator, kendisini Sicilya krallığının işlerine hasretti. Sicilya Başkanı Pietro della Vigna'nın yardımıyle Roma yasasından türemiş ve güney sömürgesindekine benzer bir hukuk düzeni kurdu. Frederich'in güney sömürgesinde yüksek bir uygarlık düzeyi gösteren bu yasalar kümesi (külliyatı) derhal Sicilya'nın Grekçe konuşan sakinlerinin yararlanması için Grekçeye çevrildi. Frederich, Napoli'de önemli bir üniversite kurdu. «Augustal» adı verilen ve batıda yüzyıllarca ilk altın para olma mevkiini koruyan parayı bastırdı. Özgür ticareti kurdu, iç gümrüğü kaldırdı. Dahası, kurduğu konseye kentlerden, halkın seçtiği temsilciler çağırdı. Bununla birlikte temsilciler sadece danışma gücüne sahipti.

Bu barış dönemi, Frederich yeniden 1237 yılında Lombard birliğiyle anlaşmazlığa düşünce sona erdi. Papa yine işe karıştı, imparatoru yeniden afaroz etti. Bu zamandan Frederich'in 1250 yılında ölümüne değin, savaş sürekli olarak ve gelişerek sürdü ve her iki yan için de daha sert, daha zalimce ve daha haince oldu. Tali kâh o yana gülüyordu kâh bu yana. İmparator öldüğünde henüz sonuç belli olmamıştı. Fakat ardılı olmak iddiasındaki kişiler onun gücüne sahip değillerdi. Dolayısıyle gittikçe yenilgiye uğradılar. İtalya'yı bölünmüş ve Papayı başarı kazanmış olarak bıraktılar.

Papaların ölümleri, bu Savaşa pek az etki etmişti. Her yeni papa, öncekinin (halefinin) politikasını pratik olarak değiştirmeksizin benimsemiştir.

IX. Gregorius 1241'de ölmüştü. 1243'te Frederich'in amansız düşmanı IV. Innocentius papa seçildi. X. Louis, sarsılmaz sünniliğine karşın Gregorius ve IV. Innocentius'un kızgınlığını yatıştırmaya çalıştı, fakat boşuna. Özellikle Innocentius, imparatordan gelen bütün yumuşatma girişimlerini hayırladı ve hiç bir vicdani endişe duymadan her türlü düzeni uyguladı. İmparatoru azlettiğini ve ona karşı bir haçlı seferine çıkılması gerektiğini ilan etti. İmparatoru destekleyen herkesi aforoz etti. Dinsel tarikat üyeleri Frederich'e karşı vaazlar ettiler, islamlar başkaldırdı. İmparatorun önde gelen destekleyicileri aleyhine kumpaslar kuruldu. Bütün bunlar Frederich'i gittikçe zalimleştirdi. Kumpasçılar korkunç şekilde

cezalandırıldı. Karşı taraftan tutsak edilenlerin sağ gözü oyuluyor, sağ eli kesiliyordu.

Bu titanca savaş sırasında Frederich yeni bir din kurmayı düşündü. Bu dinin Mesih'i kendisi olacaktı. Bakan Pietro della Vigna, Sanctus Petrus'un yerini alacaktı. (Hermann Kantorowicz tarafından yazılan, *II. Frederich'in Hayatı* adlı yapıta bakınız.)

Frederich bu projesini halka açıklayacak denli ileri gitmedi. Birden, Pietro della Vigna'nın kendi aleyhine fesat kurduğuna, yanlış ya da doğru kani oldu. Pietro'yu kör edip, bir kafes içinde herkese gösterdi. Bununla birlikte Pietro intihar ederek, daha azla eziyet çekmekten kurtuldu.

Frederich, yeteneklerine karşın başarı gösteremedi. Çünkü papa karşıtı kuvvetler sofu ve demokratikti. Hâlbuki onun ereği Roma imparatorluğunu yeniden kurmaktı. Frederich ekin (kültür) açısından aydınlanmıştı, fakat siyasal yönden geriydi. Onun sarayı, haremiyle harem ağalarıyle doğu sarayıydı. Fakat İtalyan şiiri bu sarayda başladı. Frederich'in kendisinde de biraz şairlik vardı.

Papalıkla olan anlaşmazlığında o, kilise mutlakçılığının tehlikeleri hakkında tartışmalı risaleler yayınlamıştı. Bunlar XVI. yüzyılda olsaydı takdirle karşılanabilirdi. Fakat o günler tatsız bulundu.

Frederich'ten yana olması gereken itizalciler, ona sadece birer asi gibi göründüler. Frederich papanın hoşuna gitmek için eziyet etti onlara. Özgür kentler, imparator uğruna papaya başkaldırabilirdi. Fakat Frederich başeğmelerini istedikçe onlar papadan yana çıktılar.

Frederich, zamanının boş inanlarından sıyrılmış olmasına ve ekinde (kültürde) öbür bütün çağdaşlarının üstünde olmasına karşın, imparator olarak mevkii onu siyasal yönden özgür her düşünce ve davranışa karşı durmaya götürmüştü. Kaçınılmazlıkla başarısızlığa uğradı bu karşı duruş.

III. Innocentius'un, aleyhlerine haçlı seferi açmış olduğu bütün yöneticilerin (Frederich dahil) eziyet ettiği itizalciler hem kendi içlerinde hem de o zaman yaygın olan düşünceleri yansıtması açısından incelenmeye değer. O sıralarda yaygın olan duygular hakkında kitaplar pek bilgi vermez.

KATHOROSÇU'LAR

En ilginç, aynı zamanda, en geniş itizalci tarikat Kathorosçu'lardı. Bunlar Fransa'nın güneyinde daha çok Albi'liler adıyle tanınırlardı.

Kathorosçuların öğretileri, Balkanlar yoluyle Asya'dan gelmişti, kuzey İtalya'da çok yandaş buldu. Güney Fransa'da çoğunluktaydı Kathorosçular. Kilise topraklarına el koymalarını mazur göstermek isteyen soylular da onlardan yanaydı. İtizalin bu kadar geniş ölçüde yayılmasının nedeni, kısmen haçlı seferlerinin başarısızlığa uğraması, fakat daha çok din adamlarının servetine ve kötülüğüne karşı duyulan manevi nefretin sonucuydu.

Sonraları ortaya çıkan püritenciliğe benzer, kişisel kutsallıktan yana bir duygu vardı ortada. Bu, yoksulluk kültüyle ilintili bir duyguydu. Kilise zengin ve geniş ölçüde dünyasaldı. Rahiplerin pek çoğu çok ahlaksızdı. Tarikat mensupları eski tarikatları, mahalle rahiplerini, günah çıkartma olayını baştan çıkartma olayına vardırmayla suçluyorlardı. Tarikat canlarının düşmanları da onları aynı suçla suçladılar. Bu gibi saldırıların çok yerinde olduğu kuşkusuzdur.

Kilise dinsel sorunlarda üstünlük tasladıkça, halk meslekle uygulama arasındaki aykırılık karşısında dehşete düşüyordu. Reformasyona götüren gerekçeler XIII. yüzyılda da geçerliydi. Onlarla, reform dönemi gerekçeleri arasındaki belli başlı fark, dindışı yöneticilerin, davalarını itizalcilerle birlikte yürütememeleriydi. Bu da, itizali, kralların egemen olma iddialarıyle uyuşturacak bir felsefe bulunmamasından doğmuştur. Kathorosçuların savunduğu ilkeler, bu konuda onların düşmanlarına dayandığımız için kesinlikle bilinmemektedir. Öte yandan din adamları, itizal tarihini iyice bildiklerinden ona hep bilinen yaftayı yapıştırmaya ve var olan mezheplere çok yakın benzerliğe sahip bulunmayan eski mezheplere ait bütün inançları yüklemeğe yönelmiştir.

Bununla birlikte Kathorosçular hakkında tartışmanın ötesine çıkan çok nen bulunmaktadır. Örneğin, onların, ikici (düalist) oldukları ve Gnostikoslar gibi, Eski Ant'ın Yehova'sını kötü bir varlık (demiurge, Tanrı'ya bağlı fakat kötülük yaradıcısı) saydıkları, gerçek Tanrı'nın sadece yeni Ant'ta ortaya çıktığını düşündükleri anlaşılıyor. Onlar maddeyi esas olarak kötü saymışlar ve erdemli kişinin yeniden dirilmesinin söz konusu olmayacağını savunmuştu. Bununla birlikte kötüler hayvansal ruhlarının hayvan vücuduna aktarılmasına dayanacaktır. Bu temelde Kathorosçular bitkiyi yeğ tutarlar. Yumurta, peynir ve sütten kaçınırlar, cinsel olarak çoğalmadığına inandıkları için balığı yerlerdi. Tüm cinsler iğrençti onlar için. Bazıları, evliliğin zinadan daha kötü olduğunu bile ileri sürmüştür.

Çünkü evlilik uzun süreli ve daha tatmin ediciydi. Öte yandan Kathorosçular, intihara itiraz etmez. Yeni Ant'ı bir sünniden daha çok sözel olarak almışlar, yeminden kaçınmışlar, bir tokat yedikleri zaman öbür yanaklarını çevirmişlerdir. Onlara eziyet edenler şöyle bir olay anar. İtizalcilikle suçlanmış biri, kendisini savunmak için et yediğini, yalan söylediğini, yemin ettiğini ve iyi bir Katolik olduğunu söylemiş.

Mezhebin sıkı kuralları ancak, «insan-ı kâmil» adı verilen kutsal kişilerce uygulanırdı. Öbürleri et yiyebilir, dahası evlenebilirdi.

Bu öğretilerin doğuşunu incelemek ilginç olur. Onlar, haçlılar yoluyle İtalya ve Fransa'dan gelmişti. Fakat asıl kaynak Bulgaristan'daki Bogomil'lere (Slavca, Bog-miliu. «Tanrı sana acısın,» demek) dayanmaktaydı. 1267'de Kathorosçular Toulouse'ta bir konsül topladıkları zaman konsüle Bulgar delegeleri de katılmıştı. Bogomil'lerse Manichaeosçularla Paulikosçuların karışımından doğmuştu. Paulus, çocukların vaftiz edilmesine, arafa, duada azizlerin adının anılmasına ve üçlemeye karşı duran bir Ermeni tarikatıydı. Yavaş yavaş Trakya'ya, oradan da Bulgaristan'a yayılmıştı. Paulus'çular Marcion'u (aşağı yukarı M. S. 150 yılında yaşamıştır) izlemiştir. Marcion, kendisini Hıristiyanlıktaki Yahudi öğelerini hayırlamakta Sanctus Paulus'un ardılı sayıyordu ve Gnenes'çi değilse bile onlara yakındı.

Halk arasında yaygın olan benim ele alacağım öbür itizal Waldus'çular itizalidir. Bunlar, 1170'te İsa'nın yasasına uymak için kutsal sefere başlayan Petrus Waldus'un ardıllarıydı. Petrus Waldus tüm varlığını yoksullara vermiş ve «Lyons'lu Yoksullar» derneğini kurmuş, yoksulluk içinde erdemli bir yaşantı sürmeye başlamıştı. Önceleri papanın onayını almıştı. Fakat Waldusçular, din adamlarının ahlaksızlığı aleyhine çok nen söyleyince 1184 yılında Verona konsülü yönünden lanetlendi.

Waldusçular bunun üzerine her iyi insanın vaaz vermeye ve kutsal kitabı tanıtmaya hakkı olduğuna karar verdi. Kendi din adamlarını kendileri atayıp, Katolik rahipleriyle ilişkilerini kestiler. Lombarida'ya Bohemia'ya yayıldılar, Bohemia'da Huss'çuların yolunu hazırladılar. Albi'lilere eziyet edildiğinde, bu eziyet Waldusçuları da etkilediğinden Waldusçular kütle halinde Piedmont'a kaçtılar. Milton zamanında onların Piedmont'ta uğradıkları eziyet «intikamını al ey Tanrım kurban edilen azizlerinin» diye başlayan bir sone yazılmasına neden olmuştur. Waldusçular, hala Alplerin uzak vadilerinde ve Birleşik Amerika'da yaşamaktadırlar.

Bu itizal din adamları için tehlike habercisi oldu ve onun bastırılması yolunda şiddetli önlemler alındı. III. Innocentius, itizalcilerin İsa'ya ihanet ettikleri için ölümü hak ettiğini ileri sürdü. Fransız kralını Abi'lilere karşı kutsal bir sefere çağırdı. 1209 yılında başlatılan bu sefer inanılmaz vahşetle yürütüldü. Carcassonne kenti alındıktan sonra tüyler ürpertici bir toptan öldürmeye (katliama) girişildi. İtizalin kökünü kazımak piskoposların işi olmuştu. Fakat bu işin görevleri başka olan kişiler tarafından yapılması çok iğrenç sonuçlara yol açtı.

IX. Gregorius 1233 yılında enkizisyonu kurdu ve piskoposların sırtından itizalin kökünü kazıma görevini aldı. 1254'ten sonra, enkizisyonca suçlananlara savunma olanağı verilmedi. Bu kişiler mahkûm edilirse mülklerine el konurdu. Fransa'da bu mülkler krala gitmiştir.

Suçlanan kişi gerçekten suçlu bulunursa din dışı güçlere, yaşantısının bağışlanması duasıyle teslim edilir, fakat din dışı güçler o kişiyi yakmakta kusur ederse kendileri enkizisyon mahkemesi karşısına çıkarılırdı. Enkizisyon yalnız alelade anlamıyle itizalin değil büyü ve gaipten haber verme gibi adetlerin de kökünü kazıma yolundaydı. İspanya'daysa, özellikle gizli-Yahudilerle uğraşmıştı. Mahkemelerin işi Dominicus ve Franciscus rahiplerince yönetilirdi. Fakat İngilizler de onu Jeanne d'Arc'a karşı kullanmağa hazırdı. Enkizisyon mahkemeleri bütünüyle çok başarılıydı. Başlangıçta Albi'liler itizalini saf dışı bırakabilmişti.

Kilise XIII. yüzyılın başlangıcında, hemen hemen XVI. yüzyıldaki kadar amansız bir isyan tehlikesi karşısındaydı. Bundan dilenci tarikatler sayesinde kurtuldu. Sanctus Franciscus ve Sanctus Dominicus, sünnilik için, çok güçlü papalardan daha büyük iyilik yapmışlardır.

FRANCISCUS

Assisium'lu aziz Franciscus (1181 veya 1182'de doğmuş, 1226'da ölmüştür) tarihsel kişilerin en sevimlilerinden biriydi. Hali vakti yerinde bir ailenin oğluydu. Gençliğinde normal eğlencelere, hoş nenlere karşı pek tiksinti duymazdı. Fakat bir gün atla bir cüzamlının yanından geçerken ani bir dürtüyle attan inip adamı öptü. Bundan sonra bütün dünya malından geçip, yaşantısını vaaz etmeğe, iyi işler yapmağa adadı. Hatırı sayılır bir işadamı olan babası çok kızdı, fakat oğlunu bu yoldan çeviremedi.

Franciscus hemen, kendini eksiksiz yoksulluğa adamış birtakım ardıllar buldu.

Kilise, başlangıçta bu deviniyi kuşkuyla karşılamıştı. «Lyons’un Yoksulları»na benziyordu o daha çok. Sanctus Franciscus’un uzak bölgelere gönderdiği ilk misyonerler, başlangıçta itizalci sayılırdı. Çünkü onlar sadece ikrarda bulunmakla (kendilerini adamakla) kalmıyor, yoksulluğu uyguluyordu da. Keşişler sadece ikrarda bulunuyor ve kimse onları ciddiye almıyordu. III. Innocentius, devininin değerini görecek ölçüde feraset sahibiydi. Franciscus hareketini sünnîlik sınırları içinde tutmağa karar verdi. 1209 veya 1210’da yeni tarikatı tanıdı. Sanctus Franciscus’un kişisel dostu olan IX. Gregorius onu desteklemeyi sürdürdü. Yalnız, Franciscus’a, anarşik, yasa tanımayan ve heyecana dayanan itkileri (impulses) için hoş olmayan belirli kurallar aşılamaya çalıştı. Franciscus, insanın kendini yoksulluğa adamasını olanaklı olan en sıkı anlamda almıştı ve kendisini izleyenlerin evlere veya kiliselere sahip olmasına karşı durmuştu. Onlar, ekmeklerini dileniyordu. Yersiz yurtsuzdu aynı zamanda. Konuksever, iyiliksever birine rasgelirlerse barınacak bir yer bulabiliyordu. Yani nerde akşam orada sabah yaşayıp gidiyorlardı.

Franciscus 1219’da doğuya gitti, sultanın (hangi sultan olduğunu belirlemiyor Russell) önünde vaaz verdi. Sultan ona nezaketle muamele etti, fakat İslamlıktan ayrılmadı. Franciscus geri dönünce ardıllarının ev sahibi olduklarını gördü, çok üzüldü. Fakat papa, onu, bu konuda taviz vermesi için ikna etti veya zorladı. Ölümünden sonra Gregorius onu azizleştirdi, fakat yoksulluk kuralını biraz yumuşattı.

Azizlik konusunda Franciscus’tan aşağı kalmayan başkaları da vardır. Fakat Franciscus’u azizler arasında tek yapan, onun kendiliğinden olan mutluluğu, evrensel sevgisi ve şairlik vergisiydi (mevhibesiydi). Onun iyiliği daima çabadan yoksun görülür. Aşmak zorunda olduğu engel yokmuş gibi.

Franciscus bütün yaşayan şeyleri, yalnız Hıristiyan olarak değil, iyi bir kişi ya da bir şair olarak da sevmiştir. Onun ölümünden az önce yazılmış olan güneş ilahisi bütünüyle olmasa da genellikle güneşe tapınan Akhnaton (Echinaton, eski Mısır Kralı, M. Ö. 1384-1364, Echinaton, ‘Güneşin Dostu’ demektir.) tarafından yazılabilirdi. Buna Hıristiyanlık esin (ilham) vermiştir. Fakat açık sayılmaz bu esin.

O cüzamlılara karşı kendi adına değil onların adına görevli olduğunu düşünmekteydi. Hıristiyan azizlerinin çoğundan ayrı olarak Franciscus, kendi kurtuluşundan çok başkalarının mutluluğuyle ilgilenmiş, asla bir üstünlük duygusuna kapılmamıştı. En basit ya da en kötü insana karşı bile. Günahkârlar arasında Franciscus onlardan biriydi. İyilikseverler arasında onlardan biri.

Eğer şeytan yaşadıysa, Sanctus Franciscus tarikatının geleceği onda en seçkin memnunluğu uyandıracaktı. Çünkü tarikatın başı olarak azizi hemen izleyen Elias (Eliyya, İlyas) kardeş, lükse gömüldü ve yoksulluğun bütünüyle ortadan silinmesine izin verdi. Kurucularının ölümünü izleyen yıllarda Franciscusçuların belli başlı işi Guelf’lerle Ghibellino’lar arasındaki amansız ve kanlı savaşlarda asker toplamak olmuştur.

Franciscus’un ölümünden yedi yıl sonra kurulan enkizisyon, değişik ülkelerde, daha çok Franciscusçular tarafından yöneltilmiştir. Ruhçular adı verilen bir azınlık Franciscus’un öğretisine sadık kaldı. Onların çoğu itizalci damgası yiyerek enkizisyonun buyruğuyle yakılmıştır. Tarih ne garip tecelli ediyordu. Franciscus rahipleri kendi mürşitlerine daha yakından bağlı diye bazı kişileri en büyük cezalara müstahak sayıyorlardı.

Ruhçular, İsa’nın ve havarilerin hiç bir mülke, dahası giydikleri giysilere bile sahip olmadığını ileri sürüyorlardı. Bu kanıyı 1323 yılında XXII. Johannes itizalci saydı.

Sanctus Franciscus’un yaşantısının net sonucu daha servetli ve bozuk bir tarikat yaratmak sıradüzenini (hiyerarşiyi) güçlendirmek, manevi ciddiyet ve düşünce özgürlüğünde yüksek bir noktaya varmış bütün insanlara eziyet edilmesini kolaylaştırmak olmuştur. Franciscus’un kendi erekleri ve karakteri dikkate alındığında, bundan daha acı bir ironiye sahip sonuç düşünmek olanaksızdır.

SANCTUS DOMINICUS

1170’te doğup 1221’de ölen Sanctus Dominicus, Sanctus Franciscus’tan daha az ilginçtir, Castillon’ludur ve Loyola gibi sünnîliğe bağnazlıkla (taassupla) bağlıdır. İtizalle mücadele etmeyi ana erek saymış ve yoksulluğu bu sonuca vardıracak bir araç olarak benimsemiştir. Albi’liler savaşlarında daima ortadadır. Hem de onun aşırı vahşiliklerinden üzüldüğünü söylediği halde.

1215’te III. Innocentius’un kurduğu Dominicus tarikatı çabucak başarı kazanmıştı. Dominicus’ta benim görebildiğim tek insancıl yön onun Saxonia’lı Jordanis’e (Gotça, Jornandes), «yaşlı kadınlarla konuşmaktansa genç kadınlarla konuşmak hoşuma gidiyor» demiş olmasıdır. Tarikat bu cümlenin 1242’de Jordan’ın yazmış olduğu Dominicus’un hayat hikayesinden çıkarılmasını ciddiyetle buyurmuştur.

Dominicusçular enkizisyon konusunda Franciscusçulardan daha eylemciydi. Bununla birlikte onlar kendilerini bilgiye adayarak, insanlığa büyük hizmetlerde bulunmuştur. Sanctus Dominicus’un tasarladığı bir durum değildi bu. Dominicus, tarikat canlarının (kardeşlerinin) din-dışı bilimleri ya da zamanın din sistemleri dışında hiç bir özgür bilimi öğrenmemesini» buyurmuştu. Bu kural 1259 yılında iptal edildi. O tarihten sonra Dominicusçuların faal bir yaşantı sürmesi için gerekli her nen yapıldı. El işi onların görevi değildi. İbadet saatleri, daha çok düşünsel çalışma zamanı bırakmak için kısaltılmıştı.

Dominicusçular, kendilerini Aristoteles’le İsa’yı uzlaştırmağa adadılar. Büyük Albertus, Aquino’lu Thomas da Dominicusçuydu ve bu işi (Aristoteles’le İsa’yı uyuşturma işini) başarılmaya yetenekli olduğu ölçüde başardı. Aquino’lu Thomas’ın bu konudaki otoritesi o denli ağır basıyordu ki sonraki Dominicusçular felsefede pek çok nen başarmadılar. Franciscus, bilgiden Dominicus’a bakıldığında daha az hoşlanmışsa da kendisini hemen izleyen dönemdeki şu büyük adlar Franciscuçuydu. Roger Bacon, Duns Scotus, Ockham’lı William. Dilenci tarikat mensuplarının felsefe için yaptıklarını ilerde anlatacağız.

AQUINO’LU THOMAS

Aquino’lu Thomas (doğumu 1225, ölümü 1274), skolastik filozofların en büyüklerinden sayılır. Felsefe öğreten bütün Katolik kurumlarında o, doğru konuşan tek kişi olarak gösterilirdi. Bu, papa XIII. Leo’nun 1879 yılında yöneltilen bir soruya vermiş olduğu fetvayla bir kural olmuştur. Böylece, aziz Thomas sadece tarihsel bir ilgiyi değil, Platon, Aristoteles, Kant, Hegel gibi yaşayan ve gerçekte Kant’la Hegel’in yapmış olduğundan daha büyük bir etkiyi temsil eder.

Aquino’lu Thomas çok bakımdan Aristoteles’i öyle yakından izler ki Stageria’lı filozof Katolikler arasında hemen hemen kilise babalarının otoritesine sahip duruma gelmiş; Aristoteles’i salt felsefe alanında eleştirmek küfür sayılır olmuştur. (Ben bir radyo yayınında bunu yaptım diye, birçok Katolikten protesto mektubu almıştım.)

Durum daima böyle değildi. Aquino’lu zamanında Platon’a karşı olduğu gibi, Aristoteles için de henüz savaşmak zorunluğu vardı. Aquino’lunun nüfuzu rönesansa değin Aristoteles’e utku (zafer) sağladı. Sonra ortaçağlarda daha çok tanınmaya başlayan Platon, çok filozofun gözünde yeniden üstünlük elde etti. XVII. yüzyılda bir sünnî ve Descartesçi olmak olanaklıydı. Malebranche bir rahip olmasına rağmen asla kınanmamıştı. Fakat günümüzde böyle özgürlükler geçmişe ait hususlardır. Katolik din adamları eğer kendileri felsefeyle ilgileniyorlarsa Sanctus Thomas’ı kabul etmeliler.

Sanctus Thomas, Aquino kontunun oğluydu. Kont’un Napoli krallığındaki şatosu Monte Cassino’ya yakındı. «Melek doktor» adı verilen Sanctus Thomas, öğrenimine Monte Cassino’da başladı. Altı yıl II. Frederich’in Napoli’deki üniversitesine devam etti. Sonra Dominicusçu oldu, Köln’e gitti. Orada zamanın Aristotelesçi filozoflarına öncülük eden Büyük Albertus’tan ders aldı. Köln’de ve Paris’te bir süre kaldıktan sonra 1259 yılında İtalya’ya döndü, hayatını 1269-1272 yılları hariç orada geçirdi. Bu üç yıl içinde Paris’teydi. Paris’te Dominicusçular, üniversite otoriteleriyle Aristotelesçilikleri açısından anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Dominicusçuların, üniversitede güçlü yandaşları olan İbnu Rüşdçülere itizalci bir sempati duyduğundan kuşku edilmekteydi.

İbnu Rüşd’çüler Aristoteles için yaptıkları yorumlara dayanarak ruhun, bireysel olduğu sürece ölümsüz olmadığını, ölümsüzlüğün sadece

kişi dışı ve değişik varlıklarda özdeş olan zekâya özgü olduğunu savunuyorlardı. Bu öğretinin Katolik imanına karşıt olduğuna İbnu Rüşdçülerin zorla dikkati çekilince onlar «çifte doğruluk» kaçamağına sığındılar. Buna göre bir doğruluk, felsefede akla öbür doğruluksa teolojide vahye dayanıyordu. Bütün bunlar Aristoteles'i kötü tanıttı ve Paris'te Sanctus Thomas, Arap öğretilerine gösterilen aşırı yakınlıktan doğma zararı gidermeğe çalıştı. Bunda da apayrı bir başarı kazandı.

Aquino'lu, kendinden önce geçenlerden ayrı olarak Aristoteles hakkında eksiksiz bir bilgiye sahipti gerçekten. Bu konuda kendinden önce geçenlerden ayrılırdı. Moerbeke'lı William adlı bir arkadaşından Grekçeden yapılan çevirileri almış ve onlara yorumlar eklemişti. O zamana değin, insanların Aristoteles hakkındaki düşünceleri Yeni-Platoncu gelişmeler dolayısıyle gölgede kalmıştı. Bununla birlikte Thomas gerçek Aristoteles'i izledi ve dahası Sanctus Augustinus'ta görülen biçimiyle bile Platonculuktan hoşlanmadı. Kiliseye, Aristoteles sisteminin, Hıristiyan felsefesinin temeli olarak Platoncu sisteme yeğ tutulması gereğini ve İslamlarla, İbnu Rüşd yandaşı Hıristiyanların Aristoteles'i yanlış anlamış olduklarını kabul ettirdi.

Kendi payıma Aristoteles'in *de Anima* (Peri Psyche, Ruh Üzerine) adlı yapıtının Aquino'ludan çok İbnu Rüşd'ün görüşüne yaklaştığını söyleyeceğim. Bununla birlikte kilise Sanctus Thomas'tan beri tersini düşünmektedir.

Ayrıca ben, Aristoteles'in pek çok mantık ve felsefe sorunundaki görüşünün nihaî olmadığı ve o zamandan beri bu sorunların büyük ölçüde yanlış olduğunun ispat edildiği kanısındayım. Bu kanının da Katolik bir filozof veya felsefe öğreticisi tarafından ileri sürülmesi caiz görülmez.

THOMAS'IN YAPITLARI

Sanctus Thomas'ın en önemli yapıtı olan *Summa Contra Gentiles* 1259-1264 yılları arasında yazılmıştır. Kitap, Hıristiyan dininin doğruluğunu, Hıristiyan olmadığı var sayılmış bir okuyucuya hitap eden kanıtlarla yerleştirmeğe çalışır. Hayalî okuyucunun, Arap felsefesini iyi bilen bir kişi olduğu anlaşılıyor.

Sanctus Thomas *Summa Theologiae* adlı bir başka kitap daha yazmıştır. Bu da birinci kitaba eş bir önem taşır. Fakat Hıristiyanlığın

doğruluğunu önceden varsaymayan kanıtlar kullanmağa pek yanaşamadığından bizi daha az ilgilendirmektedir.

Aşağıki satırlarda *Summa Contra Gentiles'in* bir özetini bulacaksınız:

Önce, «bilgeli» sözcüğüyle neyin ereklendiğini (kasdedildiğini) görmeye çalışalım. Bir kişi belli bir uğraşıda usta olabilir. Ev yapmak gibi. Bu, o kişinin özel bir sona götürecek araçları bildiği anlamına gelir. Fakat bütün özel sonlar evrenin sonuna bağlıdır ve bilgelik, kendi içinde evrenin sonuyla ilgilidir.

Evrenin sonu zekâyı doyurucu olan konu, yani doğruluktur. Demek oluyor ki bilgelik uğraşısı, en eksiksiz, yüce yararlı ve uğraşıların en zevkli olanıdır. Bütün bunlar «filozofsun yani Aristoteles'in otoritesine başvurmakla belgilenir.

«Benim ereğim -diyor Sanctus Thomas-, Katolik imanının belirttiği doğruluğu açıklamaktır. Fakat burada, doğal usa dönmeliyim. Çünkü, Hıristiyan olmayanlar kutsal yazıların otoritesini onamaz (kabul etmez). Bununla birlikte doğal us Tanrı'yla ilgili konularda eksiktir. O, imanın ancak bazı bölümlerini belgiler. Tanrı'nın varlığını, ruhun ölümsüzlüğünü belgileyebilir örneğin, fakat, üçlemeyi İsa'nın tecessüm etmesini veya hesap gününü edemez. Belgilenebilen her nen, geçerli olduğu sürece Hıristiyan imanıyla uyuşkundur ve vahiyde hiç bir nen usa aykırı değildir. Fakat, imanın usla açıklanabilen bölümünü, açıklanamayan bölümünden ayırmak gerekir.»

Aynı biçimde *Summa'nın* bölündüğü dört kitaptan ilk üçü vahye, onun usça ulaşılan vargılarla uyuşkun olduğunu göstermek dışında hiç başvurmaz. Vahiy dışında bir yolla bilinmeyen sorunlar sadece dördüncü kitapta ele alınır.

İlk adım Tanrı'nın varlığnı belgilemektir. Bazıları, bunun zorunlu olmadığını düşünür. Çünkü Tanrı'nın varlığı apaçıktır. Eğer biz Tanrı'nın özünü bilirsek bu doğru olacaktır. Çünkü, daha sonra ispat edildiği gibi, Tanrı'nın özüyle varlığı birdir. Tanrı'nın özünü ancak çok eksik biçimde bilebiliriz. Bilge kişiler o özü, bilisiz kişilerden daha iyi bilir. Meleklerse herkesten çok bilir. Fakat hiç bir yaratık, Tanrı'nın varlığını özünden tüketecek kadar bilemez. Bu temelde ontolojik kanıt hayırlanır (reddedilir).

Belgilenebilen dirisel doğruluğun imanla bilinebileceğini anımsamak önemlidir. İspatlar güçtür, ancak bilgili kişilerce anlaşılabilir. Fakat iman

cahile de, gence de, pratik uğraşıları yüzünden felsefeyi öğrenemeyenlere de gereklidir. Onlar için vahiy yeter.

Bazıları Tanrı'nın sadece imanla bilinebileceğini söyler. Onlar, *İkinci Analitika*'da söylendiği gibi belgileme ilkeleri bizce, duyulardan türetilmiş yaşantı aracılığıyle biliniyorsa, duyuyu aşan belgilenemez» derler. Bununla birlikte böyle bir kanı yanlıştır. O doğru olsaydı bile, Tanrı, kendisinin duyulur sonuçlarıyla bilinebilirdi.

Tanrı'nın varlığı Aristoteles'te olduğu gibi devinmemiş devinleştirici kanıtıyla belgilenmiştir. (Fakat Aristoteles'te kanıt 47 veya 55 Tanrı'nın varlığına götürür.» Sadece devindirilen nenler vardır. Hem devinen hem devindiren başka nenler de vardır. Devindirilen her neni bir nen devindirmiştir. Sonsuz bir geriye gidiş olanaksız olduğundan bir yerde, devinmeksizin devindiren nesneye ulaşmalıyız. Bu devinmeyen devindirici Tanrı'dır. Devininin ilksiz-sonsuzluğunu (ebediliğini) içerdiği söylenerek bu kanıta karşı durulabilir. Katolikler devini ilksiz-sonsuzluğunu hayırlar. Fakat karşı duruş yanlıştır. Kanıt, devininin ilksiz-sonsuzluğu varsayıldığında geçerlidir. Fakat sadece karşı varsayımla güçlenir. Karşı varsayım da bir başlangıç, dolayısıyle bir ilk neden içerir.

Summa Theologiae'de Tanrı'nın varlığı hakkında şu beş belgi (ispat) verilir.

1 — Yukarki gibi devinmemiş devingen.

2 — Sonsuz geriye gidişin olanaksızlığına dayanan ilk neden kanıtı.

3 — Bütün zorunlukların nihai bir kaynağı olduğu hakkındaki kanıt. (Bu, ikinci kanıtın aynıdır.)

4 — Dünyada değişik eksiksizlikler (mükemmellikler) bulunduğu ve onların kaynağının bütünüyle mükemmel bir varlıkta yer alması gerektiği yolundaki kanıt.

5 — Cansız nesnelerin bile bir ereğe hizmet ettiği, bu ereğin onlara dıştan gelmiş olması gerektiği, sadece canlı nesnelerin içsel bir ereği olabileceği yolundaki kanıt.

Tanrı'nın varlığını belgiledikten sonra *Summa Contra Gentiles*'e dönersek Sanctus Thomas hakkında çok nen söyleyebiliriz. Fakat bunlar bir anlamda olumsuzdur.

Tanrı'nın yapısını biz sadece onun ne olmadığını öğrenerek bilebiliriz. Tanrı öncesizdir (ezelidir), çünkü devinmemiştir. Değişmez, çünkü hiç bir edilgen potansiyel içermez. Dinant'lı David (XIII. yüzyılın

başında yaşamış maddeci bir tümtanrıcı) Tanrı'nın ilk maddenin aynı olduğunu söyleyerek «saçmalamıştır.» Tanrı'nın ilk maddeyle aynı olduğu düşüncesi anlamsızdır. Tanrı'da bireşim yoktur. Böylece o bir beden değildir. Çünkü bedenler parçalardan kuruludur.

Tanrı onun kendi özüdür. Çünkü o başka türlü basit olmayacak, öz ve varlıktan kurulu olacaktır. (Bu nokta önemlidir.) Tanrı'da öz ve varlık özdeştir. Onda araz yoktur. O temel bir ayrımla belirlenemez. Herhangi bir cinste değildir. Nesneler bazı bakımlardan Tanrı gibidir, bazı bakımlardan değildir. Nesnelerin Tanrı gibi olduğunu söylemek, Tanrı'nın nesneler gibi olduğunu söylemekten daha uygundur.

Tanrı iyidir ve kendi iyiliğidir. Her iyinin iyisidir. Zekidir. Zekâ akt'ı, özüdür onun. O, özüyle kendini eksiksiz olarak anlar. (Anımsanacağı gibi, Johannes Scotus tersini düşünmüştü.)

Tanrısal zekâda bireşim yoksa da Tanrı pek çok neni anlar. Bu bir güçlük gibi görünebilir. Fakat Tanrı'nın anladığı nenler onda hiç bir seçkin varlığa sahip değildir. Onlar Platon'un düşündüğü gibi kendi başlarına da var olmazlar. Çünkü doğal nesnelerin biçimi, maddeden ayrı olarak var olamaz ya da anlaşılamaz. Bununla birlikte Tanrı, biçimleri, yaratmadan önce anlamalı. Bu güçlüğün çözümü aşağıki biçimdedir:

«Tanrı'nın kendisini anlamasına yardım eden, onun sözünün ta kendisi olan Tanrısal zekâ, sadece anlaşılmış olarak Tanrı'nın kendisine değil, Tanrısal özle ilgili tüm nesnelere benzemektedir. Aynı biçimde pek çok nen, Tanrısal söz olan anlaşılmış bir niyet, Tanrısal öz olan anlaşılabilir bir tür yönünden anlaşılır. Onlar Tanrı'nın kendisidir.» *(Summa Contra Gentiles,* I. Kitap, LIII. Konu).

Olumlu bir nesne olduğunca her biçim bir eksiksizliktir. Tanrı'nın zekâsı onun her şeye özgü özünü içerir. Bu içeriş bir nesnenin nerede kendisine benzer olduğunu, nerede benzer olmadığını anlamakla olur. Sözgelimi, bilgi değil, yaşantıdır bitkinin özü ve zekâ değil bilgidir hayvanın özü.

Böylece bir bitki canlı olmada Tanrı gibidir. Fakat bilgiye sahip olmamasıyle ondan ayrılır. Bir hayvan bilgiye sahip olması açısından Tanrı'ya benzer, fakat zekâya sahip olması açısından benzemez: Bir varlığın Tanrı'dan ayrıldığı noktalar sadece hayırlama (red) yoluyle belirlenebilir.

Tanrı bütün nenleri aynı anda anlar. Alışkanlık değildir Tanrı'nın bilgisi. Tartışmalı, kuşkulu değildir, Tanrı doğruluktur. (Bu sözel olarak

anlaşılmalıdır.)

TANRI NEYİ BİLİR?

İmdi, Platon ve Aristoteles'i uğraştıran bir soruna geliyoruz: Tanrı tikel nenleri mi bilir, yoksa tümel ve genel doğrulukları mı?

Bir Hıristiyan, Tanrı'nın ön görüşüne inandığından onun tikel nesneleri bildiğini söyleyecektir. Yalnız bu görüşe karşıt ağır kanıtlar ileri sürülebilir. Sanctus Thomas onların yedi tanesini sıralar ve sonra birer birer hayırlamasına girişir. Yedi kanıt şöyledir:

1 — Tekillik belli bir madde olduğundan, maddi varlığa sahip olmayan onu anlayamaz.

2 — Tekiller daima var olmaz ve onların varolmadığı da bilinemez. Dolayısıyle onlar, değişmeyen bir varlık tarafından bilinemez.

3 — Tekiller zorunsuzdur. Böylece, onlar hakkında var oldukları zaman hariç, bir şey bilmek olanaksızdır.

4 — Bazı tekiller istemlere bağlıdır. Onların bilgisi kişisel istektedir.

5 — Tekiller sayı bakımından sonsuzdur ve sonsuz bilinmeyendir.

6 — Tekiller Tanrı'nın dikkatini çekmeyecek ölçüde küçüktür.

7 — Bazı tekillerde kötülük vardır. Tanrı kötüyü bilemez.

Aquino'lu bu kanıtlara Tanrı'nın tekilleri neden bildiğini anlatmağa başlayarak ve bir ustanın yapacağı neni önceden bilmesi gibi, Tanrı'nın henüz var olmayan nesneleri bildiğini söyleyerek cevap verir.

Thomas'a göre Tanrı gelecekteki zorunsuz nenleri bilir. Çünkü o zaman içinde olmadığından her neni zaman içinde, şimdideymiş (haldeymiş) gibi görür. Tanrı zaman içinde olmadığından ergilerimizi (zihinlerimizi), gizli isteklerimizi de bilir. Sonsuz sayıda nen bilir (biz yapamayız böyle). Hiç bir nen bütünüyle küçük ve önemsiz olmadığından, küçük ve önemsiz nenleri de bilir. Her nen bir ölçüde zorunludur. O küçük nenleri bilmese sadece kendini bilmiş olacaktı.

Öte yandan evrenin düzeni çok soyludur. Bu düzen küçük ve önemsiz nenleri bilmeden bilinemez. Son olarak Tanrı, kötü şeyleri de bilir. Çünkü herhangi iyi bir neni bilmek, onun karşıtı olan kötülüğü bilmektir.

Tanrı'da istem vardır. Onun istemi özüdür. İstemin belli başlı ereği tanrısal özdür. Kendisini isterken Tanrı başka nenleri de ister. Çünkü Tanrı her nenin sonudur. Dahası o, henüz var olmayan nenleri de ister. Kendi

varlığını, kendi iyiliğini, başka nenleri de ister. Fakat o başka nenleri zorunlu olarak isteyemez. Tanrı'da özgür istem vardır. Onun isteminin bir nedeni değil, bir hikmeti vardır.

Tanrı, kendi içinde olanaksız olan nenleri isteyemez. Sözgelimi, bir çelişmeyi doğru yapamaz. Aziz'in Tanrısal gücün sınırına giren bir iş konusunda verdiği örnek genellikle bakıldığında sevindirici değildir. Çünkü o, Tanrı'nın bir insanı eşek yapabileceğini kabul eder.

Zevk, sevinç, sevgi Tanrı'dadır. O hiç bir nenden nefret etmez, düşünsel (teemmülî) ve etken (aktif) erdemleri elinde bulundurur. Mutludur ve kendi mutluluğudur.

SUMMA'NIN İKİNCİ KİTABI

İmdi yaratıkların ele alınmasına gelebiliriz. *Summa Contra Gentiles*'in ikinci kitabında ele alınan bu konu, Tanrı'ya karşı yapılan yanlışlıkları hayırlamakta yararlıdır.

Tanrı dünyayı eskilerin kanılarına karşıt, hiçten yaratmıştır. Tanrı'nın yapamayacağı şeyleri şöyle özetler Aquino'lu.

1 — Tanrı beden olamaz.

2 — Tanrı kendini değiştiremez.

3 — Tanrı yanlış iş yapamaz.

4 — Tanrı yorulup bırakamaz, tükenemez, unutamaz, pişman olamaz, kızamaz, üzülemez.

5 — Tanrı bir adamı ruhsuz yapamaz.

6 — Tanrı bir üçgenin iç açıları toplamını iki büyük açıdan büyük ya da küçük yapamaz.

7 — Tanrı, geçmişi olmamış gibi yapamaz.

8 — Tanrı günah işleyemez.

9 — Tanrı başka Tanrı yaratamaz.

10 — Tanrı kendini var olmamış duruma getiremez, ortadan kaldıramaz.

2'nci kitap daha çok, insandaki ruh kavramıyle uğraşır. Zekâya sahip bütün tözler madde dışıdır ve ortadan kalkmaz. Meleklerin bedeni yoktur. Fakat, insanlarda ruh, bir bedene bağlanmıştır. Ruh, Aristoteles'te olduğu gibi vücudun biçimidir. İnsanda üç değil bir ruh bulunur. Ruhun tümü, bedenin her parçasında bütünüyle yer almaktadır. İnsanların ruhlarından

ayrı olarak hayvanların ruhları ölümsüz değildir. Zekâ her insan ruhunun parçasıdır. İbnu Rüşd'ün ileri sürdüğü gibi, değişik insanların paylaştığı tek bir zekâ yoktur. Ruh, üreme organlarıyle aktarılmaz. Her insanda yeniden yaradılır.

Evlilik dışı bir çocuk doğduğunda bir güçlük ortaya çıkıyor: Yukarki düşünceye göre, bu çocuğun ruhunu yaratmış olan Tanrı zinada suç ortağı gibi görünür. Aziz açısından, akla yakın görünen tek itiraz budur. (Augustinus'un zihnini karıştıran bir karşı duruş da köken (orijinal) günahın aktarılması konusundadır. Günah işleyen ruhtur. Eğer ruh aktarılmamış, yeniden yaradılmışsa o, Âdem'in işlemiş olduğu günahı nasıl tevarüs etmiştir? Bunu tartışmaz Thomas.)

Tümeller sorunu, zekâyla ilgili olarak tartışılır. Aziz Thomas'ın durumu Aristoteles'in durumu gibidir. Tümeller ruhun dışında varlığını sürdürmez. Fakat zekâ, tümelleri anlarken ruh dışında olanları anlar.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Üçüncü Kitap daha çok ahlaksal sorunları alır ele. Kötülük istenmeden yapılır bir öz değildir ve iyi olan arızî bir nedene sahiptir. Her nen Tanrı gibi olmaya yönetilir. Her nenin sonu Tanrı'dır. İnsanın mutluluğu, ihtişam, servet, iktidar ve vücut isteklerinden teşekkül etmez ve duyularda değildir. İnsanın bitimsel (nihaî) mutluluğu ahlaksal erdem davranışlarıyle de ölçülmez, çünkü onlar aracıdır. O mutluluk Tanrı'nın bütün benlikle düşünülmesindedir. Fakat çoğunluğun sahip olduğu Tanrı bilgisi yeterli değildir veya Tanrı hakkında bilgi veya imanla elde edilen yeterli değildir.

Bu hayatta Tanrı'yı özüyle göremez, nihaî mutluluğa sahip olamayız. Fakat ahrette onunla yüz yüze olacağız. («Yüz yüze olmak» deyimi sözel (lafzî) olarak alınmamalı. Çünkü Tanrı'nın yüzü yoktur.) Bu sadece bizim doğal gücümüzle değil tanrısal ışıkla gerçekleşecektir. O zaman bile, Tanrı hakkında, her neni bilemeyeceğiz. Bu görüyle ilksiz sonsuz yaşantıya, yani zaman dışındaki yaşantıya katılmış olmaktayız.

Tanrısal öngörü, kötülüğü, zorunsuzluğu, özgür istemi, rastlantıyı, talii kendi dışında bırakmaz. Kötülük, iyi bir sanatçının kötü aygıtlara sahip olması gibi ikinci nedenler aracılığıyle gelir.

Meleklerin tümü birbirine eş değildir. Her bir melek kendi türünün tek örneğidir. Çünkü, melekler bedene sahip olmadıklarından uzay içindeki mevkileriyle değil, özel ayımlarıyle birbirinden ayrılır.

Yıldızbilimin bilinen nedenlerle hayırlanması gerekir. «Yazıt diye bir nen var mıdır?» sorusuna karşılık olarak, Aquino'lu Thomas Tanrı'nın koymuş olduğu düzene «Yazıt» adını verebileceğimizi; fakat o bir pagan sözcüğü olduğundan bu biçimde davranmamanın daha yerinde olacağı yolunda bir karşılık verir. Bu, Tanrı düzeni değişmezse de duanın yararlı olduğu kanıtına götürür. (Bu kanıtın nasıl çıktığını iyi anlayamadım.)

Tanrı, bazen başka kimsenin yapamayacağı büyük işler yapar. Bununla birlikte, cinler periler yardımıyle büyü yapmak kabilse de o özellikle Tanrı'ya özgü büyük işlerden değildir. Yıldızların yardımıyle de olmaz.

Tanrısal yasa bizi Tanrı'yı ve daha küçük bir ölçüde komşumuzu sevmeye götürür. O yasa, bizi fuhuş ve zinadan men eder. Çünkü çocuklar yetişip baba anneyle birlikte olmalıdır. Tanrı yasası doğum denetimini, doğaya karşı olduğu için yasaklar. Bu bakımdan, yaşantı boyu bekârlığı engellemez.

Evlilik, yaşantı boyu sürmelidir. Çünkü baba çocuğun öğrenimi sırasında ve daha yüksek fiziksel güç sahibi olduğundan cezalandırma konusunda gereklidir. Bütün ten ilintileri günah değildir. Çünkü onlar doğaldır. Fakat evlilik durumunun, imsak kadar iyi olduğunu düşünmek Jovinianus'çu itizale düşmek demektir.

Sıkı bir tek-evlilik kuralı uygulanmalı. Yani insanlar yaşamları boyunca ancak bir kez evlenmeli. Erkeklerin çok kadınla evlenmesi kadınlar için iyi değildir. Çok kocalılık durumundaysa çocukların babası meçhul kalır. Yakın akraba arasındaki cinsel ilintiler, aile yaşantısını karmaşık duruma getireceğinden yasaklanmalıdır.

Sanctus Thomas'ın kız ev erkek kardeş arasındaki cinsel ilişki aleyhine ileri sürdüğü çok garip bir kanıt vardır:

Eğer karı koca sevgisi kardeş sevgisiyle karışırsa karşılıklı çekim, haddinden fazla sık cinsel ilişkiye yol açacaktır.

Cinsel ahlâk konusundaki bütün bu kanıtların Tanrısal buyruklar ve yasalarla değil salt rasyonel düşüncelerle ilgili olduğu gözlenecektir. İlk üç kitapta olduğu gibi burada da Aquino'lu, bir parça usavurmadan sonra us'un, kendisini kutsal kitaplarla uyuşkun bir sonuca vardırdığını gösteren

metinleri iktibas etmekten kıvanç duyar. Fakat kendi sonucuna ulaşana değin kutsal kitapların otoritesine başvurmaz.

İSTEĞE BAĞLI YOKSULLUK ÜZERİNE

İsteğe bağlı yoksulluğun ilginç ve canlı bir tartışmasına da rastlamaktayız. Bu tartışma, beklendiği gibi, dilenci tarikatların ilkeleriyle uyuşkun bir sonuca varır. Tartışmada dilenci tarikatlara karşı ileri sürülen itirazlar da bir güç ve gerçekçilikle belirtilir. Thomas'ın kulağına gelen bu itirazların mahalle rahiplerince ileri sürüldüğü gösterilir.

Sanctus Thomas daha sonra günah, kader ve seçim konusuna geçer. Bu konudaki düşünceler Augustinus'a aittir. Büyük bir günah işlemekle insanoğlu, en sonunda ebediyete karışma hakkını kaybeder. Onun payı ebedi cezadır. Hiç kimse, Tanrı'nın lütfu dışında, günahtan bağımsız değildir. Günahkâr o yoldan dönmezse bile ayıplanmamalıdır.

İnsan, iyilik içinde bulunmak için Tanrı'nın lütfunu gereksinir. Fakat hiç kimse tanrısal yardıma layık olmayabilir. Tanrı, günahın nedeni değildir. Fakat bazısını günahta bırakır, bazısını günahtan kurtarır.

Sanctus Thomas, yazıt (kader) konusunda, Sanctus Augustinus'la birlikte niye bazılarının seçkin kişiler olduğu ve cennete gitmeğe hak kazandığı, bazılarınınsa idbara uğrayıp cehenneme atıldığı konusundaki hikmetin bilinmediğini savunur görünüyor. O aynı zamanda, vaftiz edilmedikçe kimsenin cennete giremeyeceğini de düşünmektedir. Bu, tek başına us'la ispat edilebilecek doğruluklardan değildir. *0,111*. Johannes'te vahyedilmiştir (bölüm 5). («İsa cevap verdi: Şunu söyleyeyim sana. Sudan ve Ruhtan doğmuş olanın dışında kalan bir kişi Tanrı'nın ülkesine giremez. Bu sözümü gerçek belle»).

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Dördüncü kitap Üçleme'yi işler, İsa'nın insanlaşmasını, papanın üstünlüğünü, sacramentumları (vaftiz, Hıristiyan cemaatine katılma, şarapla ekmek yeme, günah çıkarma, yağlama v.ö. törenlerini) bedenin ölümden sonra dirilmesini işler. Kitap, teologlardan çok, filozoflara hitap etmektedir. Dolayısıyle kısaca ele alınsa iyi olur.

Tanrı'yı bilmenin üç yolu vardır:

1 — Us (Akıl),

2 — Vahiy,

3 — Daha önce sadece vahiyle bilinmiş olanların sezgisi. Üçüncü yol hakkında Sanctus Thomas hemen hemen hiç bir nen söylemez. Mistikliğe yönelen bir yazar bu yol hakkında öbür ikisinden daha çok söz söylerdi. Fakat Aquino'lunun mizacı mistik olmaktan çok usavurmaya başvuran bir mizaçtır.

Precikos kilisesi Ruhulkudüs ve papalığın üstünlüğü konusundaki çifte oluşumu hayırladığı için ayıplanmıştır. Bununla birlikte İsa'yı her ne denli Ruhulkudüs dünyaya getirmişse de onu Ruhulkudüs'ün etinden, canından hâsıl olmuş oğlu saymamak gerektiği konusunda uyarılmaktayız.

Sacramentumlar kötü rahipler yönünden uygulandığında bile geçerlidir. Kilise öğretisi için önemli bir noktadır bu. Pek çok rahip büyük günah işlemiş ve sofu kişiler, bu gibilerin sakramentumları yönetemeyeceğinden korkmuştu. Sıkıcı bir durumdu böylesi. Kimse gerçekten evli olup olmadığını, günahlarından geçerli olarak sıyrılıp sıyrılmadığını bilemeyecekti. İtizale ve rafizîliğe yol açtı bu. Çünkü püritenci bir görüşe sahip olanlar, daha sarsılmaz erdemlere sahip bir rahiplik kurumu ortaya koymaya alıştılar. Sonuçta kilise büyük bir vurguyla bir rahibin işlediği günahın onu görevlerini yerine getirmekte yeteneksiz kılmayacağını büyük bir vurguyla ileri sürmek zorunda kaldı.

ÖLÜMDEN SONRA DİRİLME

Tartışılan son sorunlardan biri, ölümden sonra bedenin dirilip dirilmeyeceğidir. Aquino'lu, Ortodoks inancına karşı ileri sürülen kanıtları dürüstçe sıralar. Onlardan biri ilk bakışta bazı güçlükler döker ortaya.

Aziz sorar: «Hayatında insan etinden başka bir şey yememiş ve ataları da aynı biçimde davranmış olan bir insana ne olacak?» (Aquino'lu, böyle bir kişinin de dirilip dirilmeyeceğini soruyor.) «Yamyamın kurbanları, onun açgözlülüğü dolayısıyle son gün, bedenlerinden yoksun mu kalsın? Haksızlık olur bu. Fakat (yamyamın bedeninde özümlenmiş olan kurbanlar dirilince, yani onun vücudundan ayrılınca) yamyam kişiden, beden olarak ne kalır geriye?» (Onun bedeni neyle yapılacak?)

(Yamyamın kurbanları diriltilince, onun bedeni ortadan kalkar. Çünkü, artık yamyamın bedeni, atalarından beri gelen, köklü bir alışkanlıkla yediği insanların etinden ibaret olmuştur. Aquino'lu bir bedenin

kendine özgü özelliğinin onun maddî yapısıyle ortaya konamayacağını, yani yamyamı o yamyam yapan öz çizgilerin, onun bedenine dönüşen başka insanların, yani kurbanların bedeni olmadığını söylemek istiyor. Bu görüş doğallıkla, nesnel varlıklara bağlı olmayan, onların dışındaki varlıkları kabul etmek anlamına gelir ve tümellerin kabulüyle ilişkilidir. Bu konuda Russell'in *Leibniz Felsefesinin Eleştirisel Açıklanımı* (Allen and Unwin, 1937) adlı yapıtının dikkatle okunması yararlı sonuçlar sağlayacaktır. İlk ağızda çözülmez gibi görünen bu güçlükten başarıyle sıyrılmanın mümkün olduğunu söylemekle mutluyum. Bu cümle Aquino'luya değil Aquino'luyla alay eden Russell'a aittir.)

Sanctus Thomas, vücudun, özdeşliğinin aynı maddî parçacıkların varlığını sürdürmesine bağlı bulunmadığına işaret etmektedir. Yaşarken yeme ve hazım oluşumu sırasında vücudu biçimleyen madde sürekli olarak değişir. Böylece yamyamlar yeniden dirilme sırasında aynı bedene sahip olabilir. O bedenler, yamyamlar öldüğünde içerdikleri maddenin aynıyla kurulmamış olabilir. Bu iç açıcı düşünceyle *Summa Contra Gentiles*'ten yaptığımız özete son verebiliriz.

Genel çizgileri içinde Aquino'lunun felsefesi Aristoteles'inkiyle uyuşur ve okuyucu bu felsefeyi Aristoteles'in felsefesini kabul ettiği ya da hayırladığı ölçüde kabul eder ya da hayırlar. Aquino'lunun orijinalliği Aristoteles'i Hıristiyan dogmasına en küçük değişmeyle uygulamasındadır. Yaşadığı sırada Thomas'ın aşırı bir yenilikçi sayıldığını görüyoruz. Dahası ölümünden sonra, öğretilerinin çoğu Paris ve Oxford üniversitelerince kabul edilmemiştir. Öğretilerinden her biri yanlış bile olsa *Summa* saygı uyandıran bir zekâ anıtı olarak kalacaktır.

Sanctus Thomas bir öğretiyi hayırlamak istediğinde önce o öğretiyi çok kez büyük bir yetenekle ve daima büyük bir dürüstlükle açıklar. Onun kanıtları ayırt edişindeki keskinlik ve açıklık ustan türemiştir ve vahiyden türeyen kanıtları hayranlık vericidir. O Aristoteles'i iyi tanır ve iyi anlamıştır. Daha önceki bir Katolik filozofu hakkında söylenemez bu sözler.

Bununla birlikte sözü edilen ortamlar onun geniş ününü haklı göstermez. Usa başvurma bir anlamda içtenli değildir. Çünkü varılacak sonuçlar önceden belirlenmiştir. Sözgelimi evlilik bağının çözülemeyeceği konusunu alalım ele:

Bu görüş, babanın, çocuğun öğrenimi sırasında yararlı olduğu gerekçesiyle savunulmaktadır. Çünkü,

a) Baba, anneden daha usaldır (makuldur).

b) Baba, anneden daha güçlüdür. Çocuğu cezalandırabilir. Modern bir eğitici bu iki ayrıla (şıkka) şöyle, karşılık verebilirdi:

a) Erkeğin kadından daha usal makul olduğunu varsaydıracak genel bir neden yoktur.

b) Büyük fizik güç gerektiren ceza eğitime yaramaz.

Modern eğitimci ayrıca, babaların modern dünyada eğitime nadiren katıldığına da değinecektir. Fakat Sanctus (Saint) Thomas'ı izleyen hiç kimse biz böyle söyledik diye, yaşantı boyu sürecek tek evliliğe inanmaktan vazgeçmemelidir. Çünkü inancın gerçek temelleri ileri sürülenler değildir.

Şimdi de, Tanrı'nın varlığını belgilediğini ileri süren kanıtları ele alalım. Bütün bunlar, cansız nenlerin teolojisinden gelenler dışında ilk terimi olmayan dizilerin varsayılmış olanaksızlığına dayanmaktadır. Her matematikçi böyle bir olanaksızlık olmadığını bilmektedir. Eksi birle sonuçlanan eksi tam sayılar dizisi de, bunun tersi olan bir örnektir.

Fakat yine de hiç bir Katoliğin Sanctus Thomas'ın kanıtlarının kötü olduğuna kanaat getirip Tanrı'ya karşı inancından vazgeçmesi muhtemel değildir. O, ya yeni kanılar bulacak ya da vahye sığınacaktır.

Tanrı'nın özünün ve varlığının bir ve aynı sayılması gerektiği, onun kendi iyiliği, kendi gücü v.ö. olduğu iddiaları, Platon'da bulunan fakat Aristoteles yönünden kaçınıldığı varsayılan bir karmaşıklık döker ortaya. Tikeller hakkında oluşla tümeller hakkında oluş karmaşıklığıdır bu.

Biri Tanrı'nın özünü tümellerin yapısına sahip sayabilirken varlığını saymayabilir. Bu güçlüğü, doyurucu biçimde dile getirmek kolay değildir. Çünkü o artık kabul edilemeyen bir mantık içinde çıkar ortaya. Fakat, açıkça bir tür sentaktik karmaşıklığa işaret eder. Bu karmaşıklık ortadan kalktığında Tanrı, hakkındaki çok nen usa uygunluğunu yitirecektir.

Aquino'luda gerçek felsefeci ruh pek azdır. O, Sokratesçi Platon gibi kanıtın çektiği yere gitmez, sonucunu önceden kestirmenin olanaksız olduğu bir araştırmaya girişmiş değildir. Aziz Thomas felsefe yapmaya girişmeden önce zaten doğru olanı bilmektedir. O Katolik imanında ortaya koyulmuştur. Thomas, imanın bazı bölümleri hakkında, görünüşte usa uygun kanıtlar bulmuşsa bu denlisi yeter. Eğer bulamamışsa vahiy sağ olsun.

Önceden verilen vargıya kanıt bulmak felsefe değil, özel bir düşüncedir. Dolayısıyle Sanctus Thomas'ı eski Grek ya da modern çağ

filozoflarının en iyileri arasına katmaya gönlüm razı olmuyor.

FRANCISCUS TARİKATI MENSUPLARI

Franciscusçular bütünüyle Dominicusçular kadar yaman sünni değillerdi. İki tarikat arasında keskin bir rekabet bulunmaktaydı. Franciscusçular Sanctus Thomas'ın otoritesini kabul etmek istemiyordu pek.

Çok önemli üç Franciscusçu filozof Roger Bacon, Duns Scotus ve Ockham'lı William'dı. Sanctus Bonaventura ve Aquasparta'lı Mattacus da dikkati çeker.

Aşağı yukarı 1214 yılında doğan ve yaklaşık olarak 1294 yılında ölen Roger Bacon yaşadığı günlerde büyük hayranlık uyandırmamış, fakat modern çağlarda, artamlarından öte bir övgü kazanmıştı. O, matematik ve bilimde, filozofluğundan (filozofluğu dar anlamda alıyorum) öte bir kişiliğe sahiptir. Onun yaşadığı günlerde bilim al-simya'yla ve düşünce büyüyle karışıktı. Sürekli olarak Bacon'un itizalci ve büyücü olup olmadığından kuşku ediliyordu.

1257 yılında Franciscus tarikatının şeyhi Aziz Bonaventura onu Paris'te göz hapsine aldı ve herhangi bir nen yayınlamaktan engelledi. Bu yasak yürürlükteyken bile, İngiltere'deki papalık elçisi Guy de Foulques ondan papa adına felsefesini yazmasını istedi. Roger böylece çok kısa zamanda *Opus Majus*, *Opus Minus* ve *Opus Tertius* adlı üç kitap yazdı.

Yapıtların büyük bir izlenim yarattığı anlaşılıyor. Çünkü 1268'de Roger'in Oxford'a dönmesine izin çıkmıştır.

Bununla birlikte hiç bir şey ona önlemli (tedbirli) olmasını öğretememiştir. Roger, çağdaşı olan bilginlerden çoğunu küçültücü biçimde eleştirmiş, özellikle Grekçe ve Arapçadan yapıt çevirilerinin çok yeteneksiz olduğunu ileri sürmüştü. 1271 yılında *Compendiium Studii Philosophiae* adlı bir kitap yazarak din adamlarının cahilliğine saldırdı. Bu, onun meslekdaşları arasında popülerliğine bir şey katmadı, 1278 yılında, kitapları tarikat şeyhi yönünden yasaklandı. Roger yine 1278'de 14 yıl hapse mahkûm oldu, 1292'de serbest bırakıldı, daha sonra çok yaşamadı.

Roger'in bilgisi ansiklopedikti, fakat sistematik değildi. Zamanın filozoflarının çoğuna benzemeksizin, deneye değer verdi ve onun önemini gökkuşağı kuramıyle izah etti. Coğrafya üzerine epey nen (şey) yazdı. Columbus, onun coğrafyayla ilgili yapıtının bir bölümünü okumuş ve etkisi altında kalmıştı. Roger iyi bir matematikçiydi. Eukleides'in altıncı ve

dokuzuncu kitaplarını iktibas etmiştir. Arap kaynaklarını izleyerek perspektif üzerinde durmuştur. Mantığın yararsız bir çalışma olduğunu düşünmüş. Al-simya'ya, bu konuda çok nen yazacak denli değer vermişti.

Onun görüşü, bilgisinin genişliği ve yöntemi hakkında bir fikir vermek için *Opus Majus*'un bazı bölümlerini özetleyeceğim.

Roger, bilisizliğin dört nedeni olduğunu söyler:

1 — Gevşek ve yetersiz otorite. (Yapıt papa için yazıldığından Roger bunun kiliseyi içermediğini söylemeğe dikkat eder.)

2 — Göreneğin etkisi.

3 — Bilisiz kalabalığın kanısı. (Bunun kendisi dışında bütün çağdaşlarını kapsadığı anlaşılmaktadır.)

4 — Bilisizliğin bir bilgelik perdesi altında saklanması. Bu dört bulaşıcı hastalıktan dördüncüsü en kötüsüdür ve tüm insansal kötülüklerin de kaynağıdır.

Bir kanıyı desteklerken atalarımızın bilgeliğine, geleneğe, ortak inanca dayanmak yanlıştır.

Görüşünü desteklemek için Roger, Cicero, Ibnu Sina, Batlı'lı Adelard, Sanctus (Saint) Jeromius ve Sanctus Johannes Chrysostomos'tan parçalar alır. O, bunun, otoriteye saygı gösterilmemesi gerektiğini ispata yeterli olduğunu düşünür görünmektedir.

Roger'in Aristoteles'e karşı duyduğu saygı büyüktür, fakat sınırsız değildir: «Sadece Aristoteles'e, kendini izleyenlerle birlikte bütün bilgeler için gözünde filozof adı verilmiştir.»

Hemen bütün çağdaşları gibi Roger, Aristoteles'ten söz ederken «filozof» tanıtını kullanır. Stageira'lı filozof bile ona göre insan bilgeliğinin sınırına varmış değildir. Ona göre Ibnu Sina «nihai nedeni bilmediğinden İncil'in yaradılış bölümünde su buharının dağılması olarak tanıtlanan gökkuşağını anlayamamıştır. Fakat yine de o, filozofların şahı ve önderi»dir. (Bununla birlikte Bacon gökkuşağını incelerken İbnu Sina'yı büyük bir hayranlıkla zikreder.)

Sırası düştükçe, Bacon kendinde sünni bir yanın bulunduğunu anlatan sözler eder. Örneğin tek eksiksiz erdemin kutsal kitaplarda bulunduğunu söyler. Bu da kilise yasasında ve felsefede ortaya dökülür. Fakat o putperestlerden bilgi sağlanmasına itirazı olmadığını söylediğinde daha içtenli görünmektedir. Ek olarak, sık sık İbnu Sina, İbnu Rüşd, Al-Farabi (Kindi'nin ardılı, ölümü 950) ve Albumazar'a) gökbilimci, yaşadığı tarih

805-855) ve zaman zaman başka düşünürlere sık sık atıflar yapar. Albumazar, matematiğin Nuh tufanından ve Nuh'un oğullarından önce de bilindiğini belgilemek için iktibas edilir. Bu, sanırım bizim kâfirlerden öğrenebileceğimizin bir amacıydı. Bacon matematiği tek (vahyedilmemiş) kesinlik kaynağı ve gökbilimle yıldızbilimin gereksindiği bilgi dalı olarak över.

Bacon, aktif zekânın önce ruhtan ayrılmış bir töz olduğunu savunarak İbnu Rüşd'ü izler. Bu konuda parçalar aldığı ileri gelen kişiler arasında Lincoln piskoposu Grosseteste de bulunmaktadır. Grosseteste Sanctus (Saint) Thomas'ın düşüncesine karşı olan bu düşünceyi yani aktif zekânın ruhtan ayrı olduğunu desteklemektedir. Aristoteles felsefesinde dıştan bu düşünceye karşı olan parçaların yanlış çeviri sonucu olduğunu söyler. Bacon ve Platon'u birinci elden değil, Cicero yoluyle ikinci ya da Arapların Porphyrios üzerindeki düşünceleri kanalıyle üçüncü elden alır. Bunu Porphyrios'a karşı duyduğu saygıdan yapmaz. Onun tümeller konusundaki öğretisini tersine çocukça bulur.

Modern çağlarda Bacon, bilgi kaynağı olarak zihinsel kanıttan çok, deneye değer verdiği için övülür. Kesinlikle onun ilgileri ve konuları ele alış biçimi tipik skolastiklerden çok ayrıdır. Ansiklopedik yönelimleri Arap filozoflarını, öbür Hıristiyan filozoflarından daha çok andırır. Öbür Hıristiyan filozoflara bakıldığında Bacon, Arap filozoflarından daha çok etkilenmiştir. Arap filozofları da onun gibi bilimle ilgilenmiş, büyüye ve yıldızbilime inanmışlardı. Hâlbuki Hıristiyanlar büyünün kötü, yıldızbilimin safsata olduğunu düşünüyordu.

Roger, öbür ortaçağ Hıristiyan filozoflarından bu kadar arklı olduğu için şaşırtıcıdır. Fakat, zamanında az etki yapmıştır ve bana göre, sanıldığı kadar da bilimsel değildir. İngiliz yazarları onun barutu icat ettiğini söyler. Fakat doğru değildir bu.

Sanctus (Saint) Franciscusçuların şeyhi olarak Bacon'un kitap yazmasını yasaklayan Sanctus Bonaventura (1221-1274) tamamen ayrı türde bir kişiydi. Sanctus (Saint) Anselmus geleneğine bağlıydı ve onun ontolojik kanıtını savunmaktaydı. Yani Aristotelesçilikte, Hıristiyanlığa, temelde bir karşıtlık görmüş, Platonculuğa, Platonculuğun idealarına inanmıştı. Onları tam olarak Tanrı bilebilirdi ancak. Bonaventura'nın yazılarında Augustinus'un devamlı olarak adı geçer. Fakat Araplardan

alınmış hiç bir parça yoktur. Antik paganlardan da ancak bir parçaya rastlanır.

Aquasparta'lı Matthaeus (aşağı yukarı 1235-1302) Bonaventura'nın ardılıydı. Fakat yeni felsefeden daha çok etkilenmişti. Matthaeus Franciscus rahibiydi, kardinal olmuştu. Augustinusçu görüş açısından Sanctus (Saint) Thomas'a itiraz etmiş, Aristoteles'i «filozof adıyla sık sık anmıştı. Matthaeus İbnu Sina'dan da söz açar hep, Sanctus Anselmus'u yapma Dionysios gibi saygıyla iktibas eder. Fakat onun için belli başlı otorite Sanctus Augustinus'tur.

Matthaeus, Platon'la Aristoteles arasında bir orta yol bulunması gerektiğini söyler. Platon'un düşünceleri son derece yanlıştır. Onlar bilgelik sağlar ama bilgi değil. Öte yandan Aristoteles yanılmıştır. O bilgi sağlar, ama bilgelik değil. Şu sonuca varılır: Bilgimiz aşağı ve yüksek nenlerden, dış nesneler ve ideal nedenlerden doğar.

DUNS SCOTUS

Duns Scotus (aşağı yukarı 1270-1308) Aquino'luyla Franciscusçu tartışmayı sürdürmüştür. Scotus, İskoçya ya da Uster'de doğmuş, Oxford'ta Franciscosçu olmuş, daha sonraki yıllarını Paris'te geçirmişti. Sanctus Thomas'a karşı bakire Meryem'in orijinal günahtan arınmış olduğu kanısını savundu. Bu konuda Paris Üniversitesi ve sonunda bütün Katolik kilisesi onunla uyuştu.

Duns Scotus, Franciscusçuydu, fakat Bonaventura'dan dahası Aquasparta'lı Matthaeus'tan (Matthew) daha az aşırı bir Franciscusçu. Onunla Sanctus Thomas arasındaki ayrılık Bonaventura'yla Matthaeus'un ayrılıkları gibi felsefesine Platonculuğun geniş ölçüde karışmasından doğmuştu (Augustinus'çularda da böyleydi).

Sözgelimi Duns «herhangi bir kesin ve salt doğruluğun, yaradılmamış nurun özel aydınlığı olmaksızın yolcunun anlaşılmasıyle doğal olarak bilinip bilinmeyeceği» konusunu tartışır ve bilinemeyeceğini iddia eder. Duns bu görüşü ilk kanıtında sadece Saint Augustinus'tan yapmış olduğu aktarmalarla destekler. Onun bulduğu tek güçlük I. Romalıların «Tanrı'nın, yapılmış olan nenler aracılığıyle ortaya çıkan görünmez işleri, dünyanın yaradılışından anlaşılır» anlamındaki 20. ayetidir.

Duns Scotus ılımlı bir gerçekçiydi. Özgür isteme inanmıştı ve Pelagisçuluğa eğilimliydi. Varlığın özden ayrı olmadığını savundu. O daha çok apaçık durumlarla ilgiliydi. Yani belgiye gerekim kalmadan bilinenlere meraklıydı. Apaçık doğruluklar üç türlüydü:

1 — Kendi başlarına bilinen ilkeler.

2 — İç yaşantısıyle bilinen ilkeler.

3 — Kendi davranışlarımız.

Fakat tanrısal bir aydınlanma olmadan bir nen (şey) bilemeyiz. Franciscusçuların çoğu Aquino'ludan çok Duns'ı izlemiştir. Duns Scotus varlıkla öz arasında bir ayırım bulunmadığından, «bireyselleştirme ilkesinin» yani bir neni başkasıyle özdeş olmaktan ayıran özelliğin madde değil, biçim olduğunu, olması gerektiğini savunmuştur. «Bireyselleştirme ilkesi» skolastik felsefenin en önemli sorunlarından biriydi. Değişik biçimlerde günümüze değin kaldı. Herhangi bir yazara atıf yapmaksızın onu şu biçimde dile getirebiliriz:

Bireysel nesnelerin özelliklerinin bazıları asil, bazıları ileneksel (arızidir). Bir nesnenin arızi özellikleri, özdeşliği değişmeksizin ortadan kaldırılabilir. Bir erkeğin şapka giymesi giymemesi gibi.

İmdi ortaya çıkıyor sorun: Aynı türe ilişkin iki bireysel nesne verildiğinde onlar öz bakımından ayrılık gösterir mi, yoksa öz için her ikisinde de aynı olmak olanaklı mıdır? Sanctus (Saint) Thomas materyel nesneler açısından ikinci ve materyel olmayan nesneler açısından birinci görüşü savunmaktadır. Duns Scotus'a gelince o, iki bireysel nesne arasında daima öz bakımından ayrılıklar bulunduğunu ileri sürer. Sanctus Thomas'ın görüşü salt maddelerin, birbirinin aynı parçalardan kurulduğu, sadece uzayda tuttukları yer bakımından ayrıldığı kuramına dayanır. Böylece ergi (zihin) ve bedenden kurulmuş olan bir kişi, başka bir kişiden sadece bedeninin uzaydaki yerine göre fiziksel olarak ayrılabilir.

(Kuramsal olarak bu, benzer ikizler için söylenebilir.) Öte yandan Duns Scotus eğer nesneler birbirinden ayrıysa onların nitel bakımdan ayrılmaları gerektiğini söyler. Bu görüş açıkça, Sanctus Thomas'tan çok, Platon'a yakındır.

Sorunu modern terimlerle ele almadan önce değişik evrelerden geçmemiz gerekir. Leibniz yönünden atılan ilk adım, asli ve ilineksel özellikler arasındaki ayrımdan sıyrılmak yolunda olmuştur. Bu ayrım

skolastiklerin çoğunun yaptığı gibi Aristoteles'ten alınmıştır ve dikkatle çözümlenirse ortadan kalkar.

Böylece «öz» yerine «söz konusu bir nesne hakkında doğru olan bütün önermeler» anlatımını koyabiliriz. (Bununla birlikte zamansal durum genellikle işin dışında bırakılacaktır.) Leibniz bu anlamda iki nesnenin birbirinin tıpatıp aynı olmasının olanaksızlığını ileri sürer. Bu «ayırt edilmez olanların özdeşliği» ilkesidir. Fizikçiler bu ilkeyi eleştirmiş, iki maddi parçacığın sadece uzay ve zaman açısından ayrılabileceğini savunmuştur. Görelik ilkesiyle fizikçilerin görüşünü dile getirmek zorlaşmıştır. Çünkü görelik (izafiyet), uzay ve zamanı bağlantılara indirger.

Sorunu modern bir kılığa sokmak için daha ileri bir adım da gereklidir. Bu da «töz» kavramından kurtulmaktır. Böyle bir iş yapıldığında bir «nen» nitelikler demeti olmalıdır. Artık salt bir «nenlik» çekirdeği yoktur çünkü. «Töz» hayırlandığında Aquino'lununkinden çok Scotus'un görüşüne yakın bir görüşü benimsememiz gerektiği anlaşılacaktır. Bu görüş mamafih uzay ve zaman konusunda çok güçlük içerir. Ben sorunu, kendi görüşümle *Anlam ve Doğruluk Üzerine Araştırma* adlı yapıtımın «özel adları» bölümünde işledim.

OCKHAMLI WILLIAM

Sanctus (Saint) Thomas'tan sonra Ockham'lı William en önemli din felsefecisidir. William'ın yaşantı koşulları çok eksik olarak bilinmektedir. O, muhtemelen 1290 ve 1300 yılları arasında doğmuş, 1349 veya 1350 yılının 10 nisanında ölmüştür. (Kara ölüm adı verilen veba çok yayılmıştı, ölüm olayı muhtemelen bu yıl olmuştur.)

Çok kişi William'ın Suriye'deki Ockham'da doğmuş olduğunu söyler. Delis'le Burns de Yorkshire'deki Ockham'ı tercih eder.

William, önce Oxford'ta, sonra Paris'te bulunmuştur. Franciscus tarikatının Papa XXII. Johannes'le, yoksulluk konusundaki kavgasına karışmıştır. Papa, tarikatın şeyhi Cesena'lı Michael yardımıyle ruhçulara eziyet etmekteydi. Fakat dilenci canlara (tarikat mensuplarına) bırakılan malların onlara papa tarafından teslim edilmesi gibi bir düzen vardı. Papa canların günaha girmeden mallardan yararlanmasını sağlıyordu. Bu yöntem, canlara bırakılan mallara XXIII. Johannes'in sahip çıkmasıyle son buldu.

Papa'nın bu kararına Cesena'lı Michael'in şeyhi bulunduğu tarikat isyan etti. Şarapla ekmek yeme ayinindeki şarabın kana, ekmeğin vücuda döndüğüne inanan itizalin saldırılarına karşılık vermek üzere Papa yönünden Avignon'a çağrılan Ockham'lı, öbür önemli kişi Padua'lı Marsiglio gibi tarikattan yana çıktı. Tarikat şeyhi Michael, Marsiglio ve Ockham'lı 1328 yılında aforoz edildi. Avignon'dan kaçıp imparator Louis'e sığındılar. Louis, imparatorluk üzerinde hak iddia eden iki kişiden biriydi. Almanya tarafından destek görüyordu. Öteki hak iddiacısını da papa destekliyordu. Papa Louis'yi aforoz etti. Louis aleyhine bir konsül topladı, papanın kendisi itizalle suçlandı.

Ockham'lının imparatorla karşılaştığında, «Sen beni kılıçla koru, ben de seni kalemle koruyacağım» dediği söylenir. O ve Padua'lı Marsiglio, imparatorun himayesinde Münih'e yerleşmiş ve hatırı sayılır önemde, siyasal risaleler yazmıştır. İmparatorun 1338 yılında ölmesinden sonra Ockhamlı'ya ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazıları onun kiliseyle barıştığını ileri sürer. Fakat bu kanı yanlış görünmektedir.

İmparatorluk artık, Hohen'staufen ailesi zamanındaki gibi değildi. Papalık, iddiaları gittikçe artmasına karşın daha önce uyandırmış olduğu saygıyı uyandırmamaktaydı. VIII. Bonifacus papalığı XIV. yüzyılın başında Avignon'a taşımıştı ve papa Fransız kralının siyasal bir uydusu olmuştu. İmparatorluksa gittikçe daha çok batmış, Fransa ve İngiltere'nin gücü dolayısıyle evrensel egemenliğin en gölgeli biçimini bile ileri süremez olmuştu. Öte yandan papa, Fransa kralına uyduluk dolayısıyle dünya işlerindeki evrensellik iddiasını da tavsatmıştı.

Böylece, papayla imparator arasındaki uyuşmazlık, gerçekte Fransa ve Almanya arasındaki uyuşmazlıktı. III. Edward döneminde İngiltere Fransa'yla savaş ve dolayısıyle Almanya'yla ittifak halindeydi. Bu İngiltere'nin de papaya karşı olmasına yol açtı. Papanın düşmanları bir genel konsül istediler. Papaya, ancak bir din otoritesi üstün tutulabilirdi.

Papaya karşı girişilen muhalefetin karakteri bu sırada değişti. Sadece imparatordan yana olmak yerine bu muhalefeti özellikle kilise yönetimi konusunda demokratik bir havaya büründü. Böylesi de ona, reformasyona varan bir güç kazandırdı.

Dante (1265-1321) bir şair olarak, büyük bir yenilikçiydi, düşünür olaraksa çağını oldukça geriden izliyordu. Onun *de Monarchia* adlı kitabı Ghibellino'ydu, yani Alman imparatorundan yanaydı görünüş bakımından.

Kitap 100 yıl önce yazılmalıydı gerçekte. Dante papaya ve imparatora bağımsız ve Tanrı yönünden atanmış gibi bakar. *Tanrısal Komedi*’de şeytanın üç ağzı vardır. Şeytan, ağızların birinde Kariot’luyu (Judaea’da bir kent. Kariot’lu, para karşılığı İsa’ya ihanet etmiştir, Matthaeus XXVI, 14, 48.) öbüründe Brutus’u, üçüncüsündeyse Cassius’u çiğner. Bunların üçü de haindir. İlki İsa’ya, diğer ikisi Caeser’a (Sezar’a) ihanet etmiştir. Dante’nin düşüncesi yalnız kendi içinde değil, din dışı bir kişinin kanısı olarak ilginçtir. Fakat o etki yapmaktan uzaktı ve çağının çok gerisindeydi.

Padua’lı Marsiglio (1270-1342) tersine, papaya karşı yeni bir muhalefet başlattı. Burada imparator daha çok, üsleyici bir yüceliğe sahip görünüyordu. Marsiglio, Ockhamlı’nın yakın arkadaşıydı. Ockhamlı’nın siyasal düşüncelerini etkilemişti, siyasal olarak ondan daha önemliydi. Yasaları, halkın çoğunluğunun yapabileceğini ve çoğunluğun yöneticileri, prensleri cezalandırmaya hakkı olduğunu söylüyordu. O, halkın egemenliğini kiliseye de uygulamakta, yönetime din dışı kişileri de katmaktaydı. Din dışı kişilerin de katıldığı bölgesel konsüller kurulmalıydı. Onlar genel konsüllere gönderilecek temsilcileri seçmeliydi. Aforoz ve kutsal kitapları yorumlama hakkı sadece genel konsüllerde bulunmalıydı. Böylece, bir öğreti kararlaştırılacağı sırada bütün inananlar söz hakkına sahip olacak, kilisenin din dışı otoritesi kalmayacak, din dışı makamların rızası olmadan kimse aforoz edilmeyecekti. Bu sistemde papa da bir özel güce sahip bulunuyordu.

Ockham, Marsiglio kadar ileri gitmedi. Fakat, genel konsülün seçilmesi yolunda bütünüyle demokratik bir yöntem geliştirdi.

Konsül devinisi XV. yüzyılın başında, büyük itizal tedavi için gerekli olduğu sırada bir baş gösterdi ve tedavi işini başarıyle bitirdiğinden söndü. Onun dayanağı Marsiglio’da görüldüğü gibi daha sonraları Protestanlar tarafından benimsenmiş olandan kuram açısından ayrıydı.

Protestanlar, özel yargı hakkının kendilerinde bulunduğunu iddia ediyor ve genel konsülün kararlarına baş eğmiyordu. Onlar dinsel inançların herhangi bir hükümet mekanizmasıyle karara bağlanacak bir sorun olmadığını savunuyordu. Marsiglio’ysa tersine Katolik inancının birliğini korumayı düşünür; bunun, papa mutlakçılığıyle değil, demokratik araçlarla yapılmasını ister. Uygulamada, Protestanların çoğu, yönetimi ellerine geçirince sadece papanın yerine kralı geçirdiler. Bu da ne özel bireyin yargılarına özgürlük verdi, ne de öğretisel yöntemlerin demokratik yolla

karara bağlanmasını sağladı. Fakat onlar, papaya karşı duruşlarında konsülcü devininin öğretilerinden destek buldular.

Din felsefecileri arasında Luther'in yeğ tuttuğu kişi Ockham'lıydı. Protestanların çoğu devletin Protestan olduğu yerlerde bile özel yargıyı savunmuştu. Bu nokta, İngiliz iç savaşında bağımsızlarla prezbiterienler arasındaki belli başlı görüş ayrılığını biçimlemekteydi.

Ockham'lının siyasal yapıtları değişik tezler lehine ve aleyhine kanıtlar içeren ve bazen herhangi bir sonuca ulaşmayan felsefi tartışmalar biçiminde yazılmıştır (Bkz. *Guillelmi de Ockham Opera Politica*, Manchester University Press, 1940). Biz daha dobra dobra siyasal propagandaya alışmışızdır. Fakat Ockham'lının yaşadığı günlerde onun seçmiş olduğu yol belki daha etkiliydi.

Birkaç örnek William'ın yöntem ve görüşünü aydınlatacaktır:

«Papanın Gücüne Dair Sekiz Soru» adlı bir uzun risalesi vardır onun. Buradaki ilk soru, bir kişinin haklı olarak hem kiliseye hem devlete egemen olup olmayacağı, ikincisiyse dindışı otoritenin Tanrı'dan gelip gelmediği sorusudur. Öbür sorular aşağıdaki biçimdedir:

3 — Papa, imparatora ya da prenslere dindışı kazai hak verme hakkına sahip midir?

4 — Seçmenlerle yapılan seçimler Alman kralına tam güç verir mi?

5 — Kilise kralların piskoposlar tarafından kutsal yağla yağlanmasından ne gibi haklar sağlar?

6 — (Beşinci soruyla aynıdır bu soru.)

7 — Taç giydirme töreni eğer yanlış bir başpiskopos tarafından uygulanırsa geçerli midir?

8 — Seçmenlerle yapılan seçim, Alman kralına imparator ünvanını verdirir mi?

Bütün bunlar, zamanın pratik siyasetinin hararetle tartışılan sorularıydı.

Başka bir risale bir prensin, papanın izni olmadan kilisenin emlakine sahip olup olmayacağını ele alır. Bu, III. Edward'ın, Fransa'ya karşı giriştiği savaş dolayısıyle din adamlarından vergi almasını mazur göstermek için yazılmıştır. Edward'ın Alman imparatoruyla birleşik (müttefik) olduğu hatırlanmalıdır.

Sonra «Evlilik Sorunu Üzerine Tartışma» risalesi gelir. Burada da imparatorun yeğeniyle evlenmesinin uygun olup olmadığı tartışılır.

Ockham'lı, görüldüğü gibi imparatorun kılıcıyle korunmayı hak edecek çok iş yapmıştır.

OCKHAMLI'NIN FELSEFÎ DÜŞÜNCELERİ

İmdi, onun salt felsefi düşüncelerine dönme zamanı geldi.

Bu konuda yazılmış çok güzel bir kitap vardır. Ernest E. Moody'nin *Ockham'lı William'ın Mantığı* adlı yapıtı. Benim söyleyeceklerimin çoğu bu kitaba dayanacaktır.

Ernest Mood, alışkın olmadığımız, fakat sanırım doğru bir görüşü ele alır. Felsefe tarihi yazarlarında, kişileri kendilerinden sonra gelenlerin ışığında yorumlama alışkanlığı vardır. Fakat, genellikle yanlıştır bu. Ockham'lı, Descartes'in, Kant'ın ve bir yorumcunun modern filozoflar arasında tuttuğu herhangi bir kişinin öncüsü olarak skolastikliğin yıkılışının habercisi görülür.

Benim kendisiyle uzaklaştığım Moody'nin kanısınca bütün bunlar yanlıştır. Moody'e göre Ockham'lı Aristoteles'i, Augustinus ve Arap etkilerinden sıyırarak yeniden yaşatmak istemiştir. Büyük ölçüde Sanctus Thomas da aynı yoldaydı. Fakat, gördüğümüz gibi Franciscusçular, Augustinus'u, Thomas'a bakıldığında daha yakından izlemeye devam etmişlerdi.

Ockhamlı'nın modern tarihçilerce yorumlanmasının, Moody skolastik felsefeden modern felsefeye dereceli bir geçiş bulmak arzusuyle bozulmuş olduğu kanısındadır. Bu, herkesin modern öğretileri ona yüklemesine yol açtı. Hâlbuki gerçekte Ockham sadece Aristoteles'i yorumlamaktadır.

OCKHAMLI'NIN VECİZESİ

Ockhamlı en çok «Ockhamlı'nın usturası» adı verilen vecizesiyle tanınır. Bu vecize onun eserlerinde bulunmamaktadır. Vecize, «Varlıklar bir gerek bulunmadıkça çoğaltılmamalı» der. Ockhamlı, bunu söylememişse de aynı anlamda başka bir nen söylemiş: «Azla yapılabileni çokla yapmak boşunadır» demiştir. Yani bir bilimde eğer her nen şu ya da bu varsayımsal varlığı ileri sürmeden yorumlanabiliyorsa onu ileri sürmenin bir anlamı yoktur. Ben bunu, mantıksal analizde çok yararlı bir ilke olarak kullandım.

Görüşe göre metafizikte değilse de mantıkta Ockham bir adçıydı (nominalistti). XV. yüzyıl adçıları, onu okullarının kurucusu olarak

görmüşlerdir. William, Aristoteles'in Duns Scotus'çular yönünden yanlış yorumlandığını ve bu yanlış yorumlamanın kısmen Augustinus'un, kısmen İbnu Sina'nın etkisinden doğduğunu, fakat yine kısmen daha eski bir nedenden, Porphyrios'un *Kategoriae'ya* yazmış olduğu yorumdan türediğini ileri sürmektedir. Porphyrios bu risalede üç soru çıkarmıştı ortaya:

1 — Cinsler ve türler töz müdür?

2 — Onlar cisimsel midir, cisimsel değil midir?

3 — Eğer cisimsel değillerse duyulur nenlerde mi bulunurlar, yoksa onlardan ayrı mıdırlar?

Porphyrios bu soruları Aristoteles'in kategorileriyle ilgili olarak ortaya atmış ve böylece ortaçağların, *Organon'u* pek metafizikçi bir görüşle ele almasına yol açmıştır.

Aquino'lu bu yanlışı ortadan kaldırmaya çalışmışsa da o yanlış Duns Scotus'la yeniden ortaya çıkmıştır. Sonuç, mantığın ve bilgi kuramının metafizik ve tanrıbilime (teolojiye) bağlanmasıdır, Ockhamlı onları ayırmak üzere Aquino'ludan sonra yeniden işe girişmiştir.

Ockhamlı için mantık, doğa felsefesinin bir aygıtıdır. Metafizikten bağımsız olabilen bir doğa felsefesinin. Mantıksa tartışmalı bir bilimin çözümlenmesidir. Bilim nesneler hakkındadır. Hâlbuki mantık böyle değildir.

Nesneler bireyseldir. Bilim onları tartışmaksızın kullanır. Mantık terimler ya da kavramlarla uğraşır. Onları fiziksel durumlar olarak işlemez, anlama sahip durumlar olarak işler.

«İnsan bir türdür», bir mantık önermesi değildir. Çünkü o, insanın bilgisini gerektirir. Mantık, zihnin kendi içinde oluşturduğu nenlerle uğraşır. O nenler akıl olmadan var olamaz.

Bir kavram, doğal bir işarettir, kelimeyse uzlaşımsal (geleneksel). Bir sözcüğü nesne olarak ele alışımızla anlama sahip olarak ele alışımızdan ayırt etmeliyiz. Yoksa, «insan bir türdür, Sokrates bir insandır, o halde Sokrates bir türdür» gibi yanlışlıklara düşeriz.

Nesnelere işaret eden terimler «birinci derecede terimler», terimlere işaret eden terimlerle «ikinci sıradaki terimler» adı verilir. Bilimdeki terimler birinci, mantıktakilerse ikinci derecede terimlerdir. Metafizik terimler hem birinci derecede terimlerin belirttiği nesnelere hem de ikinci

derecedekilere işaret ettiğinden, kendilerine özgü bir yere sahiptirler. Tam altı metafizik terim vardır:

1— Varlık,

2 — Nesne,

3 — Bazı nen,

4 — Bir,

5 — Gerçek,

6 — İyi.

(İmdi burada durup Ockhamlı'nın bu terimleri kullandığı yeri eleştirecek değilim.)

Bu terimlerin kendilerine özlüğü birbirlerine yüklenebilmeleridir. Fakat mantık onlardan bağımsız olarak yürür.

Anlayış, nesneler hakkındadır, zihnin ürettiği biçimler hakkında değil. Onlar, aynı erginin (zihnin) ürettikleri, anlaşılmış olan değil, aracılıklarıyle nesnelerin anlaşıldığı nedenler ya da nenlerdir (nen, maddi yapıya sahip olmayan varlık).

Tümeller mantıkta sadece terimler ya da kavramlardır. Onlar başka terimler ya da kavramlara yüklenebilir. Tümel, cins ve tür ikinci sıradaki terimlerdir, dolayısıyle nesneleri ifade edemez. «Bir» ve «varlık» sözcükleri birbiri yerine konabildiğinden bir tümel sadece pek çok nenin işareti demek olur.

Buna göre Ockham, İbnu Rüşd, İbnu Sina ve Augustinusçulara karşı olarak Aquino'luyla uyuşur. Aquino'luyla Ockham sadece bireysel nesneler, bireysel zihinler ve anlayış aktları bulunduğunu kabul eder. Aquinolu'ya Ockham'lının *universale ante rem'i* kabul ettiği doğrudur. Ancak onlar bunu, yaradılışı açıklamak için yapar. O, yaradılıştan önce Tanrı'nın ergisinde var olmalı. Fakat bu tanrıbilime aittir, insan bilgisinin değil. İnsan bilgisi sadece *universale post rem*'le ilgilidir. Bu bilgiyi izah ederken, Ockham tümellerin nesneler olmasına asla izin vermez.

Ockham'lıya göre Socrates Platon'a benzerdir. Fakat, «benzerlik» adı verilen üçüncü bir nen dolayısıyle değil. Benzerlik ikinci sırada bir terimdir ve zihindedir. (Bütün bunlar yerindedir.)

Gelecek zorunluklar hakkındaki önermeler ne doğrudur ne yanlış, Ockhamlı bu görüşünü tanrısal «alim-i mutlaklık»la uzlaştırmaya girişmez. Başka yerde olduğu gibi burada da o, mantığı metafizik ve teolojiden sıyırmıştır.

OCKHAMLI'NIN TARTIŞMASI

Ockham'ın tartışmasından bazı örnekler yararlı olacaktır.

O, sorar: Anlayışla, bir soyun üstün varlığı olarak bilinen birey midir, değil midir?

Karşı Tez: Tümel, anlayışın ilk ve uygun nesnesidir.

Yandaş Tez: Duyu nesnesi ve anlayış nesnesi birdir. Fakat birey ilk duyu nesnesidir.

Böylece sorunun anlamı dile getirilmelidir (Belki de her iki iddia kuvvetli göründüğü için).

Ockhamlı devam eder: «Ruhun dışındaki nen önce böyle bir bilgiyle anlaşılır. Yani bireysel olan bilgiyle. O şey bir işaret değildir. Böylece önce birey bilinir. Ruhun dışında bulunan her nen bireyseldir.»

William, yalın bilgisinin daima «sezgisel» olan (yani kavrayıştan gelen) bilgiyi varsaydığını söyler. Bu, bireysel şeylerin yol açtığı bir durumdur.

O, sonra ortaya çıkabilecek dört kuşkuyu belirtir ve onları çözümlemeye çalışır.

Kendi ana sorununa olumlu bir karşılık vererek işi kapatır. Fakat «evrensel olanın, oranlı ve yeterlinin aracılığıyle doğmuş ilk nesne olduğunu ve çoğalma aracılığıyle doğmuş ilk nesne olmadığını» ekler.

Burada içerilen sorun, kavrayışın ne ölçüde bilginin kaynağı olduğu sorunudur. Platon'un *Theaetetos'ta* bilginin kavrayış olarak tanımını hayırladığı hatırlardadır. Ockham, oldukça kesinlikle, *Theaetetos'u* bilmiyordu. Fakat, eğer bilseydi, Platon'la uyuşmayacaktı.

«Duygusal ruhla, zekâya ait ruhun insanda gerçekten ayırt edilip edilmediği» sorusuna William onların ayırt edilebileceği, yalnız bunu belgilemenin zor olduğu karşılığını verir.

Onun son soruyla ilgili kanıtlarından biri, iştihalarımızla bir neni istediğimiz halde, anlayışımızla onu hayırlamamızdır. Dolayısıyle iştaha ve anlayış ayrı öznelere aittir.

Başka bir kanıt, duyumların öznel olarak duyulur bir ruhta bulunduğu konusundadır, öznel olarak zekânın bulunduğu ruhta değil.

Yine duyulur başka bir kanıt: Duyulur ruh uzanımlı ve maddidir. Zekânın bulunduğu ruhsa ne zamanlıdır ne de maddi.

Hepsi tanrıbilimsel dört itiraz gözönüne alınmış ve onların tümü yanıtlanmıştır (cevaplandırılmıştır). [(Sözgelimi paskalyadan önceki Cuma (İsa'nın çarmıha gerildiği gün olarak anılır bu) günüyle paskalya günü arasında cehenneme inmiştir İsa'nın ruhu. Hâlbuki vücudu Arimathaea'lı Joseph'in mezarında kalmıştır. Eğer duyulur duyumlarla ilgili ruh, zekâyla ilgili ruhtan ayrıysa İsa'nın duyumlarla ilgili ruhu bu zamanı cehennemde mi geçirdi, mezarda mı?)]

Ockham'ın bu sorunda benimsediği görüş, belki beklendiği gibi değildir. Bununla birlikte o, her insanın zekâsının kendisine ait olduğu, kişi dışı, yani çok kişi için ortak biçimde olmadığını düşünmede Sanctus Thomas'la uyuşur, İbnu Rüşd'le uyuşmaz.

Mantığı ve insansal bilgiyi, metafizik ve teolojiye başvurmaksızın inceleme olanağında ısrar etmekle Ockham'lı, bilimsel araştırmayı cesaretlendirmiştir. Augustinusçuların, önce, nenleri zekâya hitap edebilir olmayan ve insanları zekâsız saymakla; sonra da, bilgiyi olanaklı kılan, sonsuzluğun gönderdiği bir ışık beklemekle yanıldıklarını söyleyen Ockham'lı bu konuda Aquino'luyla uyuşmuş, fakat ondan vurgu açısından ayrılmıştır. Çünkü Aquino'lu her nenden önce bir tanrıbilimciydi. Ockham'sa, mantık söz konusu olduğunca, her nenden önce din dışı bir filozof.

Ockham'ın tutumu, özel sorunları ele alanlara sözgelimi, kendisinden hemen sonra yaşayan gezegenler kuramını araştıran Oresme'li Nicol'a (Nicolaus Oresmius, ölümü 1382) güven verdi.

Nikolaus Oresmius bir dereceye değin Coppernicus'un öncüsüydü. Yer merkezli ve güneş merkezli kuramların ikisini de ortaya attı ve her birinin, zamanındaki bütün olayları açıklayacağını, onlar arasında bir ayırım yapma yolunun bulunmadığını söyledi.

Ockham'lı William'dan sonra artık büyük skolastik yoktur. Daha sonraki büyük filozoflar çağı rönesansın sonlarında başlamıştır.

PAPALIĞIN SÖNÜŞÜ

XIII. yüzyıl pek çok öğenin birleşmesiyle yavaş yavaş kurulmuş olan büyük bir felsefi, teolojik, siyasal ve sosyal bir bireşimi (sentezi) tamamlanmaya vardırmıştır. O bireşimdeki ilk öğeler salt Grek, özellikle Pythagoras, Parmenides, Platon ve Aristoteles felsefeleriydi. Sonra Alexandros fetihlerinin sonucu olarak doğu inançları akın etti ortaya. (Bkz. Cumont, *Roma Pagancılığında Doğu Dinleri)* Bu doğu öğeleri, Orpheusçuluktan ve gizemlerden (mysteries) yararlanarak, Grekçe konuşan dünyanın, sonuçta Latin dünyasının görüşünü değiştirdiler. Ölen ve dirilen tanrı, törenlerle tanrının eti olduğu biçiminde yorumlanan hayvan etlerinin yenmesi, vaftize benzer törenlerle yeniden dünyaya gelmek, eski pagan Roma dünyasının büyük kesimlerinde geçerli olan tanrıbilimin (teolojinin) bir parçası oldu. Ete olan kölelikten kurtuluş ahlakı bunlarla ilişkiliydi. Bu ahlak en azından kuramsal olarak çileciydi.

Suriye'den, Mısır'dan, Babil'den ve İran'dan din dışı sıradan halktan ayrılmış az çok büyülü gençlere sahip ve büyük ölçüde siyasal etki yapabilen rahiplik kurumu geldi.

Daha çok ölümden sonraki yaşamak inancıyle bağlantılı bir izlenim bırakıcı törenler aynı kaynaklardan gelmiştir. Dünyayı biri Ahuramazda'nın yönettiği iyilik, öbürü de Ahriman'ın yönettiği kötülük ordularının savaş alanı sayan ikicilik (dualizm), İran'dan alınmıştır. Büyü Ahriman ve ardıllarının yardımıyle cinler dünyasında yapılırdı. Şeytan, Ahriman'ın bir devamıdır.

Barbar düşünce ve uygulamaların bu akını Yeni-Platoncu felsefede belirli Hellen öğeleriyle birleşmiştir. Orpheusçulukta, Pythagorasçılıkta Grekler, doğu görüşleriyle birleştirilmesi kolay düşünceler geliştirmiştir. Bu, Grek düşüncelerinin belki de önceleri doğudan gelmiş olmasının sonucudur. Pagan felsefesi Plotinos ve Porphyrios'la sona erer.

Bununla birlikte Plotinos'la Porphyrios'un düşünceleri derinden derine dinsel olmasına karşın büyük bir başkalaşmaya uğramaksızın başarılı bir halk dini esini (ilhamı) vermeye yetenekli değildi. Onların felsefesi güçtü ve genellikle anlaşılmazdı. Öğütledikleri kurtuluş yolu kütleler için çok entelektüeldi. Tutuculukları, geleneksel Grek dinini desteklemelerine yol açıyordu. Onlar bu dini, Grek dininin ahlak-dışı öğelerini yumuşatmak

ve felsefi tektanrıcılığa uymasını sağlamak üzere alegorik biçimde yorumluyordu.

Grek dini, doğu törenleri ve din bilimleri karşısında fazla tutunamayarak çözülmeye başlamıştı. Kehanetler susmuş ve rahipler hiç bir biçimde üstün, güçlü bir kast kuramamıştı. Böylece, Grek dinini canlandırma çabası ona belli bir güçsüzlük ve biçimcilik, belli kurallara saplanma alışkanlığı veren arkaik bir karaktere sahip olmuştu. Özellikle imparator Julianus’ta ortaya çıkar bu. O çabalar, eski dini haddinden fazla büyütüyordu. Daha III. yüzyılda, henüz hepsi de başarı şansına sahip çeşitli yarışmacılar varken bile, bir Asya dininin bir gün Roma dünyasını ele geçireceği düşünülebilirdi.

Hıristiyanlık değişik kaynaklardan güç öğeleri derlemişti. Yahudilerden kutsal kitabı ve biri dışında bütün dinlerin yanlış ve kötü olduğu düşüncesini almış, fakat onların, ırksal ayrım konusundaki kanılarıyle Musa yasasının uygun olmayan yanlarını bırakmıştı.

Hıristiyanlar cennet ve cehenneme, birine nasıl gidilip öbüründen nasıl kaçılacağı konusuna bir açıklık getirdiler. Paskalya, Yahudilerin hamursuzunu yeniden dirilen Tanrı konusundaki pagan kutlamalarıyle birleştirdi. İran ikiciliği (düalizmi), iyinin nihai egemenliği benimsendi. Bu Hıristiyan ikiciliğinde nihai kudretin iyide olması ilkesi daha sağlamdı ve o ikicilikte pagan tanrıları, Şeytan’ın müridleriydi. Son düşünce, İran ikiciliğinde yoktu, Hıristiyanlarca eklenmişti.

Hıristiyanlar başlangıçta, felsefede ve dinsel törenlerde karşıtlarına eşit değillerdi. Fakat yavaş yavaş eksiklikler düzeltildi. Başlangıçta felsefe yarı Hıristiyan gnesis’çiler arasında, sünniler arasında olduğundan daha çok ilerlemişti. Fakat, Origenes’ten başlayarak Hıristiyanlar yeni Platonculuğu değiştirip, yeterli bir felsefe geliştirmişlerdir.

İlk Hıristiyanlar arasındaki dinsel törenler oldukça karanlık bir konudur. Fakat herhalde Sanctus Ambrosius zamanında ziyadesiyle derin duygu yaratacak duruma gelmiştir. Rahipliğin gücü ve ayrılığı doğudan alınmış, fakat yavaş yavaş Roma imparatorluğunun uygulanmasına çok şey borçlu olan kilise yönetim yöntemleriyle güçlenmiştir. Eski Ant, gizemci dinler, Grek felsefesi, Roma yönetim yöntemleri kilisede birbirine karışmış ve ona hiç bir sosyal örgütün erişemediği bir güç kazandırmıştır.

Eski Roma gibi, batı kilisesi yavaş da olsa cumhuriyetten monarşiye dönmüştür. Papalık gücünün, Büyük Gregorius’tan başlayarak, I. Nicolaus,

VII. Gregorius ve III. Innocentius’tan geçen Guelf’ler-Ghibellino’lar savaşlarından Hohenstaufen’ların yenilgisine varan gelişme evrelerini izlemiştik.

Aynı zamanda o zamana değin Augustinusçu ve dolayısıyle büyük ölçüde Katolik olan Hıristiyan felsefesi, İstanbul’la ve İslamlarla ilişki sonucu yeni öğelerle zenginleşmişti. XIII. yüzyılda Aristoteles, batıda iyice tanındı ve gerek büyük Albertus’un, gerekse Aquino’lu Thomas’ın etkisiyle aydınların zihninde kutsal kitap ve kiliseden sonra bir otorite olarak yerleşti. Günümüze değin Katolik filozofları arasındaki mevkiini korudu. Aristoteles’in Platon ve Saint Augustinus yerine geçirilmesinin Hıristiyan açısından bir yanlış olduğunu düşünmeden edemiyorum.

Platon’un mizacı, Aristoteles’ten daha dinseldi ve Hıristiyan teolojisi hemen hemen başlangıçtan beri Platonculuğu benimsemişti. Platon bilginin kavrayış (algı) değil, bir tür anımsatıcı görü olduğunu öğretmişti. Aristoteles daha çok bir empiristti. Sanctus Thomas pek istememişse de Platoncu hayalden bilimsel gözleme götüren yolu hazırlamıştır.

Dış olaylar Katolik bireşiminin (sentezimin) XIV. yüzyıldan başlayarak çözülmesi konusunda felsefeden daha çok iş gördü. Bizans İmparatorluğu 1204 yılında Latinler tarafından ele geçirilmiş ve 1261 yılına değin onların elinde kalmıştı. O sırada Bizans İmparatorluğunun dini Grek değil Katolik olmuştu.

Fakat, 1261’den sonra, papa İstanbul’u kaybetti, Ferrara’daki 1438 tarihli birliğe karşın bir daha da ele geçiremedi. Batı Roma’nın papayla olan anlaşmazlıkta yenilgiye uğramasının, kilise için yararsız olduğu ortaya çıktı. Zira, Fransa ve İngiltere’de ulusal monarşiler doğmuştu.

XIV. yüzyıl boyunca papa siyasal olarak Fransız krallarının elinde oyuncaktı. Batı Roma’nın yenilgiye uğramasıyle papalığın kazançlı çıkmayışının daha önemli bir nedeni, zengin ticarî sınıfın ve din-dışı sınıfların bilgide ilerleyişiydi. Bunlardan her ikisi de İtalya’da başlamış; XVI. yüzyılın ortasına değin Avrupa’nın başka bir ülkesinden çok burada gelişmiştir.

Kuzey İtalya kentleri, XIV. yüzyılda, kuzeyin herhangi bir kentinden daha zengindi. Özellikle hukuk ve tıpta bilgi sahibi din-dışı kişilerin sayısı gittikçe artmaktaydı. Kentler bir bağımsızlık ruhuna sahipti. Artık imparatorun bir tehlike biçimlemediği bu ruh, papa aleyhine dönmeğe elverişliydi.

Fakat, daha küçük ölçüde de olsa, aynı deviniler, başka yerde de görülmekteydi. Flandr refahlı bir duruma gelmişti. Hansa kentleri de öyle. İngiltere’de yün ticareti bir servet kaynağıydı. Çağ, rahatça demokratik denebilecek yönelimlerin çok güçlü, ulusal eğilimlerinse onlardan sağlam olduğu bir çağdı. Çok dünyasal bir duruma gelmiş olan papalık büyük ölçüde vergi alan bir büro olarak görünmekte ve çok ülkenin kendinde tutmak istediği büyük gelirleri çekmekteydi. Papalar, artık kendilerine güç vermiş olan manevi otoriteye sahip değillerdi, bunu hak da etmiyorlardı. Sanctus Franciscus, III. Innocentius ve IX. Gregorius’la anlaşmış olarak çalışabilmişti. Fakat XIV. yüzyılın en ciddi kişileri papalıkla uyuşmazlığa sürüklenmişlerdi.

JÜBİLE DEVİNİSİ

Yine de çağın başlangıcında çöküş nedenleri belirgin değildi henüz. VIII. Bonifatius *Unam Sanctam* adlı bildiriyle daha önce herhangi bir papanın ileri sürmüş olduğundan aşırı iddialar ileri sürmüştü. Bonifatius 1300 yılında Roma’yı ziyaret eden ve orada belirli törenleri uygulayan tüm Katoliklere olağanüstü ayrıcalıklar tanıdı ve onların tüm günahını bağışladı. Bu bağışlama, sakramentum ayininde günah ortadan kalktıktan sonra geri kalan suçun, giderilmesiydi. Bunun için suçlu, masum olduğuna yemin eder, 12 kilise görevlisi de bu yeminin doğruluğuna tanık olurdu. Bu yolda din-dışı işlerle ilgili, yanlışlar da giderilmiş olurdu.

(Bonifatius’un koyduğu yönteme göre her yüzyılın başlangıcında yapılacaktı jübile. Daha sonraları bu süre elli, en sonra da 25 yıla indirilmiştir. Jübile sırasında, söylendiği gibi belirli koşulları yerine getirip belirli biçimde davrananların tüm günahları bağışlanır.)

Jübile devinisi Curia’nın (papaya yönetimde yardımcı olan makam ve memurları kapsayan kurul) kasalarına ve Roma halkının cebine para yağdırdı. Kazanç tatlı geldiğinden l00’er yıllık jübileler 25 yıla indirilmiştir. Bugün öyledir. 1300 yılındaki ilk jübile papayı başarısının doruğunda gösterdi. O tarih çöküşün başlangıcı sayılabilir.

VIII. Bonifatius, Anagni’de doğmuş olan bir İtalyan’dı. İsyankâr baronlara karşı III. Henry’yi savunmak üzere papa namına İngiltere’ye gittiğinde Londra kulesine hapsedilmişti.

Fakat 1267'de, sonradan I. Edward adıyla tahta geçen kralın oğlu tarafından kurtarıldı.

Bonifatius zamanında kilisede güçlü bir Fransız grubu vardı. Onun seçimine Fransız kardinalleri karşı durmuştu. Bonifatius, Fransız kralı IV. Philippe'le, kralın, Fransız din adamlarından vergi toplayıp toplamayacağı sorununda şiddetli bir uzlaşmazlığa düştü. Boniatius adam kayırma ve pintiliğe saplanmıştı. Dolayısıyle mümkün olduğu ölçüde çok gelir kaynağını denetimi altında bulundurmak istedi. Muhtemelen haklı olarak, itizalle suçlanmıştı. Onun İbnu Rüşd'çü olduğu ve ölümsüzlüğe inanmadığı anlaşılıyor.

Bonifatius'un Fransız kralıyle olan kavgası öyle sert olmuştu ki kral onu tutuklamak üzere asker göndermek zorunda kaldı. Niyeti, genel bir konsül kararıyle papayı düşürmekti. Anagni'de ele geçen Bonifatius Roma'ya kaçtı ve orada öldü. Ondan sonra da uzun zaman, hiç bir papa, Fransız kralına başkaldırmaya cesaret edemedi.

Kardinaller çok kısa bir süre yönetimi ellerinde tuttuktan sonra, 1305 yılında Bordeaux başpiskoposunu papa seçip V. Clemens adıyla papalık tahtına oturtmuştur.

Clemens Gascogne'luydu ve dolayısıyle kilisede Fransız grupunu temsil etti. İşbaşında bulunduğu sürece, İtalya'ya hiç gitmedi. Lyons'da taç giydi, 1309'da Avingnon'a yerleşti. Papalar, aşağı yukarı 70 yıl orada kalmıştır.

TEMPLUMCULAR

V. Clemens, Templumcularla çekişmesinde Fransız krallarıyle birlik olduğunu ilan etmiştir. [(Templumcular ya da Templarius'lar 1118 ya da 1119 yılında haçlılar yönünden Hıristiyan hacılarını ve kutsal mezarları korumak amacıyle kurulmuş askeri ve manastırcı bir tarikat mensuplarıdır. 1312'deki Viyana konsülü bu devininin bastırılmasına karar vermiştir. (Templumcu, Latince «Templum» (mabed, tapınak) sözünden gelir Tapınak mensubu demektir.)] Papa olsun, Fransız kralı olsun paraya gerekim duyuyordu. Bu gerekim, papa için akraba ve adam kayırmaktan; Fransız kralı için İngilizlerle savaş, Flam (Flaman) isyanı ve gittikçe artan enerjik bir yönetimden doğmaktaydı.

Philippe, Lombardia bankerlerini soyduktan ve Yahudileri «yasadışı alışverişin elverdiği» sınıra değin sıkıştırdıktan sonra bakışlarını Templumculara çevirdi. Onların, bankerlere ek olarak Fransa'da büyük malikânelere, çiftliklere sahip olduğunu gördü. Papanın yardımıyle bu emlakı pekâlâ elde edebilirdi.

Yalnız önce Templumcuların itizale düştüğü gösterilmeliydi ki mallarına el konulabilsin ve bu mallar papayla bölüşülebilsin. Nitekim, her nen buna göre hazırlandı. 1307 yılında, önceden kararlaştırılan bir günde bütün Fransız Templumcuları tutuklandı ve önceden hazırlanan bir soru listesine muhatap tutuldu.

Templumcular işkenceyle, şeytana saygı gösterdiklerini ve başka nefret verici işler de yaptıklarını itiraf etti. Nihayet 1313 yılında, papa tarikatı ortadan kaldırdı ve Templumcuların bütün mallarına el kondu. Bu oluşumun en güzel hikâyesi Henry C. Lea'nın *Enkizisyon Tarihi*'ndedir. Bu yapıtta tam bir araştırma sonucu, Templumculara karşı girişilen suçlamaların tümüyle dayanaksız olduğu sonucuna varılmıştır.

Templumcular sorununda papayla kralın mali çıkarları uyuşmuştur. Fakat, Hıristiyanlığın pek çok bölümlerinde onlar sık sık anlaşmazlığa düşer. VIII. Bonifatius zamanında IV. Philippe, papayla vergi sorunundaki tartışmasında, soyluların, burjuvazinin, dahası, kilisenin desteğini kazanmıştı.

HALK PAPA'SI

Papalar siyasal olarak Fransa'ya bağlı duruma gelince, Fransa kralına düşman olan yöneticiler de doğal olarak papaya düşman duruma geldiler. Bu, Ockham'lı William ve Padua'lı Marsiglio'nun Alman imparatoru yönünden, bu tarihten kısa bir süre sonra da Wycliffe'in Gaunt'lu (Ghent) John'ca korunmasına yol açtı.

Piskoposlar genellikle bu sırada bütünüyle papalara bağlı kaldılar ve onları, gittikçe artan bir oranda papa atadı. Manastırcı tarikatlar ve Dominicusçular eş ölçüde itaatliydiler. Fakat Franciscusçular hala, belirli bir bağımsızlık ruhu taşıyordu. Bu, Franciscusçuların Papa XXII. Johannes'le (1316-34), Ockham'lı William konusunda incelediğimiz anlaşmazlığa düşmesine yol açtı.

Franciscusçularla papa arasındaki anlaşmazlıkta Marsiglio, Alman imparatorunu Roma'ya yürüme konusunda ikna etti. Halk, imparatora Roma'da taç giydirdi; XXII. Johannes'in azledildiğini ilan ettikten sonra Franciscusçu bir karşı-papa seçildi. Yine de bu anlaşmazlıktan, papaya karşı duyulan saygının azalmasından başka sonuç çıkmadı. Bu saygı azalması geneldi.

Papanın egemenliğine karşı isyan başka yerlerde başka başka biçimler almıştır. O bazen, monarşik ulusalcılıkla, bazen papalık yönetim bünyesinin geçici dünyasal işlerle uğraşmasına karşı duyulan püritenci bir çağrışım yapmaktaydı. Bizzat Roma'da isyan arkaik demokrasiyle bağlantılı bir duruma gelmişti.

RIENZI

VI. Clemens döneminde (1342-52) Roma bir süre dikkate değer bir kişi olan Cola di Rienzi'nin önderliğinde, kendini Roma dışındaki papadan kurtarmaya çalıştı.

Roma sadece papalığın papalık yönetiminden değil, yerel aristokrasiden de çekmişti. Yerel aristokrasi X. yüzyılda papalığı düşüren düzensizliği sürdürmüştü. Gerçekten papaların Avignon'a kaçmalarına yol açan, kısmen, yasa tanımaz Romalılardan kurtulma isteği olmuştur.

Bir meyhanecinin oğlu olan Rienzi, sadece soylulara karşı başkaldırmıştı. Bu konuda papanın desteğini sağladı. Rienzi halk arasında öyle heyecan yarattı ki soylular selameti kaçmakta buldu (1347). Rienzi'yi takdir eden ve bu yolda bir kaside yazan Petrarch onu büyük ve soylu işine devam etmesi konusunda ikna etti. Rienzi tribunus [eski Roma'da patricius (patrisyen) adı verilen soylulara karşı halkın (pleps'in) hakkını korumak üzere atanmış memurlara (magistratuslar'a) tribunuz adı verilirdi] unvanı alıp Roma halkının imparatorluk üzerine egemen olduğunu ilan etti.

Rienzi, egemenliği demokratik açıdan ele almıştır anlaşılan. Çünkü o, İtalyan kentlerinden bir tür parlamento biçimlemek üzere temsilciler çağırmıştır. Bununla birlikte başarı ona bir büyüklük boş-sanısı verdi.

Bu zamanda, başka pek çok zamanlarda olduğu gibi imparatorluk üzerinde hak iddia eden rakipler vardı. Rienzi onları ve seçmenleri çağırıp sorunu bir karara bağlamak istedi. [(Kutsal Roma imparatorluğunda imparatorun seçimine katılan prenslere Elektor (Almanca Kurfürst)

denirdi.)] İmparatorluk Üzerinde hak iddia edenleri karşısına çağırması onları olduğu kadar papayı da Rienzi aleyhine çevirdi. Papa bu gibi sorunlarda karar verme yetkisinin kendisinde olduğunu düşünüyordu.

Papa Rienzi'yi ele geçirdi (1352) ve Rienzi, VI. Clemens ölünceye değin iki yıl tutuklu kaldı. Sonra serbest bırakıldı. Roma'ya döndü. Orada birkaç ay için yeniden iktidarı ele geçirdi. Bu ikinci fırsatta mamafih, halkın Rienzi'ye olan sevgisi kısa süreliydi. Sonunda o halk tarafından öldürüldü. Petrarch gibi Byron da Rienzi'yi öven bir şiir yazmıştır.

İKİ PAPA

Papa'nın, bütün Katolik kilisesinin gerçek başkanı kalmak istiyorsa Roma'ya dönerek, kendini Fransız krallarına bağlı olmaktan kurtarması gerektiği açığa çıktı. Ayrıca, Fransa'nın ağır kayıplar verdiği İngiliz-Fransız savaşı bu ülkenin güvenliğini ortadan kaldırmıştı. Böylece V. Urbanus 1367'de Roma'ya gitti. Fakat, İtalyan politikası, onun için çok karmaşık olduğundan ölümünden az önce Avignon'a döndü.

Bir sonraki papa *XI*. Gregorius daha kararlıydı. Fransız Curia'sına duyulan düşmanlık pek çok İtalyan kentini, özellikle Floransa'yı iyice papa-karşıtı yapmıştı. Fakat, Roma'ya dönmek ve Fransız kardinallerine karşı çıkmakla Gregorius, durumu kurtarmak için gücünün yettiği her neni yapmış oldu. Bununla birlikte Gregorius'un ölümünde Kardinaller Meclisi'ndeki Fransız ve Roma gruplarının uyuşmaz oldukları anlaşıldı.

Roma grubunun isteğine uyularak Bortolomeo Pragnano adlı bir İtalyan papa seçildi ve V. Urban adını aldı. Fakat kardinallerden bir kısmı onun seçiminin yasaya uygun olmadığını ileri sürerek Cenova'lı Robert'i papa seçtiler. VII. Clemens adını alan Robert Fransız grupundandı ve Avignon'da yaşadı.

Böylece başladı büyük bölünme ve 40 yıl değin sürdü. [(İslam tarihi dikkate alındığında, «rafizilik eylemi» de denebilirdi buna. Bilindiği gibi, ilk İslam mezheplerinden şiilik, aynı zamanda «rafizilik» adını da almıştır. Şiiliğin siyasal ve dinsel yönleri vardı. İmam, yani din ulusu, siyasal işler için gerekli bir öğe değildi şiilere göre. (Bkz. Abdülkadiru l- Bağdadi *Al Muhtasaru l- Fark*, 1924) Dolayısıyle Avignon papa'sı şii imamına yaklaştırılabilir. Hazırlamakta olduğum «Büyük İslam Felsefesi Tarihi»nde bu gibi hususlara karşılaştırmalı olarak geniş yer vereceğim.)] Fransa,

doğallıkla Avignon papa'sını, Fransa'nın düşmanlarıysa Roma papa'sını tanıdı. İskoçya İngiltere'nin, İngiltere Fransa'nın düşmanıydı. Böylece İskoçya, Avignon papa'sını kabullenmiş oldu. Her papa kendi yandaşları arasından kardinallerini seçti. Papalardan herhangi biri öldü mü, onun kardinalleri hemen yerine bir yenisini seçiyordu. Böylece, bölünmeyi ortadan kaldırabilmek için her iki papadan da üstün bir güç bulmaktan başka çare kalmadı.

Papalardan birinin meşru olması gerektiği açıktı. Dolayısıyle, meşru papaya üstün bir güç bulma zorunluğuna dönüyordu sorun. Tek çözüm, genel bir konsüldeydi. Gerson'un yönettiği Paris. Üniversitesi konsüle girişim (inisyatif) olanağı vererek yeni bir kuram geliştirmiştir.

Nihayet 1409'da konsül çağrısı yapıldı. Toplantı Pisa'da oldu. Fakat, gülünç bir başarısızlığa uğradı.

Konsül her iki papayı da itizal ve bölünmeye neden oldukları gerekçesiyle azletmiş ve üçüncü bir papa seçmişti. Fakat bu üçüncü papa kısa zamanda öldü. Onun kardinalleri, yerine eski korsan Baldassare Cossa'yı getirdiler. Cossa XXIII. Johannes adını aldı. Böylece net sonuç iki papa yerine üç papa çıkması ve konsülün seçtiği papanın tanınmış bir soyguncu olmasıydı. Bu evrede (safhada) durum, her zamankinden umutsuz göründü.

Fakat, konsül eylemini destekleyenler yılmadı. 1414'te Constance'ta yeni bir konsül topladı ve sert önlemlere girişti. Önce, papaların konsülleri dağıtamayacağı ve bazı bakımlardan onlara başeğmesi gerektiğini, aynı zamanda, gelecek papaların her yedi yılda bir genel konsül toplamasını kararlaştırdı.

Constance XXIII. Johannes'i azletti ve Roma papa'sını istifaya ikna etti. Avignon papa'sı çekilmeyi reddetti, onun ölümünden sonra Aragon kralı yeni bir ardıl (halef) seçtirdi. Fakat o sırada İngiltere'nin ağır baskısında olan Fransa, Aragon kralının seçtirdiğini kabul etmedi. Böylece Fransız grubu anlamını kaybetti ve sonunda ortadan kalktı. Sonuçta konsülün seçtiği papaya karşı duran kalmadı. Konsül papa'sı 1417 yılında seçilmiş ve V. Martinus adını almıştı.

Konsülün bu işleri olumlu sayılabilirdi. Fakat Wycliffe'in Bohemia'lı izlemeni (tilmizi) Huss'a yapılan muamele hiç de böyle değildi. Huss, güvenlik içinde olacağı vaadiyle Constance'a götürülmüştü. Fakat oraya varınca mahkûm edilip kazığa çakıldı. Gerçi Wycliffe, güvenlik içinde öldü.

Fakat onun ölümünden sonra konsül, kemiklerinin mezardan çıkarılıp yakılmasını buyurdu. Konsül eylemini destekleyenler, sünni olmadıkları konusundaki her türlü kuşkudan kurtulmak istiyordu.

Constance konsülü bölünmeyi tedavi etmiş, fakat daha çok nen (şey) yapmayı ve papalık mutlakçılığının yerine anayasal bir monarşiyi geçirmeyi ummuştu. V. Martinus seçiminden önce pek çok vaatte bulunmuştu. Bazılarını yerine getirdi, bazılarından caydı. Martinus, konsülün yedi yılda bir toplantıya çağrılmasına razı oldu.

Constance konsülü. 1417'de dağıldığından, karar gereğince yedi yıl sonra yani 1424'te başka bir konsül toplandı. Fakat önemli bir iş yapamadı. Sonra 1431'de Basel konsülüne geldi sıra. Bu sırada V. Martinus öldü. Ona ardıl (halef) olan IV. Eugenius, papalığı sırasında, konsülü kontrol eden reformcularla amansız bir uyuşmazlığa düştü. Konsülü dağıttı. Fakat konsül, kendini dağılmış saymadı. 1433'te papa bir süre taviz verir gibi oldu. 1437'de tekrar dağıtılan konsül 1448'e değin sürdürdü toplantısını yine de. Bu tarihte artık, papanın bütünüyle başarılı olduğu anlaşıldı.

1439'da konsül papanın azledildiğini ilan edip, yeni bir karşı papa (bu karşı papa, tarihteki son karşı papadır) seçmekle papayla olan bağları kopardı. Bununla birlikte, karşı papa, hemen çekildi. Aynı yıl IV. Eugenius Ferrara'da kendi konsülünü toplayarak itibar kazandı. Bu konsülde Grek kilisesi, Türklere karşı duyduğu umutsuz korkuyla Roma'ya ismen başeğdi. Böylece papalık siyasal üstünlük kazandı. Fakat, manevi saygı uyandırma gücünün enikonu azalması pahasına.

WYCLIFFE

Wycliffe (yaklaşık olarak 1320-1384) yaşantısı ve öğretisiyle papalığın XIV. yüzyılda azalan otoritesini aydınlatır. O, ilk kilise adamlarına benzemeksizin manastır kurallarına bağlı olmayan bir din adamıydı. Yani bir keşiş ya da Franciscusçu, Augustinusçu, Dominicusçu ve Carmelci gibi dilenci tarikat mensuplarından değildi. [Carmelciler, XII. yüzyılda Filistin'deki Carmel tepesinde kurulan bir manastır tarikati mensuplarıdır. Bakire Meryem'in manevi kişiliğine adanmış olan tarikatın tam adı «Carmel Tepesindeki Sevgili Hanımımız Bakire Meryem'e Mensup Kardeşler»dir. Bunun Latincesi «Ordo Fratrum Beatae Mariae virginis de monte Carmeli»dir. Tarikat 1156 yılında Kalabria'lı Betold yönünden

kurulmuş, 1226 yılında III. Honorius tarafından bir Hıristiyan tarikatı olarak tescil edilmiştir. Carmelciler, 1611 yılında Paris'te baş, diş ve romatizma ağrılarına iyi gelen ve uyarıcı (stimülan) olarak kullanılan bir ilâç yaparak tıp tarihine de geçmişlerdir. Carmelciler kadın, yani rahibe de olabilir. Bunların gezici dilenci olması 1245 yılında başlamıştır.]

Wycliffe, 1372 yılında tanrıbilim doktoru olduğu Oxford'ta büyük bir üne sahipti. Önemli Oxford skolastiklerinin sonuncusuydu o. İngiltere kralı I. Edward tarafından İskoç kralı yapılan ve 1296 yılında bir ayaklanma sonucu düşürülen Balliol'a (1250-1315, Balliol, düşürüldükten sonra Fransa'da yaşamıştır) hocalık etmişti kısa bir süre.

Wycliffe, filozof olarak ilerici değildi. Bir gerçekçiydi, Aristotelesçi olmaktan çok Platoncuydu. Tanrı buyruklarının bazılarınca iddia edildiği gibi, isteksel (keyfî) olmadığını savunurdu. Ona göre, gerçek dünya olanaklı dünyalar arasında tek değil, fakat tek olanaklı dünyadır. Çünkü Tanrı en iyi olanı seçmek zorundadır.

Wycliffe'i ilginç yapan ve en çok ilgilendirmiş görünen, bu değildir. (Yani Tanrı'nın tek bir dünya yarattığı ve bu dünyanın çok iyi olduğu düşüncesi değildir). Çünkü Wycliffe'in Oxord'tan ayrılıp bir köy rahibi olarak köşeye çekildiğini görüyoruz. (Dünya, gerçekten iyi olsaydı, böyle davranmayacaktı). Yaşantısının son 10 yılında kralın Lutterworth'a atadığı bir bölge (mahalle) rahibiydi. Bununla birlikte Oxford'ta derslerini vermeğe devam ediyordu.

Wycliffe aşırı yavaş gelişmesiyle dikkati çeken bir kişidir. 1372'de yani yaşı elli ya da ellinin üstündeyken hala sünnidir. Ancak görünüşe bakılırsa bu tarihten sonra itizalci olmuştur. Onun, yoksullara karşı sempatisi, zengin din adamlarına karşı nefreti türünden ahlaksal duygularının gücüyle büsbütün itizale sürüklendiği anlaşılıyor. Başlangıçta, papalığa karşı saldırısı sadece siyasal ve ahlaksaldı, öğretisel değildi. Yavaş yavaş, daha büyük bir isyanın içine girmiştir Wycliffe.

Wycliffe'in sünnilikten ayrılması, 1376 yılında verdiği «Dindışı Egemenlik Üzerine» adlı konferanslarla başlamıştır. Oxford'ta verdiği bu konferanslarda o, egemenlik ve mülkiyetin sadece hak edildiği zaman kullanılabileceği ve din adamlarının bunlara hakkı olmadığı kuramını savunmuştur. Bu kurama göre, bir din adamının elindeki mülke sahip olup olmamasına ancak din-dışı güçler karar verebilir.

Bu öğretiler, dilenci tarikat mensupları dışında dinsel kisveye sahip herkesi gücendirdi. Bununla birlikte, İngiliz hükümeti, onlardan yana çıktı. Çünkü papa İngiltere'den epey haraç alıyordu. Paranın papaya gönderilmemesi İngiltere'nin işine geliyordu.

Papa Fransa uyruğu olduğu ve İngiltere Fransa'yla savaş ettiği sırada da durum aynıydı. II. Richard azınlıkta bulunduğu sırada, iktidarı elinde tutan Ganut'lu John Wycliffe'le olanaklı ölçüde uzun bir dostluk sürdürmüştü.

Öte yandan XI. Gregorius, Wycliffe'in konferanslarındaki 18 tezi kınadı. Gregorius'a göre onlar Padua'lı Marsiglio'dan alınmıştı. Wycliffe, piskoposlar mahkemesi önünde yargılanmaya çağrıldı. Fakat kraliçe ve halk onu korudu. Oxford Üniversitesi, papanın, üniversite hocaları üzerinde yargı hakkı bulunmadığını ilan etti (Günümüzde bile, İngiliz üniversiteleri akademik özgürlüğe inanmaktadırlar.)

O sırada Wycliffe 1378-1379 yıllarında bilimsel risaleler yazmaya devam etti. Kralın, Tanrı vekili ve piskoposların onun uydusu olduğunu savunuyordu. Büyük bölünme olayı ortaya çıktığında Wycliffe papayı İsa karşıtı sayarak daha da ileri gitti [İsa karşıtı, İncil'de, dünyanın sonundan önce ortaya çıkacağı, büyük kötülük yapacağı fakat, İsa'nın yeniden dünyaya inmesiyle vücudunun bertaraf edileceği söylenen varlık, deccal]. Constantinus vakfını kabul etmekle bütün papaların dönek olduğunu da ileri sürüyordu Wycliffe. Vulgatus'u (İncil'in Latince çevirisi) İngilizceye çevirdi, manastır kurallarına bağlı olmayan «yoksul rahipler» geleneğini kurdu. «Hiç değilse bu eylemiyle Franciscusçu, Augustinusçu, Dominicus ve Carmelci dilenci canlarla (tarikat kardeşleri, yoldaşlar) bozuştu.»

Wyclliffe yoksul rahipleri gezici olarak kullandı. Onlara, özellikle yoksullara yardım ödevi verdi. Sonunda rahiplerin gücüne karşı saldırıya geçtiğinde, şarapla ekmek yeme ayini sırasında şarabın kana, ekmeğin bedene dönüştüğü öğretisini bir aldatmaca, çirkin bir aptallık olarak nitelendirerek yadsımaya vardı. İşte bu noktada, Ganut'lu John, Wycliffe'e sesini kesmesini buyurdu.

1381'de Wat Tyler yönünden yönetilen köylü isyanı sırasında durum Wycliffe için daha da kötüye gitti. Onun, isyanı bilfiil teşvik ettiğine değgin bir kanıt yoktur. Fakat Wycliffe, onu kötülememiştir de. Hâlbuki Luther, benzer koşullarda böyle bir şey yapabilmiştir. (Yani kendini tutanları, sırası geldiğinde veya karşı tutumu tehlikeli bulduğunda kınayabilmiştir.)

Manastır kurallarına bağlı olmayan sosyalist rahip John Ball köylü isyanının liderlerindendi. Wycliffe'e hayrandı. Bu hayranlık Wycliffe için güçlükler yaratabilirdi. Fakat John Ball'ın 1366 yılında aforoz edilmesine ve o sırada Wycliffe'in henüz sünni olduğuna bakılırsa Ball, düşüncesine Wycliffe'ten bağımsız olarak ulaşmış olmalıdır. Wycliffe'in komünistçe düşünceleri, bu düşünceler kuşkusuz «yoksul rahiplerce» yayılmışlarsa da Wycliffe tarafından sadece Latince olarak ileri sürülmüştü. Dolayısıyle onlar, köylülerde birinci elden öğrenilecek gibi değildi.

Wycliffe'in, kanıları ve demokratik işlevliği (faaliyeti) dolayısıyle, çektiğinden daha fazla eziyet çekmemiş olması şaşırtıcıdır. Oxford Üniversitesi onu olanaklı ölçüde uzun bir süre piskoposlara karşı korumuştu. Lordlar Kamarası Wycliffe'in gezici vaizlerini kınarken, Avam Kamarası, Lordlar'a uymayı reddetmişti. Eğer Wycliffe daha uzun bir süre yaşasaydı, kuşkusuz başı belaya girecekti. Fakat 1384 yılında, henüz resmen lânetlenmeden ölmüştü. Öldüğü Lutteworth'ta gömüldü, kemikleri Constance konsülü onları çıkartıp yaktırana değin rahat etti.

İngiltere'de Wycliffe'i izleyen Lollardlar şiddetle cezalandırıldı ve pratikte ortadan kaldırıldı. Fakat II. Richard'ın karısının Bohemia'lı olması dolayısıyle öğretileri Bohemia'da bilinmekteydi. Huss, Wycliffe'in Behemia'lı ardılıdır. Orada çektikleri eziyete karşın reforma değin yaşadı bu öğretiler. İngiltere'de yer altına itildilerse bile papalığa karşı isyan düşüncesinde yer edip Protestanlığın toprağını hazırlamışlardır.

SİYASAL VE EKİNSEL (KÜLTÜREL) DEĞİŞME NEDENLERİ

XV. yüzyılda, siyasal ve ekinsel alanda çok çabuk bir değişmeyi gerçekleştirmek üzere papalığın çöküşüne başka değişik nedenler de eklendi. Barut, feodal soyluların zararına merkezi hükümetleri kuvvetlendirdi. XI. Louis ve IV. Edward zengin orta sınıfla birleşti. Bu sınıf, aristokratik kargaşalığı bastırma yolunda krallara yardım etmiştir.

İtalya yüzyılın sonlarına değin kuzeyden gelen ordulara karşı iyice güvenlikteydi ve servet bakımından olsun, ekin bakımından olsun çabucak ilerlemişti. Yeni ekin, esasen Yunanistan ve Roma'ya hayranlık duyan, ortaçağları küçümseyen pagan kültürüydü. Mimari ve edebiyat stili eski modellere uydurulmuştu.

Antik dönemin arda kalan son örneği olan İstanbul, Türkler tarafından ele geçirilince Grek sığınganlarını (mültecilerini) İtalya'da humanistler hoş karşılamıştır. Vasco de Gama ve Columbus, dünyayı, Copernicus gökleri genişletmişti. Constantinus Vakfı bir masal olarak hayırlandı ve bilimsel bir küçümsemeyle gömüldü gitti. Bizanslıların yardımıyle Platon sadece yeni-Platoncu ve Augustinusçu versiyonlarıyle değil birinci elden tanındı. Bu dünya artık bir gözyaşı vadisi, öbür dünya için ıstırap dolu sofuca bir hazırlık alanı sayılmaktan çıktı, pagan zevklerine, üne, güzelliğe ve maceraya fırsat veren bir alan oldu.

Uzun çilecilik yılları şiir, sanat ve zevkin başkaldırmasında unutuldu. İtalya'da bile ortaçağların savaşsız can vermediği doğrudur. Savonarola ve Leonardo aynı yıl doğmuştu. En önemlisi, eskiden dehşet veren nenler artık bu niteliklerini yitirmişti. Yeni özgürlük ruhu esrik (sarhoş) ediyordu insanları. Esriklik, korkuyu zihinlerden söküp atmaksızın devam edemezdi. İşte bu sevinçli özgürlük anında doğmuştur modern dünya.

İKİNCİ CİLDİN SONU

Notlar

[←1]

Russell'ın, *Anlam* ve *Doğruluk Üzerine* adlı yapıtıyle karşılaştırınız. S. 119 - 120, Konu «Özel Adlar».